

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI

IOAN NECULCE

BULETINUL MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI

(serie nouă)

XIII-XV

2007-2009

Iași
2011

COLEGIUL DE REDACȚIE

Dumitru Șandru
Lăcrămioara Stratulat
Senica Țurcanu
Adriana Moglan
Sorin Iftimi (secretar de redacție)
Cătălin Hriban
Zamfira Pungă
Tamilia Marin
Costică Asăvoaie
Cătălin Pungă

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața „Ștefan cel Mare”, nr. 1
Iași, 700028, tel. 0232/213296, int. 180 sau 178

ISSN 1454-0754

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
„IOAN NECULCE”. BULETINUL MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI
(serie nouă)
XIII-XV, 2007-2009

SUMAR

STUDII ISTORICE

Paul Daniel Nedeloiu	
<i>Ciolpăneștii și ctitoria lor de pe Orbic (secolele XVI-XVII)</i>	7
Doina Calistru	
<i>Gustul modernizării: primele trei cărți de bucate din</i>	
<i>Țara Românească și Moldova</i>	21
Corina Cimpoeșu	
<i>O călătorie la Constantinopol a familiei Rosetti-Roznovanu, în anul 1857</i>	37
Dumitru Șandru	
<i>Îmbunătățirile funciare în România interbelică</i>	47
Cătălin Botoșineanu	
<i>Învățământul liceal interbelic în Moldova. Documente despre</i>	
<i>liceele Laurian, Negruș și Codreanu</i>	75
Ana Iriciuc	
<i>Două inițiative premergătoare ale proiectului Briand de</i>	
<i>uniune europeană</i>	89

ISTORIE LOCALĂ

Sorin Iftimi	
<i>Gheorghe Ghibănescu și istoria orașului Iași</i>	99
Manole Brihuneț	
<i>Istoria mănăstirii călărășauca de la întemeiere până în anul 1916</i>	109
Sorin Iftimi	
<i>Satele din comuna Miroslava (județul Iași). Studiu istoric</i>	119
Adina Grigorovschi, Sorin Iftimi	
<i>Bisericile cu statut de monument istoric din satele comunei Miroslava</i>	157
Sorin Iftimi, Ioana Cioflâncă	
<i>Palatul Beldiman-Mavrocordat-Sturdza de la Miroslava</i>	
<i>(Liceul Agricol)</i>	181

PATRIMONIU MUZEAL

Liliana Condratcova

*Podoabele bisericesti din Basarabia în prima jumătate a
secolului al XIX-lea* 193

Sorin Iftimi

*Portretele logofătului Alexandru Ghica aflate în colecții din București și Iași.
Schoefft, Livaditi, Stanski* 203

Ovidiu Focșa

*Mobilier țărănesc în colecțiile Muzeului Etnografic al Moldovei.
Blidarul de la Ghindăoani-Neamț* 217

ABREVIERI

AARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București.

AIIAI – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Iași.

AIIX – Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”, (serie nouă), Iași.

ANRM – Arhiva Națională a Republicii Moldova, Chișinău.

ArhGen – Arhiva Genealogică, Iași.

AȘUI – Analele Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

BAR – Biblioteca Academiei Române, București.

CI – Cercetări istorice, Iași.

CDM – Catalogul Documentelor Moldovenesti din Direcția Arhivelor Centrale, București.

DANIC – Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale, București.

DIR – Documente privind Istoria României, Seria A. Moldova.

DJIAN – Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale.

DRH – Documenta Romaniae Historica, seria A, Moldova.

IN – „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei (serie nouă), Iași.

Ioan Neculce - „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași.

MO – Monitorul Oficial București.

MMS – Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași.

RA – Revista Arhivelor, București.

RdI – Revista de Istorie, București.

RI – Revista Istorică, București.

SCIA – Studii și Cercetări de Istoria Artei.

SCN – Studii și Cercetări Numismatice, București.

SCIVA – Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie.

SMIM – Studii și Materiale de Istorie Medie.

SMIMd – Studii și Materiale de Istorie Modernă.

CIOLPĂNEȘTII ȘI CTITORIA LOR DE PE ORBIC (SECOLELE XVI-XVII)*

Paul Daniel Nedeloin

Edificiile de cult ctitorite în Evul Mediu în spațiul românesc au reținut de timpuriu atenția cercetătorilor care și-au orientat studiile spre istoria artei și arhitecturii, relației dintre sat și Biserică sau, mai recent, asupra mentalului colectiv.

Așa cum remarca Voica Pușcașu, actul de ctitorire, ca fenomen istoric, apare drept rezultat al condițiilor de dezvoltare a societății medievale românești, fiind concretizat, printre altele, sub forma așezămintelor ecleziastice¹, rezultat al colaborării dintre pătura privilegiată (boierimea, în frunte cu Domnul) și instituția Bisericii, în beneficiul ambelor părți, în consonanță cu spiritul profund religios al omului medieval². Situația de ctitor era privită în Evul Mediu ca o mare distincție publică, oglindită, în principal, în pietrele pisaniilor³, dar și ca o cale spre obținerea mântuirii.

Cercetările arheologice efectuate în ultimele decenii în Moldova au scos în evidență unele edificii religioase boierești ce datează încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea, precum cea a lui Oană vornic de Suceava, de la Vornicenii Mari⁴, și a lui Bratul Netedul, din localitatea Netezi⁵. Practic, boierimea a secondat activitatea ctitoricească a domnilor încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea, însă fenomenul avea să capete amploare abia în secolul al XVI-lea, la sfârșitul căruia, în Țara Moldovei, ponderea unei atare activități avea să fie preluată de boierime⁶. Un astfel de exemplu îl constituie și ținutul Neamț, pe cuprinsul căruia sunt atestate o serie de așezăminte de cult edificate de boieri, unele dintre ele probabil din secolul al XV-lea, precum „biserica lui Bărea”, „biserica lui Bogdan de la Pârâul Alb”, „biserica lui Porcu” (Oană Porcu, n. n.), „biserica de la Zane”, „biserica de la Herlic”⁷, „biserica de la Boț” (Boțești)⁸, altele din secolul al

*Comunicare susținută la ședința din luna februarie 2011 a Comisiei Naționale de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, Filiala Iași a Academiei Române. Lucrarea a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/88/1.5/S/47646.

¹ Voica-Maria Pușcașu, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, 2001, p. 211.

² Jacques Le Goff (coord.), *Omul medieval*, traducere de Ingrid Ilinca și Dragoș Cojocaru, postfață de Alexandru-Florin Platon, Iași, 1999, p. 7.

³ Gheorghe Cronț, *Dreptul de ctitorire în Țara Românească și Moldova. Constituirea și natura juridică a fundațiilor în Evul Mediu*, în *SMIM*, IV, 1960, p. 107.

⁴ M. D. Matei, E. Emandi, *O ctitorire din secolul al XIV-lea a vornicului Oană de la Tulova*, în *SCLA*, 32, Seria artă plastică, 1985, p. 3-13.

⁵ Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Reședința feudală de la Netezi (jud. Neamț)*, în *SCIVA*, 36, 4, 1985, p. 297-315; Cristian Nicolae Apetrei, *Reședințele boierești din Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVI*, Brăila, 2009, p. 95-96.

⁶ Voica-Maria Pușcașu, *op. cit.*, p. 212.

⁷ Acestea sunt menționate într-un act fals, a cărui dată este de 11 iulie 1428, în realitate din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, însă care reflectă realități din perioada în care a fost scris, precum existența

XVI-lea, precum biserica din Văleni (1519), a marelui postelnic Cozma Șarpe⁹, sau biserica din Branișteni, ctitoria lui Eremia vistier, la 1520¹⁰.

Printre ctitoriile boierești din ținutul Neamț la sfârșitul secolului al XVI-lea se număra și Mănăstirea „Sfânta Treime”¹¹. Aceasta se afla la vărsarea pârâului Orbic în râul Bistrița, în apropierea orașului Buhuși de astăzi. Prima mențiune a acestei mănăstiri se găsește într-un act de la sfârșitul secolului al XVI-lea, mai precis din 20 iunie 1598¹², din care aflăm că „Ciulpan calugher” vânduse postelnicului Constantin Popoțea, din Bârjoveni¹³, o gârlă la București, sat plasat la vărsarea Orbicului în Bistrița. Pe verso-ul documentului¹⁴, se află o însemnare din aceeași perioadă, în care se precizează, printre altele, că „neme să nu se amestece la acea gârlă ce amu vândutu postelnicului 27 de taleri de arcentu în dzilele Eremiei voevod, că gârla la Budește o au mănăcatu Bistrița, de n-au apă la satul Budești (...), mai sus scriemu în cestu zapis la munastir<ea> mea”¹⁵. La vremea respectivă, după cum putem constata din actul prezentat, Mănăstirea „Sfânta Treime”, deși nenumită în document, exista deja, ctitorul ei fiind acest Ciolpan călugăr.

Inițial, acesta este cunoscut în documentele vremii drept Ciolpan sulițaș, nume sub care apare într-un act mai vechi cu opt ani, din 13 mai 1590¹⁶, emis la Iași, din porunca lui Petru Șchiopul voievod. Prin intermediul acestui act¹⁷, voievodul amintit întărea vânzarea unui sfert din satul Orbic („din jumătate de sat, jumătatea de sus”¹⁸), făcută de Mihăilă și fratele său, Frățuș, lui Ciolpan sulițașul, pentru suma de 220 de zloți tătărești. Cum la această dată Ciolpan mai era încă numit sulițaș, și nu „călugăr”, sau „Hariton”, pe numele de călugărie, așa cum va apărea în actele ulterioare, deducem că încă nu se călugărise și nici nu fondase mănăstirea cu hramul „Sfintei Treimi”.

Documentele care fac referire la acesta nu ne lasă nici o informație despre ascendența sa. După nume, ne este clar că era un descendent al neamului Ciolpan, al cărui întemeietor a fost Șandru comis (1486-1492), apoi pârcălab de Roman (1492-1508)¹⁹. Acesta a fost căsătorit cu Ana, fiica lui Lazăr, nepoată a lui Oană vornic de Suceava²⁰, împreună cu care l-a avut pe Dumitru Ciolpan, cunoscut și sub numele de Ciolpan cel Bătrân, pe Andreica pârcălab de Roman și, probabil, pe Trifan Ciolpan și

respectivelor biserici, *DRH*, A. Moldova, vol. I (1384-1448), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1975, nr. VI, p. 424-425.

⁸ Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 116.

⁹ *Ibidem*, p. 974.

¹⁰ *Ibidem*, p. 121.

¹¹ „Sfânta Troiță”, în colecția *DIR*.

¹² *DIR*, A. Moldova, Veacul XVI, vol. IV (1591-1600), București, 1952, nr. 281, p. 229.

¹³ Sat în ținutul Neamț, pe pârâul Valea Morii, afluent al Pârâului Negru, azi în comuna Secuieni, județul Neamț – vezi Indice de nume, la *DRH*, A. Moldova, vol. I (1384-1448), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1975, p. 439.

¹⁴ BAR, XXXII/69. Original românesc, hârtie, 6 pecetei inelare aplicate; *DIR*, A. Moldova, Veacul XVI, vol. IV, p. 229.

¹⁵ *DIR*, A. Moldova, Veacul XVI, vol. IV, nr. 281, p. 229.

¹⁶ *Ibidem*, vol. III (1571-1590), București, 1952, nr. 555, p. 457.

¹⁷ DANIC, M-rea Biserici, II/2. Original slav, hârtie, pecete aplicată stricată; *DIR*, A. Moldova, Veacul XVI, vol. III, nr. 555, p. 457.

¹⁸ *DIR*, A. Moldova, Veacul XVI, vol. III, nr. 555, p. 457.

¹⁹ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*, București, 1971, p. 286.

²⁰ *Ibidem*.

Ion Ciolpan²¹. Un fiu al lui Dumitru Ciolpan, Drăgan Ciolpan, pârcălab de Neamț (1587) și apoi de Roman (1598-1599; 1603) s-a căsătorit cu Nastasia, strănepoată a marelui postelnic Cozma Șarpe. În stadiul actual al cercetărilor, nu putem preciza din care ramură se trăgea Ciolpan sulițaș, ctitorul mănăstirii de pe Orbic.

Judecând după cele două documente prezentate deja, fondarea acestui locaș religios poate fi plasată în intervalul 1590-1598. Nu știm cât de mare va fi fost această mănăstire, câți călugări avea, însă presupunem că avea o comunitate mică, dacă luăm în considerare averea acesteia, în speță un sfert din satul Orbic, dăruit de către Ciolpan monah și niște mori pe pâraul Orbic și pe Bistrița, danii ale aceluiași boier intrat în monahism.

Se cunosc puține amănunte despre istoria acestei mănăstiri, care transpar din documentele epocii. Astfel, într-un document emis din porunca voievodului Constantin Movilă, păstrat sub forma unei copii din secolul trecut²², plasat între 1607 și 1611, aflăm că mănăstirea a constituit locul de refugiu și de adăpostire a averilor boierilor din sudul ținutului Neamț, în vremea intrării trupelor lui Mihai Viteazul în Moldova. Unul dintre boierii refugiați aici a fost Sechil cămăraș, care și-a pus la adăpost familia și averea în incinta acestei mănăstiri, însă o fostă slugă de-a sa, Dumitru Popoțea, care se haiducise între timp, știind acest amănunt a profitat de situația grea în care se afla fostul său stăpân, susținător al voievodului Ieremia Movilă, și a prădat cu oamenii săi sfântul lăcaș, păgubindu-l pe Sechil cu 1000 de galbeni:

„Atunci când a venit Mihai voievod cu oștile sale, Dumitru Popoțea s-a sculat cu alți haiduci și i-a îndreptat până la sfânta mănăstire, unde este bramul sfintei și începătoare de viață Troițe, unde a știut el că sunt acolo bejenarii, cu toată agonisita credinciosului nostru Sechil cămăraș, pentru că a știut el, căci a fost mai înainte sluga mai sus scrisului boier, și i-au luat cu totul, până la 1000 de ughi”²³.

De altfel, după cum se știe, un număr de circa 20000 de ostași din armata lui Ieremia Movilă a fost capturat de oștile lui Mihai Viteazul între Bistrița și Siret, în apropiere de Bacău, în luna mai a anului 1600²⁴, iar o coloană din trupele ungurești ce s-a desprins din armata comandată de voievodul unificator s-a îndreptat spre nord, pe valea Bistriței, prădând satele Bodești, lângă Orbic, Siliștea-Români, Roznovul²⁵, mănăstirile de pe valea Bistriței și Agapia²⁶. Este posibil ca tot atunci să fi fost prădată și Mănăstirea „Sfânta Treime”.

Călugărul Hariton, fost Ciolpan sulițaș, a scăpat cu viață în urma acestor evenimente, dovadă că în anul 1602, la data de 8 mai²⁷, el se judeca cu monahul Ghenadie de la Mănăstirea Berezunț, pentru acel sfert din satul Orbic dăruit Mănăstirii Sfânta Troiță, cumpărat anterior de fostul boier de la frații Mihailă și Frățuț. Se pare că

²¹ Paul Daniel Nedeloiu, *Contributions to the history of the family of Oană Headman of Suceava (15th - 17th centuries)*, în *Istros*, XVII, 2011, p. 218.

²² DJANI, Documente, CCCL/127. Copie slavă din secolul al XX-lea.

²³ DIR, A. Moldova, Veacul XVII, vol. II (1606-1610), București, 1953, nr. 169, p. 136-137; Maria Magdalena Szekely, *O familie de secui în Moldova: Seachilești*, în *ArbGen*, II (VII), 1995, 3-4, p. 21.

²⁴ D. Ciurea, *Despre Ieremia Movilă și situația politică a Moldovei la sfârșitul sec. XVI și începutul sec. XVII*, în *SCȘ-Iași*, Istorie, VIII, fasc. 2, 1957, p. 329.

²⁵ C. Turcu, *Informații suplimentare cu privire la campania lui Mihai Viteazul în Moldova*, în *SAI*, II, 1957, p. 79-80.

²⁶ Alexandru I. Gonța, *O nouă ctitorie necunoscută a lui Alexandru Lăpușneanu: mănăstirea de peste vale, de la Vânătorii Bistriței*, în *Studii de istorie medievală*, texte selectate și pregătite pentru tipar de Maria Magdalena Szekely și Ștefan S. Gorovei, cu un cuvânt introductiv de Ioan Caproșu, Iași, 1998, p. 232; Idem, *Campania lui Mihai Viteazul în Moldova*, în *Studii*, XIII, 4, București, p. 150.

²⁷ DIR, A. Moldova, Veacul XVII, vol. I (1601-1605), București, 1952, nr. 65, p. 43.

bunicul celor doi frați, pe nume Margine, lăsase în stăpânirea Mănăstirii Berezunț acea parte din satul Orbic, fără însă să-i întocmească și acte, astfel că nepoții săi, Mihăilă și Frătuș, au vândut-o lui Ciolpan sulițaș care, odată cu intrarea în călugărie, a dăruit-o mănăstirii sale. Ieremia Movilă, cel ce a judecat acest litigiu, i-a dat „rămași” pe călugării berezunțeni, întrucât nu aveau niciun ispisoc de la Margine aprod, și nici de la fiii acestuia. Pentru a se asigura că Mănăstirea Berezunț nu va redeschide curând proces, Ciolpan monah pune, cu aceeași ocazie, o ferăie în valoare de 12 zloți²⁸.

Mănăstirea „Sfânta Treime” avea să dispună puțină vreme de independență, mai precis cât timp a trăit fondatorul ei. Peste numai un deceniu de la prima ei mențiune documentară, deja stavroforul Ciolpan monah se mutase la cele veșnice, fapt ce se poate deduce dintr-un act din 23 noiembrie 1611²⁹. Din acest document aflăm și numele soției lui Ciolpan monah, Dumitra, și al unei fiice a acestuia, Cârstina, soția lui Samoil paharnic³⁰. Ambele nu mai erau în viață la acea dată, însă moartea lor survenise după aceea a lui Ciolpan monah, întrucât moșteniseră mănăstirea acestuia, pe care o închinaseră, spre nemulțumirea rudelor lor, Mănăstirii Bisericiani, devenind, astfel, schit:

„Amândouă acele cneaghine, înaintea morții lor, au căzut înaintea călugărilor și înaintea celui sfânt loc, cu lacrimi, de bunăvoia lor și s-au dat ctitorite sfintei mănăstiri mai sus scrise (M-rea Bisericiani, n. n.), cu toate părțile lor de avere și de vite, cât li se va cădea și cu părțile lor de ocină, cât li se va alege din satul Orbic, ce este în ținutul Neamțului”³¹. Călugării acestei din urmă mănăstiri aveau să fie chemați în judecată de către rudele lui Ciolpan monah, care nu au recunoscut valabilitatea zapisului făcut de Dumitra și Crâstina: „iar apoi s-au sculat toate rudele acestor cneaghine și au pârât pe față pe călugări că acest zapis nu este drept”³².

Se pare că printre contestatari se număra și soțul Cârstinei, fiica lui Ciolpan monah, anume Samoil paharnic, care a fost pus să jure pe Sfânta Evanghelie iar călugării pe credința lor. Fiecare parte a jurat, însă câștig de cauză au avut călugării de la Bisericiani, voievodul Constantin Movilă întărindu-le zapisul făcut anterior de cele două jupâne. În actul emis cu această ocazie la Iași se mai face precizarea că pentru această danie, „s-au scris în sfântul marele pomelnic 4 nume, ca să aibă a le pomeni în toate slujbele dumnezeiești, după rânduiala sfintei pravoslavnicei biserici creștine, și să le facă pomenire peste an. Și diresle de cumpărătură, pe care le-au avut acele cneaghine de la Petru voievod (Șchiopul, n. n.) și de la răposatul Eremia voievod, deasemeni le-au dat în mâinile călugărilor”³³.

Pomelnicul original, slav, al Mănăstirii Bisericiani, stăpână din 1611 și peste Sfânta Treime, devenită schit, a fost descoperit de către istoricul Gh. Ghibănescu în anul 1892 la Iași, el publicând o traducere a acestuia în volumul XXII al *Uricarului* lui Theodor Codrescu³⁴, însă fără facsimile și cu anumite omisiuni, fapt pentru care Elena Lința l-a republicat în a doua jumătate a secolului trecut, în paginile revistei „Romanoslavica”³⁵. Acest pomelnic a fost tradus în românește mai întâi în anul 1762 de către arhimandritul

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, vol. III (1611-1615), București, 1954, nr. 62, p. 38-39; C. A. Stoide, *Contribuții la istoricul Mănăstirii Bisericiani*, extras din *Arhiva*, Iași, 1936, p. 6.

³⁰ Documentul se păstrează în original la DANIC, II/4.

³¹ *DIR*, A. Moldova, Veacul XVI, vol. III, București, 1954, nr. 62, p. 38.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Theodor Codrescu, *Uricarul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, volumul XXII, Iași, 1893, p. 309-375.

³⁵ Elena Lința, *Pomelnicul de la Bisericiani*, în *Romanoslavica*, XIV, 1967, p. 411-454.

Misail, care a fost stareț al Mănăstirii Bisericiani timp de 40 de ani, începând din 1741³⁶, iar apoi în 1821 a fost transcris de către călugărul Mitrofan, care i-a mai adăugat și o cronică a mănăstirii (1812).

Manuscrisul lui Misail nu a fost editat până în prezent, el aflându-se în Biblioteca Academiei Române³⁷, în timp ce acela al lui Mitrofan, din 1821, a fost publicat parțial de către Nicolae Iorga în *Studii și documente*³⁸, el aflându-se la Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale³⁹.

La data de 15 octombrie a anului 2010, răsfoind paginile acestei din urmă variante a pomelnicului, la Arhivele Naționale - Iași, în căutarea numelor lui Hariton monah, Dumitrei și Crăstinei, am descoperit că la luna noiembrie se regăsesc într-un singur fragment toate aceste nume și în plus încă trei: pe prima coloană – „Hariton monah, Dumitra, Crăstina, Ștefan, Candachia, Samoil și tot neamul lor”⁴⁰, pe a doua coloană, în dreptul celor șase nume textul următor: „aceștia au dat acestei sfinte mănăstiri a patra parte de sat Orbic și 10 iape și 40 matce. 7120 < 1611-1612 >”⁴¹. Interesant este faptul că actul prin care Constantin Movilă voievod dăduse câștig de cauză Mănăstirii Bisericiani în litigiul cu rudele lui Hariton monah, prezentat mai sus, fusese emis tot în luna noiembrie, în ziua de 23⁴², ceea ce ne conduce la concluzia că miluiitorii lăcașului amintit au fost consemnați în *Pomelnic* în luna în care li s-a făcut călugărilor de la Bisericiani confirmarea domnească pentru daniile primite de la aceștia.

Totuși, în actul respectiv se face precizarea că în *Pomelnic* au fost scrise patru nume, iar această variantă se constată că sunt trecute șase nume. Care să fi fost cele patru nume inițiale? Judecând după documentele epocii, în varianta inițială, slavă, a *Pomelnicului* trebuie să fi fost trecut în primul rând numele fondatorului Mănăstirii „Sfânta Treime”, Ciolpan, numit, după intrarea în monahism, Hariton, a soției și a fiicei acestuia, Dumitra, respectiv Cărstina, care au închinat-o Mănăstirii Bisericiani. Cel de-al patrulea nume trebuie să fi fost Samoil paharnic, adică soțul Cărstinei și ginerele lui Hariton. Toate aceste patru nume se găsesc în cea de-a doua copie a *Pomelnicului* original, însă mai sunt încă două, Ștefan și Candachia, care presupunem că au fost copiii Cărstinei și ai lui Samoil paharnic. Ceea ce nu se potrivește este locul unde este așezat Samoil, la finalul listei, în loc să fie trecut lângă soție, iar presupușii copii să fie enumerați după părinți.

Consultând și varianta primă a *Pomelnicului de la Bisericiani*, publicată de Elena Lința în „Romanoslavica”, al cărei original se află astăzi în Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca⁴³, am constatat că la fila 23, tot pe la luna noiembrie, de Sfântul Arhangel Mihail, spre pomenire din an în an, sunt trecute cinci persoane: „monahul Hariton, Dumitra, Crăstina, Ștefan, Candachia și părinții lor și copiii lor. Au dat a patra parte din satul Orbic și 10 iepe și 40 de stupi”⁴⁴.

Așadar, o dublă surpriză: sunt trecute cinci nume, în loc de patru, și dintre acestea lipsește Samoil paharnic. Între cele câteva facsimile după original publicate de către

³⁶ *Ibidem*, p. 411.

³⁷ BAR, Manuscrise române, nr. 3770.

³⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, București, 1909, p. 231-249.

³⁹ DJANI, Manuscrise, nr. 1780.

⁴⁰ *Ibidem*, fila 28 verso.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² DIR, A. Moldova, veacul XVII, vol. III, 1954, nr. 62, p. 38-39.

⁴³ Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca, Ms. 4363.

⁴⁴ Elena Lința, *op. cit.*, p. 416-417, nenumărat, al treilea facsimil (f. 23).

Elena Lința la finalul studiului, am găsit și fila 23 a *Pomelnicului*, unde am recitit același text, în slavă.

Curând aveam să văd și prima traducere a acestui *Pomelnic*, făcută de arhimandritul Misail la 1762, care se află, așa cum am precizat deja, la Biblioteca Academiei Române⁴⁵. La fila 15 verso a acestuia am regăsit cele cinci nume, cu o mică greșeală, în loc de „Dumitra” este scris „Dumitru”, desigur dintr-o eroare a traducătorului. Și aici, ca și în cel original, nu este trecut Samoil paharnic.

Din consultarea variantei originale și a celor două traduceri românești ale *Pomelnicului de la Bisericiani* am ajuns la concluzia că, în ceea ce privește notarea numelor celor ce au dăruit Mănăstirii Bisericiani acel sfert din satul Orbic, schitul Sfânta Treime și alte bunuri, sunt diferențe, aspect pe care am căutat să-l explicăm.

Considerăm că inițial, în *Pomelnicul* original, slavon, al Mănăstirii Bisericiani au fost trecute patru nume, așa cum lasă să se înțeleagă actul din 23 noiembrie 1611⁴⁶, iar printre cele patru nume figura și cel al soțului Cârstinei, în speță Samoil paharnic. Cum acesta s-a aflat printre contestatarii zăpisului făcut de soția sa, Cârstina, și de soacra sa, Dumitra, prin care și-au dăruit ocinile și schitul fondat de Ciolpan sulițaș Mănăstirii Bisericiani, călugării de aici l-au șters din *Pomelnic*, trecând în locul său încă două nume, Ștefan și Candachia, probabil copiii săi și ai Cârstinei. Târziu, în primul sfert al secolului al XIX-lea, monahul Mitrofan, transcriind traducerea făcută pomelnicului de arhimandritul Misail în anul 1762, l-a adăugat în finalul listei și pe Samoil. De unde știa însă acesta de paharnicul Samoil, după mai bine de 200 de ani? Credem că Mitrofan a avut acces la arhiva Mănăstirii Bisericiani, în care erau păstrate actele, unde a găsit și zăpisul prin care Dumitra și Cârstina făceau daniile menționate deja. Este posibil ca în acel zăpis să fi fost trecuți și soții acestora, prin urmare și Samoil paharnic, fapt pentru care el l-a scris în *Pomelnic*, fără să știe însă că acesta s-a judecat cu călugării de la Bisericiani. Ștergerea lui Samoil paharnic din *Pomelnicul* original ilustrează cum nu se poate mai bine litigiul ivit între rudele lui Ciolpan monah și obștea acestei mănăstiri după 1611, ca urmare a daniilor făcute de Dumitra și Cârstina.

Interesant este faptul că atât Ciolpan monah, cât și Dumitra și Cârstina au murit în primul deceniu al secolului al XVII-lea. Dacă admitem că Ciolpan monah și soția sa, Dumitra, au murit de bătrânețe, este greu de explicat cum și fiica lor, Cârstina, a murit în aceeași perioadă. Documentul din 23 noiembrie 1611⁴⁷ conține o informație care ar putea face puțină lumină asupra acestui aspect: „amândouă acele cneaghine, înaintea morții lor, au căzut înaintea călugărilor și acelui sfânt loc, cu lacrimi”⁴⁸. Din acest fragment, credem că se poate desprinde ideea că aceste jupânese își știau sfârșitul aproape, dovadă și faptul că și-au dăruit, pentru sufletele lor și ale soților lor, întreaga avere Mănăstirii Bisericiani. În acest sens, este posibil ca ele să fi suferit de o boală gravă care le măcina sănătatea și nu mai aveau speranță de vindecare.

În orice caz, începând cu 1611 în actele din secolul al XVII-lea nu se mai vorbește despre Mănăstirea „Sfânta Treime”, ci de „Schitul Sfânta Treime”, metoc al Mănăstirii Bisericiani, sau de „biserica Sfânta Treime”.

Un an mai târziu, la 5 februarie 1612⁴⁹, voievodul Ștefan al II-lea Tomșa întărea și înnoia acestui lăcaș, „unde este hramul cinstita Blagoveștenie a Preasfintei Născătoare de

⁴⁵ BAR, Manuscrise române, nr. 3770.

⁴⁶ DIR, A. Moldova, Veacul XVII, vol. III, 1954, nr. 62, p. 38-39.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 38.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 97, p. 60.

Dumnezeu”, sfterul din satul Orbic iar în ziua următoare, la 6 februarie, într-un act separat, și „schitul lui Ciolpan monah”⁵⁰. De altfel, Ștefan al II-lea Tomșa a fost și ctitor la Mănăstirea Bisericani, el dispunând construirea unei biserici noi, de piatră, care a înlocuit vechiul „schit al lui Iosip”⁵¹.

Același voievod avea să judece și el o pricină între obștea mănăstirii și boierii Ciolpănești. Astfel, la 27 aprilie 1612⁵², Ion din satul Rupturi își revendica partea de ocină de la Orbic, din moștenirea Cârstinei și a Dumitrei. Câștig de cauză au însă tot călugării de la Bisericani.

Și domnii ulteriori vor confirma daniile acestor jupânese către Mănăstirea Bisericani. Un astfel de domn a fost Radu Mihnea, cel care la data de 14 martie 1618⁵³ întărea „jumătate din jumătatea de sus a satului Orbic și cu vad de moară pe râul Bistrița și iarăși cu iaz și moară pe pârâul Orbic, care este în ținutul Neamț, care le este danie de la Ciolpan suliaș, care s-a numit pe călugărie Hariton”⁵⁴. Constatăm că printre posesiunile Mănăstirii Bisericani nu se mai găsea schitul Sfânta Troiță, ci doar celelalte danii făcute de Dumitra și Cârstina. Și din confirmarea făcută un an mai târziu, la 7 mai 1619⁵⁵, de Gașpar Grațiani, transpare același fapt.

Explicația o aflăm într-un act din același an, 1619, din data de 25 iunie⁵⁶, unde se arată că obștea Mănăstirii Bisericani s-a pârât cu călugărul Dionisie de la biserica Sfânta Troiță pentru ocinile dăruite anterior de Dumitra și Cârstina. Așadar, la acea vreme, Mănăstirea Bisericani nu mai stăpânea Schitul „Sfânta Treime”, care era acum doar o biserică, unde oficia probabil un descendent al Ciolpăneștilor, Dionisie, din moment ce afirma că lui i se cuvin ocinile celor două jupânese. Nu știm cum pierduseră călugării de la Bisericani schitul, întrucât lipsesc documentele din perioada 1613-1617. Fiind un litigiu între două lăcașuri religioase, domnul Țării Moldovei l-a trimis spre soluționare mitropolitului Moldovei, Anastasie Crimca. Acesta, judecând cazul la data de 30 iunie 1619⁵⁷, a decis în favoarea Bisericanilor, fapt pentru care peste o zi, la 1 iulie 1619⁵⁸, Gașpar Grațiani confirma și el stăpânirile călugărilor de la Bisericani în satul Orbic, amintindu-se, totodată, că „i-au pârât de trei ori călugării de la Troița și cu niște rude ale lui Ciolpan, care a fost monah, pentru acea parte de ocină și Beserecanii tot i-au rămas pe Troițeni”⁵⁹.

Ca urmare, la 23 ianuarie 1620⁶⁰, același Gașpar Grațiani îi scria lui Nechita vistiernicel de la Vârtop să meargă cu călugării de la Mănăstirea Bisericani la Orbic și „să adune oameni buni și megieși din jur”, pentru a trasa hotarul mănăstirii și pentru a pune stâlpi, „cum este obiceiul”.

Respectivele părți din satul Orbic și morile de pe râul Bistrița și pârâul Orbic aveau să fie întărite și de Alexandru Iliș voievod la 27 martie 1621⁶¹, precum și de Radu

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 98, p. 61.

⁵¹ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, Partea întâi, Partea a doua, *De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote (1601-1821)*, ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, București, 2007, p. 36.

⁵² *DIR*, A. Moldova, Veacul XVII, vol. III, nr. 131, p. 80.

⁵³ *Ibidem*, vol. IV, nr. 304, p. 241.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 427, p. 338-339.

⁵⁶ *Ibidem*, nr. 478, p. 376.

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 481, p. 378-379; C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 17.

⁵⁸ *DIR*, A. Moldova, Veacul XVII, vol. IV, nr. 482, p. 379-380.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 379.

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 549, p. 425.

⁶¹ *Ibidem*, vol. V, nr. 33, p. 31-34.

Mihnea, la 29 martie 1625⁶², care dispunea o nouă hotărnicie, făcută de Gheorghie din Costeni, fost vornic. În anul următor, la 17 mai 1626⁶³, voievodul Miron Barnovschi confirma această nouă hotărnicie, la care participase, după cum se arată în act, Gheorghie fost vornic, din Costeni, și Savin sulger.

Până în anul 1632 nu mai cunoaștem niciun document care să se refere la Sfânta Troiță și la raporturile acesteia cu Mănăstirea Bisericani. Într-un act din data de 25 mai 1632⁶⁴, emis la Iași din porunca voievodului Alexandru Iliaș, aflăm că printre stăpânirile Mănăstirii Bisericani în satul Orbic se număra iarăși „Schitul lui Ciolpan”. Ce se întâmplase în acest răstimp, în stadiul actual al cercetărilor, nu putem ști. Probabil că Mănăstirea Bisericani își dovedise drepturile asupra schitului în urma unor noi procese cu rudele răposatului Hariton monah, fost Ciolpan sulițaș. Totuși, această dispută a continuat și în anii următori, dovadă că la 17 noiembrie 1649⁶⁵ Vasile Lupu judeca o nouă pricină între călugării de la Bisericani cu nepoții și strănepoții lui Ciolpan și, după dovezile aduse de călugări, voievodul hotăra că dreptatea este de partea acestora, întărindu-le și el stăpânirile din satul Orbic.

În actele ulterioare din secolul al XVII-lea, în care se face referire la Mănăstirea Bisericani, nu se mai găsește nici o informație despre vreun litigiu cu Ciolpăneștii pentru părți din satul Orbic sau pentru schitul aflat în discuție, semn că, după numeroase procese, conflictul se stinsese.

Se sfârșea, astfel, un conflict ce durase patru decenii, între călugării Troiceni și Ciolpănești, pe de o parte, și călugării de la Bisericani, pe de altă parte, în care câștig de cauză au avut, din câte se vede, aceștia din urmă.

Biserica schitului „Sfânta Treime”, probabil din lemn, ctitorită de Ciolpan sulițaș, a rezistat până în anul 1730, când a fost construită o alta în locul ei, tot de lemn, de către medelnicerul Teodor Cantacuzino, cu hramul Sfântul Nicolae⁶⁶. Pe pisania de la intrarea în această biserică, deasupra ușii, săpată într-o grindă de stejar, încă se mai poate citi următorul text, scris în română, cu alfabet chirilic: „Această sfântă biserică ce au făcut dumnealui jupânul Toderache Cantacuzino și neamul lui și popii lui Ifrim în zilele mării sale Grigore Ghica voievod, domn al Țării Moldovei, valeat 7238 (1730 n.n.), measița august 1”. Puțin mai jos, pe ancadramentul de deasupra ușii, a fost adăugat un alt text, care amintește de reparația făcută bisericii în anul 1846: „Să se știe de când s-a șindrilit această bisericuță de meșterul Neculai, sat Răcătau, cu tovarășii lui, Ilie Păduraru și Ion Olaru în schitul dumisale Erinu, în anul 1846, luna iulie 13”.

Printre obiectele vechi de cult ale acestei biserice se află și o icoană din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, reprezentându-l pe Sf. Nicolae, dăruită probabil de ctitor, numele sfântului fiind scris mai târziu cu alfabet latin, și o alta, reprezentându-l pe Sf. Ioan Botezătorul, din anul 1781, așa cum se vede scris în colțul din dreapta, jos.

În secolul al XVIII-lea satul Orbic și-a schimbat numele în Ciolpanii, fiind la acea vreme plasat în partea de vest a satului Runcul. La 1772 dispăruse, întrucât fusese

⁶² *Ibidem*, nr. 440, p. 331-332.

⁶³ *Ibidem*, nr. 65, p. 83-84.

⁶⁴ DRH, A. Moldova, vol. XXI (1632-1633), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1971, nr. 84, p. 90-91.

⁶⁵ C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 22.

⁶⁶ Gheorghică Ciocoi, Pr. Șerban Tinca, Protos. Maxim Vlad, Amalia Dragne, Diana-Cristina Vlad, Mihaela Voicu, *Ghidul mănăstirilor din România*, București, 2010, p. 169.

înglobat în satul Hârlicești⁶⁷, din ocolul Bistriței (ținutul Bacău). Foarte probabil [că], până la secularizarea din 1863, schitul a continuat să se afle sub obediența Mănăstirii Bisericiani⁶⁸. El a fost desființat în anul 1959, rămânând doar biserica ctitorită de Teodor Cantacuzino ca parohie pentru comunitatea din jur, care se vede și astăzi, fiind restaurată în anul 2002.

Mănăstirea avea să se reînființeze în anul 1991, cu binecuvântarea Preasfințitului Eftimie, episcopul Romanului, construindu-se un corp de chilii cu paraclisul, al cărui hram este Adormirea Maicii Domnului, sfințit în 1993, apoi fiind construită și o nouă biserică, cu hramul Sf. Mc. Emilian de la Durostorum (18 iulie), sfințită în anul 1997. Printre moaștele care se află în această mănăstire se găsesc și părțile de la Sf. Mc. Emilian de la Durostorum, fiind singura mănăstire din țară care poartă hramul acestui sfânt⁶⁹. Situat la 4 km spre nord de orașul Buhuși, județul Bacău, numele actual al acestui sfânt lăcaș religios este Mănăstirea Ciolpani, amintind de cel al fondatorului său de la sfârșitul veacului al XVI-lea, Ciolpan sulițaș.

Din cele prezentate rezultă faptul că Mănăstirea „Sfânta Treime”, din satul Orbic, a beneficiat de independență câtă vreme a trăit fondatorul ei, Ciolpan sulițaș, devenit monah sub numele de Hariton. Închinarea acesteia, de către soția și fiica sa, Mănăstirii Bisericiani a dus la tensionarea relațiilor dintre o parte a membrilor neamului Ciolpan, nemulțumiți de danie, și obștea acestui din urmă lăcaș, mărturie stând numeroasele procese din prima jumătate a veacului al XVII-lea. Expresia cea mai elocventă a conflictului ivit între călugării de la Bisericiani și Ciolpănești este ștergerea lui Samoil paharnic, ginerele lui Ciolpan sulițaș, din *Pomelnicul* original al Mănăstirii Bisericiani.

Vreme de mai bine de două veacuri, fundația monastică a lui Ciolpan sulițaș de pe Orbic, devenită schit, va fi metoc al Mănăstirii Bisericiani. Înlocuirea bisericii acesteia în anul 1730, datorită stării accentuate de degradare, cu o alta din lemn, ctitorită de Teodor Cantacuzino medelnicer, nu a fost deloc întâmplătoare: între neamurile Ciolpan și Cantacuzino existau legături de rudenie încă din secolul al XVII-lea⁷⁰, probabil reînnodate între timp și, în virtutea dreptului de ctitorire, urmașii fondatorului inițial aveau obligația veghea la buna desfășurare a vieții așezământului ctitorit⁷¹, inclusiv la repararea acestuia, când situația o impunea.

Disputele dintre Ciolpănești și călugării de la Bisericiani ilustrează, cum nu se poate mai bine, cele două trăsături esențiale ale lumii medievale românești: sentimentul religios și stăpânirea pământului, dar mai ales pe aceasta din urmă, miezul discordiei constituindu-l, așa cum am arătat, stăpânirea satului Orbic, pentru care descendenții lui Ciolpan sulițaș n-au ezitat să se judece cu slujitorii Bisericii.

⁶⁷ *Tezaurul toponimic al României, Moldova, volumul I, Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale, 1772-1988, Partea 1. A. Unități simple (Localități și moșii), A-O*, București, 1991, p. 233, 534.

⁶⁸ Schitul Ciolpani exista în 1830, conform Vidomostiei din acel an, vezi *Ibidem*, p. 233.

⁶⁹ Gheorghiță Ciocioi, Pr. Șerban Tinca, Protos. Maxim Vlad, Amalia Dragne, Diana-Cristina Vlad, Mihaela Voicu, *op. cit.*, p. 169.

⁷⁰ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, 1971, p. 299, nota 3.

⁷¹ Voica-Maria Pușcașu, *op. cit.*, p. 194.

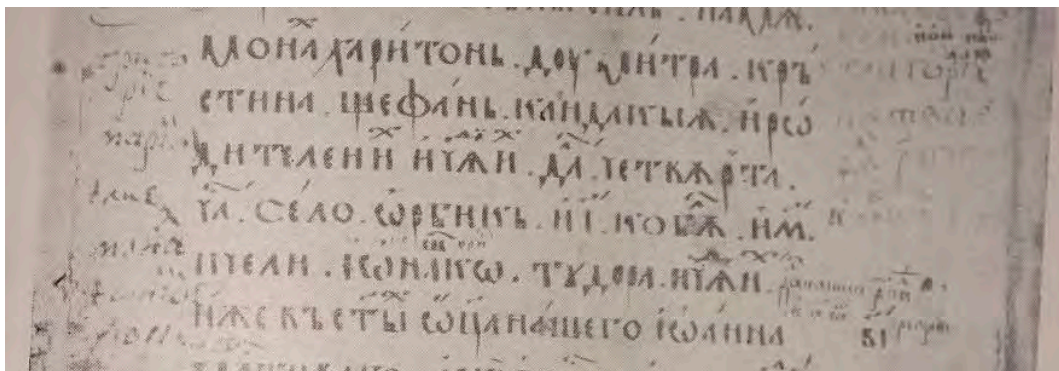


Fig. 1. Fragment din fila 23 a Pomelnicului de la Bisericani, varianta originală, scris în limba slavă, la începutul secolului al XVII-lea (Ms. 4363 Biblioteca Central Universitară-Cluj Napoca)⁷².

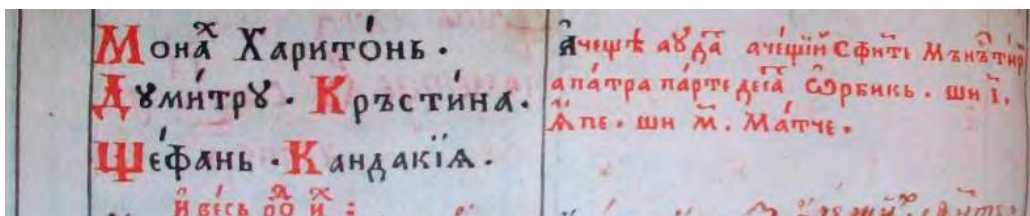


Fig. 2. Fragment din fila 15 verso a Pomelnicului de la Bisericani, tradus în românește în anul 1762 de către arhimandritul Misail (Ms. 3770, Biblioteca Academiei Române) după cel original⁷³.

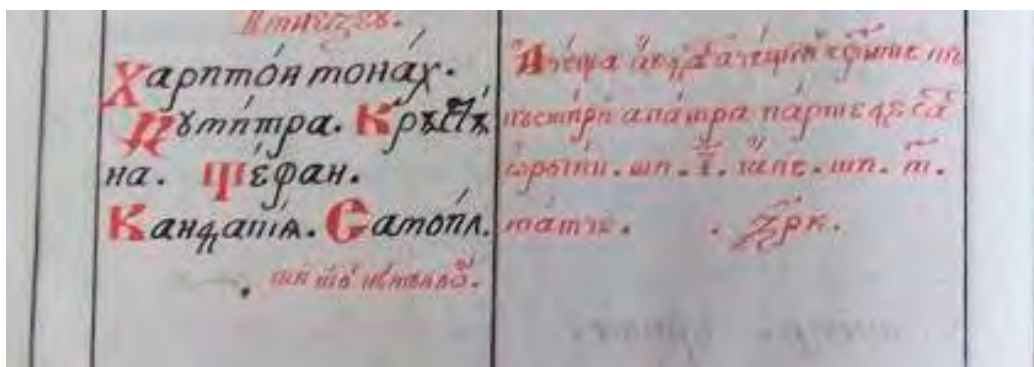


Fig. 3. Fragment din fila 28 verso a Pomelnicului de la Bisericani, transcris în anul 1821 de către monahul Mitrofan (Ms. 1780, DJANI), după cel al arhim. Misail, și adăugit.

⁷² Elena Lința, *op. cit.*, p. 416-417, al treilea facsimil (f. 23), nenumărat.

⁷³ Mulțumim colegului nostru, d-lui Mihai-Bogdan Atanasiu, pentru bunăvoința de a ne pune la dispoziție o fotografie a filei nr. 15 a *Pomelnicului de la Bisericani*, tradus de arhimandritul Misail în anul 1762.

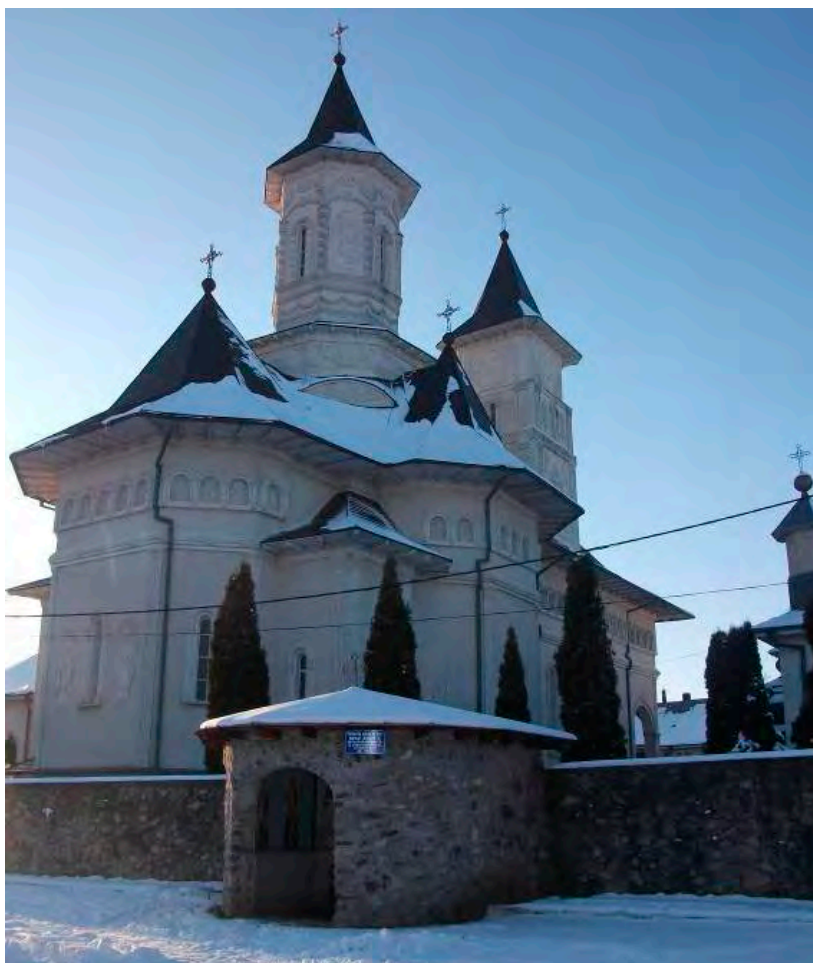


Fig. 4. Biserica nouă (Sf. Emilian de la Durostorum) a Mănăstirii Ciolpani (sfințită în anul 1997)⁷⁴

⁷⁴ Mulțumim cuvioaselor monahii ale Mănăstirii Ciolpani, pentru amabilitatea de a ne permite să facem fotografii în incinta mănăstirii, dar și pentru punerea la dispoziție a CD-ului de prezentare al acestui așezământ monastic.



Fig. 5. Biserica veche (Sf. Nicolae) a Schitului Ciolpani, ctitorită de medelnicerul Teodor Cantacuzino în 1730, pe locul celeia clădită de Ciolpan sulițaș la sfârșitul secolului al XVI-lea (după restaurarea din anul 2002).



Fig. 6. Sf. Cv. Hariton, pictat în pronaosul bisericii noi a Mănăstirii Ciolpani, deasupra ușii de la intrarea în biserică, amintind de Ciolpan sulițaș, care și-a luat numele de călugărie Hariton.

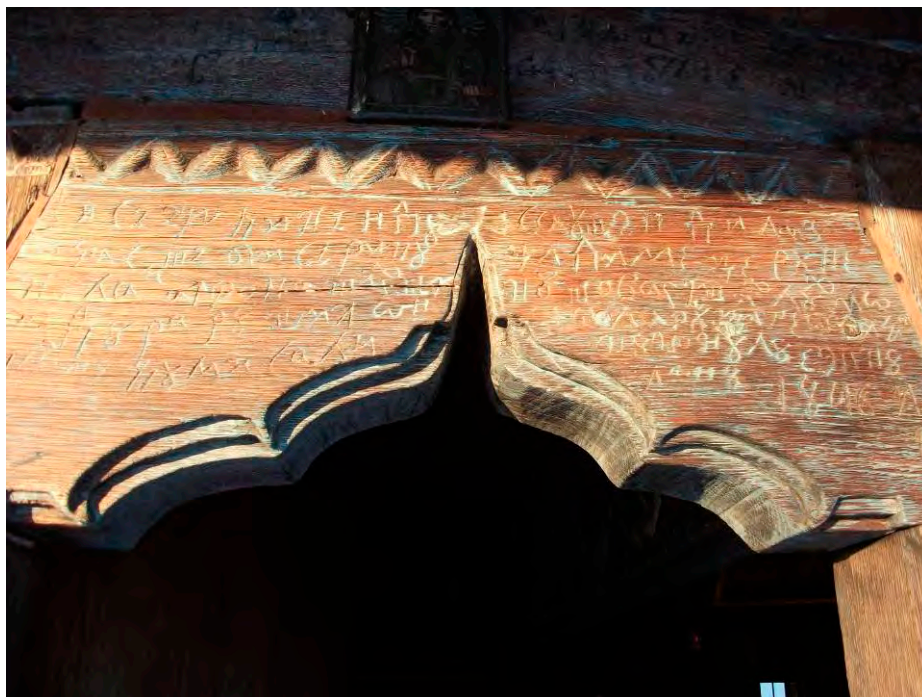


Fig. 7. Inscripția din anul 1846, care consemnează reparația făcută bisericii Sf. Nicolae, de către Neculai din Răcățău, Ilie Păduraru și Ion Olaru.

GUSTUL MODERNIZĂRII: PRIMELE TREI CĂRȚI DE BUCATE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA

Doina Calistru

I.

Atunci când se investighează un compartiment al existenței cotidiene se ajunge, fără îndoială, la prezentarea aspectului exterior al lucrurilor: descrierea decorului vieții zilnice, a comportamentelor colective și individuale, a moravurilor, a felului de a ne distra, de a comunica. Totuși, nici o latură a vieții private ori publice nu trebuie să scape examenului nostru, modul de a mânca rămânând unul din cele mai lămuritoare cu privire la realități concrete, la practica cotidiană.

Cartea de bucate este, fără îndoială, o producție circumstanțială care propune soluții de viață ce se cristalizează într-o formă de civilizație. Cele trei lucrări care constituie obiectul studiului nostru pot fi considerate expresia unor mentalități, înlesnind reconstituirea și explicarea fenomenului uman în pluralitatea semnificațiilor exprimate.

Baza de plecare a demonstrației este evocarea epocilor în care au apărut respectivele lucrări. Prima carte de bucate este databilă de la sfârșitul secolului XVII și începutul celui de-al XVIII-lea, fiind o mărturie de preț pentru cunoașterea elitelor românești din strălucita și dramatica epocă a lui Constantin Brâncoveanu. În răgazul celor 25 de ani de domnie, el a încărcat camera domnească pentru a da mese „suntuoase de mâncăr șapte ceasuri, cu mult vin bun și toasturi pentru sultan și împărat” boierilor indigeni și călătorilor străini, comportându-se cu „deosebită curtenie, ospitalitate și amabilitate”, cum scrie, uimit, epigrafistul Edmond Chishull, ajuns în Țara Românească în suita ambasadorului englez la Constantinopol, Paget¹. Primit cu mare „țărmonie” la curtea voievodului, acesta a petrecut multă vreme în audiențe, mese și băutură, atât de multă, înregistrează Radu Greceanu în cronica sa, încât „ambasadorul și boierii lui s-au îmbătat cu totul, măcar că de nimeni nu au fost siliți”².

„Luminatul și prea creștinul domn, Io Constantin Brâncoveanu voevod”, nu s-a mulțumit să „săvârșască foarte frumos și cu mare pompă” nunțile fiilor și fiicelor („cucoane a măriei sale”), cu mese în care „își dădeau întâlnire toate bucătăriile din lume”³ și cu „multe feluri de zicături, muzice cu jocuri și alte desfătări”⁴. În asemenea activități, Brâncoveanu era îndrumat de înțeleptul său unchi, Stolnicul Constantin

¹ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători. Un arheolog englez în Bucureștii lui Brâncoveanu*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Anghelescu, București, Editura Eminescu, 1981, p. 298.

² *Ibidem*, p. 303.

³ Radu Rosetti, *Amintiri*, I, *Ce am auzit de la alții*, ediție îngrijită și prefăcută de Mircea Anghelescu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 64.

⁴ *Cronicle medievale ale României*, VIII, Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voevod (1688-1714)*, studiu introductiv și ediție critică întocmită de Aurora Iliș, București, Editura Academiei, 1970, p. 214.

Cantacuzino. Stolnicul dirija corespondența lui Brâncoveanu cu suveranii străini, era consilierul lui de politică externă, fiind expert în tratativele oficiale cu ambasadorii străini, dar și un fin conviv la banchetele cu oaspeții de marcă, „toate spre cinstea și folosul țării”⁵. Pentru îndeplinirea funcțiilor sale aulice, Stolnicul Constantin Cantacuzino avea nevoie nu numai de tratate de ceremonial bizantine⁶, ca să transfere pompa imperială din Bizanț la curtea lui Brâncoveanu, ci și de cărți de bucate străine, după care să gătească bucătarii francezi și nemți (plătiți din vistierie) și, cu timpul, și cei autohtoni.

Stolnicul Cantacuzino, fiii lui, frații Greceanu și multe alte odrasle ale marilor boieri trecuseră hotarele țării și văzuseră în Italia, Franța, Germania, Ungaria și Austria alte culturi și alte tipuri de existență. Astfel, secretarii cancelariilor domnești, preceptorii copiilor din clanurile Cantacuzino, Bălăceanu, Băleanu, tot mai numeroșii ambasadori, diplomați și soli străini se dovedeau buni convivi la grandioasele festinuri rânduite de Paști și Anul Nou⁷. La receptarea noilor mode contribuia, cu siguranță, lectura cărților apusene ajunse la boierii interesați de „novitale”. Cuhniile domnești și boierești se modernizează, iar mișcarea de inovare, de europenizare, redusă încă, găsește un auxiliar prețios în cartea de bucate. Ea apare printre alte cărți de istorie, filosofie, literatură, fiind adusă din străinătate, din Italia, Franța, Germania⁸. Mai mult, Stolnicul Constantin Cantacuzino și alți boieri cu carte au vizitat aceste țări, au observat alte obiceiuri alimentare, au cunoscut câte ceva din bucătăriile specifice țărilor cutureierate. Prin urmare, au simțit nevoia să mănânce și acasă astfel, slujindu-se de un îndrumar, de o carte cu rețete culinare, care să le satisfacă gusturile și să le diversifice rafinamentele.

Moda culegerii de rețete culinare în cărți de bucate era veche în lumea apuseană, primele fiind semnalate încă din secolul XVI. Mai ales în Franța, circulau asemenea culegeri⁹ (multe din ele ajunse în Transilvania, ca zonă de influență a civilizației occidentale), dar nici în Țările Române nu lipsea interesul pentru literatura gastronomică. Din numeroasele lui călătorii, stolnicul Cantacuzino aducea probabil o asemenea carte, ca instrument de lucru necesar lui, maestrul de ceremonii, dar și altora din jurul său, care vegheau la eticheta curții orgoliosului domn. În multitudinea de lucrări latinești, grecești, italienești, ale bibliotecii sale, reconstituită de C. Dima-Drăgan¹⁰, n-a fost însă găsită o asemenea carte de bucate¹¹, care să fi fost apoi copiată în numeroase versiuni, de „prea plecatele slugi” ale domniei sale. Nu știm nici dacă această carte de bucate are „un izvor unic sau este opera experienței de patru decenii”¹² ca stolnic. Cert este că ea a rămas în posesia nuroii sale, jupâneasa Stanca, căsătorită cu fiul său, Radu

⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 299.

⁶ Stolnicul i-a cerut prietenului său, Hrisant Notaras, patriarh al Ierusalimului, să traducă din greaca bizantină în neogreacă, tratatul de ceremonial al lui Pseudo-Codinos, text din secolul al XIV-lea.

⁷ Vezi, Antonio Maria del Chiaro Fiorentino, *Revoluțiile Valahiei*, capitolul *Riturile valabilor*, traducere din anul 1929 de S. Chris-Cristian, Iași, Editura Tehnopress, 2005, p. 43-52.

⁸ Vezi, *Catalogul bibliotecii stolnicului*.

⁹ Georges Mongredien, *Viața de toate zilele în vremea lui Ludovic al XIV-lea*, București, Editura Minerva, 1972, p. 107.

¹⁰ București, 1974.

¹¹ În unele cataloage ale bibliotecii Stolnicului (aflate la mănăstirea Mărgineni sau Horezu), figurează doar o carte de bucate franceză, tradusă în latină, *Mensa gaelorum opus*. C. Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român Constantin Cantacuzino Stolnicul*, București, 1967, p. 169.

¹² Matei Cazacu, *Studiu introductiv*, în *O lume într-o carte de bucate. Ms. din epoca brâncovenească*, transcrierea textului, prefață și postfață de Ioana Constantinescu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 41.

(Răducanu). În 1703, aceștia făceau nuntă „foarte frumoasă și minunată orânduială și domnească podoabă”¹³, care a durat 12 zile. Radu (Răducanu), fiul cel mare al Stolnicului, era un tânăr învățat, care după studii de slavonă și greacă, făcute în țară cu dascăli străini, ajungea la studii în Constantinopol, Veneția, Padova. Era „floarea și chintesența tuturor virtuților în Europa”, cum spunea un mare cărturar al vremii, Nicolae Comnen Papadopolos, într-o scrisoare către Stolnic, prietenul său.

Foarte căutată, cartea de bucate a circulat în numeroase copii, întrucât domnii și boierii munteni organizau des mese și ospete¹⁴, iar pentru a le înfățișa ca grandioase festinuri, cu ceremonial și fast¹⁵, aveau nevoie să pună pe masă și altfel de bucate decât cele turcești și grecești¹⁶. Una dintre copii a aparținut lui Iordache Popescu (fiu sau rudă a cronicarului Radu Popescu), făcută după exemplarul spătăresei Stanca, nora Stolnicului, prima proprietară a cărții, cum se și menționează pe ultima foaie a *Cărții de bucate*: „această carte de bucate a fost a vornicului Iordache Popescul, scoasă după o carte a spătăresei Stancăi și acum au rămas a jupânesei Saftii bănesii și am scris eu Sandul, sluga dumnealor (leat 7257=1749)”¹⁷. Safta băneasa, fiica Stolnicului, pare a fi fost nora Saftiei Brâncoveanu, soția lui Toma Crețulescu, mare ban, deci tot din numerosul neam al Cantacuzinilor. Ea a moștenit cartea de bucate, cum se obișnuia, căci altădată bunicile și mamele își treceau cărțile de bucate urmașelor lor.

Este exemplarul descoperit, cu „amuzament inițial”, de Ioana Constantinescu, între manuscrisele aflate la Biblioteca Academiei Române. Scris în alfabet chirilic, cu numărul de înregistrare 1120, manuscrisul este intitulat *Carte întru care să scriu mâncările de pește i raci, stridii, melci, legumi, erburi și alte mâncări de sec și de dulce, despre orânduiala lor*. Cele 64 de file sunt „scrise pe ambele fețe, în tuș negru (titlul cărții, ale capitolelor și inițialele primului cuvânt al fiecărei rețete în tuș roșu), excepțional conservate, redactate într-o frumoasă și pitorească limbă veche românească”¹⁸. Textul este o copie după un manuscris mai vechi (să fie cel al Stolnicului Constantin Cantacuzino sau al fiului său, Răducanu?), cu o intensă circulație în epocă și după, până către prima jumătate a secolului XIX (așa cum o arată însemnările de pe prima și ultima filă). O altă copie a exemplarului Saftiei a făcut-o Mihai logofătul, la cererea marelui clucer de arie, Alexie, care avea în sarcina lui aprovizionarea cămării domnești și supravegherea festinurilor organizate în cinstea oaspeților străini.

Manuscrisul din epoca brâncovenească a aparținut filologului dr. Mateo Gaster, care îl semnalează pentru prima oară în lucrarea sa, *Literatura populară română* (București, 1882, p. 536), publicând 14 rețete în *Crestomația română*, vol. II, 1891 (p. 42-46). Reputatul lingvist și istoric al culturii medievale românești, Gabriel Ștrempel, îl înscrie în *Catalogul manuscriselor românești* (vol. IV, București, 1967), datându-l eronat (spune Ioana Constantinescu)¹⁹ în 1749, an în care Mihai Logofătul făcea copia după exemplarul Saftiei²⁰. Manuscrisul din epoca brâncovenească, cea mai veche carte de bucate

¹³ Radu Greceanu, *op. cit.*; vezi și Dan Simionescu, *Literatura română de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, 1762, București, 1939.

¹⁴ G. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899; Radu Rosetti, *op. cit.*; D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1773, capitolul 8, *Ospetele domnilor*, și capitolul 17, *Despre obiceiurile moldovenilor*.

¹⁵ Anton Maria del Chiaro Fiorentino, *op. cit.*, p. 36-37.

¹⁶ N. Filimon, *Ciocoii vechi și noi*, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 144-145.

¹⁷ Matei Cazacu, *op. cit.*

¹⁸ Ioana Constantinescu, *Prefață*, la volumul *O lume într-o carte de bucate*, p. 83.

¹⁹ *Ibidem*, p. 84.

²⁰ Gabriel Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, vol. I, București, 1959, p. 151 (despre copistul Mihai Logofătul).

românească, păstrată până astăzi, cu o „vârstă de cca 300 de ani”²¹, este o culegere de 293 de rețete culinare, unele traduse din limbile italiană, franceză și germană²² (de altfel, multe cuvinte din aceste limbi au rămas netraduse), adaptate la posibilitățile bucătăriei românești.

Cum se indică și în titlul culegerii, rețetele „de pește i raci, stridii, melci” ocupă un spațiu larg în rețetar. Lucru curios, atâta vreme cât se știe că românii nu consumau atunci asemenea mâncăruri, după cum recunoaște și secretarul florentin Antonio Maria del Chiaro: „Valahii au oroare de mâncare de broaște, broaște țestoase și melci; s-au introdus însă în ultimul timp melcii, cari se mănâncă cu multă poftă, mai ales în postul Paștelui și se trimit chiar soldați la Târgoviște, în locurile unde se află mănăstirea franciscanilor, ca să caute melci pentru masa domnitorului”²³. Le mâncau, în schimb, italienii și cei ajunși să-i cunoască în tratorile de la Padova, Roma, Veneția. Din acest motiv, în text figurează atâtea rețete pentru „prepararea păstrăvului, i loștriță, șalăului, nisetrului, morunului, racilor, melcilor, stridiilor etc.”: „Să ei stridiile să le speli nisipul lor. Decii să le scoți den coji și să le alegi cojile cele mai adânci, întru care să pui câte 2-3 într-o coajă, însă să păzești apa lor ce au înlăuntrul, să nu o lepezi, că-și pierd gustul. Deci să le pui untulemn, piper, zeamă de varză acră, că iaste mai gustoasă, iară de nu va fi, fie și de lămâie, și le pune pe grătariu de le frige, și calde le du la masă”²⁴. Nu lipsește nici rețeta de preparare a caviarului, de unde deducem că această carte de bucate nu era destinată oamenilor de rând, ci acelor care puteau oferi la masă, pe talgere de argint, stridii și caviar.

O dovadă că și românii făceau parte din „Europa carnivorilor”, despre care scrie Fernand Braudel²⁵ este numărul mare (65) de preparate de carne. Rețetele se referă mai mult la carnea de vițel, de oaie (influența turcă!), de capră, la măruntaie de vită, mai puțin la rămător (porc), vânat (pădurile Valahiei erau nesfârșite), căprioare, cerbi, mistreți, iepuri, dar și prepelițe, potârniche, rațe sălbatice, toate gătite cu nenumărate mirodenii: piper, capere, stafide, scorțișoară, cuișoare, nucșoară, coajă de năramză (portocală). Acestea se regăsesc și în mâncărurile de pește, ca și la cele de „legumi” recomandate, mai ales pentru zilele de post, numeroase pe atunci. Domnitorii Țării Românești și boierii, ctitori de mănăstiri și biserici, susțineau credința creștină – pravoslavia – și respectau, cu strictețe, „posturile mari”, de Paște și Crăciun dar și cele din zilele de miercuri și vineri.

Călătorii străini sunt surprinși de respectarea strictă a acestei practici. Consulul austriac Raicevich se arată impresionat de „punctul principal care caracterizează cel mai bine religia lor”, de a respecta în cursul anului „patru posturi foarte aspre în ce privește calitatea, iar nu cantitatea alimentelor”²⁶. La rândul său, florentinul Del Chiaro consacră, în cartea sa, un capitol „posturilor și păsărilor vlahilor”, scriind despre cele patru posturi mari pe an („postul mare se cheamă în românește «paresima» și e de 40 de zile”), despre altele mai mici (Sf. Petru, Adormirea Preacuratei etc.), despre „respectarea abstenenței miercurea și vinerea”, dar și despre multele „zile privilegiate (harți), când se

²¹ Ioana Constantinescu, *op. cit.*, p. 86.

²² Gh. Chivu declară categoric: „fără putință de tăgadă că acest vechi manuscris român este tradus în întregime (subl. n., D.C.) din limba italiană”, în *Cuvinte de origine italiană într-un manuscris românesc din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Studii și cercetări lingvistice”, București, 1983, nr. 4, p. 341-346.

²³ Anton Maria del Chiaro Fiorentino, *op. cit.*, p. 36-37.

²⁴ *O lume într-o carte de bucate*, p. 120.

²⁵ Fr. Braudel, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XV^e-XVIII^e siècle*, I, *Les structures du quotidien*, Paris, 1979, p. 174.

²⁶ *Osservazioni sulla Valachia e Moldavia*, în N. Iorga, *Istoria românilor prin călători. Doi călători austrieci: Sulzer și Raicevich*, p. 389.

consumă carne²⁷. În predicile sale, mitropolitul Valahiei, Antim Ivireanul, îi muștra aspru pe cei ce „s-au răsfățat în mâncări...” și „s-au făcut ucenic bunătăților”, ajungând la „păstășie cu diavolul”²⁸.

Cu tot numărul mare de zile de post, cantitatea de carne consumată în zilele „de dulce” era atât de mare, încât boierii noștri sufereau de obezitate, de gută și de alte boli care, alături de „oftică” (tuberculoza), le curmau devreme viețile. Ouăle nu lipsesc nici ele din rețetele de bucate. „Învățătura de a face multe feluri de mâncăruri de oao” învață „cum se fac oao în ochiuri de unt”, ochiuri „în apă”, „oao umplute”, ouă în aspic etc., mai toate prezente și în cărțile de bucate de astăzi.

„Feliurile de ostropiiale” (sosurile), folosite la fripturi și la mâncărurile de vânat, sunt dintre cele mai ciudate: ostropel de rodie, de „grăunțe de ghemperi”, de prune uscate, de „erburii mirositoare”, „ostropel verde”, mai toate asezonate cu oțet de trandafiri, migdale, cuișoare pisate, zahăr alb, zeamă de năramză, lămâie, chitră. La asemenea bucate, se adăugau salate variate, unele neobișnuite pentru gusturile de astăzi, din „foi de boranză”, „vârfuri de molotru”, „iarbă grasă”, precum și altele, asemănătoare celor de astăzi: de andive, sparanghel, sfeclă roșie, morcovi, bine condimentate și stropite cu apă de trandafiri ori cu alte „parfumuri”.

Unsprezece rețete cuprind „învățăături de a face vinuri frumoase și de folos”, precum și șaisprezece feluri de vutci „toate din plante medicinale și condimente”, strecurate prin „mâneca lui Ipocrate” și folositoare „de stomah și de cap” („stomahul” și capul aveau, într-adevăr, mult de suferit de pe urma îngurgitării de 12, 16, până la 40 de feluri de bucate și nenumărate pahare de „vinuri bune”).

Dulciurile sunt și ele prezente, pentru că tutunul și cafeaua, servite după moda turcească, erau însoțite de dulcețuri variate, din fructele întinselor livezi ale boierilor timpului (prune, cireșe, caise, piersici, zarzăre), dar și altele din import, aduse „cu cheltuială”, precum năramze (portocale), lămâi, chitre.

Ne-a surprins lipsa din rețetar a supelor, ciobelor, a pilafului, a sarmalelor deși, după model turcesc și grecesc, asemenea mâncăruri se preparau din abundență în bucătăria românească. Plăcintele „pântecoase” și uriașii cozonaci „gustoși”, cum îi consideră secretarul domnesc del Chiaro, oferind și rețeta fabricării lor, din „nișeștea, lapte, zahăr și gălbenuș de ouă”²⁹, nu se bucură, nici ele, de vreo „învățătură” în a le prepara.

În final, cartea adaugă o „Învățătură de a face cerneală de scris, bună”, sfaturi pentru lustruitul vaselor de cositor, bronz și argint (amănunte interesante pentru cunoașterea ustensilelor de bucătărie), ca și pentru lustruitul armelor „ruginoase” de foc și pentru prepararea prafului de pușcă („iarbă de vânat pentru fuzie i de pistol”) atât de necesar celor ce vânau în nesfârșitele păduri ale Valahiei.

Varietatea felurilor de bucate din rețetarul înfățișat ne obligă să ne întrebăm care au fost izvoarele acestei cărți de bucate, necesară cuhniilor vremii, atât în zilele „de dulce”, cât și în cele de post. Izvorul cel mai puternic este, desigur, cel italian, binecunoscut Stolnicului Constantin Cantacuzino, vreme de 40 de ani maestru de ceremonii la curțile domnești din Țara Românească. Ajuns la Veneția în 1667, el află despre *L'arte di bon cucinare*, apărută în a doua ei ediție în 1666. Lucrarea aparținea bucătarului de la curtea marchizilor Gonzaga dela Mantova, Bartolomeo Stefani. Fusesse

²⁷ Anton Maria del Chiaro Fiorentino, *op. cit.*, capitolul *Despre posturile valahilor*, p. 67-70.

²⁸ Antim Ivireanul, *Opere*, Editura Gabriel Ștrempel, București, 1972, p. 95, 101-102.

²⁹ Antonio Mario del Chiaro Fiorentino, *op. cit.*, p. 53.

reeditată, în parte, de Emilio Faccioli³⁰; acea variantă fiind cunoscută marelui demnitar român – și, cu siguranță, procurată de el³¹. Nu este însă singurul izvor. I se adaugă și unul franțuzesc (Stolnicul a ajuns, în călătoriile sale, și în Franța), precum și altele, turcești și grecești.

Limba în care este scrisă cartea de bucate devine lămuritoare pentru încadrarea ei în cultura gastronomică a timpului: amestec de orientalism și occidentalism, infirmând opinia lui Gh. Chivu care, în *Cuvinte de origine italiană într-un manuscris românesc din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, consideră că acest vechi manuscris brâncovenesc „este tradus în întregime” (subl. n., D.C.) din limba italiană. Stolnicul Constantin Cantacuzino și alți boieri instruiți ai timpului cunoșteau țări și limbi străine și nu se limitau la cunoașterea unei singure tradiții culinare, cum era cea italiană. Cuvintele de origine italiană sunt, fără îndoială, cele mai numeroase, de vreme ce ei au petrecut mai mulți ani în Peninsula Italică, dar nu lipsesc nici termenii francezi, turcești, grecești, păstrați aidoma în text.

II.

Cea de-a doua carte de bucate aparține unei alte vârste istorice: sfârșitul veacului XVIII și începutul celui următor. Suntem, în cazul acesta, în Moldova, când analiza unei alte cărți de „rețete cercate de bucate” ne obligă să ne plasăm, prin inserția ei în istoricitate, pe un teren cu totul diferit de cel parcurs în prima parte a studiului nostru. Bazele existenței publice și private se modifică simțitor, iar integrarea în circuitul valorilor europene se produce conștient și durabil. Românii împrumută idei, argumente, criterii care sfarmă obiceiuri și tradiții bine înrădăcinate și înlesnesc apariția unei noi mentalități în toate domeniile vieții publice și private.

Dacă „bătrânii” se încăpățânează să rămână prizonieri ai rutinei și prejudecăților, „tinerii”, unii mari boieri, alții boiernași, școliți în „academiile” românești și în universități străine, fac efortul de a se racorda la coordonatele lumii noi: „Ochii și gândul părinților se învârtteau spre răsărit, ai noștri sunt țințiți spre apus, deosebire de la cer la pământ”, scrie Alecu Russo³². Părtaș la opera de modernizare, Mihail Kogălniceanu adaugă, tot atât de conștient: „era epoca când roiuri de tineri, plini de entuziasm, crezând în viitorul patriei lor și al lor, uniți toți cu curajul juneței ce nu se îndoiește de nemică și pentru care stavilă nu este, se apucaseră de lucru”³³. Sunt „oamenii începutului de drum”, aparținând acestei epoci de „febrilă activitate de explorare și inițiere programatică”³⁴, adevărați campioni ai civilizației și naționalității, cum Kogălniceanu însuși îi numește.

Gastronomia ajunge una din „campioanele” modernizării, elitele asociind procesul de înnoire și cu sporirea rafinamentului din viața de zi cu zi. Iată de ce, în Moldova vremii, s-a manifestat un interes viu pentru cartea de bucate. Teritoriul gastronomiei nu rămâne neexplorat, dar cum nu aveam cărți de bucate autohtone se traduc, încă la începutul secolului, lucrări străine, ca aceea a lui J. N. Neuhold, *Învățătură de a face sirup și șahar din mustul tuleilor de cucuruz după ce s-au cules cucuruzul de pre ei*, apărută la Buda în 1812, a lui Ludwig Metterpacher, *Învățătură despre agonisirea viței de vie și despre măestria de a*

³⁰ *L'arte della cucina in Italia. Libri di ricette e tratatti della civiltà della tavola del XIV al XIX secolo*, Torino, 1987. Vezi și Georges Vicaire, *Bibliographie gastronomique*, Paris, 1890.

³¹ Vezi, în această problemă, Matei Cazacu, *Studiu introductiv*, în *op. cit.*, p. 64 și urm.

³² A. Russo, *Cugetări*, în *Piatra-Teiului*, Editura pentru Literatură, 1967, p. 40.

³³ M. Kogălniceanu, *Jurnalismul românesc în 1855*, în „România literară”, nr. 4, 22 ianuarie 1855, p. 52.

³⁴ Paul Cornea, *Oamenii începutului de drum*, București, Editura Cartea Românească, 1974, p. 6-7.

face vin, vinars și oțet întocmită de autorii Chaptal, Rosier, Parmentier și Dussieux (Buda, 1813), sau a lui Cristian Albert Rückert, *Învățătură pentru facerea pâinii*, în românește de Alex. Beldiman, după o traducere grecească a dr. D. Samurcaș, Iași, 1818 (o a doua ediție în 1829)³⁵.

În presa vremii, cu deosebire în „Albina Românească” a lui Gh. Asachi, se publică, din motive utilitare, numeroase povește folositoare culese din presa străină: *Hapuri pentru stomac, Jambon fermecător, Supă de mentă, Supă homeopatică* și încă altele, 661, unele din ele înglobate în scurte narațiuni. De asemenea, scriitori reprezentativi s-au apropiat de cerințele cotidianului și au alcătuit cărți de bucate. A fost o întreprindere temerară, o inițiativă a cărei valoare, judecată din unghiul „contextului originar”³⁶, nu trebuie cu nici un preț minimalizată.

Dând dovadă de spirit pragmatic, Mihail Kogălniceanu și C. Negruzzi au hotărât să exploreze domeniul gastronomiei, răspunzând, în acest fel, cererii în continuă creștere. Există însă și explicații de altă natură. Kogălniceanu, se știe, era un gurmand. Îi plăceau mâncărurile alese și vinurile bune. În perioada studiilor în străinătate, la Lunéville și Berlin, cu gândul la bucatele de acasă, le cerea, în scrisori, surorilor sale, Sevastița și Pulcheria, rețete de dulcetuuri. O prefera pe cea de lămâie, pentru că, în Franța, putea face doar de „șocolată”, de trandafir, de „griottes”, iar la Berlin mânca foarte prost, căci „la amiazi avem numai o supă, un rasol, un fel de bucate foarte răle și o friptură”³⁷.

În scrierile sale literare vorbește despre mâncăruri și „confeturi”, unele din rețetarul „cuhniei” autohtone, altele selectate din bucătăria franceză și germană. Provincialul, boierul „ținutaș”, personajul din *Fiziologia provincialului în Iași* care venise de acasă cu „cârnați uscați și cu usturoi”, pierduți „la popreală”, nu-și ascunde uimirea când la „tractirul de la Sant-Petersburg” vede, înșirate pe masă, „tot biftecouri, anghematuri, budinci și blamanje, bucate favorite în ținuturi (străine, se înțelege), și care de unii se mănâncă cu sardele, ca să nu fie prea dulci și să strice dinții”³⁸.

Punând față în față două lumi, cea a „babacilor”, cu viața lor patriarhală de altădată și cea a „bonjuriștilor” nonconformiști și feriți de rutină, Kogălniceanu nu întârzie să introducă în romanul neîncheiat *Tainele inimii* o imagine adecvată a încercărilor de modernizare pe țărâmul... bucatelor! Plăcându-i tare mult „confeturile”, nu se abține să nu le înșire: „gavanoase de stecă cu confeturi, lise, fructuri condite, zaharicale și caramelle”³⁹, din „dulapurile de lemn boit negru” ale cofetarului Felix Barla, unde ajungea protipendada Iașilor, după plimbarea la Copou. „El a avut privilegiul să îndulcească balurile și mesele celor din urmă domni fanarioți, el a introdus în Moldova biscotele, lisele, pastilele, dragelele, pralinele, marțipanele, caramellele, orjatele, limonadele și înghețatele; pentru că înainte de el părinții noștri nu cunoștea decât curmale, rahat, smochine, coarne de mare, alune; singurele zaharicale era pe atunce ceva confete boite pe migdale și sămburi de zarzăre, ce se vindea la Panaiti Butcariu de pe

³⁵ Vezi, Liviu Papuc, *Prefață* la vol. M. Kogălniceanu, C. Negruzzi, *200 de rețete cercate de bucătărie românească și alte trebi gospodărești*, selecții lirice, oenologice, gastronomice de Lucian Vasiliu, prefață de Liviu Papuc, glosar și postfață de Bogdan Ulmu, Iași, Editura Timpul, 2005.

³⁶ Cu privire la problema „contextului originar” și al „simțului contingentelor” frunțașilor pașoptiști, vezi, Paul Cornea, *Itinerar printre clasici*, București, Editura Minerva, 1984.

³⁷ Vezi, *Scrisori, 1834-1849*, cu o prefață, un indice de lucruri și de cuvinte de P. V. Haneș, București, Editura Minerva, 1913, p. 20.

³⁸ M. Kogălniceanu, *Opere*, I, Text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Dan Simionescu, București, Editura Academiei, 1974, p. 74.

³⁹ *Ibidem*, p. 95.

Podul Vechi. În loc de înghețate, orjate, lemonade se întrebuița serbete turcești și braha moldovenească; în loc de torte, plăcintele cu carne sau cu brânză și în loc de pane de Spania, covrigii... la para. Domnul Felix a introdus, în sfârșit, în Moldova, toată literatura zaharului⁴⁰. Urmărind modulările scriiturii de odinioară, ne bucurăm de un document extrem de util pentru istoria ideilor și evoluția mentalităților!

Nici Costache Negruzzi nu rămânea departe de confortul și gustul rafinat al cotidianului. La moșia sa de la Hermeziu, unde îi plăcea să se ferească de „vuietul” vremii, nu se mai găteau numai „bucate grecești, ferte cu verdețuri, care pluteau în unt” și „pilaf turcesc”⁴¹, ci și „fripturi cosmopolite” (aflate cândva și pe masa dată de Lăpușneanu boierilor săi), supe franțuzești și „friganele umplute cu migdale”. Îi plăceau și „mâncări de la țară” – „borș de pui cu smântână”⁴², dar bea și „ceai și cafea ca bolnavii”, cum îl certa vecinul său, boierul Bogonos, pentru că îl găsea, din această cauză, „galben și ovelit”⁴³. Nu a uitat „gugoașele, alivencile, iaurtul, sarailile, baclavalele, plăcintele învârtite” pe care, nostalgic, le evocă, regretând „trecerea din modă a cataifurilor pântecoase”⁴⁴. Nu disprețuia nici „suflé de mere” sau „orez cu ciocolată și cu șoto”, dulciuri inserate și în „scara” celor 200 de rețete cercate de bucate, prăjituri și alte trebi gospodărești, împreună cu mai tânărul său prieten, Mihalache Kogălniceanu.

Acești scriitori au publicat, în 1841, la Cantora „Foaiei Sătești”, o carte de bucate cu titlul amintit, reeditată apoi de două ori, în anii 1842 și 1846, pentru că, se spunea în prefața celei de-a treia ediții, „rețetele cercate s-au petrecut în mai puțin de un an. Lipsa acestei cărți atât de neapărată (subl. n., D.C.) pentru fieștecine simțindu-se, iată se publică a treia ediție, în care s-au îndreptat toate greșalele câte se scăpaseră la cele dintâi două ediții”⁴⁵. Era un adevărat eveniment, cu ecouri durabile, datorită autorității autorilor ei și dincolo de cercul „bucătărițelor”⁴⁶.

Afinități de ordin intelectual și afectiv i-au determinat, așadar, să alcătuiască o carte de bucate, „atât de neapărată pentru fieștecine”, nu lipsită de o declarație expresă, inserată în schița *Iluzii pierdute*. „Atâta vă voi mai zice acum de curând, am mai publicat împreună cu d. C. N., un alt Prometeu *manqué* (subl.n.) ca și mine, o carte care, răsturnând toate puterile așezate, călcând în picioare toate pravilele primite de adunare și de obiceiul pământului, are să facă o revoluție strașnică în toată Moldova într-un chipul de a face friganele și găluști; vreau să vorbesc despre o colecție de 200 de rețete de feluri de bucate, care are să ne facă cea mai mare reputație între bucătărițe și viitorimea ne va da negreșit frumosul nume de: introducătorii artei culinare în Moldova. Suntem mulțumiți și cu atâta”⁴⁷. Autoironia, mai întotdeauna prezentă la Kogălniceanu, este evidentă în aceste rânduri.

Nu lipsește nici un avertisment sever: „Editorii depunând cerutele exemplare în bibliotecile naționale, vom prigoni cu toată asprimea legilor pe oricare vor tipări această interesantă scriere. Toate exemplarele vor fi împodobite cu următoarele semne, precum

⁴⁰ *Ibidem*, p. 96-97.

⁴¹ C. Negruzzi, *Opere*, I, *Păcatele tinereților*, ediție critică de Liviu Leonte, București, Editura Minerva, 1974, p. 86.

⁴² Vezi Idem, *Scrisoarea VIII. Pentru ce țiganii nu sânt români*, în *ibidem*, p. 233.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ C. Negruzzi, *Scrisoarea XXII. Istoria unei plăcinte*, p. 247.

⁴⁵ Vezi, Liviu Papuc, *op. cit.*

⁴⁶ Pentru „farmecul denumirilor exotice”, chiar G. Călinescu a citit și comentat – sumar – cartea, în „Lumea”, nr. 17, 20 ianuarie, 1946, p. 1.

⁴⁷ M. Kogălniceanu, *Iluzii pierdute*, Iași, 1841, în *vol. cit.*, p. 71.

urmează «C.N. – M.K.»⁴⁸. Cu aceste declarații și măsuri de precauție, ei tipăresc cele 200 de rețete cercate de bucate, prăjituri și alte trebi gospodărești, „cu cheltuiala și îngrijirea unei societăți de iubitori de înaintarea și strălucirea neamului românesc”⁴⁹. Nu putem „amărunți” aici cele 200 de „rețete cercate”, dar selectate din alte părți ale lumii, pentru că bucătăria românească tradițională, mai ales cea din Moldova, era încă rudimentară.

Între acestea, se află multe feluri de supe: de raci, de „găluștele de carne”, supă pisată, supă franțuzească („ie o căpățână de curechi nemțesc, un caralab, morcovi, cartofe – de fieștecare potrivă –, să le tai ca tocmații, apoi ia patru ori cinci ciuperci și le tai în frunze. Apoi pui toate la un loc și le pui pe foc cu grăsime prăjită și să prăjești jumătate de ceas. Apoi le pune puțin piperiu și floare de nucușoară, apoi toarnă zama de carne și le fierbe bine. Apoi o toarnă peste felii de franzelă prăjită”). Caracterele arhaice și dialectale ale lexicului constituie o altă savoare a rețetelor. Borșurile lipseau deoarece, firește, le mâncau cei cu mai puțină dare de mână. Nu intrau în rețetarul elitelor moldovenești nici mâncăruri de post sau de pește (așa de numeroase în cartea de bucate din epoca brâncovenească). Apar, în schimb, multe rețete de „gălușcele”, de „crieri”, de raci, de „posmag cu migdale”, de carne etc., bucate din carne, de hulubi, de pui „prăjiți cu unt”, „curcan umplut”, „miel prăjit friptură”, „spinare și pept de căprioară”, cu sosul „de smântână pentru vânat”. Se adaugă rețete de budinci: „cu șotó”, de ciocolată, de „migdale și fisticuri”, de „alămâie”, nenumărate „zalatine”: de vanilie, de fragi, de „café”, de „toporași”, de portocală: „să freci 84 dramuri zahar, pui patru portocale mari și două alămâi. Pune zaharul în tingire, stoarce zama de la acele portocale și alămâi peste dânsul, pune și jumătate oacă vin tare bun și lasă să fiarbă bine jumătate de ceas. Apoi pune zece dramuri clei topit (gelatină!) și-i mai dă un clocot și-l strecoară în calup așezat pe gheață”.

Mare amator de dulciuri, Kogălniceanu recomandă rețete de torturi de migdale, de „lenși cu gratii”, de migdale negre, babe (un fel de cozonaci!), bezele, scoarță, „pain d’Espagne”, „gugoașe de ciocolată”. Nu lipsește cozonacul, în care intră „două litre și jumătate de lapte, 18 ouă întregi și trei litre de unt și trei oacă de făină”. Există și rețete de „vișinap” (vișinată) – una aidoma celei preparate de noi astăzi – dar limba epocii adaugă și delicii lexicale: „Să iei o balercă de o vadră, apoi să alegi vișini frumoase și s-o umpli, însă să o lași deșartă de trei degete. Apoi să iei două oca zahar, să le ferbi, să le legi ca de șerbet, să torni spirt de sămburi cât va mai intra, ca să se umple balerca bine. Apoi să se ție la răcoare câțeva vreme și pe urmă o scurgi prin bășici”.

Ca și în cea dintâi carte de bucate românească, integrată în manuscrisul brâncovenesc, culegerea lui Kogălniceanu și Negruzzi cuprinde, la sfârșit, mai multe sfaturi practice, de folos în „trebile gospodărești”: „oțet de vin”, „ceară pentru scânduri”, „mijloc de a ține ouile proaspete un an întreg”, „metod de a limpezi vinul tulburat”, „chipul de a pute ține vara câteva săptămâni carnea proaspătă” și alte povețe.

Judecând conținutul acestei cărți de bucate, se naște, firesc, întrebarea: care au fost sursele acestora? Izvoare strict circumscrise nu avem, dar cuprinsul ei sugerează o relație directă cu gastronomia franceză. Și, totuși, autorii nu au lucrat cu acest singur model în față, de vreme ce oferă și rețete de „mandel cu hen”, „grapfen”, „mandel cu hen cu foi”, care trimit la bucătăria germană. Sunt autorii cărții traducători fideli sau compilatori, care au tălmăcit și prelucrat, după mai multe izvoare, cel francez fiind cel mai utilizat?

⁴⁸ Însemnare imprimată pe foaia de titlu, verso, a cărții de bucate, care lipsește la ediția a doua, tipărită tot la Cantora Foaiei Sătești, în 1842.

⁴⁹ Ediția a treia, din 1846, ce apare în „Tipografia Institutului Albinei”, are pe pagina III imprimată o înștiințare.

S-a presupus că Kogălniceanu ar fi avut la îndemână volumul lui Brillat-Savarin, vestitul bucătar francez, *Physiologie du gout* (Fiziologia gustului), ce adună meditații, aforisme și anecdote referitoare la arta culinară. El a cunoscut, cu siguranță, lucrarea, de vreme ce *Almanahul de învățătură și petrecere*, pe care îl editează în 1842, publică, în traducere, cele 20 de *Aphorismes du professeur* în varianta *Aforisme pentru cei ce iubesc a mânca bine*. Credem, totuși, că acest izvor nu l-a ajutat prea mult în întreprinderea sa. Cele mai multe izvoare au fost, cu certitudine, franceze, dar sarcina depistării lor rămâne dificilă atâta vreme cât nu avem la îndemână textele numeroaselor cărți de bucate existente în spațiul european. Meritul celor doi autori constă în traducerea și selectarea rețetelor, pentru a le adapta, mai lesne, posibilităților noastre. Dacă ținem cont și de învățăturile adăugate la sfârșitul volumului, credem că inițiativa celor doi scriitori nu trebuie, cum am mai spus, minimalizată. Judecată după criteriul epocii lor și nu după gustul și sensibilitatea de astăzi, vom declara că, fără ca gastronomia să constituie unul din sectoarele cele mai productive ale activității lor, întreprinderea lor a răspuns unei necesități a epocii respective. Cartea de bucate redactată de M. Kogălniceanu și C. Negruzzi, cu audiență recunoscută în epocă lor și cu prelungite ecouri în timp, a devenit un obiect de cunoaștere, evaluat, de cele mai multe ori, în altă „regulă a jocului” decât aceea care a prezidat elaborarea ei.

În zilele noastre avem câteva ediții ce au urmat celor din 1841 și 1846. În 1973 apărea la Cluj una dintre acestea, cu un titlu în spiritul celui din 1841: *Rețete cercate de bucate, prăjituri și alte trebi gospodărești întocmite de Mihail Kogălniceanu și Costache Negruzzi acum de isnoavă scoase de Titus Moraru, cu zugrăveli de Florin Creangă, înfățișate lumii de dumnealui Mircea Zăciu și ticluite de vestit întru criticești izvoade de prè învățat al pandimoniului nostru literariu George Călinescu. S-au tras această carte de editura Dacia, Clusiu, MCMLXXIII*. Prefața îi aparține lui Mircea Zăciu, care, plecând de la un citat al lui Al. Odobescu (devenit și *motto*-ul discursului său analitic), „tărăști muza poeziei și a istoriei pe taraba pescarului pe cotlonul cuinii”, stăruie, cu judecăți articulate, asupra motivațiilor sociale și psihologice ale întreprinderii dialogului cu Apusul, pe calea gastronomiei, făcând și un istoric al „dulciului” de la D. Cantemir la Emil Brumaru.

Mai sobru, într-o formă elaborată și fără exagerări descriptive, Liviu Leonte, apreciatul cercetător al operei lui C. Negruzzi, ne oferă, în 2004⁵⁰, o nouă ediție a cărții de bucate. Îngrijind textul și adăugându-i o prefață și un glosar, Liviu Leonte ne deslușește, ca un bun cunoscător al limbii primei jumătăți a secolului XIX, slovele arhaice și subdialectale folosite de cei doi pașoptiști într-un glosar.

O manieră originală de a reedita cartea de bucate a lui Kogălniceanu și Negruzzi o învederează și volumul publicat în 2005, cu un bogat adaos de *Selecții lirice, oenologice, gastronomice de Lucian Vasiliu, prefață de Liviu Papuc, glosar și postfață de Bogdan Ulmu*⁵¹.

Prefața, *În loc de apariții*, semnată de Liviu Papuc, ne pune la dispoziție date importante din arta culinară a epocii, cu o prelungire până în zilele noastre, pentru a ne convinge că gastronomia noastră a fost reprezentată, în timp, de scriitori – unii dintre cei mai reprezentativi – și nu de profesioniști. Poetul Lucian Vasiliu selectează, ingenios, din istoria literaturii române, pentru fiecare din cele 200 de rețete „cercate”, versuri lirice, oenologice și gastronomice, iar Bogdan Ulmu, cel mai apropiat de „știința

⁵⁰ M. Kogălniceanu, C. Negruzzi, *200 de rețete cercate de bucătărie românească și alte trebi gospodărești*, ediție de Liviu Leonte, Editura Alfa, Iași, 2004.

⁵¹ M. Kogălniceanu, C. Negruzzi, *200 de rețete cercate de bucătărie românească și alte trebi gospodărești*, *Selecții lirice, oenologice, gastronomice de Lucian Vasiliu, prefață de Liviu Papuc, glosar și postfață de Bogdan Ulmu*, Editura Timpul, Iași, 2005.

gastronomică“, adaugă o scurtă postfață, precum și un trebuitor glosar, stăruind asupra numeroaselor „slove rare și pline de mister“ ale limbii epocii.

III.

Cărturarul Manolachi Drăghici a publicat tot la Iași, în 1846, o nouă carte de bucate, intitulată *Rețete cercate în număr de 500 din bucătăria cea mare a lui Robert întâiul bucătar al curții Franței. Potrivit pentru toate stările. Traduse de post. Manolachi Drăghici, Iași, Tipografia Institutului Albinei. 1846*. De la 200 de rețete de bucate, s-a ajuns la 500, dovadă că interesul pentru acest gen de lucrări continuă, iar ecourile civilizației europene ajunse la noi devin din ce în ce mai puternice și durabile.

Suntem în plină domnie a lui Mihail Sturdza, domnitor instruit, arghirofil, diplomat, care, între altele, „ținea masă foarte bună și bine servită“⁵². În jurul lui, mari boieri, ca vistiernicul N. Roznovanu, Alecu Sturdza, N. Mavrocordat, Toderăș Balș, Costin Catargiu, Dumitrache Cantacuzino-Pășcanu și alții cu averi mari, „întregi“, cu venituri mereu crescute în urma dobândirii libertății comerțului și exportului. Odată cu această creștere, sporea, „în proporție neasemănat de mare, setea după luxul, modele și chipul de viață din Apus“⁵³. „Feliul“ de trai se modifică simțitor, se „europenizează“, boierii timpului fiind „luminați asupra chipului de trai din apus“ de străinii rămași în țară după războaiele napoleoniene, de emigranții francezi, ajunși în Moldova, de ofițerii ruși, ocupanți ai țării, cât și de cei ce călătoreau la Paris, Viena, Berlin, de generația mai tânără, venită în contact cu luxul, confortul și plăcerile unei alte lumi.

Cum veniturile boierilor cresc prin „valoarea produselor pământului nostru“, crește și „pofta lor de inovații și de plăceri“⁵⁴. Un auxiliar prețios al „mișcării de inovare, de europenizare a vieții“, socoate Radu Rosetti în bogatele și prețioasele sale *Amintiri*, erau și evreii veniți în număr mare, cu vrerea domnitorului Mihail Sturdza. Ei aduceau marfă apuseană, valorificată în magazinele deschise tot acum. Până la aceștia, negustorii moldoveni avuseseră legături și credite doar cu Țarigradul și șcheile Levantului. Așa că diferențele nu întârziiau să apară. Negustorii evrei confecționează îmbrăcăminte nouă: „redingote, frace, bonjururi (un compromis între frac și redingotă), surtuțe, jiletce, pantaloni strâmți și pantaloni largi“, cei vechi știind să confecționeze doar „giubele, conțeșe, benișuri și șalvari“⁵⁵. La „portul moldovenesc“ se renunță ușor, doar câte un boier bătrân îl mai păstrează. Chiar logofătul Grigoraș Sturdza, tatăl lui Mihail Sturdza, „bătrân și-a făcut haine de modă nouă la sfârșitul ocupației rusești de la 1828-1834“⁵⁶. Nu numai îmbrăcămintea marilor boieri se modifică, ci și interioarele caselor lor, tot mai luxos mobilate; aveau cai frumoși, trăsurile bine întreținute, slugi stilate, îmbrăcate în livrele și servind masa cu mănuși albe, după obiceiurile din apus. „Cafeaua cu lapte sau ceaiul se lua între 7 și 9 ceasuri dimineața, zacusca (dejunul) între 10 și 11, prânzul între 3 și 4½, cina la zece sara, nu cu mult mai puțin copioasă decât masa“⁵⁷. Bucătăria, „pe jumătate răsăriteană, pe jumătate apuseană, era foarte gustoasă, vinurile minunate“⁵⁸.

⁵² Radu Rosetti, *Amintiri*, I, cap. *Câte ceva despre Mihail Sturdza, familia și anturajul lui*, p. 175.

⁵³ *Ibidem*, p. 120.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 144.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 145.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 180.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 182.

Urmau jocurile de cărți, taifasurile, petrecerile, plimbările, pentru că „oamenii nu erau grăbiți, aveau timp, griji puține, averi încă întregi”⁵⁹. Cea mai mare strălucire a societății boierești din Moldova a fost atinsă în timpul domniei lui Grigore Ghica Vodă, când „numărul acelor crescuți europenește și asupra cărora cultura și gusturile europenești puseseră o întipărire mai mult sau mai puțin temeinică sporise în chip uimitor”. Climatul de viață și mimetismul în veșminte și moravuri al acestei boierimi de rangul I din epoca regulamentară și de mai târziu, până către jumătatea secolului XIX, nu au rămas neobservate de numeroșii călători străini ajunși în Moldova. Unii sunt deliberat subiectivi, alții, orgolioși, manevrează în aceeași măsură și elogiul și ocara, dar cei mai mulți rămân impresionați de priveliștea ce li se înfățișează ochilor. Nu le scapă ifosul rangurilor, masalaua rezervată doar marilor boieri, dar nici faptul că mulți din ei vorbesc franceza și „pot ține o conversație în această limbă”, că își cresc fiii cu profesori francezi și germani și fetele cu institutoare din Viena și Frankfurt.

Occidentalismul în forma franceză, care nu se reduce doar la „exteriorul și formele societății apusene, ci îi adoptă chiar principiile și spiritul”⁶⁰, îl impresionează pe Saint-Marc Girardin. Viața luxuoasă a boierimii e relevată în comentarii dintre cele mai diverse. Învățătură engleză sir Robert Ker Porter petrece o noapte de neuitat la Iași, în casa logofătului Constantin Balș, reținând, cu uimire, opulența, luxul, dar și „punerea în scenă”, „efectele de regie” menite să creeze atmosferă și spectacol plăcut privirii. Viața cotidiană a acestor privilegiați nu scapă nici lui Edouard Thouvenel, ajuns ambasador al lui Napoleon III la Constantinopol. Aceleași observații găsim și la J. M. Lejeune, care își propusese să scrie o istorie a Moldovei, lăsând însă doar o introducere a ei⁶¹. Potrivit lui Raoul Perrin, Mihail Sturdza apare la teatru în „frac și cu pălărie franceză”⁶², Anatol de Demidov călătorește într-o țară în care „fracul e vecin cu ișlicul”⁶³, iar francezii J. A. Vaillant și Felix Colson, „merituoși prieteni ai românilor”⁶⁴, ne-au lăsat descrieri metodice și pitorești ale Valahiei și Moldovei, sesizând contrastul izbitor dintre mizerie și lux⁶⁵.

Moldova și viața cotidiană a marii boierimi, văzute din perspectiva asimilării, într-o originală sinteză a elementelor orientale și occidentale, au constituit, așadar, și pentru străini un subiect de interes și de comentarii. Pe lângă această lume, în parte mimetică, febrilă în elanul și efortul ei de însușire a noi orizonturi și idealuri regeneratoare, mai exista, în Moldova timpului, o alta, aceea a boierimii de treapta a doua și a treia. Fără a sta departe de schimbările înnoitoare ale acestui timp istoric, aceasta prezintă o fizionomie aparte, un timbru specific. Interesul ei pentru idei și forme de viață caracteristice lumii apusene este mai redus. Sunt „oamenii vechi”, „bogonoșii” lui C. Negruzzi. Ruptura lor cu trecutul întârzie să se producă, pentru că au un alt mod de a vedea și judeca lucrurile. Manifestările lor sunt cele ale unor conservatori, pe plan social și politic ei fiind separatiști și antiunioniști. Pentru „cei ce se închinău ideilor moderne”

⁵⁹ *Ibidem*, p. 127.

⁶⁰ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, p. 516.

⁶¹ Publicată în „Revue du Nord”, 1837.

⁶² *Coup d'oeil sur la Valachie et la Moldavie*, Paris 1839, în N. Iorga, *op. cit.*, p. 526.

⁶³ *Voyage dans la Russie meridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*, Paris, 1840, în *Ibidem*, p. 529.

⁶⁴ Expresia îi aparține lui N. Iorga, în, *op. cit.*, p. 537.

⁶⁵ J.A. Vaillant, *La Roumanie ou histoire, langue, littérature, orthographe, statistique des Roumains*, Paris, 1844; Felix Colson, *Précis des droits des Moldaves et des Valaques, fondés sur le droit des gens et sur les traits; Considérations sur l'état present et sur l'avenir des Principautés de Valachie et de la Moldavie*, Paris, 1939.

nu au decât desconsiderare, aceștia fiind văzuți „în duhurile lor nestâmpărate“ ca niște „desfărați“. Revoluția din 1848, demitizată, este „o stârpitură de mișcare“ care, prin urmările ei, ar fi rupt lanțul continuității. În plină luptă pentru realizarea unirii celor două țări românești, Moldova și Muntenia, evenimentul de la 24 ianuarie 1859 le apare drept „pricina acei mai nenorocite dizuniri dintre compatrioți“⁶⁶.

În fruntea „sfatului“ separatiștilor și al antiunioniștilor se aflau N. Istrati, frații paharnici Costache și Constantin Sion, oameni ai caimacamilor Theodor Balș și Vogoride. Între aceștia se găsea și *postelnicul Manolachi Drăghici*, autorul celei de-a treia cărți de bucate de până la 1850, înscrisă în perimetrul investigației noastre. Cine este acest cronicar, economist, scriitor de acatiste, preocupat, în chip bizar, și de probleme de gastronomie românească? Născut în 1802, „în alte vremi decât ale noastre“, cum consideră puținii comentatori ai existenței sale (de unde și apelativele de „bătrânul postelnic“, „întârziatul cronicar“), Manolachi Drăghici nu era un om lipsit de cultură. A fost elev la Școala domnească din Iași, dar s-a instruit și singur, ajungând să cunoască mai multe limbi străine, ca franceza, germana, elina și greaca, fără a fi străin de latină și rusă⁶⁷. Reprezentant al acelei boierimi de starea a doua atât de potrivnică marii boierimi funciare și „duhurilor lor nestâmpărate“, nu a putut ajunge în dregătoriile țării decât căminar, spătar și, din 1828, postelnic, rang în care a rămas până la moarte (1886), izolat și nebăgat în seamă de mai marii vremii. Cu aplecare spre istorie, geografie și știința dreptului (moldovenesc, cu precădere), intră în 1830 în magistratură, ajungând președinte al tribunalelor din Dorohoi și Galați. Interesat și de starea învățământului din Moldova, face parte din „Așezământul pentru învățătura poporului român“ (1866), ultima sa manifestare publică.

Nu rămâne totuși departe de „zaraverele“ vremii. Manifestându-se în cadrul „partidei separatiștilor“, participă la jocul politic al caimacamilor Th. Balș și Vogoride, candidând chiar pentru divanurile ad-hoc. Admirator al lui Mihail Sturdza, pe care îl va preamări în cronică sa – un adevărat „manifest mihăilean“⁶⁸ –, îl susține apoi la domnie pe Grigore M. Sturdza (fiul lui Mihail Sturdza). Ca membru, din 1858, al „partidei grigoriene“⁶⁹, nu ezită să participe la campania denigratoare împotriva lui Gr. Al. Ghica.

După eșecurile din viața politică, se retrage în camera de lucru, scriind poezii, publicate în 1837, în „Alăuta românească“, modelul literar fiindu-i Asachi. Traduce *Iconomia rurală și dumesnică, sau Învățătura gospodăriei de câmp și de casă, culeasă din cărți în limbi străine de postelnicul Manolachi Drăghici, president tribunalului Dorohoi*, una din primele scrieri din domeniul economiei de la noi. Compilează apoi un *Cod comercial* și, în tendințele lui conservator-clericale, alcătuiește mai multe *Acatiste*, care ne relevă un spirit religios, apropiat de oamenii veacului XVIII⁷⁰. Posteritatea-i, săracă, a reținut din toată această activitate publicistică doar *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre. Scrisă de Postelnicul Manolachi Drăghici*, I, II, *Tip. Institutul Albinei, 1857*. „Tradițional prin metodă

⁶⁶ Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani până în zilele noastre*, Iași, „Institutul Albinei“, 1857.

⁶⁷ *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei Române, 1979, p. 303.

⁶⁸ Th. Codrescu, *Uricariul sau colecțiune de diferite acte ce pot servi la Istoria Românilor*, XIII, Iassi, Tipografia Buciumul Român, 1889, *apud* Mihai Cojocariu, *O lansare de carte în 1857. Manolachi Drăghici, Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani*, în vol. *Istoria – o meditație asupra trecutului (consacrat la a 65 aniversare a prof. V. Cristian)*, Iași, Tip. Moldova, 2001, p. 308, notă.

⁶⁹ *Ibidem*, vezi și D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui Mihai Sturza*, Iași, 1947, p. 98 și urm.

⁷⁰ Vezi, Andrei Pippidi, *Un cronicar întârziat: Manolachi Drăghici*, în „Studii“. *Revistă de istorie*, tom 20, 1967, p. 99-121.

și structura gândirii lui⁷¹, „cronicarul“ Manolachi Drăghici s-a bucurat totuși de o recuperare târzie.

Cererea pentru cărți din domeniul gastronomiei era în continuă creștere și, ca atare, oferta nu întârzia să se producă. Cei ce publică, în această perioadă, cărți de bucate, nu o fac dintr-o îndatorire direct profesională, ci din motive de ordin utilitar. Dintr-un calcul de oportunitate și mai puțin dintr-o conștiință civică, bătrânul postelnic publică, în 1846 (în același an în care apărea a treia ediție a cărții de bucate a lui Kogălniceanu și Negruzzi), o colecție de *Rețete cercate în număr de 500 din bucătăria cea mare a lui Robert, întâiul bucătar al curții Franței. Potrivit pentru toate stările*, titlu pe care l-am amintit și mai sus. Lipsa unei cărți de acest fel li se părea atât de „neapărată“ lui Kogălniceanu și Negruzzi, încât recurgeau la a treia ediție, pentru că primele două, de câte o mie de exemplare, s-au „petrecut“ în mai puțin de un an. „Neapărată“ i se pare și lui Manolachi Drăghici apariția cărții mai sus amintite (1846). O și declară, răspicat, în cuvântul înainte al lucrării, pe care îl transcriem, în întregime, pentru a evidenția caracterul arhaic și pronunțat dialectal al limbii folosite.

„Prețuite cetitorule! Știu că mulți au să mă critice, poate să mă și defaime, pentru că am întreprins o lucrare ca asta ce se numără în feliul cunoștințelor celor ordinare, unii vor zice că aș fi plecat către gurmandiză sau lăcomia mâncărei, alții că nu aș fi vrednic a face ceva mai bun, într-un cuvânt fiecare va zice ceva, pentru că... așa suntem!”

Dar deși toate aceste mai nainte le priveam, căci din pilda altora lesne se poate face închiere la sine, nu m-am sfiit a protimisi *trebuința publică ce urmează la noi de astfelu de cărți* (subl. n., D.C.) povătuitoare a economiei casnice și de care nici o nație civilizată nu este astăzi lipsită. Drept aceea, dorind a adăogi, după putință, vreun folos pământului ce mă hrănește, nădăjduesc că: puindu-să în lucrare aceste rețete, limbile ce vor critica înaintea prânzului, vor lăuda după masă gustul și nevătămarea bucatelor faimosului bucătar a Franței, a cărui bucătărie mult ar fi stat în Moldova noastră fără să-i afume hornul, rămânând totodată și a mea osteneală zadarnică sau numai egoistă dacă, prin înlesnirea respectivilor D.D. prenumerați, nu s-ar fi publicat cartea în modul de față pentru trebuința tuturor doritorilor și învățătura rânduielei casnice ce este temeiul sănătății, a bunei petreceri și a economiei familiilor. M.D.⁷²

Despre Robert, „Famosul bucătar al curții Franței“, ale cărui rețete ajung să „afume“ și hornul cuhniilor moldovenești, nu se cunosc foarte multe. Detalii sărace și, uneori, contradictorii, îl indică pe fostul bucătar al prințului de Condé⁷³ care, în 1789, după căderea Bastiliei, și-a deschis propriul restaurant, *Chez Robert*. Brillant-Savarin îl amintește drept unul dintre cei care au făcut să prospere „restaurantele cu prânzuri la comandă“⁷⁴, în care mâncarea era adusă și mâncată caldă. De altfel, înspre jumătatea secolului XIX, metoda de servire *à la française* (care cuprindea trei servicii, fiecare cu zeci

⁷¹ *Ibidem*, p. 121.

⁷² Textul a fost preluat conform transcrierii din *Rețete cercate în număr de 500 din bucătăria cea mare a lui Robert întâiul bucătar al Curții Franței, potrivit pentru toate stările*, traduse de postelnicul Manolachi Drăghici, ediție de Olga Rusu și Constantin-Armand Vizitiu, Iași, Editura Opera Magna, 2005, p. 3.

⁷³ Poate fi luată în considerare însă și ipoteza potrivit căreia manualul lui Robert, întâiul bucătar al regelui Ludovic al XIV-lea, *L'art de bien traîner (Arta de a servi bine)*, a înfruntat veacurile, pentru a ajunge și sub ochii postelnicului. În timpul strălucitei domnii a lui Ludovic al XIV-lea, mai existau și alți faimoși bucătari, ca Pierre David (*Le cuisinier*), La Varenne (*Le cuisinier français*, 1651), ale căror cărți se tipăreau și în secolul al XIX-lea; cf. Georges Mongredien, *op. cit.*, p. 107-108.

⁷⁴ Brillant-Savarin, *Fiziologia gustului*, București, Editura Meridiane, 1988, p. 315.

de feluri, puse odată pe masă), a fost înlocuită cu mai simpla metodă *à la russe*, în care același fel de mâncare era servit tuturor invitaților, felurile fiind servite unul după altul⁷⁵.

În titlul lucrării sale, Manolachi Drăghici ține să menționeze că aceasta ar fi „potrivită pentru toate stările“. Judecând însă după conținutul ei, care adună 500 de „rețete cercate“, ea rămâne să fie folosită tot în bucătăriile și cămărilor protipendadei. Postelnicul selectează nenumărate „feliuri de supă“ (46 la număr), unele obișnuite, la îndemâna și a muritorilor de rând: „supă de fede“, „supă de mazăre verde făcăluită“, „supă de curechiu“, de „cartofe cu găluște“, dar cele mai multe au un aer exotic: „supă de castane“, „supă vânătorescă“, „supă de fâstâci“, „supă de fonbon“.

Abundă „tot felul de sosuri obișnuite la bucate“, considerate „temeiul de căpitenie meșteșugului bucătăriei“: „sos alb cu alămăie“, „sos spaniolesc“, „sos genovez“, „sos pentru căprioară“, „mominează (maioneză!) grasă“, „remoladă“, „sos provențial“, „sos nemțesc“, „sos galbăn de capere“, cele mai multe dintre acestea utilizate în bucătăria franceză, dar prezente (Remouyard) și în cea românească. Varietatea și bogăția sosurilor nu trebuie să ne surprindă. Ele însoțeau numeroasele mâncăruri din carne, pentru că francezii din vremea bucătarului Robert, ca și românii din secolul XIX, consumau acest aliment în cantități enorme: carne de vită, care, suntem avertizați, trebuie să nu fie „stătută“, ci proaspătă; mușchii „partea cea mai frațidă“ a vitei, nu se lasă să se frăgezească, fiind „firește frațidă“, iar cu cât o lași mai mult „să stea, cu atâta se trândăvește“⁷⁶. Cele mai numeroase și alese bucate folosesc mușchii de vacă: „mâncare de mușchiu franțuzesc“, „mâncare de mușchiu în vin de Molaga (Malaga!)“, alta „numită godard“, „mâncare de mușchi numită arlechină“, „carne murată ca la englezi“, sau după cum o fac francezii, mâncăruri de vacă „leomiză“, italienească, nemțească. Din vițel, cu carnea „albă, verzie, care este mai bună“, se folosesc mai ales măruntaiele, „rărunchi împănați cu ciuperce“, în „prapur“, în „coajă de pâne“, felurite bucate din „crieri“ sau din „maiu“ (ficat). Multe mâncăruri sunt „întrate“: „întrată se zice mâncarea aceea care să întrebuițază înlăuntrul unei prăjituri de aluat“⁷⁷, „mâncare de anghenari întrată“, de „ceapă întreagă întrată“, de „cartofle englizască întrată“, de „țalină făcăluită întrată“ și multe altele. Recomandată este și carnea de porc, însă nu cea „pătată cu picături albiu cât gămălia boldului“, „gre de mistuit și nepriincioasă“. Dintre preparatele de porc amintim cârnații „ca la Lion“, „precum se fac la Bulonia“, „jambonul de Maianu“, „galantină de purcel“ și ciudata „plăcintă de picioare de mascur cu zbârțioși“⁷⁸.

Vânatul nu este nici el ocolit: „epure“, căprioară, multe „zburătoare“: potârnică, prepelițe, rațe sălbatice, „becați“, care, preferate de francezi, sunt recomandate să fie preparate în „mâncare Robert“, adică fripturi însoțite de sosuri exotice⁷⁹. Dintre mâncărurile de pește, figurează cele de „moron“ (morun), „rasol englizesc“, „mâncare olandeză“, știuca „umplută ca la Langedor“, „crapul pe gratar“, mai puțin „scrumbița“⁸⁰. Pentru „legume“ – cele obișnuite sunt morcovii, „cartofle“, spanacul, mazărea

⁷⁵ Constantin A. Vizitiu, *Despre bucătăria franceză modernă și despre bucătarul Robert*, în *Rețete cercate în număr de 500 din bucătăria cea mare a lui Robert întâiul bucătar al Curții Franței, potrivit pentru toate stările*, traduse de postelnicul Manolachi Drăghici, p. XXIV-XXXIV.

⁷⁶ Vezi *Tabla materiei*, în *Rețete cercate în număr de 500 din bucătăria cea mare a lui Robert*, p. 321-331.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 48.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 124-137.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 138-152.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 173-178.

(„mâncare englizască“, „franțuzască“), bostănași, conopide, dar și „sparangă (sparanghel) cu zmântână“⁸¹.

Între cele 500 de rețete abundă budincile, „cremile“, „de făstâci răsturnată“, „meringează“, „italienească“, „jălile“ (jeleuri) – de alămâie, portocală, fragi și din patiseria franțuzească foarte bogată: aluaturile („feuilletages“), gato (gateau?) franțuzesc, nemțesc (gato de migdale sau nuga parizian), „galeturile“, „gofrile“, finlandeze, nemțești, italienești, „sufletile“ (sufleuri), „masepanuri“ (pain d’Espagne), compoturi, înghețate („bombă înghețată“, „cu lapte“, „cu poame“), dintre întăritoare: „berșovul“ și „ponciul“⁸².

Cartea de bucate se încheie, precum aceea a lui Kogălniceanu și Negruzzi, cu diverse „meșteșuguri“, mai ales pentru „ținerea verdețurilor pe earnă“ (castraveți murați, fasole verzi, „mazăre verde în grăunțe“, „patlagene roșii“ etc.)⁸³. Mult mai bogată în conținutul ei – 500 de rețete, față de 200 –, ingenios rânduite după specificul lor, cu izvorul din care a tradus indicat în mod precis, cartea de bucate a lui Manolachi Drăghici ne demonstrează că opțiunile sale sunt, de astă dată, altele decât acelea din care a pornit *Istoria Moldovei pe 500 de ani*. Tendința de a se apropia de realitatea contemporană este evidentă, ca și alinierea la modelele autorizate ale momentului.

Spre deosebire însă de cartea de bucate a lui Negruzzi și Kogălniceanu, care s-a bucurat de trei reeditări în zilele noastre, cea a postelnicului Manolachi Drăghici nu a avut aceeași șansă. Abia în 2005, Olga Rusu, de la Muzeul Literaturii Române din Iași, a finalizat demersul început de soțul său, Constantin-Liviu Rusu, izbutind să ofere cititorilor un număr redus de exemplare ale cărții, transcrisă cu caractere latine⁸⁴. Alăturată celorlalte două, care au constituit obiectul demersului nostru, și această ultimă carte de bucate a contribuit, în felul ei, la occidentalizarea societății românești, la modificarea structurală a moravurilor și mentalităților acesteia.

Studiul de față a urmărit să convingă că asemenea lucrări de gastronomie au avut un rol deloc neglijabil în descoperirea unui model cultural și uman, în interdependențele sale cu existența istorică. Un gust nou în ale bucatelor, tot mai complicate în timp, angrenează noi atitudini, comportamente și idei. Necesitatea explicării circumstanțelor istorice, politice, culturale în care acestea au apărut ne-a permis să evidențiem că aceste adevărate documente ale trecutului, reconstituie, fidel, viața și culoarea epocilor și a oamenilor lor. Nu putem privi înainte fără a ne întoarce, mai întâi, spre trecut, valorizând acele fapte și opere care contribuie la resituarea existenței umane în lumea românească de altădată. A privi și a înțelege această lume prin trei cărți de bucate nu deformează reprezentarea realității. Dimpotrivă, evidențiază, cu maximă relevanță, un important instrument de modelare societală.

⁸¹ *Ibidem*, p. 179-194.

⁸² *Ibidem*, p. 198-289.

⁸³ *Ibidem*, p. 290-293.

⁸⁴ S-au tipărit doar 140 de exemplare broșate, numerotate de la 1 la 140, 28 de exemplare de lux, numerotate de la A la Z, 7 exemplare bibliofilie, numerotate de la I la VII.

CĂLĂTORIA LA CONSTANTINOPOL ÎN ANUL 1857 A FAMILIEI ROSETTI-ROZNOVANU

Corina Cimpoeșu

Tema călătoriei ce fusese adusă în prim planul culturii europene de Iluminismul secolului al XVIII-lea a fost adoptată și în spațiul cultural românesc. Desigur a existat o lipsă de sincronizare în timp datorată decalajului cultural existent între cultura românească și cea europeană. Însă încă de la începutul secolului al XIX-lea românii vor călătorii și uneori, așa cum face Dinicu Golescu, vor lăsa și însemnări, atât de prețioase pentru cercetătorul zilelor noastre.

Călătorii români se vor îndrepta, avizi de cunoaștere, spre spațiul european, de unde vor prelua elemente de civilizație ce treptat vor schimba cultura spațiului românesc și îl vor integra celui mai sus menționat. Acesta era percepția pe care o aveam după o perioadă de studiu asupra fenomenului de modernizare culturală românească din secolul al XIX-lea. Dar iată că această percepție unilaterală avea să fie nuanțată prin descoperirea unui document în care era relatată călătoria la Constantinopol în 1857 a lui Nicolae Rosetti-Roznovanu, boier cosmopolit, ce încă din 1818 vizitase Parisul și care apoi călătorise adeseori spre capitala franceză sau spre Viena. Constantinopolul își păstrase însă farmecul și familia Roznovanu nu ezită să facă o călătorie de plăcere spre vechea capitală a împăraților bizantini.

Documentul de arhivă prezentat nu face parte din categoria însemnărilor literare, fiind doar o listă de cheltuieli pe care familia Roznovanu le face în timpul călătoriei la Constantinopol¹. Dincolo de consemnarea călătoriei în sine, care altfel ar fi rămas necunoscută, documentul aduce unele informații despre șederea boierilor moldoveni în orașul de pe Bosfor. Astfel, aflăm că la 15 iulie 1857, Nicolae Rosetti-Roznovanu se îmbarca pe vapor la Galați cu destinația Constantinopol. Aici se va întâlni cu soția sa Maria și una dintre fiice, probabil cea mai mică, Emma. În călătorie boierii sunt însoțiți și de guvernanta „Miss Parlet”, de „Fransua” și de Ichim, oameni aflați în serviciul familiei. Aceasta va locui la hotelul Principo din Galata de pe 26 iulie până pe 25 august, apoi 15 zile la Pera și din nou câteva zile de la sfârșitul lunii august la Principo, așa cum se arată în bilanțul de cheltuieli. De aici vor face excursii în majoritatea cartierelor orașului la Pera, la Nihori, la Buiucdere, la Terapia.

Se pare că scopul principal al șederii la Constantinopol a fost unul medical, Maria Roznovanu făcând un tratament balnear. Familia va profita de șederea în oraș și va vizita Sf. Sofia, va merge la teatru, la cazinouri, va face celebra promenadă de la Apele Dulci.

Pe lângă acestea soții Roznovanu vor cumpăra arămuri pentru bucătărie, covoare persane și de Samac, dar și mătase, postav, mușama, sticlă pentru geamuri de mai multe dimensiuni depozitate în 34 de lăzi. Cumpărături serioase se vor face și de la Galați, de

¹ DJANI, *Documente*, 820/32.

unde se iau cantități impresionante de orez, zahăr, lumânări, pește și raci marinați, sardele.

Dincolo de amănuntele care compun viața cotidiană a familiei Roznovanu în timpul șederii la Constantinopol se poate percepe o familiaritate pe care acesta o avea față de bătrânul oraș de pe Bosfor.

În continuare reproducem conținutul acestui interesant document aflat în Arhivele ieșene, care oferă posibilitatea reconstituirii unei călătorii de altădată, din capitala Moldovei în capitala Imperiului Otoman.

f. 1

Contract

Casaria de Tutova

Pentru alăturatul în data din 10 no(i)embri(e) anul trecut 1857 și a căreia valoare alcătuește suma de 8953 lei și 30 belabse par(ale) s-au acvitat de dumnea(ei) Aristița Teobarie de tacsea de patrușeci lei și s-au luat această tacsă graduală a căreia tacsii este pe îndată valora citată, balansul așa precum termenul lui este trecut

Casier Ștefănescu

1862 mai 12

f. 2

Nota cheltuielilor țe s-au făcut în mergere cu cuconița la Constandinopol, 1857 iulie 15

lei	Par(ale)	
		Galați
184		în 4 # ² trăsura cu care am mers la Galați
92		în 2# scoatere paseportului
78		am plătit domnului Iurgandopulo tilegraf țe o trimes cuconiții
86		la han și mâncare la Galați
485		biletul la vapoare în 10 # 25 lei
63		mâncare la vapor
6		la căruța pentru giamandanul la vapor
1004		bani de Galați câtă 46 lei #
		Constandinopol
90		la (i)eșire me(a) de la vapor și la (h)otel la Galata
95		dominică s(e)ară și lune la Pringipo
216		12 coț(i) flanela câtă 18 lei cot(ul)
65		pălăria Elenuți
33	30	15 coț(i) madabolana câtă 2 lei 10 par(ale) cot(ul)
65		dou(ă) bonete de mucama

² (semnul # este folosit pentru „galbeni”, în cazul de față pentru moneda olandeză de aur).

500		dou(ă) duzine coțeti și furculițe de fildeși
65		la slugi la (h)otel de Pera prin porunca cuconiți
120		6 tabureturi
60		hamalilor pentru lucruri cuconiți de la Pera la vapor
13		la podul la Galata pentru lucruri și oameni
18		la vapoare pentru 9 persoane în mergere la Pringipo
30		la vapoare pentru lucruri
10		la podul la Pringipo
20		hamalilor de la vapor la Cazino
1105		în 17 # câte 5 lei la Cazinou pentru o s(e)ară, iulii 25
97	20	slugilor la Cazinou în # pol(i) prin porunca cuconiții
30		hamalilor pentru lucrurile de la Cazinou la Giocomo, 26 iulii
73	20	28 coț(i) cit, câte 2 lei cot(ul)
264		22 coț(i) metasaria, câte 22 lei cot(ul)
60		3 coț(i) postav, câte 20 lei cot(ul)
36		3 coț(i) mușama, câte 12 lei cot(ul)
310		o depășă dublu, cu una a duduți
10		cuconiții țe o dat la munița
10		cavasului țe a adus depesă
3396	30	l-am priimit ...

f. 2v

lei	par(ale)	Tot la Constandinopol
3396		sumă din urmă
90		pres d'Orient
45		100 ocă cărbuni
5		hamalilor ce o adus cărbune
11		dou(ă) probe cit lesescu
8		bumbace de cosut
45		c(e)aiu(l) în mergere la Nihori
35		stecle la lornete
24		pentru 6 persoane la vapor englezescu
85		la Sf. Sofia
65		cavasului ce o adus firman bez dou(ă) #
10		2 scrisoare la posta avg(ust) în 7
120		sentura de înnotat
300		feredeu
4		hamal pentru feredeu până la vapor
155		o depesă tilegrafică
700		o masă dă marmura
6		hamalul pentru masă
2182		arămuri 48 ocă și guimatate câtă 40 lei ocă
25		scrisul arămurilor
35		c(e)aiu(l) scoborind de la Nihori
925		în 14# 15 lei la hotel la Buicdere
65		la sluga la hotel la Buiucdere prin porunca cuconiții
10		la barca ce o mers cu cuconița la vapoare la Buiu(c)dere
38	20	la vapoare scoborind de la Buiucdere

4		la vapor pentru feredu
15		franzole în tr(e)ii rînduri
42		dou(ă) scrisoare la posta ruseasca
5		la posta rusească pentru o depeșă ducuci
30		cuconiți la vapor în mergire la Pringipo
4	20	la pod la Pringipo
200		dou(ă) seltele cu cultuci
45		șerbet la Giacomo
9		o ocă smochine
3		lapte acru
26		dou(ă) scrisoare de la posta niemțască
8769	10	l-am priimit ...

f. 3r

lei	parale	Tot la Constantinopol
8769		sumă din urmă
825		depeșă telegrafică la c(u)c(onul) Iogu avgust 10
155		depeșă tij avgust 13
310		depeșă tij și ducucii avgust 15
310		depeșă tij avgust 20
155		depeșă tij avgust 25
155		depeșă tij ducuca avgust 25
155		depeșă tij -, - avgust 30
310		depeșă și ...
80		c(e)aiu la A... până la Recit până la Nihori și Terapia
20		la cavaș ce o adus depesa la Pringipo
22	20	în 5 sorcoveț ducucăi la biserică
8		pol(i) ocă cafe Emen
730		2 ocă o litră de mastiha, cătă 5# ocă
8		pol(i) oca rachiū mastiha
5		la un c(e)aiu
		la vapor la arnăut
100		dou(ă) parechi pantofi de atlas ducucăi
10		pate Regnold
20		ficiorului de plas pentru dou(ă) scrisoare de la Paris și Seniula
260		dou(ă) sedie la bal
180		lui Fransua pentru c(e)aiu la Halci de tr(e)ii ori și 40 lei daț(i)
7		cuconiți
30		receta cuconiți
100		dou(ă) scrisoare la postă avg(ust) 24
35		recetă și sare de feredu pentru cuconiță
105		pantofi de noapte ducucăi
40		dou(ă) parechi pantofi, cibocle Maricii
28		poliutul braci
8		lui Echim pentru receta cuconiții
10		receta Mis(s) Parlet
4		lui Fransua pentru receta
4		lovdano

110 13101	10	melisă palăria lui Echim l-am priimit
--------------	----	---

f. 3v

lei	par(ale)	Tot la Constantinopol
13101		suma din urmă
1040		8 parechi metanie mici de odagoț cătă 2 # parechi(a)
780		3 parechi tij mare cătă 4 #
24		la vapoare dimeniata și sară cu cuconița la Tarigrad
65		un ridichiul Mis(s) Parlet
70		ciaiu la Nihori și Terapia
8		doctoria cuconiții
25		doctoria Mis(s) Parlet
5		sare, amoniac
30		cavasului cu depese
170		apă pentru 14 ferede
300		bucătarului la Pringip(o)
450		pă tr(e)ii zile la Giacomo pentru 5 persoane
40		măgarilor pentru ducă și Mis(s) Parlet dă dou(ă) ori dă
20		Fransua
10		limonate ducă la Giocomo
5		doctoria cuconiței la Fransua
13		daț(i) cuconiți de Fransua
18		flori pentru Niupsihon
8	20	doctoria Mis(s) Parlet
325		doctoria cuconiței
60		în 5 # slugilor la hotel la Pringipo
13		de la Giocomo la vapor hamalilor
40		la pod la Pringipo pentru oameni și lucruri
70		la vapor, oameni și lucruri
240		hamalilor de la vapor la Pera
30		3 sedie dou(ă) zile
11		dersul cutie de argint
45		sirit albu
75		cibocle Elenucii
25		masina de călcat
30		ficiorului de plas prin porunca cuconici
12		cadru la un portret
204		pol(i) ocă caimac
1000		trăsura la Terapia
6		o masa de marmură
60		hamal pentru masă
3		ceaiu la Terapia pentru straile cuconiți
18421	3	apă de trandafir

f. 4

lei	par(ale)	Tot la Constantinopol
1842		suma din urmă
10		spirt pentru cafe
26		cuconiți pentru mano
25		un tas de cristal duducăi
5	20	o scrisoare la Paris
45		sedie pentru Mis(s) Parlet
20		hamalilor pentru lucruri(le) Mis(s) Parlet
30		barca cu care să dus Mis(s) Parlet la vapor
10		vameșului pentru lucruri(le) Mis(s) Parlet
780		6 mahmudiele
360		12 duzini stecle dă lampe
12		o ladă pentru stecle
8		tescere de la vama pentru stecle
150		3 marpiciuri
30		cuconiți pentru mano
260		în # la 4 slugi la Sarame, prin porunca cuconiți
10		unui cavas pentru depesă
250		pentru firman
10		cheptinași cuconiți
50		pate froa
200		20 coț(i) brungiuc
100		dou(ă) pupiruri
108		36 dram(uri) hursuri
85		Tr(e)ii metanie duducăi
7		o litră caimac
35		galenge
35		o par sircipur
23		lui Echim pentru receta cuconiții
40		sedia pentru cuconița
45		fir pentru duduca
75		fir tij duducăi
16		spirt pentru cafe
8		pol(i) ocă cafe ficiorului de plas
4800		tr(e)i covori persianești, 1600 lei unul
3850		5 covor tij, Samac cosute cu fir, câtă 770
15		hamali pentru covori
975		dou(ă) tacămuri de cibuci în 15#
30930		

f. 4v

lei	par(ale)	Tot la Constantinopol
30930		suma din urma
65		un # dat cuconiți în mergire la (h)otel d'Angle
1560		12 cibuci dă iasumi câte 2 # unul
25		ciustecuri de metanie dducăi
40		dou(ă) tasuri de cristal
880		110 dram odgaș pentru cruce
35		4 hursuri mari dducăi
2496		156 ocă cafe Emen, lei 16 ocă
598		46 ocă fistici cătă 13 lei ocă
10		o lada pentru fistici
10		teschere de la vama pentru cafe
12		hamalilor pentru cafe și fistici
50		dou(ă) metanie albi dducăi
2250		18 lăz(i) giamuri dă tr(e)i masuri, cătă 125 lei lada
2160		16 laz(i) tij mare, cătă 135 lei lada
100		hamalilor pentru giamuri
20		teschere pentru giamuri
20		vamișului ce o mers la vapor cu giamuri
56		4 coț(1) mușama pentru așternuturile cuconiții
18		un cot și giumatate mușama pentru straile cuconiți de la Terapia
6		hamalul dă dus straile de la vapor la Pera
90		dou(ă) cutie giocarie dducăi
650		vama pentru arămuri, mese, fistici și cibuci
35		mauna pentru lucrurile de mai sus la vapor
10		la schele
100		vamișului să nu deschidă lazile
40		sarca pentru lăzile și slugi
20		vamișului ce o mers cu dinsele la vapor
80		hamalilor pentru lazile cuconiți de la Pera la schele
40		vamișului ce o mers la vapor
65		celui ce o adus covori persienești la vapor
15		fringhi de legat lăzile
42532		

f. 5r

lei	par(ale)	Tot la Constandinopol
42532		suma din urmă cheltuiț(i) bani de la mine pentru cuconiță
130		în dou(ă) # pentru pașeporturi
107		tr(e)i laz(i) paiu, fringie și empachetarisire a meselor și tengirii
7		hîrtie prost de învelit
10		un zimbil pentru rahat lucum
130		în dou # bez trii date de cuconiță ficiorului de plapă 15 zile
		slujba și niște cheltueli
11500		pă o lună la hotel la Pringipo dă la 26 iul(ie) 25 avgu(st)
1130		ecstraordinare pă o luna la Pringip(o) în 206 frangi
1532		pă patru zile tij piste luna la Pringipo
203		estraordinare pă 4 zile la Pringipo dă la 2-30 avg(ust)
6000		pă 15 zile la Pera
1287		estraordinare la Pera
4288		în 64 # câtă 67 lei pentru 3 bilețuri la vapor, câte 47 florini și 4
		bilete câte 36 florini și giumatate
1135		în 20 # 15 lei pentru calabalicuri la vapor
70211		

lire	#	lei		lei
31			câte 131 lei 20 par(ale)	4076
	300		câte 63 lei	18900
	290		câte 67 lei	15410
	489	40	câte 65 lei	31825
31	1019	40	adică 31 lire, 1091 #, 40 lei face	70 211
	194	29	socoteala de mai sus	
			cheltuiți la Galaci, tot 46 lei #	
31	12141	3	cum să arată în lire	
			lire, bani primiti	
			131 lire	
			#	
			100 la Slobozia	
			370 o dată	
			74 în	
			200 mercuri	
			100 gioi	
			122 o dată	
			21 la vapor	
			100 la Galaci	
31	1087		1087	
00	127		am să mai dau	

f. 5v

lei	Par(ale)	Galaci a câte 46 lei #
1004		cheltuiți în megere me la Galați câtă 46 lei #
506		în 11 # mâncare la vapor 7 persoane la întorcere
69		în 1 # și giumatate bacis la dou(ă) camaroș
406	30	159 ocă orez, câtă 25 kila și 20 parale
805	30	146 ocă copon, câtă 5 lei 20 par(ale) ocă
2085		278 ocă zahari câtă 7 lei și 20 par(ale) ocă
680		10 laz(i), una dă lemn de provans, câtă 68 lei lada
1430		220 funduri luminari
70		10 ocă marinat de cigă
120		10 oca marinat de raci
12		dou(ă) putini pentru marinat
42		3 ocă barioc
40		200 sardele
100		20 citre
20		la căruță pentru lucrurile cuconiți, la (h)otel
15		jidovului ce o pus pecete la laz(i)
184		arabagiului în 4 # pentru lazile cuconiți și o caruță ce o fost rămas la Galați
15		lui Costache dă cheltuială în corbovo
32		tilegraf la vatavu(l) Grigori pentru venire cuconiți
558		la vama în 12 # și 6 lei
138		la (h)otel în 6 zile
276		în 6 # la 6 cărauși pentru giamuri și bacalie și alte
138		în trii # pazitorului ce am tocmis la locul cuconiți
207		în 4 # giumatate la căruța cu care am venit
8953	20	

Din socotele(le) care am avut până acum mi am regularisat cu caminaru[1] Deoharitu și ramun trept tedora bani aratați dă mai sus, tă caminaru(l) Deoharitu afară den o sută zăci falce de pământ, cari am tat pă dimpul tă zețe bani precum zic, și la ravașul meu, care are te la mine, pentru care nădijtuiescu ci la tomnu voi pute plati hotaritoriu.

R. Roșnovan(u) 1857 no(i)embr(i)e 10

Slobozia

Recunosc că rămăi drept datoare căminariului Teoharitu. R. Roșnovan(u)

ÎMBUNĂTĂȚIRILE FUNCiare ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

Dumitru Șandru

Explozia demografică înregistrată în întreaga Europă, cu începere din prima jumătate a secolului al XIX-lea, a ridicat pretutindeni probleme legate de introducerea în circuitul culturii agricole a unor noi suprafețe de teren neexploatate până atunci, din cauza slabei lor calități, și a impus o sporire a producției pe unitatea de suprafață, ca măsuri menite să asigure hrana unei populații aflată în continuă creștere. În Principatele Române aceste procese au fost concomitent influențate și de înlăturarea monopolului otoman asupra comerțului cu cereale prin Tratatul de pace de la Adrianopol, din 2/14 septembrie 1829, care a permis exportul produselor agricole autohtone în țările din apusul continentului.

În noua conjunctură comercială, numeroși mari proprietari funciari rurali din Principatele Române și-au concentrat atenția mai mult decât în trecut spre asanarea unora din pământurile lor inundabile, iar acest proces a fost intensificat în a doua jumătate a secolului al XX-lea și la începutul secolului următor, pe măsură ce și mijloacele mecanice pentru executarea unor asemenea lucrări le deveneau accesibile.

În perioada interbelică, domeniul acvatic al României era format din pâraie de munte, pâraie de șes, râuri și fluviul Dunărea, însumând o lungime de 60 000 de km, din numeroase bălți și lacuri permanente, în suprafață de 560 000 ha, împreunate de-a lungul principalelor râuri, iar suprafața inundabilă atingea o întindere de circa un milion de hectare¹. Aceste ape, împreună cu Marea Neagră, asigurau consumul de pește necesar populației țării, însă producția lor nu era uniformă, ea fiind foarte mică în lacurile de munte, de 10 - 25 kg la ha, mică în toate pâraiele, de cel mult 250 kg la ha, și foarte mare în eleșteele sistematice, unde ea ajungea la 1 200 - 1 500 kg la ha. Lacurile și bălțile de pe cursul Dunării, Prutului și Nistrului, în special cele din lunca Dunării, furnizau cele mai mari cantități de pește, însă producția lor depindea în bună măsură de inundațiile din timpul anului. Bălțile din zona inundabilă a Prutului erau în mare parte împotmolite și invadate de vegetații, din cauza îndiguirilor, a construirii de șosele peste gârlele de alimentare și a întreținerii necorespunzătoare a lor. Regiunea inundabilă a Nistrului și bălțile adiacente dădeau o producție de pește neînsemnată, care varia de la un an la altul. Din eleșteele sistematice din Bucovina și Transilvania și din iazurile din Basarabia și Moldova exploatare în mod rațional se recoltau anual circa un milion de kg de pește. Oricum, cea mai mare producție de pește se realiza în Delta Dunării și în lacurile situate de-a lungul coastei românești a Mării Negre².

¹ Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *Zece ani de domnie a M.S. Regelui Carol II. Realizări agricole, 1930 - 1940*, București, f. a., p. 122.

² *Ibidem*, p. 123 - 125.

În Transilvania, câmpia joasă din vestul provinciei ocupa o întindere de aproximativ 1 067 000 ha, din care 245 000 ha se aflau pe șesul râului Someș, 351 000 ha în câmpia Crișurilor și a Mureșului, iar 471 000 ha în șesul Banatului. În secolele trecute, cea mai mare parte din această suprafață era o imensă mlaștină, datorită atât revărsării apelor, cât și precipitațiilor căzute, care nu aveau posibilități de scurgere³. Pentru a pune în circuitul culturii agricole aceste terenuri, în regiunile respective s-au constituit, încă din veacul al XIX-lea, câteva asociații hidraulice pe râurile care debușau în Tisa în vederea protejării terenurilor de lângă malurile lor împotriva inundațiilor. Acestea, cu excepția Sindicatului *Eced*, din Carei, și-au limitat activitatea la lucrări de regularizare a albiilor râurilor și la îndiguiri, acordând o atenție mai mică operațiilor de desecare. Cel mai vechi dintre ele a fost *Sindicatul Canalului de Mori Crișul Alb*, înființat în anul 1833, cu scop de a executa lucrări de întreținere pe acel canal. Potrivit statutului în temeiul căruia s-a constituit și a activat, el avea ca membri de drept pe toți proprietarii riverani ai râului, care erau obligați să contribuie cu fonduri la finanțarea lucrărilor de întreținere a canalului. Sindicatul și-a continuat activitatea și după primul război mondial⁴, dar amenajările efectuate în această perioadă au fost de mică amploare și, în general, nedurabile. Miron Constantinescu, care a efectuat cercetări în comuna Sepreus, județul Arad, în cadrul echipei sociologice studențești, nota, în legătură cu el, că țăranii din localitate îi plătiseră în ultimii zece ani câte 35 de lei anual pe iugăr pentru îndiguiri, însă digurile se rupeau, provocând pagube și nemulțumirea sătenilor, obligați a achita în continuare taxele⁵.

Sindicatul pentru secarea bălților și de apărare contra inundațiilor de pe malul stâng al Someșului, *Eced*, din Carei, comitatul Satu Mare, înființat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a asanat parțial balta cu același nume din zona pârâului Crasna, comitatul Sălaj⁶. El s-a constituit în temeiul legii din 1840, care scotea lucrările de apărare împotriva inundațiilor de sub atribuția comitatelor, obligând pe proprietarii terenurilor în cauză să contribuie la executarea lor cu sume corespunzătoare cu suprafața deținută de fiecare și cu prestații în muncă. Sindicatul avea o rază de activitate în 32 de comune. După primul război mondial, în 1925, el s-a divizat în *Sindicatul român* și *Sindicatul maghiar*. Asociația a putut fi repusă în mod efectiv în stare de funcționare și să își refacă pagubele provocate de război abia în anul 1928. După exproprierea marilor proprietari din zonă, sindicatul nu a mai reușit însă să încaseze banii de la țăranii pentru a executa canale. În anul 1930, comunele aveau o datorie restantă față de el de 10 625 468 lei, cele mai multe debite fiind ale localnicilor împrăștiți și ale coloniștilor săraci⁷. În perioada marii depresiuni economice, încasările au stagnat în totalitatea lor, iar situația financiară a sindicatului i-a permis să execute doar lucrări minimale. În fața unei asemenea stări de lucruri, la 10 noiembrie 1933, consiliul sindicatului, analizând activitatea lui, din care rezulta că prețurile cerute de la locuitori erau mari și că sumele nu puteau fi încasate, ceea ce a dus la neachitarea de către sindicat timp de mai multe luni a salariilor

³ Radu Mândru, *Scurtă privire asupra istoricului lucrărilor de îmbunătățiri funciare în România*, în „Terra nostra”, București, 1969, p. 85.

⁴ Arhiva Națională Istorică Centrală (în continuare se va cita: DANIC), fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Direcția Bunuri, dosar 2/1927 - 1928, f. 256 - 257; Arhivele Statului Arad, fond Consilieratul agricol al județului Arad, dosar 30/1934, f. 44.

⁵ Miron Constantinescu, *Sepreus. Un sat de agricultori*, în *60 sate românești cercetate de echipele studențești în vara 1938. Anchetă sociologică condusă de Anton Golopenția și dr. D. C. Georgescu*, vol. IV, Contribuții la tipologia satelor românești. Sate agricole, sate pastorale, București, 1943, p. 13.

⁶ Radu Mândru, *op. cit.*, p. 86.

⁷ Arhivele Statului Satu Mare, fond Camera Agricolă a județului Satu Mare, dosar 8/1930, f. 56.

personalului administrativ și a pensiilor, a avansat Inspectoratului Regional al Agriculturii și Reformei Agrare din Cluj propunerea ca patrimoniul *Eced*-ului să fie preluat de stat. Situația lui nu s-a ameliorat nici în anul următor, când viața economică a țării deja se normalizase. Așa cum observa, în martie 1934, directorul Inspectoratului Regional al Agriculturii și Reformei Agrare Cluj, dr. Ion Luca-Ciomac, sindicatul pretindea de la coloniști taxe, dar aceștia, deși erau obligați legal la plata lor, refuzau să le achite, pretextând că erau scutiți, în conformitate cu legea de colonizare. Or, din cauza veniturilor mici, sindicatul avea o activitate modestă, neexecutând nici o lucrare mai importantă de îndiguire, timp în care terenuri întinse rămăneau inundate⁸. Astfel, numai în primăvara aceluia an în comuna Căpleni, județul Sălaj, circa 1 000 de iugăre nu puteau fi însămânțate din cauza inundațiilor lor, iar sindicatul nu avea posibilitatea de a efectua îndiguirii fără încasarea taxelor de la proprietari⁹.

Cu situații asemănătoare s-au confruntat și sindicatele hidraulice *Crișul Negru*, din Salonta, județul Bihor, și *Tisa-Someș*, din Satu Mare. Până la primul război mondial, cel dintâi a construit un canal colector între Crișul Repede și Crișul Negru, în lungime de 52 km și a executat în zonă o serie de canale de desecare¹⁰. Cel de-al doilea grupa pe proprietarii de pământuri riverane și pe cei din comunele neriverane, dar cu terenuri inundabile, țăranii de aici fiind reprezentați în sindicat prin primari. El a efectuat în zonă în principal lucrări de regularizare a Someșului Mare. După primul război mondial, datorită reformei agrare și faptului că râurile respective curgeau acum pe teritoriul a două state, activitatea lor a fost puternic stânjenită, iar asociații nu au mai contribuit cu fondurile la care fuseseră obligați. În 1934, Sindicatul *Tisa-Someș* avea de încasat restanțe la taxe pe anii anteriori în valoare de 3 000 000 de lei. În plus, el datora o sumă importantă în contul unui împrumut contractat de la *Jugoslavische Bank A.G.*, din Zagreb. Ca urmare a slabei activități de după reforma agrară din 1921 și în special din perioada crizei economice, în fața cererilor insistente ale societăților de desființare a sindicatului pentru inactivitate, la adunarea generală a acționarilor lui din 30 mai 1934 s-a hotărât unirea lui cu sindicatul *Eced*, din Carei¹¹.

În cursul secolului al XIX-lea, în Banat s-au executat o serie de lucrări de îmbunătățiri funciare relativ ample, precum au fost, între altele, îndiguirea râului Bega și transformarea lui în canal navigabil, rectificarea traseului Timișului și desecarea mlaștinilor din sudul râului Bârzava. În anul 1871 au început operațiile de ameliorări funciare câteva asociații hidraulice, tutelate de Ministerul Lucrărilor Publice, care au executat lucrări de îndiguire pe malul drept al Timișului, de regularizare a întregului sistem al apelor Timișului și Begheiului și a pâraielor care debușau în ele ori care alimentau balta de la Alibunar. Dar, după numai circa 15 ani de activitate, acestea, nemaiavănd fonduri suficiente, au sistat continuarea îndiguirilor, iar inundațiile din vara lui 1887 au evidențiat că lucrările executate de sindicat nu prezentau siguranță deplină¹².

În primele decenii ale secolului al XX-lea, ritmul de execuție a lucrărilor de îmbunătățiri funciare din Banat s-a intensificat, însă acum, pornindu-se de la constatarea

⁸ DANIC, fond Reforma agrară din 1921, județul Cluj, dosar 200, f. 182.

⁹ Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Inspectoratul Regional al Agriculturii și Reformei Agrare Cluj, dosar 17/1934, f. 2.

¹⁰ Radu Mândru, *op. cit.*, p. 87.

¹¹ Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Inspectoratul Regional al Agriculturii și Reformei Agrare Cluj, dosar 17/1934, f. 13 - 15.

¹² Cristache Oprea, Nicolae Onu, Aurel Cârnu, *Evoluția agriculturii din Banat în raport cu dezvoltarea lucrărilor de îmbunătățiri funciare*, în „Terra nostra”, București, 1973, p. 359.

că îndiguirile și canalele mari colectoare executate până atunci nu puteau să combată singure excesul de umiditate a terenurilor agricole, accentul a fost pus pe îndepărtarea apelor interne. Până în anul 1919, pe teritoriul provinciei au fost executate opt sisteme de desecare, alcătuite din canale, construcții hidrotehnice și stații de pompare, dar și acestea au fost subdimensionate, rămânând chiar nefinalizate, astfel că ele nu au reușit să înlăture decât parțial excesul de apă provenit din precipitațiile abundente. Oricum, în pofida acestei carențe, în Banat volumul lucrărilor de ameliorațiuni funciare realizate a avut o amploare extrem de mare, comparativ cu celelalte provincii, lungimea digurilor de aici ajungând la sfârșitul primului război mondial la 402 km, iar a canalelor de desecare la circa 800 km¹³.

În aprilie 1918, s-a înființat la Rudna, județul Timiș, societatea pe acțiuni *Agricola*, care poseda 6 000 de iugăre. Scopul ei general era de a exploata rațional și intensiv terenurile ei, iar cel principal de a pune în valoare pământurile neproductive, prin continuarea lucrărilor efectuate în anii anteriori, care nu se soldaseră însă cu rezultate mulțumitoare, întrucât pământurile de la Rudna continuau să fie deseori inundate de apele râului Timiș. Când și-a început activitatea, societatea dispunea de un bogat inventar agricol viu și mort pentru exploatarea moșiei și de utilaje speciale pentru ameliorarea terenului ei și cele ale țăranilor cu proprietăți învecinate. *Agricola* a efectuat irigații, canalizări, drenări etc., investind un important capital atât pentru executarea, cât și pentru întreținerea lucrărilor de irigații și pentru instalarea pompelor. Până în anul 1922, societatea realizase canale pentru irigații în lungime de peste 29 de km și instalase, pentru preîntâmpinarea și înlăturarea inundațiilor, două pompe de deversare a apei de 80 H.P., cu capacitate de 80 și, respectiv, de 110 litri de apă pe secundă. Astfel, *Agricola* a redat culturii o parte din terenurile neproductive de la Rudna și a salvat de la dese inundații pământurile ei și ale proprietarilor mărginași. Dar, din cauza exproprierii celei mai mari părți din pământurile societății, prin legea de reformă agrară pentru Transilvania, Banat și Ținuturile Ungurene, aceasta s-a văzut nevoită să își sisteze, însă, în 1922, activitatea¹⁴.

În fața unei stări de lucruri nesatisfăcătoare cu care s-au confruntat după primul război mondial syndicatele hidraulice din vestul României, mai cu seamă în perioada marii depresiuni economice mondiale din anii 1929 - 1933, și pentru a satisface angajamentele asumate de guvernul de la București față de țările vecine prin tratatul de pace de la Trianon, pe baza unei noi legi de administrare a syndicatelor hidraulice din Transilvania și din Banat, aceste instituții au fost trecute, în 1934, sub directă administrație a statului român¹⁵.

În Vechiul regat, până la primul război mondial, începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, lucrările de ameliorări funciare sistematice de proporții relativ mari s-au limitat aproape în exclusivitate la regiunile inundabile ale Dunării. Dintre acestea, menționăm îndiguirea la Mahmudia, în Delta fluviului, de către doi ingineri asociați – un olandez și un danez – a unei suprafețe de 467 ha, cunoscută și astăzi sub numele de “grădina olandezului”. Lucrarea a costat statul român 250 000 lei aur, dar ea nu și-a dovedit eficiența, în cele din urmă fiind abandonată. Nouă ani mai târziu, în 1904, danezul care patronase proiectul de la Mahmudia, Dithmer, a obținut de la Eforia Spitalelor Civile din București o concesiune, la Chirnogi, lângă Oltenița, pentru asanarea a 1 658 ha, Dithmer reușind, de data aceasta, să redea culturii o întindere de 1 350 ha.

¹³ *Ibidem*, p. 360 - 362.

¹⁴ Arhivele Statului Timișoara, fond Camera Agricolă a județului Timiș, dosar 53/1922, f. 3 - 4, 17, 50 - 53.

¹⁵ *Ibidem*, f. 22.

Drept urmare, în anul 1910, au mai fost îndiguite încă 5 464 ha la Mănăstirea și Spanțov, județul Ilfov, pe proprietățile Casei regale, și la Giurgeni, județul Ialomița. Până la intrarea României în primul război mondial s-au mai efectuat o serie de lucrări de îndiguiri în zona cuprinsă între râurile Argeș și Mostiștea¹⁶.

O parte dintre lucrările de îmbunătățiri funciare de mari proporții au fost începute însă doar cu câțiva ani înainte de izbucnirea primului război mondial de syndicate ale proprietarilor funciari rurali, compuse din moșieri, țărani și comune, constituite cu scopul expres înscris în statute de a realiza asemenea operații. Regimul lor de funcționare a fost stabilit prin legea pentru ameliorări funciare din 8/21 decembrie 1910. Cunoscută și ca legea pentru punerea în valoare a pământurilor din zona inundabilă a Dunării, ea statua nu numai condițiile funcționării acestor syndicate, ci și detaliile privitoare la asanarea și amenajarea terenurilor inundabile și mlăștinoase prin intermediul sindicatelor de profil¹⁷. În temeiul acestei legi se înființa un Serviciu special de îmbunătățiri funciare, care primea sarcina de a promova lucrările necesare pentru ameliorarea luncii inundabile a Dunării. Pentru a efectua lucrări pe terenurile care nu aparțineau statului au fost înființate 12 syndicate hidraulice private, care se conduceau după statute proprii, puse însă sub supravegherea Serviciului special de îmbunătățiri funciare. Șeful Serviciului, inginerul Anghel Saligny, a propus construirea de diguri în lunca Dunării, între Giurgiu și Brăila, cu excepția marilor lacuri, cu înălțimi care să depășească nivelul maxim al viiturilor fluviului atins în anul 1897. Grigore Antipa, care conducea atunci Pescăriile Statului, s-a declarat însă împotriva unei asemenea soluții, propunând îndiguirea a numai 130 000 ha de pe cuprinsul întregii lunci și doar cu diguri mai joase, pentru a permite folosirea alternativă a terenurilor în scop agricol și piscicol. Comisia consultativă a îmbunătățirilor funciare din Ministerul Agriculturii a mediat disputa, în final acordând câștig de cauză lui Anghel Saligny¹⁸.

După desăvârșirea unității naționale, la 1 Decembrie 1918, terenurile inundabile din România însumau 2 037 600 ha, adică aproape 7 % din suprafața țării, din care 1 029 600 ha erau situate de-a lungul Dunării, restul de 1 008 000 ha reprezentau pământuri inundabile ale râurilor din interiorul țării. În general, cea mai mare parte a acestor terenuri nu erau folosite decât în rare cazuri pentru cultura unor plante, întrucât ele produceau, de regulă, venituri nesigure, fiind utilizate de cele mai multe ori ca fânețe ori ca pășuni, și acestea fiind însă de slabă calitate¹⁹.

Legea de reformă agrară pentru Vechiul regat, din 17 iulie 1921, prin art. 14, și cea pentru Transilvania, din 30 iulie 1921, prin art. 18, admiteau scutirea de expropriere a pământurilor inundabile, cu condiția ca proprietarii lor să le dreneze sau să le asaneze în decurs de zece ani de la pronunțarea sentințelor definitive de către instanțele de judecată ale reformei²⁰. Legile pentru reforma agrară din Bucovina și din Basarabia, nu prevedeau asemenea norme, dar cea privitoare la Basarabia statua, la art. 9, că lacurile, bălțile și

¹⁶ Radu Mândru, *op. cit.*, p. 87 - 88.

¹⁷ „Monitorul Oficial”, nr.21. 21.XII.1910. Vezi și Arhivele Statului Galați, fond Camera agricolă a județului Covurlui, Comisia județeană de expropriere, dosar 25/1919, f. 46. Legea a suferit unele modificări în anul 1914 (vezi „Monitorul Oficial”, nr. 4, 4.VI.1914).

¹⁸ Radu Mândru, *op. cit.*, p. 88.

¹⁹ Ioan C. Vasiliu, *Agricultura, în Aspecte ale economiei românești. Material documentar pentru cunoașterea unor probleme în cadrul planului economic*, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 81.

²⁰ „Monitorul Oficial”, nr. 82, 17.VII.1921.

stuhăriile, în afară de cele ce aparțineau obștilor sau comunelor, treceau în proprietatea statului²¹.

Legile de expropriere și împrumutăriire privitoare la Vechiul regat și Transilvania nu precizau însă nici sensul exact al termenului de teren inundabil și nici natura sau volumul îmbunătățirilor ce trebuiau făcute pe pământurile respective. De aceea, mulți proprietari de moșii, folosindu-se de împrejurarea că unele suprafețe cultivabile erau inundate doar în anii agricoli cu ploi abundente, solicitau comisiilor de expropriere scoaterea a întinse terenuri de sub prevederile legilor de reformă agrară. În instanțe, recunoașterea unei moșii ca inundabilă sau mlaștinoasă se făcea, îndeobște, în mod arbitrar. În cele mai multe cazuri, Comitetul agrar, nerespectând prescripțiile legilor, declara scoase de sub expropriere suprafețe considerate inundabile nu pe temeiul unor cercetări atente efectuate la fața locului, ci doar pe baza declarațiilor proprietarilor sau a referatelor întocmite de funcționarii administrațiilor locale²².

Trebuie menționat aici că în Transilvania art. 18 a fost pus în practică foarte rar. Singurul caz semnalat în arhive în această direcție se referă la cele 1 700 iugăre de la Secuieni, județul Bihor, ale lui Iosif Stubenberg, care au fost preluate de stat prin hotărârea din 15 noiembrie 1939 a Curții de Casație pe motiv că, până la acea dată, moșierul nu întreprinsese nici o lucrare de desecare și drenare²³. În vechea Românie, întinderile sustrate de la expropriere pe această cale au fost însă destul de mari. În 1926, de pildă, ele erau apreciate la 130 000 ha²⁴.

Este necesar de subliniat că atunci când s-au efectuat anchete pe teren unele moșii declarate de proprietarii lor că ar fi fost inundabile au fost găsite cu culturi pe ele ori utilizate la pășunatul vitelor. Cu toate acestea, adesea, instanțele de expropriere au decis aplicarea art. 14 al legii de reformă agrară și lăsarea terenurilor în posesia moșierilor ca inundabile. În acest mod, numai în județul Ilfov au fost sustrate, cu aprobarea Comitetului agrar, până la 1 ianuarie 1924, circa 20 000 ha de-a lungul Dunării, care erau, de fapt, cultivabile. Proprietarul moșiei Prundu-Greaca, din acest județ, a rămas în posesia a 1 000 ha arabile și a încă 6 100 ha “inundabile” care, în momentul când Comitetul agrar a dispus, prin sentință definitivă, scutirea lor de expropriere, o parte din teren era cultivat cu sfeclă în dijmă cu sătenii, iar o altă parte a lui se folosea ca pășune. În același timp, în localitate nu s-a putut asigura pământul necesar pentru împrumutărirea tuturor țăranilor localnici îndreptățiți²⁵.

Extrem de complex a apărut, din acest punct de vedere modul în care a fost judecată exproprierea moșiei Desa, din județul Dolj, situată pe malul Dunării. Chiar din perioada aplicării decretului-lege nr. 3 697/1918, aici s-au ivit neînțelegeri între proprietar și săteni, datorită faptului că moșierul, I. I. Marincu, vroia să atribuie țăranilor cele 1 554 ha expropriate dintr-o tarla în care, alături de pământ cultivabil, erau și nisipuri mișcătoare și mlaștini. Țăranii, făcând apel la textul decretului-lege, pretindeau,

²¹ *Ibidem*, nr. 258, 13.III.1920; nr. 93, 30.VII.1921.

²² Vezi „Dezbaterile Adunării Deputaților”, Ședința din 23.XII.1926, f. 834.

²³ DANIC, fond Reforma agrară din 1921, județul Bihor, dosar 554, f. 5 și urm.

²⁴ Vezi „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 23.XII.1926, p. 834.

²⁵ Idem, Ședința din 31.I.1924, p. 1 386; DANIC, fond Reforma agrară din 1921, județul Ilfov, dosar 92, f. 280. Cazuri asemănătoare se întâlnesc în aproape toate județele de pe malul Dunării (idem, județul Covurlui, dosar 75, f. 2 și urm.; județul Vlașca, dosar 92, f. 1 - 8, 13 și urm.; județul Dolj, dosar 214, f. 103; idem, fond Comitetul agrar, județul Covurlui, dosar 11/1925, f. 8 și 38; județul Mehedinți, dosar 16/1923, f. 11 - 12; Arhivele Statului Galați, fond Camera agricolă a județului Covurlui, Comisia județeană de expropriere, dosarele 25/1919; 26/1919; 27/1919; “Adevărul”, 18.V.1923; „Jurnalul” (Craiova), 6.XI.1936; „Dezbaterile Adunării Deputaților”, Ședința din 23.XII.1926; Ședința din 24.II.1928, p. 1 729.

așa cum era și firesc, a li se atribui numai teren cultivabil: “Dacă justiția și legiuitorul ar fi înțeles – cum dorește proprietarul – ca în această cota de 1 554 hectare să intre orice fel de pământ: nisip zburător, teren mlăștinos etc., de care sătenii nu se pot folosi ca pământ de muncă, – arăta administratorul plășii Calafat în procesul-verbal de anchetă din 8 aprilie 1920 – atunci ar fi făcut cota la întreaga întindere a moșiei, care este de 7 000 hectare”²⁶. Or, cota s-a calculat din cele 2 500 ha găsite arabile de justiție după rolurile percepției comunale și, de aceea, țăranii pretindeau ca cele 1 554 ha să li se dea din terenul arabil. Proprietarul a încercat atunci să scadă suprafața cultivabilă, pentru a obține reducerea cotei expropriabile la numai 600 ha. Cum la masa exproprierii I. Marincu a pus, alături de terenul cultivabil, și o suprafață mare de pământ neexpropriabil, în martie 1920, țăranii au început a ara terenul neexpropriat care considerau că li se cuvenea lor. Ancheta executată imediat de către Regiunea agricolă Calafat, ca urmare a acestui act, consemna, în raportul din 4 martie 1920 înaintat prefectului, că mandatarii obștii Desa nu vroiau să respecte hotărârile Comisiei de expropriere, că au refuzat să semneze procesul-verbal al Regiunii agricole din 29 februarie 1920 și au continuat să are terenul neexpropriat al proprietarului²⁷. La 20 iulie 1920, administrația plășii Calafat raporta din nou prefectului că sătenii se considerau nedreptățiți de hotărârea din august 1919 a Comisiei de ocol Calafat și că, din acest punct de vedere, ei aveau dreptate, căci, prin decret, lor li se cuvenea alt teren și nu cel atribuit de proprietar. Țăranii declarau că erau dispuși a primi decizia Comisiei județene, oricare ar fi fost ea, nemaivând nici un drept de opoziție, contestație, recurs sau revizuire. Până la data judecării, ei considerau însă orice demers făcut pe cale administrativă ca neavând aplicabilitate, afară de cazul când s-ar fi luat măsuri drastice de constrângere.

Deși Consilieratul agricol județean Dolj a încercat să determine pe țăranii din Desa să intre în legalitate și să respecte hotărârile instanțelor de expropriere, situația nu s-a schimbat. Mandatarul obștii din comună s-a arătat în continuare intransigent, refuzând a iscăli procesul-verbal încheiat de consilierul agricol, fapt ce a determinat intervenția Consilieratului la Ministerul Agriculturii și Domeniilor pentru înlocuirea acestuia din funcție²⁸.

Prin aplicarea decretului-lege nr. 3 697/1918 s-a stabilit totalul cultivabil al moșiei Desa la 1 912 ha, din care au fost expropriate 1 034 ha. Celor șase coproprietari le-a rămas diferența de 5 435 ha, până la totalul de 6 469 ha, din care 1 450 ha erau considerate bălți și terenuri mlăștinoase, 1 500 ha neproductive, restul arabile, vii și păduri. La cea de-a doua expropriere, principalul proprietar al moșiei, Ion Marincu, a solicitat scoaterea de sub prevederile legii a 2 950 ha pe motiv că ar fi fost inundabile, angajându-se, conform art. 14 al legii agrare să le asaneze într-o perioadă de zece ani, cu concursul unui sindicat de îmbunătățiri funciare ce urma a se înființa în județul Dolj. Prin obligația asumată, proprietarul a obținut aviz favorabil din partea inginerului șef al Serviciului de îmbunătățiri funciare și a Consiliului Tehnic al Casei Pădurilor și, în consecință, Comitetul agrar a intervenit la Comisia de ocol de expropriere Calafat pentru a fi sistată exproprierea celor 2 950 ha de pe moșia Desa. Cum lucrările de expropriere au fost suspendate pentru a se aștepta rezoluția Comitetului agrar asupra calității terenului, la 23 februarie 1923, un număr de 49 de săteni au intervenit, printr-o cerere colectivă la minister, solicitând urgentarea exproprierii, întrucât moșia era rar inundabilă,

²⁶ Arhivele Statului Craiova, fond Prefectura județului Dolj, dosar 65/1920, f. 80 - 81.

²⁷ *Ibidem*, f. 80, 83 - 84.

²⁸ *Ibidem*, f. 131 - 133.

o dată la 7 - 8 ani. Țăranii subliniau, în același timp, că proprietarului, Ion I. Marincu, a uzat de un alt subterfugiu pentru a păstra o suprafață mai mare: a împărțit moșia la cinci coproprietari, sperând ca pe această cale să inducă în eroare instanțele agrare. Terenul – susțineau țăranii revizuenți din comunele Desa și Poiana Mare, județul Dolj, în cererea adresată, la 16 martie 1923, Comitetului agrar în contra afirmațiilor moșierului – nu poate fi inclus în categoria celui prevăzut la art. 14 din legea agrară, ci, dimpotrivă, el este dintre cele mai bune pentru pășune și cultura cerealelor. “Dacă se pretinde de proprietar că aceste terenuri se inundă și nu sunt *productive, noi, prin prezenta, venim și declarăm că le primim noi, deci să nu se admită scoaterea de la expropriere, ci să se pună la masa exproprierii și nouă să ni se dea cota acolo de la Dunăre începând spre M.N.* (subl. autorului), căci, Domnule Președinte, nu dragostea pentru a face lucrări de utilitate națională – drenări – îi face pe proprietari să facă această intervenție, ci numai valoarea acestor terenuri de care le este greu astăzi să se despartă, fiind cele mai productive și mai valoroase decât toate celelalte terenuri din restul moșiei Desa și printr-o porțiță ce le-a fost lăsată de un legiutor de bună credință, – închipuindu-și că și ei proprietarii vor fi aidoma – voiesc să ne lipsească de pământul ce legea...ni l-a dat”²⁹. După ce, la 18 martie 1924, Comisia județeană de expropriere Dolj a emis sentința asupra moșiei Desa, locuitorii din comuna Poiana Mare, avizați și ei la înproprietărire pe această mare proprietate, au atacat, pe temeiul violării art. 10 din legea agrară, hotărârea instanței de fond, subliniind că moșierul nu dispunea de nici un fel de inventar și că proprietarii stăpâneau fiecare partea lui de teren, și nu în indiviziune. Concomitent, locuitorii comunei au întreprins o serie de acțiuni pe lângă organele de resort din județ pentru a delega un inginer în vederea defalcării moșiei, dar proprietarul, căruia nu îi convenea exproprierea pretinsă de săteni, a făcut uz de întreaga lui influență pentru a tergiversa măsurătoarea³⁰.

În fapt, după decesul lui Ion I. Marincu și a lui Ilie Marincu, moștenitorii lor stăpâneau în total cinci moșii: Poiana și Desa, pe malul Dunării, și Bârca, în județul Dolj, Piatra, în județul Romanați, și Dobrotineț, în județul Olt. Instanța județeană a lăsat fiecărui coproprietar câte 500 ha cultivabile, plus 50 ha pentru fiul lui Ion Marincu, care era agronom, și 187 ha de pășune, în total 2 887 ha cultivabile, repartizate pe toate cele cinci moșii, plus pământul necultivabil³¹, deci o întindere ce depășea cu 150 ha totalul ce putea fi lăsat celor cinci coproprietari. Comitetul agrar, hotărând, la 4 decembrie 1924, coordonarea moșiilor familiei Marincu, a lăsat la Desa, la fel ca și Comisia județeană, 160 ha cultivabile, deosebit de cele 2 350 ha, considerate neexpropriabile, pe care aceștia le stăpâneau aici. Astfel, instanțele reformei n-au făcut decât să confirme lucrările primei exproprieri realizate la Desa.

Cadastrul a executat parcelarea, dar, la 13 și 25 iunie 1925, procuratorul sătenilor a solicitat Ministerului Agriculturii și Domeniilor o anchetă, pe motiv că la Desa existau terenuri expropriabile asupra cărora instanțele nu se pronunțaseră. Ancheta inspectorilor ministeriali Gună-Ștefănescu și Max Popovici, din noiembrie 1925, a stabilit că terenurile în discuție fuseseră scutite de Comitetul Agrar în baza art. 14 al legii de reformă agrară. Noile contestații ale țăranilor nemulțumiți și ocuparea, la 15-16 și 30 aprilie 1927, în două rânduri, a terenului în litigiu, cu toată împotrivirea jandarmilor, au obligat Direcția Cadastrului să ordone o nouă anchetă. Sătenii au solicitat organelor cadastrului refacerea fișei cadastrale, căci – așa cum recunoștea chiar prefectul la 14 mai 1927 – aceasta „s-a

²⁹ DANIC, fond Comitetul agrar, județul Dolj, dosarele 173/1922, f. 1, 4 și urm.; 29/1923, f. 2.

³⁰ *Ibidem*, f. 6. Vezi și „Dezbaterile Adunării Deputaților”, Ședința din 14.VII.1926, p. 419 - 420.

³¹ DANIC, fond Comitetul agrar, județul Dolj, dosar 18/1927, f. 30 - 31.

potrivit din condei (subl. autorului) și s-a definitivat la centru”³². La 6 iunie 1927, inspectorul administrativ Cristea și inspectorul general agricol Moroianu au depus raportul de anchetă asupra răscoalei țăranilor și a stadiului reformei agrare, din care reieșea că fișa cadastrală nu fusese afișată în conformitate cu prevederile art. 55 din legea agrară și că, de fapt, cele 160 ha în litigiu trebuiau expropriate. Ministrul Const. Argetoianu a aprobat, la 15 iunie 1927, prevederile referatului de anchetă, dispunând a se lua măsuri de executare conform indicațiilor date de cei doi inspectori. Ca urmare, fișa cadastrului a fost definitivată la 25 iunie 1927³³, dar asupra exproprierii celor 160 ha s-a păstrat hotărârea Comitetului agrar ca definitivă și executorie. La 28 iunie 1927, însă, când inginerul cadastrului a afișat procesul-verbal de măsurătoare a moșiei, a menționat existența la Desa a 732 ha cultivabile, deosebite de cele 160 scutite de expropriere. În fața acestei situații, au introdus cereri de recurs, la 11 și 25 iulie 1927, atât proprietarii, cât și țăranii. Comisia județeană de expropriere, fiind nevoită să reia în dezbatere cazul moșiei Desa, a hotărât, la 20 septembrie 1927, să exproprieze 618 ha, prin această procedură ea nesocotind autoritatea de lucru judecat. Nemulțumiți, proprietarii au încercat să acționeze pe țărani în justiție. Sentința Comisiei județene, care nu expropria întreaga suprafață cultivabilă, nu a satisfăcut, însă, nici pe țărani, care reintroduc cereri de recurs, la 30 noiembrie 1927 și la 8 februarie 1928, revendicând să fie expropriate și cele 114 ha rezultate din diferența dintre întinderea expropriată de Comisia județeană în 1927 și cea găsită de cadastru ca fiind cultivabilă. Țăranii demonstau că ele 114 ha nu erau formate din teren inundabil, așa cum încercau să susțină moșierii, întrucât, în timpul instrucției, ele erau cultivate cu porumb. La o verificare ulterioară a proprietății familiei Marincu de la Desa a reieșit că partea cultivabilă a moșiei era de 900 ha. Mai mult, atunci când unul dintre succesorii lui Ion Marincu, Eracle, a scos la vânzare partea lui de moșie, întocmindu-se referat de situație, s-a constatat că el – deținând o cincime din moșia Desa – avea aici peste o mie de hectare cultivabile³⁴.

Văzând că organele în drept nu au luat în considerație cererile lor, țăranii au ocupat cu forța cele 114 ha sustrase de la expropriere, pe care Eracle Marincu le vânduse deja la patru săteni. Localnicii s-au opus încercărilor autorităților de a le relua cele 114 ha, declarând că vor consimți a da dijmă moșierilor numai în cazul când Comitetul agrar va dispune reluarea pământului. La 12 iulie 1928, Comitetul agrar a respins, însă, lucrarea cadastrului, ca nefondată, hotărând a lăsa proprietarilor 1 460 ha cultivabile³⁵. Țăranii au intervenit la Ministerul Agriculturii împotriva celei de-a doua sentinței pronunțate de Comitetul agrar, motivând că singura măsură care i-ar putea satisface ar fi fost exproprierii celor 732 ha și că cea mai apropiată hotărâre de doleanțele lor era aceea a Comisiei județene, care expropria 618 ha. În același timp, ei arătau că, pentru a plăti pământul, se împrumutaseră de la Banca populară Smârdan cu 3 000 000 lei. Delegații sătenilor, departe de a le fi apărat interesele, au exercitat presiuni asupra lor pentru a le lua banii, timp în care moșierul a ridicat prețul exproprierii de la 1 000 la 4 000 lei hectarul. Finalul acestei dispute s-a concretizat în faptul că sătenii au pierdut o parte din

³² Idem, fond Reforma agrară din 1921, județul Dolj, dosar 307, f. 8.

³³ Idem, fond Comitetul Agrar, județul Dolj, dosar 18/1927, f. 32 și 40; idem, fond Reforma agrară din 1921, județul Dolj, dosar 307, f. 5 - 10; „Dimineața”, 3.V.1927.

³⁴ DANIC, fond Comitetul Agrar, județul Dolj, dosarele 5/1927, f. 29 - 31; 18/1927, f. 76.

³⁵ Idem, dosarele 16/1927, f. 5; 18/1943, f. 43 și urm.; idem, fond Reforma agrară din 1921, județul Dolj, dosar 307.

suma împrumutată prin procese, fără a obține câștig de cauză, căci hotărârea Comitetului agrar din 1928 a rămas definitivă³⁶.

Cele mai mari suprafețe inundabile se aflau de-a lungul Dunării, ele fiind formate din bălți permanente și din terenuri care se împotmoleau în anii cu ploi abundente. Statisticile oficiale ale Ministerului Agriculturii și Domeniilor pe anul 1923 stabileau întinderea pământurilor inundabile existente numai de-a lungul fluviului, în afară de zona Deltei, la 470 000 hectare, dintre care 170 000 hectare aparțineau proprietarilor particulari, restul formând domenii ale statului. Dintre acestea, circa 2/3 erau rar inundabile, motiv pentru care ar fi putut să fie supuse exproprierii³⁷. Dacă avem în vedere că în această regiune aproape toate terenurile inundabile au beneficiat de prevederile art. 14 din legea de reformă agrară pentru Vechiul regat și că sub dispozițiile lui au fost incluse și alte terenuri inundabile situate de-a lungul râurilor de pe teritoriul țării, se poate aprecia întinderea sustrasă de la expropriere pe această cale la mai mult de o jumătate de milion de hectare.

Scutirea condiționată de expropriere a pământurilor inundabile a lăsat un larg câmp de acțiune vechilor syndicate de ameliorări funciare care întreprinseseră lucrări până la intrarea României în primul război mondial, întrerupându-le în anii participării țării la marea conflagrație, și a favorizat, în același timp, înființarea altora. Imediat după Marea Unire, și-a reluat activitatea Asociația de ameliorațiuni Pietroșani-Arsache, care a terminat, împreună cu Administrația Pescăriilor și Ameliorațiunilor din Regiunea Inundabilă a Dunării (P.A.R.I.D.), în 1930, operațiile de îmbunătățiri funciare din județul Vlașca, pe terenurile situate de-a lungul Dunării, asociația continuând să funcționeze și în anii următori pentru a întreține lucrările deja executate³⁸.

În martie 1921 s-a reconstituit și Sindicatul de Îmbunătățiri Funciare Brateșul de Sus, compus din 14 proprietari de moșii și din locuitorii comunelor Foltești, Frumușița, Măstăcani și Vlădești, județul Covurlui, pentru a definitiva lucrările începute înainte de izbucnirea primului război mondial, dar, din cauza lipsei de capital, vreme de câțiva ani, până în 1925, când a contractat un împrumut de la Prima Societate Civilă de Credit Funciar Rural, el nu a putut relua execuția lor. După acest an, grație sumei obținute, sindicatul Brateșul de Sus și-a continuat activitatea, cu rezultate relativ mulțumitoare³⁹.

Prin legile din 20 aprilie 1924 și 29 decembrie 1925, care modificau o parte din prevederile legislației antebelice, se atribuiau sindicatelor de ameliorări funciare funcții importante în această direcție⁴⁰. O serie de norme privitoare la executarea unor asemenea lucrări au fost înscrise și în legea regimului apelor, din 27 iunie 1924⁴¹. În baza legii serviciului îmbunătățirilor funciare, din 29 decembrie 1925, s-au constituit trei mari syndicate de profil, care activaseră, de fapt, și înainte de primul război mondial: Oltenița-Surlari, județul Ilfov, având ca membri Ministerul Agriculturii și Domeniilor, pe proprietarii moșiilor și ai pământurilor țăranilor, precum și comunele din zonă, care a terminat, în 1927, îndiguirea celor circa 7 000 de hectare începută înainte de 1914;

³⁶ Idem, fond Reforma agrară din 1921, județul Dolj, dosar 307.

³⁷ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, Ședința din 31.I.1924, p. 1386 - 1387.

³⁸ DANIC, fond Reforma agrară din 1921, județul Vlașca, dosarele 67, f. 11 - 16; 253, f. 9.

³⁹ Arhivele Statului Galați, fond Camera agricolă a județului Covurlui, Comisia județeană de expropriere, dosar 25/1919, f. 46 - 88.

⁴⁰ Vezi „Monitorul Oficial”, nr. 88, 20.IV.1924; nr. 285, 29.XII.1925; M. N. Ghițescu, *Terenurile inundabile din Valea Dunării*, în „Economia națională”, an. LII, 1931, nr. 9 - 10, p. 322.

⁴¹ Vezi Const. I. Ciulei, *Îmbunătățirile funciare și comasarea pământurilor*, în „Viața agricolă”, an. XXXI, 1940, nr. 1, p. 9.

Sindicatul Surlari-Dorobanțu, reconstituit în anul 1926, pentru a îndigui o suprafață de aproximativ 5 000 de hectare, și Sindicatul Brateșul de Sus, pe Prut, care și-a fixat sarcina de a ameliora o întindere de 13 000 ha. Toate aceste sindicate au executat îndiguiuri și asanări cu fonduri obținute de la Creditul Funciar Rural, ele continuând să activeze și în anii celui de-al doilea război mondial în vederea întreținerii lucrărilor pe care deja le efectuaseră⁴².

În anul 1928 s-a constituit Sindicatul de Îmbunătățire Funciară Borcea de Jos, județul Ialomița, în care intrau Ministerul Agriculturii și Domeniilor, cu cinci moșii, Eforia Spitalelor Civile din București, cu o moșie, primăriile comunelor Stelnica și Maltezi, pentru izlazurile lor comunale, primăria comunei Bordușanii Mari, pentru pământul de baltă și izlaz, și proprietarii moșiiilor Bordușanii Mici, Făcăeni și Cegani, toate din județul Ialomița, în scopul îndiguirii și punerii în valoare a terenurilor inundabile de pe malul stâng al Dunării, pe porțiunea de la Fetești până la vărsarea Borcei⁴³. În decurs de șase ani, până în 1934, sindicatul executase șapte stăvilare și un baraj la Saltavei⁴⁴. Moșia Cegani, stăpânită în indiviziune de V. V. Maltezeanu, Maleta Maltezeanu, C. B. Maltezeanu, Emil I. Costinescu, Const. I. C. Brătianu, Paul Petrini și Sima Niculescu, în întindere de 8 177 ha, și ținută în arendă din 1925 până în anii celui de-al doilea război mondial inclusiv de unul dintre coproprietari, V. V. Maltezeanu, fusese scutită condiționat de expropriere, în temeiul art. 14 din legea de reformă agrară pentru Vechiul regat. Ca urmare a executării lucrărilor de asanare a terenurilor inundabile de după 1928, prin intermediul Sindicatului de Îmbunătățire Funciară Borcea de Jos, pe această moșie, prețul ei de arendare a sporit în mod considerabil. Astfel, dacă în 1925 ea fusese arendată cu 280 lei hectarul pe an, în 1933– an în care valoarea medie a arenzii pe țară reprezenta doar circa 50 % din aceea a anului 1929 – la încheierea noului contract, prețul de arendare a fost de 4,50 dolari⁴⁵ (aproximativ 500 lei), adică aproape cvadruplu comparativ cu valoarea reală din 1925.

Pe de altă parte, unii dintre marii proprietari cu terenuri inundabile situate pe malul Dunării, dar și de pe malurile Prutului ori ale altor râuri interne, unde acestea erau o bună parte din an acoperite de ape, au amenajat pe ele crescătorii moderne de pește. Cea mai valoroasă dintre acestea, având circa 2 000 de hectare și instalații frigorifice pentru conservarea peștelui, se afla în județul Teleorman și ea aparținea fostului administrator al moșiiilor lui Alexandru Marghiloman, Anghel Capră⁴⁶. În perioada interbelică, în județul Ialomița moșierii cu pământuri inundate de apele Dunării au organizat în apropierea lor 14 “ghețării” în care proprietarii investiseră mari sume de bani și care serveau la păstrarea în condiții optime a peștelui recoltat din bălțile Cocomeanca, Cegani, Bordușani, Făcăeni și Cocargeaua și comercializat, de regulă, pe piețele Capitalei⁴⁷. Uzinele și Domeniile de Fier Reșița organizaseră ferma de crapi Greoni, situată în localitățile Lunca-Greoni-Oravița, județul Caraș, combinată cu orezări înființată înainte de primul război mondial, pescărie apreciată, în anul 1946, de

⁴² M.N. Ghițescu, *op. cit.*, p. 323; DANIC, fond Centrocoop, Obștile de arendare și cumpărare, dosar 33/425/1939, f. 14 - 20.

⁴³ „Monitorul Oficial”, nr. 64, 20.III.1928; Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *Statutul pentru formarea Sindicatului de îmbunătățire funciară Borcea de Jos*, București, 1928, p. 3 - 5.

⁴⁴ DANIC, fond Reforma agrară din 1921, județul Constanța, dosar 589, f. 56.

⁴⁵ Idem, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosarele 3127, f. 1 - 5; 4540, f. 9 - 42; idem, fond Reforma agrară din 1921, județul Constanța, dosar 589, f. 56.

⁴⁶ Idem, fond Reforma agrară din 1945, Centrala, dosar 45/1945, f. 124 - 125.

⁴⁷ Idem, Centrala, dosar 75/1945 - 1948, f. 1 și 74.

Direcția Administrației de Stat, din Ministerul Afacerilor Interne, ca fiind “cea mai sistematică din Europa”⁴⁸.

Din inițiativa regelui Carol al II-lea, pe Balta Mostiștea, de lângă Dunăre, care aparținea Casei Regale, s-a amenajat, după “restaurație”, o modernă crescătorie de pește, din care administrația ei reușea a trimite pe piețele Capitalei cantități atât de mari încât ea făcea concurență negustorilor de pește din București Obor, care, la 16 august 1938, se plângeau administrației Casei Regale Mănăstirea, județul Ilfov, că, din acea baltă se comercializa pește “peste măsură”, în timp ce ei erau opriți de către P.A.R.I.D. să și-l ducă pe piață, comercianții amenințând că vor scrie în presă că tocmai moșia regală încălca legea. În anul 1940, administrația moșiei regale a încetat să mai vândă locuitorilor din comuna Pucheni, județul Muscel, papura de pe bălțile de la Mănăstirea, din care aceștia confecționau rogojini, angajând personal propriu pentru a se realiza direct pe moșie rogojini destinate vânzării lor pe piață⁴⁹.

Concomitent, după primul război mondial, câțiva dintre marii proprietari mai întreprinzători din Vechiul regat, cu pământuri mlăștinoase sau inundabile, urmând exemplele antebelice ale unor moșieri din Banat, după ce au efectuat o serie de amenajări ale acestora, au început să cultive pe terenurile respective orez, în timp ce alții și-au cuplat orezăriile nou create cu eleștee de pește, în timp ce alții, în special cei cu proprietăți situate în apropierea orașelor, au folosit concomitent o parte din apă și la irigarea grădinilor de zarzavat, comercializând în mod profitabil legumele cultivate, de regulă, prin metode intensive⁵⁰. Începând din 1938, Institutul de Cercetări Agronomice al României a întreprins lucrări de amenajare a terenurilor pentru cultura orezului, concomitent cu executarea de irigații și de drenări în regiunea pomicolă a luncii Nistrului, din județul Tighina⁵¹. Dar, până în anul 1944, au fost irigate doar circa 30 000 ha, care au fost folosite în marea lor majoritate numai la cultura orezului și a zarzavaturilor⁵².

În anul 1929, în urma amenințării marilor proprietari de către Ministerul Agriculturii și Domeniilor că le vor fi expropriate pământurile inundabile ce le fuseseră scutite în mod condiționat de expropriere, dacă nu le asanau în decursul celor zece ani prevăzuți în hotărârile definitive ale Comitetului agrar, s-au mai constituit zece sindicate ale moșierilor pentru ameliorarea unei suprafețe de 140 000 de hectare inundabile⁵³. Îndeplinirea condițiilor prevăzute în hotărârile instanțelor reformei nu a fost însă întotdeauna în mod riguros controlată de organele de resort ale reformei agrare. Or, mulți dintre marii proprietari au investit, de regulă, în asanarea sau drenarea terenurilor în cauză, sume infime. Atunci când procedau la executarea unor lucrări costisitoare de ameliorare, ei erau determinați de avantajele economice care puteau izvorî de pe urma realizării unor asemenea operații.

Intervențiile țăranilor sau ale unor organe agricole pentru revizuirea exproprierii pământurilor scutite în mod condiționat pe care nu se efectuaseră lucrările de asanare la

⁴⁸ Idem, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 101/1946, f. 222.

⁴⁹ Vezi Dumitru Șandru, *Satul românesc între anii 1918 și 1940*, Iași, 1996, p. 110 - 111.

⁵⁰ DANIC, fond Reforma agrară din 1945, județul Arad, dosarele 5/1945 - 1946, f. 54, 98 - 99; 62/1946, f. 66 - 67; județul Putna, dosar 35/1946 - 1947, f. 4 - 6; județul Ialomița, dosar 61/1946 - 1947, f. 14; Centrala, dosar 99/1946, f. 87; Arhivele Statului Arad, fond Camera agricolă a județului Arad, dosar 386/1946, f. 10 și 22.

⁵¹ Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *Zece ani...*, p. 202.

⁵² Radu Mândru, *op. cit.*, p. 83.

⁵³ M. N. Ghițescu, *op. cit.*, p. 324.

care moșierii se angajaseră, în loc să se soldeze cu trecerea terenurilor în proprietatea statului pentru a fi destinate fondului de împrumut, au dat însă naștere, de regulă, la repetate pășuri în favoarea proprietarilor. Asemenea prelungiri a termenilor de finalizare a ameliorării terenurilor au fost acordate, de exemplu, Elenei Crețulescu, pentru moșia Drajna de Jos, județul Prahova, care, după 13 ani, nu efectuase nici o lucrare⁵⁴, lui C. Adjeroi-Nanoveanu, pentru moșia Nanov, județul Teleorman⁵⁵ și altor mari proprietari⁵⁶. Din punct de vedere juridic, aceste amânări erau ilegale, căci nu exista nici o autoritate împuternicită a acorda prelungiri peste termenul de zece ani fixat prin hotărârile Comitetului agrar, întrucât termenul limită de mai sus era prevăzut de art. 14 al legii agrare din 17 iulie 1921.

La 11 decembrie 1936, Direcția Aplicării Reformei Agrare a solicitat serviciilor agricole din județele Vechiului regat să îi comunice situația exactă a întinderilor intrate sub prevederile art. 14 și rezultatele lucrărilor întreprinse de beneficiarii lui pe linia ameliorării acestor întinderi⁵⁷. Urmărind răspunsul dat în februarie 1937 de către Serviciul agricol al județului Iași constatăm, de exemplu, că nici la moșia Holboca-Cristești-Țuțora, a lui M. D. Sturza, de 766 ha, nici la moșia Țigănași, a lui Gheorghe Tabacovici, nu se executase vreo lucrare de ameliorare, deși la prima termenul expirase în anul 1932, iar la cealaltă în 1931, dar pământul se afla tot în stăpânirea moșierilor⁵⁸. S-au înregistrat, totuși, și câteva cazuri, precum cel al moșiei Cârlița, din județul Teleorman⁵⁹, sau cel al Bălții Țigănași, din județul Iași⁶⁰, care au fost expropriate după zece ani de la pronunțarea sentințelor, întrucât proprietarii lor nu efectuaseră până la acea dată nici o lucrare de ameliorare pe terenurile respective.

O etapă nouă în politica de ameliorări funciare a fost inițiată de Partidul Național-Țărănesc, curând după venirea lui la conducerea României. Cel dintâi guvern național-țărănesc, format la 10 noiembrie 1928 și condus de Iuliu Maniu, și-a concentrat de la început atenția spre executarea unor mari lucrări de amenajări funciare în regiunea inundabilă a Dunării. Ca urmare, la 19 decembrie 1928, directorul general al Serviciilor Speciale pentru Îmbunătățirea Terenurilor Agricole, din cadrul Ministerului Agriculturii și Domeniilor, a solicitat Consulatului Statelor Unite ale Americii din București informații privitoare la drenările care se efectuaseră pe fluviul Mississippi, întrucât – se motiva în cerere – guvernul român vroia să execute lucrări similare pe Dunăre⁶¹. În anul următor, 1929, problema amenajării luncii inundabile a Dunării a fost studiată de către Comisia îndiguirilor. La lucrările ei au fost invitați și o serie de reprezentanți ai tuturor instituțiilor statului care întrețineau legături cu agricultura. A fost acceptată soluția oferită de Grigore Antipa de îndiguire parțială a unor terenuri inundabile la înălțimi superioare cotei maxime de viituri din anul 1897. Comisia a efectuat calcule și a elaborat proiecte pentru îndigui și amenajări pe Dunăre și în alte zone ale țării⁶².

⁵⁴ DANIC, fond Reforma agrară din 1921, județul Prahova, dosar 317, f. 36 - 37.

⁵⁵ Idem, județul Teleorman, dosar 279, f. 42.

⁵⁶ Idem, județul Dolj, dosarele 59, f. 197; 117, f. 17 și urm.; județul Fălciu, dosarele 16, f. 16; 53, județul Putna, dosar 33, f. 6-6v și 10; Arhivele Statului Vaslui, fond Prefectura județului Fălciu, dosar 3/1921 - 1922

⁵⁷ DANIC, fond Reforma agrară din 1921, județul Iași, dosar 193, f. 36.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 40.

⁵⁹ Idem, județul Teleorman, dosar 279, f. 42.

⁶⁰ Idem, județul Iași, dosar 193, f. 19 - 24.

⁶¹ National Archives of the United States of America, Washington D.C., Record Group Number 59, Decimal File 1910 - 1929, documentele 871.6112/2; 871.6112/3.

⁶² M.N. Ghițescu, *op. cit.*, p. 324 - 327; „Buletinul agricol și climateric”, Iași, an. I, 1930, nr. 1, p. 16.

Prin legea din 11 iulie 1929 a fost înființată Administrația Generală a Pescăriilor Statului și Ameliorațiunilor din Regiunea Inundabilă a Dunării (P.A.R.I.D.), ca regie autonomă de stat, care înlocuia Direcția Pescăriilor. În temeiul acestei legi, serviciul special de îmbunătățiri funciare a fost încorporat în activitatea noii instituții, timp în care sindicatele existente au fost transformate în asociații de ameliorațiuni funciare, iar lunca inundabilă a Dunării a fost împărțită în 19 zone și 66 de unități naturale. Dar lipsa unui sistem eficient de finanțare și nerespectarea de către sindicate a planurilor propuse de către Comisia îndiguirilor a făcut ca lucrările efectuate să nu reziste la viituri. Pe de altă parte, includerea în P.A.R.I.D. a Serviciului de îmbunătățiri funciare mai mult a stânjenit decât a ajutat asociațiile, întrucât administrația pescăriilor era interesată în mod prioritar de menținerea terenurilor inundabile pentru asigurarea producției piscicole și nu de asanarea ori îndiguirea lor⁶³.

În Delta Dunării lucrările de ameliorare a zonelor piscicole au început în anul 1900 după un plan întocmit de Grigore Antipa, construindu-se trei canale de alimentare a pescăriilor. În 1914, odată cu izbucnirea primului război mondial, ele au fost însă sistate, fiind reluate de fapt abia în anul 1930⁶⁴. Administrația Pescăriilor Statului a întreprins lucrări de ameliorări funciare în Delta independent de cele care s-au realizat de-a lungul fluviului. Începând din anul 1925, ea a inițiat un amplu program de punere în valoare a zonelor piscicole din Delta și de continuare a unor lucrări începute înainte de primul război mondial. Astfel, au fost create noi canale și stăvilare, cele mai importante dintre ele fiind canalul Dranov și canalul de beton dintre Mamaia și Tașaul⁶⁵. După depresiunea economică din 1929-1933, s-au efectuat lucrări de curățire a nămolului de pe unele gârle, care au condus la sporirea producției piscicole. Apoi, în 1937, a fost întocmit un plan cincinal privitor la ameliorarea zonelor piscicole și la modalitățile de exploatare și de comercializare a peștelui. Din 1930 până în anul 1940, când lucrările din Delta Dunării au fost sistate, s-au realizat 13 canale artificiale, în lungime de 125 km⁶⁶. Concomitent, la limanul Nistrului a fost construit un stăvilar pe gârla Cazona și au fost desfundate canalele dintre Nistrul fluvial și Nistrul Mort, pentru ameliorarea regiunii Copanca-Talmaz din județul Tighina⁶⁷. Împreună cu canalele săpate cu începere din anul 1903 până la izbucnirea primului război mondial, lungimea lor însuma 163 km, prin intermediul cărora erau alimentate cu apă din fluviu lacurile și bălțile interioare. Concomitent, din inițiativa conducerii pescăriilor statului au fost construite stăvilarele de la lacul Chitai, bălțile Nedeia, Bistreț și Orlea, precum și cel din insula Borcea de Jos. Prin aceste lucrări, pământurile inundabile din Delta nu au fost redat agriculturii, însă amenajarea canalelor a condus la o sporire a producției de pește⁶⁸.

Spre deosebire de reprezentanții pescăriilor, care își manifestau interesul primar pentru piscicultură, atenția celor mai mulți specialiști a continuat să rămână, însă, concentrată asupra asanării zonelor mlăștinoase și inundabile ale fluviului în vederea introducerii lor în circuitul culturii agricole. În primăvara anului 1929, inginerul Ion Vidrașcu, profesor la Școala Politehnică din București, care, încă din 1921, se pronunțase

⁶³ Radu Mândru, *op. cit.*, p. 89 - 90.

⁶⁴ Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *Zece ani...*, p. 126.

⁶⁵ Valentin Ciorbea, *Evoluția Dobrogei între 1918 - 1944*, Constanța, 2005, p. 204.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 206 - 207.

⁶⁷ Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *op. cit.*, p. 126 - 128.

⁶⁸ Ioan C. Vasiliu, *op. cit.*, p. 112 - 113.

pentru punerea în valoare a regiunii inundabile a Dunării⁶⁹, a pregătit un proiect de lege pentru îndiguirile de pe malul stâng al fluviului, prin care se preconiza ameliorarea a circa 200 000 de hectare inundabile de pe o parte a cursului lui, începând de la Calafat și până la Galați, prin intermediul unor syndicate hidraulice particulare⁷⁰.

În anul următor, 1930, la 28 iunie, legea regimului apelor din 27 iulie 1924 a fost completată prin legea pentru ameliorarea terenurilor degradate⁷¹, în temeiul căreia lucrările de îmbunătățiri funciare de pe cuprinsul întregii României au fost declarate “urgente și de utilitate publică” (art. 3). Intenția legiuitorului din 1930 a fost aceea de a asigura proprietarilor funciari un cadru juridic favorabil pentru întreprinderea operațiunilor necesare ameliorării pământurilor care se degradaseră prin eroziuni sau inundații. Ameliorarea terenurilor trebuia executată în mod obligatoriu prin intermediul obștilor de îmbunătățiri funciare. Dar, pe de altă parte, înscrierea în obști a proprietarilor interesați de asemenea lucrări rămânea facultativă. Contradicția dintre cele două prevederi a determinat ca legea să nu aibă de fapt nici un efect practic. În plus, lipsa de capital cu care s-au confruntat agricultorii din România în toți anii marii crize economice și repercusiunile conversiunii datoriilor agricole și urbane asupra organizației autohtone de credit din perioada următoare au împiedicat punerea în practică a proiectelor din 1929 și a legii din 1930.

Aceasta explică și de ce, după recesiunea din anii 1929-1933, a mai putut fi constituit, în septembrie 1935, doar un singur sindicat mai important cu un asemenea profil, Asociația de ameliorațiuni Zimnicea-Năsturelu, formată din proprietari cu pământuri situate pe malul stâng al Dunării, din localitățile rurale din jurul orașului Zimnicea, între aceștia Academia Română și Parohia bisericii Sfânta Vineri-Hereasca, din București, care a activat până în preajma celui de-al doilea război mondial și care a executat în acest interval de timp câteva lucrări relativ importante de îndiguiri⁷². De altfel, după 1930, pe baza programului din acel an, toate lucrările executate până în 1939, în zonele Nedeia-Bechet, Zimnicea-Năsturelu, Pietroșani-Arsache, Malu Roșu, Pecineaga-Turcoaia și altele, s-au limitat la ridicarea unor îndiguiuri submersibile cu secțiuni reduse, care s-au dovedit necorespunzătoare, fiind depășite și distruse de viiturile Dunării din 1932, 1935, 1937, 1940, 1941 și 1942⁷³.

Până la sfârșitul anului 1938, în regiunea inundabilă a Dunării au fost îndiguite sau asanate și redatate culturii agricole un total de numai 58 387 ha, pentru executarea cărora a fost investită suma de 381 000 000 lei. Or, capitalurile alocate pentru realizarea unor asemenea lucrări au fost în mod constant inferioare față de sumele solicitate la bănci sub formă de împrumuturi de către conducătorii sindicatelor constituite pentru a executa lucrări de ameliorări funciare⁷⁴.

După ce, în anul 1938, în comuna Dorolea, județul Năsăud, s-a executat comasarea tuturor proprietăților din localitate, directorul general din Direcția Cadastrului, Comasărilor și Ameliorațiunilor Agricole, Const. I. Ciulei, care condusesese această operație, a propus, în toamna aceluiași an, Ministerului Agriculturii și Domeniilor

⁶⁹ Ion G. Vidrașcu, *Valorificarea regiunii inundabile a Dunărei*, București, 1921. Vezi și Gabriel Giurgea, *Situația României de după război*, București, 1926, p. 57 - 58.

⁷⁰ „Adevărul”, 5.IV.1929.

⁷¹ „Monitorul Oficial”, nr. 141, 28.VI.1930.

⁷² Idem, nr. 55, 8.III.1935; DANIC, fond Reforma agrară din 1921, județul Teleorman, dosarele 91, f. 23 - 33; 297, f. 1 - 3, 26 - 40.

⁷³ Radu Mândru, *op. cit.*, p. 90.

⁷⁴ Ioan C. Vasiliu, *op. cit.*, p. 81.

un plan de regularizare complexă a proprietăților funciare din bazinul hidrografic al râului Jijia⁷⁵. Bazinul hidrografic al Jijiei se întinde pe o suprafață de peste 500 000 ha, cuprinzând mai mult de trei pătrimi din suprafața fostelor județe Botoșani și Iași, circa o treime din fostul județ Dorohoi, trei comune din fostul județ Fălciu și câte una din fostele județe Baia și Roman⁷⁶. În general, fertilitatea solului din Valea Jijiei era mai mare decât în alte regiuni, dar peste 20% din suprafața acestei zone era formată din terenuri inundabile, mlăștinoase, împotmolite, degradate sau abrupte, care nu se puteau cultiva, ceea ce avea o influență asupra menținerii unei stări economice precare a populației de aici⁷⁷. Documentele din arhive evidențiau că în numeroși ani recolta era compromisă, fie datorită inundațiilor, fie, mai ales, datorită secetei. Între 1923 și 1928, de pildă, județul Botoșani a fost bântuit, an de an, de secetă. În 1927-1928, lipsa ploilor, resimțită peste tot în nordul Moldovei, dar mai ales în județele Iași și Botoșani, a fost atât de acută în bazinul Jijiei, încât regiunile agricole Prut, Hârlău și Jijia au fost complet lipsite de producție, iar sute de exploatare agricole s-au ruinat⁷⁸.

În secolul al XIX-lea, pe măsură ce cerealele erau solicitate în cantități din ce în ce mai mari pe piețele externe, unii dintre marii proprietari funciari din ținuturile Iași, Dorohoi, Fălciu, Suceava și Roman întreprinseseră lucrări de drenare a terenurilor mlăștinoase, extinzând pe această cale suprafețele exploatate⁷⁹. Pe de altă parte, generațiile din secolele trecute construiseră în regiune numeroase iazuri, care, în anii cu ploi abundente, asigurau drenarea terenurilor din jur, iar în anotimpurile secetoase ele serveau la irigare și totdeauna erau folosite ca locuri de pescuit. În secolul următor, lipsa de interes față de aceste iazuri a determinat împotmolirea și invadarea lor cu stuf și papură, ceea ce a dus la scăderea producției de pește, amenințând-o să dispară. Concomitent, o parte din ele au fost secate de locuitori, pentru a combate malaria⁸⁰.

În perioada interbelică, printre moșierii din zonă care au beneficiat de prevederile art. 14 al legii de reformă agrară, menționăm pe N. Crisoveloni, pentru moșia Storești-Vlădeni, din comuna Frumușica, județul Botoșani, principesa Olga M. Sturza, pentru Balta Vladmic, din comunele Țuțora și Holboca, județul Iași, M. Sturza, pentru o parte din moșia Uricani, județul Iași și alții. Lucrările realizate de ei s-au limitat la construirea unor simple canale sau diguri care au determinat efecte modeste în privința creșterii valorii de producție a pământurilor respective⁸¹.

După promulgarea legii pentru organizarea și încurajarea agriculturii, din 22 martie 1937, a fost reluat în studiu un program stabilit în anul 1927 de șeful Serviciului apelor din Iași, inginerul I. Andriescu-Cale, care prelua o serie de soluții preconizate în perioada Regulamentului organic și, în 1900, de inginerul Ion Ionescu, privitoare la devierea unei părți din apa Siretului în râurile Bahlui și Jijia, pentru a le face navigabile și a se lega pe această cale orașul Iași de Prut și Dunăre. În anul 1938, inginerul agronom Const. I. Ciulei a reușit să convingă factorii de decizie ai României de utilitatea acestui proiect,

⁷⁵ Arhivele Statului Iași, fond Federala Iași, dosar 7/1941, f. 104.

⁷⁶ Idem, fond Prefectura județului Iași, dosar 184/1941, f. 109.

⁷⁷ Idem, fond Rezidența Ținutului Prut, dosar 164/1939, f. 21.

⁷⁸ Vezi Arhivele Statului Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar 42/1928; DANIC, fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Direcția Bunuri, dosar 6/1921 - 1925, f. 158.

⁷⁹ Vezi Ecaterina Negruzi-Munteanu, *Dezvoltarea agriculturii în Moldova între anii 1848 și 1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei, 1848 - 1864*, București, 1963, p. 77.

⁸⁰ Arhivele Statului Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar 111/1942.

⁸¹ D. Șandru, *Îmbunătățiri funciare în bazinul hidrografic al Jijiei. Proiectul din 1938 și aplicarea lui*, în AIIAI, 1973, p. 365.

însă proprietarii terenurilor riverane, atât moșierii, cât și țăranii, au refuzat să contribuie cu fonduri la finanțarea lui. Propaganda întreprinsă de autoritățile centrale și județene în anii următori nu a reușit, însă, să convingă pe agricultori să participe cu acțiuni la această întreprindere. Oricum, după 1 aprilie 1939, când Direcția Cadastrului a fost încorporată în Direcția Geniului Rural, au început operațiile de sistematizare hidraulică și de asanare a regiunii paludice Arad - Zimand - Chișineu Criș, județul Arad, executându-se canale de desecare și de alimentare cu apă în lungime de 80 km, la sistematizarea hidraulică a regiunii pomicole Copanca, județul Tighina și de ameliorări funciare de pe valea Jijiei⁸². Acestea din urmă au fost sistate în vara anului 1940, după ce, în urma ultimatumului sovietic din 26 iunie 1940, Prutul a devenit noua frontieră estică a României. Evenimentele cu caracter militar de la începutul anului 1941 de pe frontul antisovietic au determinat sistarea tuturor lucrărilor care începuseră în primăvara lui 1940 și se finalizaseră doar cu supraînălțarea de către armată a câtorva baraje și săparea unei porțiuni din canalul Sitna-Siret⁸³.

În general, în perioada interbelică, ameliorări funciare pe suprafețe întinse de pământuri inundabile cu efecte relativ mulțumitoare au fost executate doar de către stat și de către unii dintre marii proprietari funciari rurali, care au putut procura fonduri substanțiale de la Prima Societate Civilă de Credit Funciar Rural, cu durata de rambursare pe termene lungi și cu dobânzi acceptabile. Începând din 1925, această citadelă bancară a moșierilor a finanțat în principal lucrările de îndiguire a unor terenuri inundabile de pe malurile românești ale Dunării, pentru care a emis obligații de îndiguire 7% în valoare de 199 734 000 lei, din care s-au acordat împrumuturi cu termen de rambursare în decurs de maximum 15 ani⁸⁴.

La rândul lor, și țăranii au căutat să își sporească veniturile prin punerea în valoare a multora din terenurile lor neproductive. Aproape pretutindeni în regiunile inundabile plugarii și-au unit forțele în vederea realizării unor lucrări de apărare a pământurilor împotriva viiturilor apelor, reușind să le îndiguiască, să le dreneze și să le transforme în terenuri cultivabile⁸⁵. Pe ansamblu, însă, volumul acestor lucrări efectuate de către săteni nu a fost și nici nu putea, de altfel, să fie semnificativ, datorită faptului că ele s-au executat în exclusivitate cu forța de muncă umană și cu animalele din gospodăriile țărănești. După cum observa un cercetător britanic, specialist în demografie economică, Wilbert E. Moore, într-un studiu comandat de Societatea Națiunilor și publicat în anul 1945, pentru micul proprietar efectuarea drenărilor, a irigațiilor și a altor lucrări de ameliorare a solului rămâneau practic imposibile din cauza lipsei de capitaluri pentru finanțarea lor⁸⁶. La rândul său, un alt cercetător britanic, George Clenton Logio, scria, în 1932, că, deși mică, creșterea fermă a suprafeței cultivabile din România constituia o

⁸² Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *Zece ani...*, p. 101-102.

⁸³ *Ibidem*, p. 365 și urm.

⁸⁴ Pentru detalii vezi DANIC, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 4512, f. 10; Victor Slăvescu, *Istoricul Băncii Naționale a României (1880 - 1924)*, București, 1925, p. 324; *Istoricul și activitatea Creditului Funciar Rural și situațiunea creată prin legea din 20 august 1929*, București, 1930, p. 35-37; M. Gr. Romașcanu, *Creditul în lumina intereselor agriculturii românești*, în „Economia națională”, an I, 1929, nr. 12, p. 590 - 593; C. I. Băicoianu, *Studii economice, politice și sociale, 1890 - 1940*, București, 1941, p. 716 - 717.

⁸⁵ Vezi Arhivele Statului Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar 108/1931, f. 139 - 141 și 257; Arhivele Statului Focșani, fond Prefectura județului Putna, dosar 25/1931, f. 71; Arhivele Statului Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, dosar 1066; Ion Cămărășescu, *Ce putem arăta străinilor la Congresul Internațional din 1929 ?*, București, 1928, p. 20.

⁸⁶ Wilbert E. Moore, *Economic Demography of Eastern and Southern Europe*, Geneve, League of Nations, 1945, p.78.

dovadă a faptului că țăranii de aici nu și-au limitat niciodată munca și că erau hotărâți să persiste până la limita extremă a capacității umane în efortul de a stoarce pământului mijloacele necesare pentru a-și putea asigura traiul. De altfel, efortul apărea la valoarea lui reală numai dacă erau avute în vedere instrumentele rudimentare cu care aceștia efectuau asemenea lucrări. Or, constata Clenton Logio, era mai profitabil pentru un agricultor să sporească producția la hectar decât să pună noi terenuri în circuitul culturii⁸⁷. Dar, în condițiile în care o mare proporție din populația rurală a țării, aflată în continuă creștere numerică, își asigura mijloacele de subzistență din cultura pământului și în care noi suprafețe de terenuri fertile nu mai erau disponibile, numeroși țărani au fost forțați de împrejurări să cultive terenuri de calitate inferioară ale căror producții erau, în mod practic, nerentabile⁸⁸.

Oricum în România, întinderea terenului agricol a sporit, din perioada 1921 - 1925, până în anul 1937, cu 9,2%, de la 38,0% la 47,2%, din totalul de 29 480 200 ha⁸⁹, timp în care sporul pășunilor și fânețelor a fost superior, de 12,0%⁹⁰. Creșterea suprafețelor cultivabile s-a realizat însă nu numai prin ameliorarea terenurilor degradate, mlăștinoase ori inundabile, ci și pe alte căi, care au solicitat proprietarilor un efort uman și financiar mult mai redus. Astfel, prin aplicarea lucrărilor de reformă agrară s-au defrișat aproximativ un milion de hectare din pădurile statului sau din cele expropriate în Transilvania și în Bucovina pentru a le transforma în izlazuri comunale, iar o suprafață aproape egală de pădure a fost prefăcută în teren de cultură. Ca urmare a acestor procese, suprafața împădurită a țării ar fi scăzut de la 25%, cât reprezenta ea la sfârșitul primului război mondial, la numai 21,5%, în anul 1930⁹¹. După calculele unor specialiști cu funcții în organele de conducere ale silviculturii românești rezultă că în perioada 1926-1939 suprafața pădurilor s-ar fi diminuat cu 7 %⁹².

În Ardeal, o parte din terenurile împădurite au fost defrișate, transformate în terenuri de cultură și atribuite bisericilor ca sesii parohiale. Legea agrară pentru Transilvania și regulamentul ei nu prevedeau dreptul bisericilor de a fi împroprietărite cu terenuri împădurite. Cum o serie de sate nu dispuneau de pământuri cultivabile, în urma intervenției Mitropoliei ortodoxe din Sibiu și prin extinderea prevederilor legii agrare pentru Transilvania, care stabileau dreptul bisericilor la împroprietărire cu terenuri cultivabile s-a dispus de către Ministerul Agriculturii și Domeniilor, cu decizia de la Jurnalul nr. 8 736/1923, a se completa sau înființa sesii parohiale, acolo unde pământul cultivabil lipsea, din pășune, fânețe sau pădure, aflate în perimetrul satului, în loturi de câte 10 iugăre⁹³. Ulterior, prin Jurnalul aceluiași departament, nr. 2 445/1925, s-a aprobat decizia semnată de subsecretarul de stat G. Cipăianu, care reconfirma dreptul de a se da bisericilor câte 10 iugăre sau loturi în completare parohiilor care nu posedau o asemenea întindere⁹⁴.

⁸⁷ George Clenton Logio, *Romania. Its History, Politics and Economics*, Manchester, 1932, p. 172 și 174.

⁸⁸ H. Hessel Tiltman, *Peasant Europe*, London, 1936, p. 19.

⁸⁹ Ioan C. Vasiliu, *op. cit.*, p. 84 - 85.

⁹⁰ Ermil Jura, Vasile Mleșniță, Benke Alexandru, *Aspecte ale agriculturii românești între cele două războaie mondiale*, în *Studii de istorie a economiei și gândirii economice românești*, Cluj-Napoca, 1979, p. 53.

⁹¹ Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *Zece ani...*, p. 163.

⁹² Ilie C. Demetrescu, *Politica forestieră*, în *Enciclopedia României*, vol. III, p. 166; V. Sabău, *Cultura și exploatarea pădurilor*, în *Enciclopedia României*, vol. III, p. 449.

⁹³ DANIC, fond Reforma agrară din 1921, județul Ciuc, dosar 20, f. 104.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 161 - 162.

Întrucât legea agrară pentru Transilvania nu încuviința ca pădurile să fie distribuite la împrăștierea bisericilor, Casa Pădurilor a avertizat Ministerul Agriculturii și Domeniilor, prin referatul nr. 28 541/1928, că o asemenea măsură era ilegală. Imediat, Ministerul a cerut avizul Consiliului de avocați al statului, care a confirmat, la 31 iulie 1928, argumentele din referat. Pe acest temei, ministrul de resort, Constantin Argetoianu, a dispus a se sista operația împrăștiării bisericilor cu terenuri silvice⁹⁵. Ordinul circular al Ministerului Agriculturii, nr. 47 868, din 10 noiembrie 1928, a fost transmis tuturor Direcțiilor silvice din Transilvania. El nu a fost comunicat însă și Direcției silvice Bacău, pe lângă care trecuseră ocoalele silvice din Ardeal: Tulgheș și Bicaz, întrucât teritoriile lor fuseseră atașate, prin noua organizare administrativă, județului Neamț, astfel că aici interdicția nu s-a aplicat⁹⁶.

În perioada cuprinsă între 23 ianuarie și 3 august 1919, subsecretarul de stat la Agricultură și Domenii, Aurel Dobrescu, a aprobat o nouă serie de decizii privitoare la înzestrarea bisericilor ortodoxe, unite, catolice, reformate, armene, din județele Făgăraș, Ciuc, Brașov, Trei Scaune, Mureș, Târnava Mare și Suceava cu păduri, în loturi de la 5 până la 30 de iugăre⁹⁷. În urma unei cercetări inopinate întreprinsă în județul Ciuc de către Aurel Dobrescu, acesta a constatat că unele biserici fuseseră împrăștiate pe baza unor decizii falsificate și că ele începuseră o acțiune grăbită de exploatare a pădurilor ce le primiseră în temeiul unor acte ilegale⁹⁸.

În același timp, instanțele de judecată ale reformei agrare și, mai rar, administrațiile comunale, ultimele fără a fi avut măcar un asemenea drept, au afectat întinse porțiuni din pășunile comunale create în baza legilor agrare din 1921 la împrăștierea individuală sau pentru loturi de casă. Așa, de pildă, în 1928, din pășunea de 78 iugăre, înființată în comuna Răchitova, județul Caraș, 28 iugăre au fost transferate pentru împrăștierea individuală a localnicilor nesatisfăcuți cu pământ⁹⁹. În același an, Consiliul comunal Pașcani a distribuit 12 ha din pășunea satului Vatra Pașcani funcționarilor din oraș, pentru locuri de casă¹⁰⁰. În 1930, din izlazul comunei Preutești, județul Fălțiceni, 35 ha au fost destinate împrăștiării individuale a localnicilor¹⁰¹.

O amploare neîntâlnită, totuși, în celelalte județe a căpătat-o acest proces în Dâmbovița. Numai în perioada 1929 - 7 iunie 1931, asupra căreia și-a extins cercetarea inspectorul ministerial Victor H. Teodorescu, s-a constatat că în 42 comune ale județului 1 067 ha de pășune fuseseră distribuite ca loturi individuale sau de casă. Campania de reducere a pășunilor comunale, care și așa nu acopereau necesitățile locale, a fost inițiată, în mod ilegal, de Camera agricolă județeană care, încercând să rezolve problema împrăștiării individuale, o agrava pe cea a pășunilor. De fapt, Camera agricolă s-a erijat în organ al legii agrare și, prin procedura și intervențiile ei, a reușit ca într-un număr de 15 comune să dea o formă legală transferului de pământ asupra căruia nu se mai putea reveni. Chiar Comisia superioară a izlazurilor din Ministerul Agriculturii și Domeniilor și-a dat avizul asupra transformării pășunilor în teren arabil pentru toate cele 42 de comune. Multe dintre aceste localități au rămas, însă, în urma unor asemenea acte,

⁹⁵ *Ibidem*, f. 163.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*, f. 91 - 94, 106 - 107.

⁹⁸ *Ibidem*, f. 87.

⁹⁹ *Idem*, județul Caraș, dosar 32, f. 32.

¹⁰⁰ Arhivele Statului Suceava, fond Prefectura județului Fălțiceni, Serviciul Administrativ, dosar 19/1928 - 1929, f. 11.

¹⁰¹ DANIC, fond Reforma agrară din 1921, județul Fălțiceni, dosar 5, f. 19.

cu pășuni atât de reduse încât nu mai asigurau decât pășunatul unui număr mic de vite pe ele¹⁰². Pe de altă parte, întinderi mai mari sau mai mici de pășune - așa cum remarcă, la 3 iulie 1931, deputatul C. D. Dimitriu în Cameră - nu au intrat nici măcar în proprietatea îndreptățiților la împrumut, ci au fost însușite de persoane cu influență politică din județ¹⁰³.

S-a mers până acolo încât, în unele comune, pădurile transformate de către instanțele reformei agrare în pășune, în baza avizelor Casei Autonome a Pădurilor Statului (C.A.P.S.), au fost distribuite ulterior la împrumut individuală. Pentru comuna Vulcan, județul Brașov, s-au expropriat 215 iugăre de pădure de la biserica evanghelică-luterană din localitate. La punerea în posesie, comuna a fost înzestrată cu numai 70 iugăre, întrucât 45 iugăre au fost menținute ca pădure de protecție, iar 100 iugăre au fost transformate în teren arabil¹⁰⁴.

Sesizate de intensitatea cu care în multe zone ale țării pășunile create prin deciziile definitive și executorii ale instanțelor de expropriere și de împrumut erau transformate în terenuri arabile, organele Ministerului Agriculturii și Domeniilor, care încurajaseră adeseori acest proces¹⁰⁵, au intervenit, începând din 1931, pentru a-i pune stavilă, cu atât mai mult cu cât, după desființarea pe această cale a unor pășuni comunale, administrațiile locale revendicau din nou suprafețele de pășune ale căror destinații fuseseră modificate de ele¹⁰⁶.

După 1931, când Ministerul Agriculturii și Domeniilor a dispus, cu decizia nr. 113 726/1931, să nu se mai atribuie pășuni comunale la împrumut individual, au fost anulate de către organele județene sau de către minister unele acte de asemenea natură¹⁰⁷. Cu toate îngrădirile încercate în această direcție, procesul nu a putut fi, însă, frânat din cursul lui. Organele județene au recurs în continuare la o asemenea soluție, pentru a tempera agitațiile izvorâte într-o serie de comune din nesatisfacerea țăranilor cu loturi individuale de cultură¹⁰⁸.

Procesul de reducere a pășunilor în favoarea terenurilor arabile s-a mai produs, concomitent, aproape pretutindeni pe teritoriul României, și prin acapararea unor porțiuni mai mici ori mai mari din ele de către țăranii care stăpâneau pământuri în imediata lor vecinătate¹⁰⁹. Originea uzurpării pășunilor este antebelică și acest fenomen a fost favorizat, într-o anumită măsură, de nefixarea prin borne a limitelor dintre

¹⁰² Idem, județul Dâmbovița, dosarele 9, f. 305 - 306; 60, f. 2; 150, f. 11.

¹⁰³ Idem, dosar 9, f. 355.

¹⁰⁴ Idem, județul Brașov, dosar 155, f. 12 - 13.

¹⁰⁵ Idem, județul Dolj, dosar 46, f. 112; idem, județul Vaslui, dosar 124, f. 86.

¹⁰⁶ Idem, Ardeal, Generale, dosar 30, f. 1; județul Dolj, dosar 117, f. 68.

¹⁰⁷ Idem, Ardeal, Generale, dosar 30, f. 1; județul Cluj, dosar 57, f. 15, 18 - 19; județul Dâmbovița, dosar 9, f. 305 - 308.

¹⁰⁸ Idem, județul Arad, dosar 225, f. 25; județul Argeș, dosar 182, f. 27; județul Brașov, dosar 175, f. 5; județul Dâmbovița, dosar 261, f. 12 și 50.

¹⁰⁹ Detalii în D. Șandru, *Reforma din 1921 în România*, București, 1975, p. 199 - 201; Gh. Câmpeanu-Vlădeni, *Revizuirea și restabilirea hotarelor pășunilor comunale și comune*, în „Agricultura nouă”, Cluj, an. V, 1938, nr. 3, p. 120; DANIC, fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Direcția Bunuri, dosar 19/1939 - 1949, f. 14 și 40; idem, fond Reforma agrară din 1921, județul Bihor, dosar 483, f. 103 și 232; Arhivele Statului Craiova, fond Prefectura județului Dolj, dosar 42/1920, f. 15 - 16; Arhivele Statului Iași, fond Consilieratul agricol al județului Iași, dosar 6/1939, f. 98 și urm.; Arhivele Statului Suceava, fond Camera agricolă a județului Câmpulung, dosar 36/1927, f. 3 și 25; Arhivele Statului Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, dosarele 795, f. 170 și urm.; 899, f. 198 și 210.

proprietăți, cât și de legislația existentă, care nu stabilea nici o normă eficientă împotriva unor tendințe de încălcare a proprietăților comune¹¹⁰.

În Bucovina, unde acest proces cunoaște cea mai mare amploare, începuturile uzurpării toloacelor comunale datează din a doua jumătate a secolului al XIX-lea¹¹¹. După reforma agrară, procesul a continuat aici cu o intensitate atât de mare încât, în unele localități, se pune sub semnul întrebării existența pășunilor. În ședința Inspectoratului Administrativ al regiunii Cernăuți, din 19 octombrie 1932, la care au luat parte prefecții județelor din Bucovina, cei din județele Baia și Dorohoi și inspectorul general din M. A. D., Popescu-Greaca, s-a scos în evidență că, la acea dată, din cauza numeroaselor acaparări de pășuni, întinderea lor din Bucovina nu mai putea fi cunoscută cu precizie. Ani de-a rândul, încălcările au trecut neobservate și astfel bunurile comunale se transformau în bunuri private. Codul civil austriac, aflat încă în vigoare în Bucovina, nu oferea o protecție deosebită averii publice, întrucât admitea dreptul de posesiune după o stăpânire foarte scurtă. În plus, el admitea dovada cu martori împotriva cărților funduare și a titlurilor de proprietate. Profitând de lipsa de vigilență a autorităților comunale, uzurpatorii, după ce acaparau pământul, provocau acțiuni în justiție pentru a dovedi cu martori că îl stăpâneau, în virtutea unui titlu, sau că aveau prescripția în favoarea lui. Așa se explică, de altfel, faptul că hărțile și cărțile funduare consfințeau dreptul comunelor asupra pășunilor, iar hotărârile judecătorești, emise pe baza unor mărturii false, acceptau drepturile uzurpatorilor¹¹². Pe această cale, în Bucovina se măcinaseră, până în anul 1932, circa 25 - 30 % din totalul vechilor toloace, iar în unele comune până la o treime. Dintre numeroasele cazuri existente în întreaga provincie, cele mai îngrijorătoare se înregistrau în județul Câmpulung, în special în comunele Moldovița, Vatra Moldoviței, Valea Boului și altele, unde îndeletnicirea de bază a locuitorilor era creșterea vitelor¹¹³.

Pe de altă parte, în multe comune din Bucovina procesul de reducere a toloacelor a fost întreținut adeseori chiar de către autoritățile administrative locale care, pentru a putea acoperi cheltuielile bugetare ale comunelor, necesare executării unor lucrări de interes obștesc, precum școli, reparații de drumuri și poduri, pentru care ele nu dispuneau de fonduri suficiente, vindeau adeseori prin licitații publice porțiuni mai mici sau mai mari din pășunile comunităților¹¹⁴.

Spre deosebire de Bucovina, unde ocupările ilegale ale toloacelor reprezentau, de regulă, acțiuni ale vecinilor acestora, în celelalte provincii ale României aproape pretutindeni în fruntea acaparatorilor de pășuni s-au situat elementele cele mai înstărite ale satelor sau notorietățile comunale, indiferent dacă dețineau sau nu pământuri în hotarele izlazurilor respective. În primii ani de după legiferarea reformei agrare din 1921, atenția uzurpatorilor a fost concentrată asupra pășunilor create prin vechile legi, care începuseră să fie acaparate mai înainte. În 1920, țăranii din Ciutura, județul Dolj, reclamau prefectului că, din pășunea constituită în 1864, multe porțiuni nu se mai aflau

¹¹⁰ Gh. Câmpeanu-Vlădeni, *Revizuirea și restabilirea hotarelor pășunilor comunale și comune*, în „Agricultura nouă”, Cluj, an. V, 1939, nr. 3, p. 120.

¹¹¹ Vezi Arhivele Statului Suceava, fond Prefectura județului Rădăuți, dosar 30/1922, f. 505; idem, fond Prefectura județului Siret, dosar 13/1922, f. 11 - 13.

¹¹² Idem, fond Prefectura județului Rădăuți, dosar 22/1932, f. 161.

¹¹³ *Ibidem*, f. 173. Vezi și uzurparea pășunii din Cacica, județul Suceava (idem, fond Prefectura județului Suceava, dosar 34/1928, f. 1, 3 și 5).

¹¹⁴ Idem, fond Prefectura județului Rădăuți, dosarele 30/1922, f. 80 - 81; 37/1929, f. 163; 22/1932, f. 167 - 171; 21/1936, f. 33 și 36.

în stăpânirea comunei. Administratorul plășii Vela (Plenița), anchetând, la 22 martie 1920, situația de aici, recunoștea că, într-adevăr, la Ciutura multe suprafețe din izlaz fuseseră îngrădite cu sârmă sau planții și transformate în terenuri de cultură. Dacă vechea stare nu se va restabili - continua el - , cu timpul, întregul islaz va fi cotropit de locuitori, căci cei ce au răsluit pășunea nu se mulțumesc cu ceea ce au luat, fapt ce produce nemulțumiri în comună, care ar putea genera o răzmeriță¹¹⁵. La 12 mai 1926, țăranii din Bratovoești, același județ, se plâneau prefecturii că unii dintre ei, acaparând o parte din izlazul comunal, au vândut-o cârciumarului din sat, care a îngrădit-o cu sârmă, închizându-li-se astfel și accesul spre pășune¹¹⁶.

În satul Poieni, comuna Chilișeni, județul Fălțiceni, familia Ciofu, în frunte cu Gavril Ciofu, fost în mai multe rânduri primar, a acaparat opt hectare de pășune, amenințând cu arma pe țăranii care revendicau redarea terenului în folosința comunei. În 1928, Parchetul Tribunalului Fălțiceni a întocmit acte spre a deschide acțiune în instanță împotriva familiei lui, pentru distrugere de hotar și tulburare de posesie¹¹⁷. În 1920 s-a descoperit la Vârteșcoiu, județul Putna, că preotul din sat uzurpase zece hectare din izlaz¹¹⁸. În aprilie 1934, o sută de țăranii din comuna Sirețel, județul Baia, solicitau a se restabili suprafața izlazului, de 234 ha, stăpânită în devălmășie, cu începere din 1864, care fusese redus, în toamna anului 1930, de către primar, împreună cu alți trei fruntași ai localității, prin împărțirea ilegală a 35 ha unor locuitori din comună. Majoritatea sătenilor au intervenit pentru restabilirea pășunii, dar uzurpatorii amenințau “cu moarte și foc” pe cei ce ar fi încercat să redea satului izlazul¹¹⁹. Ancheta agronomului regional Pașcani, confirmând veridicitatea afirmațiilor țăranilor, scotea în evidență și faptul că procesul uzurpării izlazului își avea o origine mai veche, astfel că o parte dintre uzurpatori, acaparând treptat-treptat porțiuni din el, și-au construit aici case și le-au lăsat moștenire descendenților lor¹²⁰. Comisia județeană de anchetă Ciuc, instituită în baza deciziei emisă la 18 aprilie 1935 de subsecretarul de stat la Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Mircea Cancicov, a constatat că un oarecare Gh. Pinte-Hoșțiman acaparase de la compozitoratul Cârța, județul Ciuc, 100 iugăre de pășune alpină¹²¹. În mai 1936, Serviciul agricol al județului Bihor a descoperit că la Chișlaz un număr redus de țăranii dețineau ilegal 110 iugăre din pășunea comunală, pentru care motiv au fost acționați în justiție¹²².

Procesul de conversie a pășunilor în terenuri de cultură era, de asemenea, destul de accentuat în Basarabia, mai cu seamă în sudul provinciei. Emil Petrini scria, în 1928, în acest sens, că “Problema pășunilor în Basarabia prezintă o importanță foarte mare și merită o atenție deosebită prin faptul că locuitorii, în special în sudul Basarabiei, tind către desființarea pășunilor prin împărțirea izlazurilor, ceea ce ar fi în detrimentul creșterii vitelor”¹²³. Este edificator în acest sens un raport al Camerei agricole a județului

¹¹⁵ Arhivele Statului Craiova, fond Prefectura județului Dolj, dosar 40/1920, f. 15 - 16.

¹¹⁶ Idem, dosar 25/1926.

¹¹⁷ Arhivele Statului Suceava, fond Prefectura județului Fălțiceni, Serviciul Administrativ, dosar 19/1928 - 1929, f. 117.

¹¹⁸ Arhivele Statului Focșani, fond Prefectura județului Putna, dosar 192/1929.

¹¹⁹ DANIC, fond Reforma agrară din 1921, județul Fălțiceni, dosar 5, f. 72.

¹²⁰ *Ibidem*, f. 75.

¹²¹ Idem, județul Ciuc, dosar 184, f. 1.

¹²² Idem, județul Bihor, dosar 483, f. 103 și 232. Vezi și situația din județul Râmnicu Sărat (Arhivele Statului Buzău, fond Prefectura județului Râmnicu Sărat, dosarele 12/1933, f. 34 - 35; 9/1944, f. 1 și urm.; fond Camera agricolă a județului Râmnicu Sărat, dosar 260/1929 - 1934, f. 13 - 15).

¹²³ Emil Petrini, *Pășunile și fânețele noastre*, București, 1928, p. 12.

Cahul care arăta că în acea localitate țăranii erau nevoiți să renunțe la creșterea vitelor, din cauza lipsei de izlaz¹²⁴.

Datele statistice confirmă reducerea în timp a suprafeței pășunilor în folosul terenului arabil. În decurs de zece ani, între 1925 și 1935, suprafața pășunilor din România a scăzut cu 408 624 ha¹²⁵. Or, transformarea unor pășuni în teren de arătură a avut un impact negativ asupra valorii productive a pământului și asupra creșterii animalelor, care au scăzut, între anii 1921 și 1935 de la 34 la 24 capete la sută de locuitori¹²⁶. Deși, prin aplicarea legii pășunilor comunale și a legilor de reformă agrară, se constituieră, până în martie 1928, 1 287 000 ha de noi pășuni¹²⁷, care se adăugau celor înființate prin legea rurală din 1864 și prin legea învoielilor agricole din 23 decembrie 1907/5 ianuarie 1908, precum și celor moșnenești și ale composesoratorilor de pășuni, ajungându-se la un total de 2 714 624 ha¹²⁸, întinderea lor pe zone geografice nu era uniformă. În anul 1925, de exemplu, 24 % din comunele țării nu posedau deloc izlazuri, iar în multe alte localități suprafața lor era insuficientă¹²⁹. A. Mudra a calculat, pe baza statisticii Ministerului Agriculturii și Domeniilor din 1935, pe județe, raportul dintre numărul animalelor și suprafața de pășune ce revenea acestora. Minimul necesar socotit pe cap de vită mare a fost considerat un ha. Acest minim era depășit doar în județul Năsăud, unde reveneau 1,04 ha pentru un animal. În Transilvania, în multe județe, cota de pășune pe cap de vită era relativ mare, fără a atinge însă cifra de un ha. În restul țării, însă, suprafața era extrem de redusă. Astfel, în județele Olt și Suceava reveneau câte 0,26 ha de pășune pe cap de vită mare, în Teleorman 0,18, în Ilfov 0,17, în Vlașca, Orhei și Dolj câte 0,15, în Romanați 0,14, iar în județul Hotin 0,10 ha¹³⁰.

În multe cazuri, la insuficiența pășunilor se adăuga slaba lor calitate sau depărtarea mare de sat. În 1932, de pildă, administrația comunei Nedelcu-Chercea, județul Brăila, a renunțat la izlazul de 220 ha creat pe bălțile statului, aflate sub administrația pescăriilor, pe motiv că era departe de localitate, inundabil tot timpul anului și pentru că anuitatea de plată era prea mare¹³¹. Comunei Șumuleu, județul Ciuc, i-a fost distribuită o pășune de 270 iugăre expropriate de la composesoratul de pășune Ciceu. Pământul era neproductiv și situat la mare distanță, astfel că administrația comună l-a arendat an de an fostului proprietar. Mai mult, în 1929 și, pentru a doua oară în 1932, primăria din Șumuleu a informat Direcția Reformei Agrare că refuza pășunea ce i se acordase din cauza slabei calități a terenului¹³².

Dacă avem în vedere că nici fânețele naturale și suprafețele cultivate cu plante de nutreț nu dețineau o pondere semnificativă în structura folosinței pământului, ne putem explica regresul creșterii animalelor din perioada interbelică. Or, în România, doar în Banat cultura plantelor furajere ocupa 16 % din întinderea agricolă a provinciei, media pe țară

¹²⁴ Apud Ion Țurcanu, *Relații agrare din Basarabia între 1918 - 1940*, Chișinău, 1991, p. 134.

¹²⁵ I. Zaharia, A. Samoilă, D. Strilciuc-Pușcariu și E. Soroceanu, *Fânețele și pășunile*, în *Enciclopedia României*, vol. III, p. 433. Pentru diminuarea întinderii de după 1930 vezi I. Safta, *Pășunile și fânețele. Îngrijirea și exploatarea lor*, Cluj, 1937, p. 4 și Marius Gormsen, *Principalele probleme structurale ale agriculturii în România*, în *Problema agrară*, București, 1946, p. 50.

¹²⁶ Vezi Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940, p. 29.

¹²⁷ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, Ședința din 27.III.1928, p. 2657.

¹²⁸ *Ibidem*; Gh. Câmpeanu-Vlădeni, *op. cit.*, p. 119.

¹²⁹ Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 66.

¹³⁰ A. Mudra, *Bilanțul pășunilor și fânețelor noastre*, în „Agricultura nouă”, Cluj, an. VI, 1939, nr. 3, p. 117 – 122; Ion Țurcanu, *op. cit.*, p. 136.

¹³¹ DANIC, fond Reforma agrară din 1921, județul Brăila, dosar 113, f. 1 și urm.

¹³² Idem, județul Ciuc, dosar 17, f. 1 și 45.

fiind de numai 6 %, timp în care în Ungaria ea era de 16 %, în Germania de 23 %, în Cehoslovacia de 25 %, iar în Danemarca de 46 %¹³³.

Extinderea suprafeței pământurilor arabile în dauna fânețelor, a pășunilor și, nu rareori, chiar a pădurilor, a fost păgubitoare pentru economia agrară, în ansamblul ei, din cauză că a adus cu sine, în mod natural, o degradare progresivă a pământului și scoaterea unor terenuri din circuitul culturii. În județul Lăpușna, de pildă, ponderea pământurilor inutilizabile, care era în 1936 de 3,2 %, a sporit în decurs de numai un an, la 5,6 %¹³⁴. Majoritatea acestor terenuri fiind situate pe coastele dealurilor, uneori chiar pe pante abrupte, erau, în preajma celui de-al doilea război mondial, în urma unor arături repetate, spălate de șuvoaie, dezgolate și supuse eroziunilor¹³⁵. Azi, – nota, în 1940, directorul general de la Direcția Cadastrului, Comasărilor și Ameliorărilor Agricole, din Ministerul Agriculturii și Domeniilor, inginerul agronom Const. I. Ciulei, unul dintre cei mai pasionați susținători ai comasării și cadastrării pământului României și a îmbunătățirilor funciare – peste 200 000 ha din terenul țării este neproductiv datorită cauzei de mai sus. Ținuturile și comunele cheltuiesc în fiecare an peste 500 de milioane de lei ca să “cârpească” prin diguri, canale, plantații, stricăciunile făcute de ape. Or, dacă se calcula la numai 2 500 lei pe ha valoarea producției agro-silvice ce se obținea înainte pe cele două milioane de hectare defrișate, sub formă de lemn, iarbă, pește și diferite alte produse, se constată că pierderea anuală se ridica la aproape cinci miliarde de lei¹³⁶. Dar totalul întinderii de pământ degradat pe întreaga țară era apreciat de A. D. Carabella, un alt specialist al acestei probleme, la circa 1 500 000 ha¹³⁷.

Confruntându-se cu fenomenul degradării solului prin defrișările masive de păduri, factorii de decizie ai României au impus o serie de măsuri pentru înlăturarea lui. Astfel, prin legea pentru ameliorarea terenurilor degradate din 28 iunie 1930 s-a stabilit replantarea terenurilor degradate și neproductive apărute în urma defrișărilor masive de păduri. Șase ani mai târziu, prin legea pentru organizarea Ministerului Agriculturii și Domeniilor, a fost înființată *Direcția ameliorării terenurilor degradate și a pădurilor particulare administrate de stat*, însărcinată cu împădurirea terenurilor degradate aflate în proprietatea comunelor, obștilor de moșneni și răzeși, posesorilor și altor instituții publice. Apoi, la 1 aprilie 1937, art. 27 al legii pentru ameliorarea terenurilor degradate era completat printr-o dispoziție care crea Fondul ameliorărilor, menit să creeze veniturile necesare pentru ameliorarea patrimoniului silvic național și corectarea torențelor¹³⁸. Operațiile de reîmpăduriri au fost însă cu mult sub nivelul suprafețelor defrișate. În perioada 1930 - 1939 suprafața replantată a fost de 148 789 ha, din care 94 966 ha aparțineau statului, comunelor și obștilor, restul reprezentând reîmpăduriri particulare. Nici în privința ameliorării terenurilor degradate situația nu se prezenta mai bine, căci asemenea lucrări s-au executat în același interval de timp pe numai 30 360 hectare¹³⁹. Or, în pofida faptului că prin aplicarea legilor de mai sus s-au executat o serie de împăduriri

¹³³ Vezi G. Ionescu-Brăila, *Bogăția animală a țării*, București, 1933, f. 6 - 7; E. Petrini, *Les paturages et les prairies de Roumanie*, în *La Roumanie agricole*, XIV-eme Congres international d'agriculture, Bucarest, 1929, p. 124 - 125.

¹³⁴ *Apud* Ion Țurcanu, *op. cit.*, p. 110.

¹³⁵ Const. I. Ciulei, *op. cit.*, p. 7. Vezi și Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Inspectoratul Regional al Agriculturii și Reformei Agrare Cluj, dosar 11/1933, f. 27.

¹³⁶ Const. I. Ciulei, *op. cit.*, p. 7.

¹³⁷ A. D. Carabella, *Sporirea producției agricole în România. Milioane de hectare pierdute pentru economia națională*, în „Pagini agrare și sociale”, an XX, 1943, nr. 7 - 8, p. 189.

¹³⁸ Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *Zece ani...*, p. 142 - 143.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 144 - 145.

și lucrări de ameliorare a solului, pe de altă parte, defrișările ilegale de păduri și-au urmat vechiul curs. Este suficient să menționăm aici că numai în anii 1937-1938 organele silvice au descoperit 229 910 infracțiuni pentru care au aplicat amenzi în valoare de 321 964 907 lei și pedepse cu închisoarea de 154 613 zile¹⁴⁰.

La această suprafață de teren scoasă de fapt din circuitul agriculturii se adăugau haturile dintre minusculele loturi ale țăranilor apărute și multiplicare în urma diviziunii pământului prin succesiuni. Acestea însumau, potrivit calculelor unor specialiști, peste 700 000 de hectare, iar în cazul unor proprietăți mici foarte divizate ele reprezentau până la 20 % și chiar 30 % din suprafața lor¹⁴¹. Hugh Seton-Watson, referindu-se la micile exploatări agricole din țările răsăritului Europei, scria că pretutindeni mari suprafețe de pământuri cultivabile erau irosite și sub forma unor cărări care asigurau țăranilor accesul de la o parcelă la alta¹⁴². Pe lângă faptul că haturile nu erau niciodată exploatate, în același timp, ele reprezentau pământuri pline de buruieni în care șoarecii, șobolanii și alți dăunători ai culturilor agricole își găseau în mod frecvent adăposturi.

Din cercetările întreprinse pe teren în perioada 1931-1937 de o serie de specialiști de la Institutul de Cercetări Agronomice al României, rezulta că în numeroase localități de pe cuprinsul întregii țări sătenii posesori ai unor loturi de dimensiuni minuscule situate la mari depărtări de sediul gospodăriei lor le abandonaseră, ele fiind acaparate de cei cu pământuri în vecinătatea lor. Dintr-un proces-verbal încheiat de autoritățile județene Sibiu la sfârșitul lunii martie 1937, – ca să oferim doar un singur exemplu al magnitudinii care cuprinsese procesul de divizibilitate a proprietăților rurale din România – rezulta că în comuna Ilimbav, din suprafața totală de 1 463 ha pe care se întindea comuna, terenul neproductiv, indicat a fi fost de numai 49 ha la cadastrul funciar întocmit în anul 1883, sporise, în 1937, la peste 300 ha, iar suprafața cultivabilă se redusese de la 683 ha, la cel mult 400 ha. Fărâmițarea proprietăților depășea aici limita oricărei posibilități de rentabilitate a culturilor. Din examinarea datelor cadastrului funciar și a situației de pe teren se constata că media proprietății cultivabile nu trecea de 5 ha, iar această suprafață medie era fărâmițată în cel puțin 40 de parcele. Preotul Ion Alexandru, de pildă, stăpânea 13 ha divizate în 196 parcele; dintre acestea, el nu cultiva regulat decât 50, alte 40 mai rar, iar restul de 106 erau părăsite și acaparate de vecini; un oarecare Teodosie Hordobeț posedea 17 ha în 280 de parcele, din care 120 erau părăsite; Ion Tărchilă abandonase 30, din cele 115 parcele care formau proprietatea lui de 8 ha¹⁴³. Cea mai mare amploare a fenomenului fărâmițării proprietăților țăărănești se înregistra în Bucovina, dar el era deosebit de accentuat și în județele Caraș-Severin și Maramureș, unde 50,51 % din micii proprietari stăpâneau, în medie, întinderi de câte o jumătate de hectar, divizate în loturi minuscule¹⁴⁴. Fenomenul divizibilității avea repercusiuni nu numai asupra veniturilor realizate de micii proprietari funciari rurali, ci și asupra celor ale economiei naționale. Const. I. Ciulei aprecia la 500 de lei pierderile anuale pe hectar la

¹⁴⁰ Ioan C. Vasiliu, *op. cit.*, p. 101.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 73; M. Lazăr, *Aspecte social-agrar ale economiei țăărănești, 1925 - 1935*, Timișoara, 1944, p. 162.

¹⁴² Hugh Seton-Watson, *Eastern Europe between the Wars, 1918 - 1941*, Hamden, Connecticut, 1962, p. 81.

¹⁴³ C. I. Ciulei, *Comasarea, îmbunătățirile agricole și bunul părintesc. Comasarea proprietăților agricole în comuna Dorolea din jud. Năsăud*, Bistrița, 1938, p. 6 - 8; idem, *Proprietatea indivizibilă, bunul părintesc și comasarea*, în „Agricultura nouă”, Cluj, an. IV, 1937, nr. 3, p. 106.

¹⁴⁴ Vezi N. O. Popovici-Lupa, *Reforma agrară în Bucovina*, în „Independența economică”, an. II, 1919, nr. 7 - 8, p. 19 - 20; D. Șandru, *op. cit.*, p. 272 - 273.

terenurile fărâmițate, iar pe totalitatea pământurilor micilor proprietari funciari rurali, care era de șase milioane de hectare, paguba se ridica la suma de trei miliarde de lei¹⁴⁵.

Remediul divizibilității și parcelării proprietăților țărănești a fost căutat de specialiști în comasarea lor. Operația comasării, ca mijloc de raționalizare a micii proprietăți funciare rurale, fusese introdusă în Transilvania în anul 1836, prin legile X și XII. Ulterior, legile din 1880 și 1892 au înscris norme mai precise în această direcție, dar aplicarea lor a sfârșit prin a crea nemulțumiri în special elementului românesc, deoarece ele nu țineau cont de raporturile economice locale. Consecințele acestor legi s-au concretizat în reducerea numărului de vite, acolo unde s-a înfăptuit comasarea, căci o parte dintre țărani nu au mai putut să se ocupe de creșterea lor și au emigrat. Alarmat de situația creată, guvernul maghiar a instituit o nouă procedură a comasării, prin legile VII și XXXIV din 1908, care stabileau norme mai bune în această direcție. Pe baza lor, au fost comasate, începând din 1908, în 17 comitate ale Transilvaniei, fără Banat, 1 965 577 iugăre (circa 950 000 hectare), în hotarele a 627 comune¹⁴⁶.

În Vechiul regat, Basarabia și Bucovina asemenea operații nu au fost efectuate până la încheierea primului război mondial. La art. 136 al legii pentru reforma agrară din Vechiul regat s-a prevăzut că o lege specială privitoare la comasare va fi adoptată, dar o asemenea lege nu a mai fost votată, iar legislația maghiară privitoare la Transilvania, care căzuse în desuetudine, nu putea fi extinsă la celelalte provincii ale României. S-a încercat, totuși, între anii 1928 și 1930, să se continue lucrările de comasare începute după 1908 într-o serie de comune ale Ardealului, dar neterminate din cauza izbucnirii primului război mondial. În unele comune însă, opoziția sătenilor față de operația comasării a fost însă atât de puternică încât ea nu a putut fi nici măcar reluată. Consilieratul agricol al județului Târnava Mare raporta la 28 mai 1930 Direcției Aplicării Reformei Agrare că la Meșendorf majoritatea sătenilor s-au opus reluării comasării, motivând că prin această operație cei bogați ar primi terenuri în apropierea satului, iar lor li s-ar da cele mai slabe pământuri, situate la mare distanță de sat. În Transilvania – ripostau, pe de altă parte, țărani din Meșendorf – prin comasările de dinainte de război făcute cu forța jandarmilor, cele mai bune terenuri le-au ocupat grofii în dauna celor mulți și, din această cauză, nimeni din comuna noastră nu mai solicita continuarea ei, sătenii argumentând că operația comasării își “dormea somnul cel de veci”¹⁴⁷. În pofida opoziției țăranilor, într-o serie de sate din Ardeal operația comasării începută în temeiul legii maghiare din 1908 a fost, totuși, finalizată, astfel că, la începutul deceniului al patrulea al veacului trecut, 831 de localități din Transilvania, care cuprindeau 18 % din întinderea provinciei, aveau proprietățile comasate¹⁴⁸.

Toți cercetătorii care au studiat problema divizibilității și parcelării proprietăților țărănești au găsit în comasare singurul remediu pentru corijarea inconvenientelor provenite de pe urma fărâmițării loturilor și pentru constituirea unor unități agricole viabile. Dacă prin reforma agrară s-a dat țăranilor pământ, prin reforma comasării – scria titularul catedrei de politică socială de la Universitatea din Cluj, N. Ghiulea – li se va da posibilitatea de a-l folosi¹⁴⁹. S-au scos în evidență, totodată, de către promotorii

¹⁴⁵ Apud Paul P. Nițescu, *Proprietatea parcelară și raționalizarea agricolă*, București, 1932, p. 43 - 44.

¹⁴⁶ Const. Moldoveanu, *Cooperația și problema comasării proprietății țărănești*, București, 1937, p. 62; Ion Luca Ciomac, *Despre stările agrare din Transilvania și cercetări asupra situației exploataților agricole după reforma agrară*, București, 1931, p. 115; Er. Grințescu, *Cadastrul, cartea funduară și comasarea*, București, 1936, p. 113.

¹⁴⁷ DANIC, fond Reforma agrară din 1921, județul Târnava Mare, dosar 33, f. 8 - 9, 160 și urm.

¹⁴⁸ Ioan C. Vasiliu, *op. cit.*, p. 73.

¹⁴⁹ N. Ghiulea, *Comasarea, întâia problemă a agriculturii noastre*, București, 1937, p. 29.

comasării, foloasele ei economice: puțința de a se realiza o cultură modernă și rațională, economii la cheltuielile de producție, posibilitatea sătenilor de a contracta împrumuturi de la bănci și, ca o încununare a acestora, posibilitatea statului de a iniția o politică agrară și agricolă eficientă și altele¹⁵⁰. La rândul său, danezul Marius Gormsen, care a studiat pe teren în 1938-1939, timp de 13 luni, situația cooperăției rurale din România, considera comasarea ca “*cea mai de seamă reformă tehnică agrară*” (subl. autorului), prin efectele ce le-ar fi avut asupra raționalizării culturii, a asolamentului, comunicațiilor¹⁵¹.

În legislația agrară românească din perioada interbelică se amintește pentru prima dată de comasare la art. 121 al legii pentru organizarea ministerelor, din 2 august 1929, atunci când se stabileau atribuțiile Direcției Cadastrului, din Ministerul Agriculturii și Domeniilor: “Direcțiunea Cadastrului, a Comasării și Ameliorării Agricole are ca atribuție cadastrarea țării, comasarea proprietății funciare, irigarea și drenarea terenurilor susceptibile de ameliorațiuni”¹⁵². Câțiva ani mai târziu, legea pentru organizarea cadastrului funciar și introducerea cărților funciare în Vechea Românie și în Basarabia, promulgată la 20 aprilie 1933, dispunea, prin art. 33, executarea lucrărilor de comasare odată cu cele tehnico-cadastrale¹⁵³, fără a se indica însă și modalitățile practice de realizare a ei.

Începând din vara anului 1935, unii dintre agronomi au desfășurat o intensă activitate de popularizare a avantajelor comasării, prin intermediul Fundației culturale Carol. Alături de agronomi, căminele culturale s-au dovedit la fel de active în popularizarea ideii¹⁵⁴. Concomitent, a fost elaborat și un statut al obștilor de comasare. Propaganda întreprinsă a determinat într-o serie de sate pe unii dintre locuitori să solicite execuția comasării, dar numărul acestora nu atingea proporția de 66 % înscrisă în statut și ulterior în legea pentru organizarea și încurajarea agriculturii, din 22 martie 1937, spre a permite constituirea obștilor de profil. De altfel, singura obște de comasare care a cuprins 59 % din locuitorii comunei și a cărei activitate a avut finalitate a fost constituită la Dorolea, județul Năsăud. Operațiile de comasare au fost executate în primăvara anului 1938, în urma lor, cele 1 700 ha cultivabile, divizate în peste 12 000 de parcele, fiind raționalizate și împărțite în numai 170 de loturi, număr egal cu cel al familiilor de țărani proprietari din localitate¹⁵⁵.

În concluzie, în perioada interbelică, oamenii politici și specialiștii în agricultură, conștienți de perspectiva degradării progresive a pământului din România, au manifestat un anumit interes pentru ameliorarea lui. Atenția lor a fost concentrată asupra câtorva operațiuni care vizau, în principal, repunerea în circuitul culturii a unor terenuri degradate, mlăștinoase și inundabile, precum și exploatarea rațională și profitabilă a pământurilor aflate în proprietatea țăranimii. Ansamblul de legi promulgate cu începere din decembrie 1918 până la 22 martie 1937, când a intrat în vigoare legea pentru organizarea și încurajarea agriculturii, care oferea, cel puțin în mod teoretic, soluții tuturor problemelor cu care se confrunta agricultura țării, demonstrează că cercurile guvernante autohtone erau pe deplin conștiente de necesitatea modernizării acestei

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 30 - 32; Const. Moldoveanu, *Organizarea agriculturii prin cooperatie*, București, 1935, p. 20.

¹⁵¹ Marius Gormsen, *op. cit.*, p. 27 - 28.

¹⁵² N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 26.

¹⁵³ „Monitorul Oficial”, nr. 90, 20.IV.1933.

¹⁵⁴ Const. I. Ciulei, *Primele obști de comasare și exploatare agricolă*, în „Viața agricolă”, an. XXVII, 1936, nr. 1, p. 1 - 2.

¹⁵⁵ Ioan C. Vasiliu, *op. cit.*, p. 73; Arhivele Statului Bistrița, fond Camera agricolă a județului Năsăud, dosar 943/1938, f. 8.

ramuri a economiei naționale. Numai că, datorită unei multitudini de impedimente, finalitatea multora dintre acestea s-a soldat cu rezultate modeste, iar a altora nu a avut, în mod practic, nici o valoare. Din această cauză, agricultura României s-a confruntat cu probleme insurmontabile, care i-au blocat în bună măsură progresul și care au contribuit, concomitent, la stoparea procesului de ameliorare a stării sociale a populației rurale și la o diminuare a venitului național.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL LICEAL INTERBELIC ÎN MOLDOVA. DOCUMENTE DESPRE LICEELE LAURIAN, NEGRUZZI ȘI CODREANU

Cătălin Botoșineanu

În contextul generat de Marea Unire din 1918, instrucția școlară de pe teritoriul României Mari, pusă în situația să gestioneze patru sisteme de învățământ, a căpătat noi valențe. Forța moralizatoare a educației centralizate nu a fost ignorată și în slujba ei statul român a concentrat întregul demers legislativ¹. În fața acestei provocări, școala românească a conștientizat diferențele sociale și regionale dintre elevii ei și s-a obligat să asigure „dezvoltarea tuturor ramurilor de învățământ”(C. Angelescu).

Una dintre preocupările Ministerul Instrucțiunii și Cultelor precum și tema principală din dezbaterile publice interbelice asupra învățământului a fost aceea a raportului dintre învățământul teoretic și cel practic. În 1928, România avea un număr de 10 licee la 1 milion de locuitori, Ungaria avea 18,7, în timp ce Danemarca avea 56 de licee, raportate la același număr de locuitori². În același timp, în perioada 1921-1932, 9,1% din populația care a terminat cursurile școlii primare au urmat școlile teoretice, în timp ce doar 2,7% au fost înscriși în școlile practice³. Această realitate era confirmată și de sistemul școlar din România interbelică, unde 75,1% dintre școli erau teoretice și numai 24,9% aveau un caracter practic⁴.

Orașele Botoșani, Iași și Bârlad nu au făcut excepție de la această realitate, cele trei așezări din Moldova adunând în școlile și liceele sale copii din întreg spațiul de la est de Carpați. Spre exemplu, contemporanii vorbeau despre Iași de dinaintea primului război mondial comparându-l cu un „oraș al școlilor”⁵, această reputație supraviețuind și perioadei interbelice. În jur de 50 de școli primare și secundare, ale statului și particulare, au funcționat la Iași și au asigurat acestuia un loc aparte în istoria școlii românești. Liceul

¹ În perioada interbelică, învățământul primar și secundar a fost încadrat de 5 astfel de legi, toate elaborate în mandatul ministrului liberal C. Angelescu: 1924 – legea învățământului primar, 1925 – legea învățământului particular, 1928 – legea învățământului secundar, 1936 – legea învățământului industrial și legea învățământului comercial (vezi: *Bibliografia pedagogică. Retrospectiva românească 1875-1948. Legislația învățământului*, vol. III. 1, București, 1996).

² Dr. C. Angelescu, *Evoluția învățământului primar și secundar în ultimii 20 de ani*, f. a., p. 29.

³ Iosif I. Gabrea, *Liceul. Structura și programa lui*, București, 1933, p. 13.

⁴ Idem, *Școala românească. Structura și politica ei 1921-1932*, p. 73. Concluzia autorului, în condițiile raportului dintre populația rurală și cea urbană, era aceea că sistemul școlar românesc se afla „în discordanță cu structura vieții sociale românești”. De aceeași problemă, dar în termeni mult mai duri, se plânga și fostul ministru al Instrucțiunii, S. Mehedinți, care acuza lipsa laturii practice a învățământului românesc. Nu este de mirare astfel faptul că ediția din 1919, a cărții lui S. Mehedinți, *Școala muncii*, care milita pentru un caracter mai aplicat al învățământului, în dauna celui teoretic, s-a editat în 7 ediții, ultima în 1941 (S. Mehedinți, *Serieri despre educație și învățământ. Antologie*, Ediție îngrijită de D. Muster, București, Editura Academiei, 1992, p. 99 și *passim*).

⁵ Eugen Herovanu, *Orașul amintirilor*, Ediție de Ion Ardelean, București, Editura Minerva, 1975, p. 22.

Negruzzi a fost cel care a rămas în amintirea marilor oameni de cultură ai orașului drept pepiniera elitei intelectuale. De asemenea, liceele Laurian și Codreanu⁶, din Botoșani și Bârlad, au fost centrele de învățământ secundar care au polarizat elementele cele mai prestigioase ale culturii din cele două părți ale Moldovei istorice, Moldova de Sus și Moldova de Jos.

Învățământul primar, primul grad al învățământului, se realiza în școlile publice, particulare sau în familie, adresându-se copiilor cu vârsta între 5-16 ani⁷. Acesta cuprindea școlile pentru copii mici, „grădinile de copii”, pentru cei cu vârsta între 5-7 ani, școlile primare, școlile și cursurile pentru adulți și școlile sau clasele speciale pentru „copii debili și anormali”. Conform *legii învățământului primar și normal primar* din 24 iulie 1924, durata de școlarizare a ciclului primar, obligatoriu și gratuit, se mărea de la 4 la 7 ani⁸. Primul ciclu, al cărui durată era de 4 ani, asigura copiilor cultura elementară unitară. Urma apoi, pentru cei care nu promovau în ciclul secundar, încă 3 ani de învățământ aplicat impregnat de un puternic caracter regional, în funcție de specificul zonei unde locuiau. Cu toate acestea, copiii din mediul rural rămâneau doar cu 4 clase primare, spre exemplu, între 1921-1932, doar 5,4 % dintre elevii înscriși în școlile rurale au trecut în învățământul secundar, 2,5 % în licee, 1,2 % în școli normale, 0,3% în seminarii, restul în școli profesionale⁹.

Învățământul secundar, gradul al doilea de învățământ, era organizat de *legea pentru organizarea învățământului secundar* din 15 mai 1928 și cuprindea o componentă teoretică (liceul, școala normală, seminarul) și una practică (școlile de agricultură, școlile de ucenici, școlile de menaj, școlile profesionale, școlile comerciale, școlile industriale și liceele militare). Scopul era acela de a oferi absolvenților cursului primar bazele culturii generale sau de specialitate, pentru a putea urma apoi cursurile învățământului superior (Universități, Școli Politehnice și Academii)¹⁰. În acest fel, gimnaziul devenea o „școală post-primară”, din 1925 liberalii introducând examenul de admitere în clasa a V-a de liceu și avizul Consiliul Permanent al Instrucțiunii de a transforma gimnaziul în liceu¹¹. Toate formele de pregătire secundară erau organizate în două cicluri, care au diferit, ca durată a școlarității între 3 sau 4 ani. Astfel, după război, liberalii au menținut liceul de 8 ani, introdus prin legea din timpul lui Spiru Haret din 1898. Nevoia de funcționari i-a determinat, odată cu legea din 1928, să scadă durata studiilor secundare, desființând clasa a 8-a. S-a introdus principiul liceul unitar, dispărând astfel cele 3 secții introduse de Haret, clasică, reală și modernă. După 1934, s-a revenit la liceul de 8 clase, ultima clasă fiind reintrodusă facultativ încă din timpul guvernării Iorga, în 1931. Clasa a 8-a era împărțită în secția literară și științifică, asigurându-se astfel o minimă specializare a elevilor. Încă din 1925, ministrul liberal C. Angelescu a reintrodus examenul de

⁶ Vezi lista absolvenților în Traian Nicola, *Liceul „Gh. Roșca Codreanu” Bârlad. Monografie*, Iași, 1971.

⁷ Expunerea de motive, Discuția legii precum și legea din 1924 în *Lege pentru învățământul primar al statului și învățământul normal-primar*, București, 1925; vezi și: G. G. Antonescu, Iosif Gabrea, *Organizarea învățământului*, București, 1933, p. 21-54.

⁸ Acest deziderat a fost lipsit de finalitate întrucât, în 1931, doar 0,6% din elevii înscriși în școala primară absolveau 7 clase (Iosif Gabrea, *Școala românească...*, p. 76).

⁹ *Ibidem*, p. 89.

¹⁰ Dr. C. Angelescu, *op.cit.*, p. 58. Ministrul liberal C. Angelescu considera că prin aceste măsuri s-a stopat accesul tuturor absolvenților de gimnaziu în liceu, lucru care nu făcea decât să sporească ponderea „proletarilor intelectuali”.

¹¹ *Ibidem*, p. 28.

bacalaureat¹², care acorda absolvenților dreptul de a se înscrie în Universități, și examenele de final de an, ambele fiind suprimate de Spiru Haret, în 1898¹³. În 1936, prin *legea învățământului industrial* și *legea învățământului comercial* dispăreau și ultimele rămășițe ale sistemul haretian. Școlile profesionale de meserii, inferioare și superioare, și școlile comerciale de gradul I și al II-lea erau desființate, fiind introduse gimnaziul și liceul industrial, acesta din urmă finalizat prin bacalaureatul industrial, asigurându-se astfel absolvenților șansa de urma o pregătire universitară¹⁴.

În România interbelică, învățământul primar și secundar era organizat, din punct de vedere administrativ, în 15 regiuni, unde funcționau inspectoratele regionale. Acestea erau practic organisme din teritoriu prin care Ministerul Cultelor și Instrucțiunii controla funcționarea școlilor primare și secundare. Județul Iași era centrul regiunii a XIII-a, ce mai cuprindea județele Botoșani, Soroca, Bălți și Vaslui, în timp ce județul Tutova, reședința de județ fiind orașul Bârlad, făcea parte din Regiunea XI-a, ce își avea sediul la Galați, alături de județele Covurlui, Tecuci, Ismail, Cahul și Tulcea¹⁵. Cea mai mare regiune din țară era cea a Cernăuțului, lucru care se reflecta și în alocațiile bugetare primite de la Minister¹⁶. De asemenea, în funcție de poziția geografică și de importanța județului în cadrul României Mari, salariile de bază ale cadrelor didactice erau diferențiate în 12 categorii, orașul Iași intra în categoria a III-a, în timp ce Botoșani și Bârlad făceau parte din cea de a X-a¹⁷. Școlile erau controlate de către inspectorii regionali, în cadrul inspecțiilor fiind observate, în primul rând, 5 componente: învățământul („citirea, scrierea, exprimarea gramaticală, aritmetica și geometria, celelalte științe, cântul și gimnastica”), starea igienică a localului și a elevilor, două lecții de probă, Cancelaria și arhiva (cataloage, matricole) și activitatea extrașcolară (cursuri complementare, lucrul manual, muzeul școlar)¹⁸.

Documentele despre cele trei licee ale Moldovei sunt din fondul Inspectoratul Școlar Regional, din dosarul 36/1936, care cuprinde Situații statistice relative la școlile secundare din Moldova. Ministerul Instrucțiunii a solicitat aceste date în contextul apariției legilor învățământului comercial și industrial, având nevoie de o radiografie la zi a situației așezămintelor școlare.

¹² Examenul a fost destul de contestat de contemporani, întrucât nu oferea „alte drepturi sau avantaje” față de certificatul de absolvire, apoi profesorii universitari, cei care asigurau evaluarea absolvenților, erau scoși de la obligațiile lor pentru 2 săptămâni, fiind retribuiți din taxele elevilor (C. A. Dima, *Școala secundară în lumina bacalaureatului: constatări, date statistice, păreri și propuneri*, București, 1928, p. 85). De abia în 1938, Ministerul Educației Naționale a decis că absolvenții fără bacalaureat nu puteau ocupa funcții publice (DJANI, Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 500/1938, nepaginat).

¹³ Dr. C. Angelescu, *op. cit.*, p. 63.

¹⁴ *Ibidem*, p. 74.

¹⁵ DJANI, Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 80/1925, f. 3-5.

¹⁶ Regiunea Cernăuți primea în 1925 suma 51 de milioane, în timp ce la Iași se alocau 32,2 milioane. Spre exemplu, la București era trecută în buget suma de 31 de milioane (*ibidem*).

¹⁷ Categoria I: București, categoria II: Cernăuți, Cluj, Chișinău, Galați, Jimbolia, Timișoara, categoria III: Iași, Constanța, Craiova, Brăila (*ibidem*, dosar 177/1927, f. 3).

¹⁸ *Ibidem*, dosar 4/1921.

I. Liceul „Costache Negruzzi” Iași, cu internat, strada Toma Cozma. Anul înființării 1895.

Transformări: 1911, 1929, 1934.

Situația de la finalul anului școlar 1935-1936

1. Numărul și situația elevilor înscriși:
 - cursul inferior: 366
 - cursul superior: 165
 - Total 531, din care 229 interni și 302 externi
2. Elevi înscriși, repartizați după cetățenia și religia părinților:
 - români:
 - cursul inferior: 286
 - cursul superior: 139
 - germani:
 - cursul inferior: 1
 - cursul superior: 1
 - evrei:
 - cursul inferior: 78
 - cursul superior: 24
 - turci și tătari: cursul superior: 3
 - cetățeni străini: cursul inferior: 1
 - Total 531
3. Examenе de admitere în cursul superior:
 - români:
 - prezenți la examen: 87
 - reușiți: 53
 - evrei:
 - prezenți la examen: 32
 - reușiți: 16
 - Total
 - prezenți la examen: 119
 - reușiți: 69
4. Examenеle de bacalaureat:
 - români:
 - prezenți la examen: 30
 - reușiți : 30
 - evrei:
 - prezenți la examen: 4
 - reușiți : 2
 - turci și tătari:
 - prezenți la examen: 1
 - reușiți : 1
 - Total:
 - prezenți la examen: 35
 - reușiți : 33

5. Elevi înscriși în toate clasele, repartizați după locuința și profesia părinților:

- în localitatea unde e școala:
 - proprietari: 4
 - agricultori: 2
 - industriași: -
 - maiștri și lucrători industriali: 25
 - comercianți : 66
 - funcționari publici: 57
 - profesori, învățători, preoți: 41
 - militari: 16
 - profesii libere: avocați, medici, ingineri, artiști: 30
 - servitori pentru uzul casnic: 7
 - alte ocupații: 19
 - orfani. 11
- în altă localitate:
 - proprietari: 27
 - agricultori: 31
 - maiștri și lucrători industriali: 8
 - comercianți : 25
 - funcționari publici: 40
 - profesori, învățători, preoți: 66
 - militari: 4
 - profesii libere: avocați, medici, ingineri, artiști: 23
 - alte ocupații: 5
 - orfani: 10
- Total: 531

6. Biblioteca:

- totalul volumelor: 12510
- totalul volumelor citite în anul 1935-1936: 2358
- nr. elevilor care au frecventat biblioteca în anul 1935-1936: 260

7. Taxe școlare:

- nr. elevilor care au plătit taxa:
 - în clasele bugetare: 531
 - scutiți de taxă: 37
 - au plătit taxă de până la 300 lei: -
 - între 301-500 de lei: -
 - între 501-1000 de lei: 5
 - între 1001-2000 de lei: 9
 - între 2001-4000 de lei: 79
 - între 4001-10000 de lei: 245
 - între 10001- 20000 de lei: 156
- Totalul sumelor plătite: 4.037.358

8. Personalul didactic:

- profesori: 29
- maiștri: 5

- Total 34, din care:
 - titulari definitivi: 14
 - titulari provizorii: 1
 - suplinitori de catedre vacante: 17
 - suplinitori de titulari: 2
- 9. Internate:
 - nr. elevilor întreținuți în internate de la Ministerul Instrucțiunii:
 - fii de funcționari: 56,
 - întreținere completă: 28,
 - întreținere parțială: 28
 - fii de săteni: 21,
 - întreținere completă: 19,
 - întreținere parțială: 2
 - români de peste hotare: 1, întreținere completă: 1
 - orfani: 5, întreținere completă: 5
 - alte categorii: 2
 - Total: 85
 - nr. elevilor întreținuți de alte instituții și autorități (întreținere parțială):
 - fii de funcționari: 1
 - fii de săteni: 5
 - orfani: 1
 - alte categorii: 4
 - Total: 11
- 10. Solvenți:
 - nr. solvenților: 110, suma plătită anual, inclusiv alimentele aduse în natură :

- până la 3000 de lei:	1
- 3001-6000 lei:	2
- 6001-10000:	2
- 10001-15000:	16
- 15001-20000:	89
- 11. Bursieri: -
- 12. Situația elevilor pregătiți în familie și prezenți la examen particular:
 - cursul superior: 23
 - Total 23
- 13. Elevi prezentați la examene particulare, repartizați după cetățenia, neamul și religia părinților:
 - români: 18
 - italieni: 1
 - evrei: 4
 - Total 23

Situația de la începutul anului școlar 1936-1937

- Nr. de elevi înscriși:
 - cursul inferior: 326
 - cursul superior: 162
 - Total general la ambele cursuri: interni 233, externi: 255.
- Elevi înscriși, repartizați după cetățenia și religia părinților:
 - români:
 - cursul inferior: 284
 - cursul superior: 142
 - evrei:
 - cursul inferior: 42
 - cursul superior: 19
 - cetățeni străini: - cursul superior: 1
 - Total 488

*

II. Liceul de Băieți „A. T. Laurian” Botoșani, cu internat, strada Liceului.
Anul înființării 1859 – gimnaziu.

Transformări: din anul 1864 – liceu complet, funcționează fără întrerupere.

Situația de la finalul anului școlar 1935-1936

1. Numărul și situația elevilor înscriși:
 - cursul inferior: 380
 - cursul superior: 135
 - Total 448
2. Elevi înscriși, repartizați după cetățenia și religia părinților:
 - români:
 - cursul inferior: 253
 - cursul superior: 91
 - evrei:
 - cursul inferior: 127
 - cursul superior: 44
 - Total 515
3. Examene de admitere în cursul superior:
 - români:
 - prezenți la examen: 41
 - reușiți: 31
 - evrei:
 - prezenți la examen: 16
 - reușiți: 14
 - Total
 - prezenți la examen: 57
 - reușiți: 45

4. Examenenele de bacalaureat:

- români:
 - prezenți la examen: 19
 - reușiți : 15
- evrei:
 - prezenți la examen: 12
 - reușiți : 7
- Total:
 - prezenți la examen: 31
 - reușiți : 22

5. Elevi înscriși în toate clasele, repartizați după locuința și profesia părinților:

- în localitatea unde e școala:
 - proprietari: 3
 - agricultori: 3
 - industriași: 7
 - maiștri și lucrători industriali: 28
 - comercianți : 119
 - funcționari publici: 69
 - profesori, învățători, preoți: 15
 - militari: 34
 - profesii libere: avocați, medici, ingineri, artiști: 22
 - servitori pentru uzul casnic: 7
 - alte ocupații: 78
- în altă localitate:
 - proprietari: 1
 - agricultori: 50
 - maiștri și lucrători industriali: -
 - comercianți : 13
 - funcționari publici: 28
 - profesori, învățători, preoți: 20
 - militari: 5
 - profesii libere: avocați, medici, ingineri, artiști: 4
 - alte ocupații: 8
- Total: 515

6. Biblioteca:

- totalul volumelor: 9259
- totalul volumelor citite în anul 1935-1936: 3210
- nr. elevilor care au frecventat biblioteca în anul 1935-1936: 510

7. Taxe școlare:

- nr. elevilor care au plătit taxa:
 - în clasele bugetare: 515
 - scutiți de taxă: -
 - au plătit taxă de până la 300 lei: 33
 - între 301-500 de lei: 45
 - între 501-1000 de lei: 55

- între 1001-2000 de lei: 70
 - între 2001-4000 de lei: 312
 - între 4001-10000 de lei: 245
 - Totalul sumelor plătite: 973.725
8. Personalul didactic:
- profesori: 25
 - maiștri: 4
 - Total 29, din care:
 - titulari definitivi: 17
 - titulari provizorii: 2
 - suplinitori de catedre vacante: 6
 - suplinitori de titulari: 4
9. Bursieri:
- de la Ministerul Instrucțiunii: 5
 - între 1001-3000 de lei: 4
 - între 3001-5000 de lei: 1
 - Totalul sumelor plătite ca bursă: 13.500
10. Internate:
- nr. elevilor întreținuți în internate de la Ministerul Instrucțiunii:
 - fii de săteni: 25,
 - nr. elevilor întreținuți de alte instituții și autorități (întreținere parțială):
 - fii de săteni: 8
11. Solvenți:
- nr. solvenților: 32, suma plătită anual, inclusiv alimentele aduse în natură :
 - până la 3000 de lei: 32
12. Situația elevilor pregătiți în familie și prezenți la examen particular:
- cursul superior: 43
 - cursul inferior: 17
 - Total 60
13. Elevi prezentați la examene particulare, repartizați după cetățenia, neamul și religia părinților:
- români: 43
 - evrei: 426
 - Total 60, din care:
 - situația de la examenul de bacalaureat a elevilor pregătiți în familie, Centrul Iași, prezenți la examen:
 - români 5, reușiți: 1
 - evrei 2, reușiți: 1

Situația de la începutul anului școlar 1936-1937

- Nr. de elevi înscriși:
 - cursul inferior: 380
 - cursul superior: 127
 - Total general la ambele cursuri: interni 68, externi: 439.
- Elevi înscriși, repartizați după cetățenia și religia părinților:
 - români:
 - cursul inferior: 270
 - cursul superior: 90
 - evrei:
 - cursul inferior: 110
 - cursul superior: 37

*

III. Liceul de Băeți „Codreanu” Bârlad, fără internat, strada C. Hamangiu, Bârlad, județul Tutova. Anul înființării 20 octombrie 1846 „Clasul Real al Codreanului”.

Transformări: 25 septembrie 1858 gimnaziu; 25 septembrie 1864 Liceul „Codreanu”.

Situația de la finalul anului școlar 1935-1936

1. Numărul și situația elevilor înscriși:
 - cursul inferior: 235
 - cursul superior: 135
 - Total 370
2. Elevi înscriși, repartizați după cetățenia și religia părinților:
 - români:
 - cursul inferior: 199
 - cursul superior: 119
 - germani: cursul inferior: 1
 - ruși: cursul inferior: 1
 - greci:
 - cursul inferior: 2
 - cursul superior: 1
 - evrei:
 - cursul inferior: 32
 - cursul superior: 15
 - Total 370
3. Examene de admitere în cursul superior:
 - români:
 - prezenți la examen: 66
 - reușiți: 44
 - evrei:
 - prezenți la examen: 9
 - reușiți: 8
 - Total:

- prezenți la examen: 75
- reușiți: 52
- 4. Examenele de bacalaureat:
 - români:
 - prezenți la examen: 24
 - reușiți : 16
 - evrei:
 - prezenți la examen: 5
 - reușiți : 3
 - Total:
 - prezenți la examen: 29
 - reușiți : 19
- 5. Elevi înscriși în toate clasele, repartizați după locuința și profesia părinților:
 - în localitatea unde e școala:
 - proprietari: 4
 - agricultori: 57
 - industriași: 3
 - maiștri și lucrători industriali: 14
 - comercianți : 54
 - funcționari publici: 71
 - profesori, învățători, preoți: 26
 - militari: 27
 - profesii libere: avocați, medici, ingineri, artiști: 23
 - servitori pentru uzul casnic: -
 - alte ocupații: 3
 - orfani. 18
 - în altă localitate:
 - proprietari: 2
 - agricultori: 19
 - maiștri și lucrători industriali: 2
 - comercianți : 6
 - funcționari publici: 7
 - profesori, învățători, preoți: 9
 - militari: 8
 - profesii libere: avocați, medici, ingineri, artiști: 3
 - alte ocupații: 2
 - Total: 370
- 6. Biblioteca:
 - totalul volumelor: 6711
 - totalul volumelor citite în anul 1935-1936: 954
 - nr. elevilor care au frecventat biblioteca în anul 1935-1936: 186
- 7. Taxe școlare:
 - nr. elevilor care au plătit taxa:
 - în clasele bugetare: 370

- scutiți de taxă: 15
 - au plătit taxă de până la 300 lei: 2
 - între 301-500 de lei: 18
 - între 501-1000 de lei: 43
 - între 1001-2000 de lei: 149
 - între 2001-4000 de lei: 143
 - Totalul sumelor plătite: 674.775
8. Personalul didactic:
- profesori: 23
 - maștri: 4
 - Total 27, din care:
 - titulari definitivi: 20
 - titulari provizorii: 1
 - suplinitori de catedre vacante: 2
 - suplinitori de titulari: 4
9. Bursieri:
- de la alte instituții și autorități: 40
 - Totalul sumelor plătite ca bursă: 48.165
10. Situația elevilor pregătiți în familie și prezenți la examen particular:
- cursul inferior: 43
 - cursul superior: 30
 - Total 73
11. Elevi prezentați la examene particulare, repartizați după cetățenia, neamul și religia părinților:
- români: 61
 - evrei: 10
 - cetățeni străini: 2
 - Total 73, din care:
 - situația de la examenul de bacalaureat a elevilor pregătiți în familie, Centrul Bârlad, prezenți la examen:
 - români 3, reușiți: 1
 - situația de la examenul de bacalaureat a elevilor pregătiți în familie, Centrul Iași, prezenți la examen:
 - români 4, reușiți: 2
 - evrei 1, reușiți: 1
14. Solvenți: -
15. Internate: -

Situația de la începutul anului școlar 1936-1937

- Nr. de elevi înscriși:
 - cursul inferior: 217
 - cursul superior: 136
 - Total general la ambele cursuri: externi: 353.
- Elevi înscriși, repartizați după cetățenia și religia părinților:
 - români:
 - cursul inferior: 185
 - cursul superior: 119
 - germani: cursul inferior: 1
 - ruși: cursul inferior: 1
 - greci:
 - cursul inferior: 2
 - cursul superior: 1
 - evrei:
 - cursul inferior: 28
 - cursul superior: 16

DOUĂ INIȚIATIVE PREMERGĂTOARE PROIECTULUI BRIAND DE UNIUNE EUROPEANĂ

Ana Iriciuc

În perioada interbelică problema majoră care preocupa lumea europeană era cea a minorităților și a statelor rezultate în urma prăbușirii imperiilor multinaționale. La aceasta se adăuga problema germană. După Tratatul de la Versailles Germania se vedea nevoită să accepte o serie de clauze dure legate de reparații, pierderi teritoriale, demilitarizare etc. care erau aproape inacceptabile pentru ea. Conflictul franco-german reprezenta, la rândul său, o cauză de tensiuni majore între marile puteri, ceea ce făcea ca reconcilierea să fie o necesitate. În plus, Marea Britanie sprijinea de cele mai multe ori Germania în încercarea de a limita forța Franței. În acest context s-au impus măsuri pentru a anula posibilitatea apariției unui nou conflict mondial.

Unul dintre cei care au militat activ pentru menținerea păcii, supranumit și „pelerin al păcii”, a fost Aristide Briand. Om de stat francez, el a încercat, prin tratatele pe care le-a propus, să mențină o coeziune la nivel european sau chiar global.

În lucrarea noastră am încercat să prezentăm, pe scurt, drumul pe care Aristide Briand l-a străbătut către realizarea proiectului său de unificare europeană. Ideea în sine de Uniune Europeană ar merita, poate, o tratare mai atentă, dar ne-am axat numai pe traiectoria pe care aceasta a urmat-o de-a lungul carierei diplomatice a inițiatorului său.

Europa interbelică s-a clădit pe o nouă bază juridică internațională, stabilită prin tratatele de pace și, mai ales, prin Pactul Societății Națiunilor. În 1920 în Europa existau 37 de state, având următoarele forme de guvernământ: 17 monarhii, 14 republici, un principat autonom, o republică sovietică (Rusia), o regență (Ungaria), trei orașe-teritorii libere. Dintre noile state create după Război șapte erau republici și una monarhie¹. A persistat problema minorităților care a fost abordată în mod diferit, în funcție de natura regimurilor existente. Prevederile tratatelor de pace nu au rezolvat conflictele naționale din Europa de Răsărit. Acestea aveau să devină, în multe privințe, mai tensionate și mai înverșunate².

Între cele două războaie mondiale, istoria Europei a evoluat în jurul problemei germane. Dacă aceasta ar fi fost rezolvată, multe alte probleme își găseau soluția, dacă rămânea nerezolvată, Europa n-ar fi cunoscut pacea. Toate celelalte probleme (bolșevismul, revizionismul etc.) și-au pierdut din importanță în fața acestei probleme³.

¹ Ioan Scurtu (coord.), *Structuri politice în Europa Centrală și de Sud-Est (1918-2001)*, vol. I, Universitatea din București, Centrul pentru Studiul Istoriei secolului XX, Editura Fundației Culturale Române, București, 2003, p. 7.

² Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor. Secolul al XX-lea*, vol. II, Traducere de Mihai Eugen Avădanei, Postfață de I. Ciupercă, Editura Institutului European, 2000, p. 127.

³ A. J. P. Taylor, *Originile celui de al doilea război mondial*, Traducere și note de Lucian Leuștean, Postfață de I. Ciupercă, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 43.

În 1925 Briand era șef al diplomației franceze. El era egalul lui Stresemann ca abilitate diplomatică, egalul lui MacDonald în privința aspirațiilor progresiste și deasupra tuturor în privința exprimării romantice. Alți oameni de stat francezi vorbeau „dur”, dar această duritate era doar o aparență. Briand vorbea „blând”, dar asta nu însemna că nu gândea la fel⁴.

Un moment semnificativ al istoriei acestei perioade a fost Conferința de la Locarno. La aceasta au luat parte: Gustav Stresemann (din partea Germaniei), Emile Vandervelde (din partea Belgiei), Aristide Briand (din partea Franței), Austin Chamberlain (din partea Marii Britanii) și Benito Mussolini (din partea Italiei)⁵.

Ca șef al diplomației franceze, Briand a acceptat „planul renan” propus de ministrul de Externe german Stresemann, ceea ce a dus la încheierea acordurilor de la Locarno din octombrie 1925. Briand dorea asigurarea securității Franței, dar și a păcii în Europa prin atragerea Germaniei de partea puterilor occidentale și renunțarea la apropierea germano-rusă. El propune, în ciuda faptului că Austin Chamberlain insistase doar asupra principiului egalității juridice a Germaniei cu celelalte state participante „să ne ocupăm de tot ce ne apropie. Mai întâi vom discuta ce este mai ușor, apoi despre punctele «pleuractice» atât de dureroase”⁶. Ordinea de zi a dezbaterilor propusă de Briand cuprindea pactul de securitate renan, intrarea Germaniei în Societatea Națiunilor, interpretarea articolului 16 din Pactul Societății Națiunilor și tratatele de arbitraj cu Polonia și Cehoslovacia, de care depindea și succesul Conferinței. În ciuda revendicărilor Germaniei, Briand nu a renunțat la hotărârea de a nu admite vreo schimbare adusă Tratatului de la Versailles.

Articolul 16 din Pactul Societății Națiunilor insera acțiunea colectivă a semnatarilor contra unei agresiuni neprovocate și acceptarea trecerii pe teritoriul lor a trupelor aliate ca exponente ale Societății Națiunilor⁷. Germania a opus rezistență în fața interpretării acestui articol, iar eșecul Conferinței a fost evitat prin faptul că Briand a afirmat că articolul nu avea decât o putere morală și că aplicarea lui cu rigurozitate ar reduce „Locarno” la inutilitate. Compromisul a fost calea de evitare a unor noi neînțelegeri. Formula interpretativă consemna că se va ține seama de repartizarea contribuției forțelor armate, precum și de folosirea dreptului de trecere pe teritoriul membrilor, de situația militară și de poziția geografică a fiecărui stat. Articolul 16 se atenua pentru Germania până la dezarmarea generală, formulă iluzorie având în vedere dezacordul franco-englez în această problemă și tendința Germaniei de a se sustrage acestei obligații. Această interpretare a articolului 16, considerat coloana vertebrală în apărarea integrității teritoriale a statelor, reprezenta, în sine, o modificare indirectă a Tratatului de la Versailles, o revizuire care îl golea de conținut⁸.

În legătură cu garantarea granițelor țărilor din Europa Centrală și de Sud-Est, Briand afirma: „dacă este vorba numai de greutatea de ordin formal și de luarea în considerare a situației interne a Germaniei s-ar putea ajunge la o formulă de mediere. Dacă însă existau greutatea fundamentale și dacă se cerea Franței să renunțe la garanția prietenilor din Est, nu se putea ajunge la un pact (...) Pentru că acum trebuia realizat un

⁴ *Ibidem*, p. 53.

⁵ Ion Calafeteanu (coord.), *Istoria politicii externe românești în date*, Fundația Europeană Titulescu, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 251.

⁶ *Apud* Em. Bold, I. Ciupercă, *Europa în derivă (1918-1940). Din istoria relațiilor internaționale*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2001, p. 61.

⁷ *Ibidem*, p. 61.

⁸ *Ibidem*, p. 62.

acord de arbitraj între Franța și Germania, pentru că se au în vedere altele cu Polonia și Cehoslovacia și pentru că nu se intenționează folosirea forței, nu vād de ce o garanție (pentru Polonia și Cehoslovacia) nu e posibilă”⁹.

Briand a distrus imaginea lui Stresemann propunând ca Germania să promită respectarea frontierelor sale atât în Est cât și în Vest, ceea ce reprezenta o condiție imposibilă pentru guvernul german. Cei mai mulți dintre germani se resemnaseră cu pierderea Alsaciei și Lorenei. Frontiera cu Polonia reprezenta o nemulțumire acută ce putea fi tolerată, dar nu confirmată. Stresemann a conceput perioada de înțelegere pe termen lung – în opinia germanilor – atunci când a acceptat să încheie tratate de arbitraj cu Polonia și Cehoslovacia. Chiar și așa el a adăugat că Germania intenționa să „revizuiască” frontierele cu aceste două state pe viitor, deși o va face pe cale pașnică. Frontierele răsăritene ale Germaniei reprezentau punctul nevralgic al sistemului de securitate, iar Franța a fost cea care a găsit o soluție alternativă. Ea a reafirmat alianțele existente cu Polonia și Cehoslovacia, iar semnatarii acordurilor de la Locarno au fost de acord că aceasta nu reprezenta o agresiune împotriva Germaniei¹⁰.

Pactul de garanție renan a fost semnat de Germania, Franța, Belgia, Marea Britanie și Italia. Garanții pactului erau Marea Britanie și Italia. Prin acest pact țările își garantau *statu-quo*-ul teritorial la frontierele dintre Germania și Franța, Germania și Belgia și se obligau să nu întreprindă invazii una împotriva celeilalte. În mod concret, Franța nu (mai) avea dreptul să intre pe teritoriul german, de o manieră asemănătoare cu ocuparea zonei Ruhr, decât cu aprobarea Marii Britanii și a Italiei. Germania se angaja să respecte prevederile Tratatului de la Versailles privind zona demilitarizată a Rinului. Granițele de răsărit ale Germaniei cu Polonia și Cehoslovacia nu erau garantate, încheindu-se tratate de arbitraj. Franța a încheiat cu cele două state tratate de garanție, asigurând sprijin militar în caz de agresiune, dacă Societatea Națiunilor nu va lua măsuri colective împotriva agresorului¹¹. Articolul 2 prevedea: „Dacă Germania invadează zona demilitarizată, Puterile vor putea să recurgă la forță. Însă dacă Germania invadează Polonia și Cehoslovacia, Franța poate să intervină”¹². Germania intra în Consiliul Ligii Națiunilor cu loc permanent și statut de mare putere, dar nu se obliga să participe la acțiunile colective de securitate, mai ales împotriva Rusiei. Tratatul de la Rapallo rămânea atuul german în relațiile cu puterile occidentale. Durata Pactului era nelimitată. Intenția denunțării trebuia anunțată cu trei luni înainte, iar dacă printr-o majoritate de două treimi Consiliul Societății Națiunilor constata că Societatea Națiunilor oferă părților suficiente garanții cât să nu mai fie nevoie de pact, acesta lua sfârșit după un an (articolul 8)¹³. La cererea lui Stresemann, la Tratat a fost anexată și Declarația franco-britanică în termenii căreia, în aplicarea articolelor 16 și 17 din Pactul Societății Națiunilor (aplicarea de sancțiuni) se va ține seama de poziția militară și geografică a Germaniei. Tot acum a fost constituită și o Comisie Permanentă de Conciliațiune.

Acordurile de la Locarno erau alcătuite din:

1. Pactul Renan – semnat de Germania, Belgia, Franța, Marea Britanie și Italia;
2. Convenția de arbitraj între Germania și Belgia;
3. Convenția de arbitraj între Germania și Franța;

⁹Em. Bold, I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 62.

¹⁰A. J. P. Taylor, *op. cit.*, p. 53.

¹¹ Elisabeth Wiskemann, *Europe of the Dictators. 1919-1945*, Editions Fontana/Collins, 1975, p. 58-60.

¹²Petre Bărbulescu, Ionel Cloșcă, *Repere de cronologie internațională. 1914-1945*, Prefață de Nicolae Ecobescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 218.

¹³Em. Bold, I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 62.

4. Tratatul de arbitraj între Germania și Polonia;
5. Tratatul de arbitraj între Germania și Cehoslovacia;
6. Nota colectivă a statelor participante la Conferința de la Locarno cu privire la articolul 16 din Pactul Societății Națiunilor în vederea intrării Germaniei în Societatea Națiunilor;
7. Tratatul de garanție între Franța și Polonia;
8. Tratatul de garanție între Franța și Cehoslovacia¹⁴.

Locarno constituia, poate, o linie de demarcație între anii de război și anii de pace, dar, indiferent de dispariția noțiunii de învinși și învingători, rămâneau resentimentele germane în fața Tratatului de la Versailles. Acest moment a însemnat o reală concesie făcută Germaniei. Importanța sa a rezidat exclusiv în efectul psihologic și emoțional pe care l-a exercitat asupra lumii, îngrijorată de perspectiva unui nou conflict.

Manfred J. Enssle spunea: „Locarno a fost doar un armistițiu. Stresemann era condus de principiul *rebus sic standibus*, potrivit căruia obligațiile unui tratat trebuiau luate în seamă de dreptul internațional atâta vreme cât condițiile existente în perioada dată la stabilirea unui tratat continuau și nu mai mult”¹⁵.

Acordurile de la Locarno au servit interesului german de a se proteja în fața unui posibil atac francez. Germania și-a continuat politica revizionistă și tratativele cu U.R.S.S., încheind în 1926 un nou tratat în prelungirea celui de la Rapallo din 1922. Franța și-a retras treptat trupele din zona Ruhrului¹⁶. Astfel, în martie 1926 Briand invoca în sprijinul acordurilor de la Locarno nu doar securitatea frontierelor. „Acordul de la Locarno – arăta el – a avut și scopul politic de a zădărnici o apropiere între Germania și Rusia, prelungindu-se la Ungaria și Turcia, cu participarea Italiei”¹⁷.

Locarno a întărit alianța occidentală cu Marea Britanie, însă a conservat, în același timp, alianța răsăriteană cu Polonia și Cehoslovacia. În opinia lui A. J. P. Taylor semnarea acordurilor de la Locarno a încheiat, în mod clar, primul război mondial, iar repudierea lor, 11 ani mai târziu (prin reocuparea zonei renane la 7 martie 1936), a marcat preludiul celui de al doilea război mondial. Rezultatul practic, neașteptat și neprevăzut, a fost prevenirea oricărei cooperări militare între Marea Britanie și Franța atât timp cât sistemul acordurilor de la Locarno rămânea în vigoare¹⁸. Țările mici, central și sud-est europene, se văd puse într-o poziție de inferioritate și de instabilitate deoarece granițele lor nu erau garantate prin aceste acorduri. Cu toate acestea, Acordurile de la Locarno oferă cel puțin o garanție morală de salvagardare a păcii; garantează granițele puterilor occidentale.

Este evident faptul că în această perioadă pentru Briand se conturează și mai clar planul unei Uniuni Europene, mai ales ca o garanție de salvagardare a păcii și de întărire a acordurilor locarniene.

Cu o Germanie în ruine și Marea Britanie epuizată, războiul a lăsat Statele Unite într-o poziție cu totul nouă de dominație mondială. Statele Unite ale Americii erau acum o putere militară majoră, iar prin Tratatul naval de la Washington din 1922 flota americană a devenit, în mod teoretic, egală cu cea britanică, deși nevoile strategice americane necesitau mai puține nave decât îndepărtatele posesiuni britanice. În fapt, flota americană trecuse pe primul loc în lume. Statele Unite și-au asigurat și hegemonia

¹⁴ Petre Bărbulescu, Ionel Cloșcă, *op. cit.*, p. 219.

¹⁵ *Ibidem*, p. 66.

¹⁶ Serge Bernstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. V, Editura Institutului European, Iași, 1998, p. 55.

¹⁷ Eliza Campus, *Din politica externă a României. 1913-1947*, București, Editura Politică, 1980, p. 256.

¹⁸ A. J. P. Taylor, *op. cit.*, p. 54.

economică, dispunând de resurse enorme și de o forță de producție foarte mare. În același timp, forța militară și cea economică trebuiau îmbinate cu forța politică, ceea ce Statelor Unite le lipsea în mod clar¹⁹.

Societatea Națiunilor ducea o politică de nerecunoaștere a teritoriilor anexate prin forță. Statele membre erau obligate prin statut să nu recunoască teritoriile obținute prin metode contrare Pactului Societății Națiunilor. Lipsa unei legi concrete în acest sens a determinat unii delegați ca în cursul lucrărilor Adunării din 1921 să propună crearea unui *blocus juridic universal* față de eventualii agresori²⁰.

Guvernele române, indiferent de politica lor internă și de preferințele ideologice, s-au orientat în repetate rânduri spre Societatea Națiunilor pentru a menține reglementările de la Versailles. Au sprijinit inițiativele legate de menținerea securității și a granițelor stabilite de tratat²¹.

Cel mai important moment al politicii externe din acea perioadă, după Acordurile de la Locarno, l-a reprezentat Pactul Briand-Kellogg prin care este consacrată „doctrina nerecunoașterii”. Acest pact făcea ca războiul să devină o acțiune ilicită, iar pe agresor în infractor la legea internațională. În ciuda acordurilor de la Locarno, Franța simțea nevoia unui sprijin puternic, aceasta și datorită faptului ca punând în vigoare politica balanței de forțe, Marea Britanie favorizase prea mult Italia, fapt considerat a cauza neliniști.

Pe 6 aprilie 1927, la sărbătorirea a zece ani de la intrarea în război a Statelor Unite de partea Alianțelor, Briand a transmis un mesaj poporului american prin care aprecia că cel mai bun mod de a sărbători momentul ar fi un angajament reciproc în favoarea păcii. Ideea i-a fost sugerată de doi membri ai Fundației Carnegie pentru Pacea Internațională: Nicholas Murray Butler, președinte al Universității Columbia și profesorul James Shotwell de la Hochschule für Politik din Berlin. Soluția oricărui conflict nu trebuia să aibă la bază decât procedee pașnice. Pactul ar fi trebuit să aibă semnificația unei alianțe care să garanteze integritatea teritorială a Franței.

La 7 iunie 1927, Briand a înmănat ambasadorului american la Paris, Myron T. Herryk, o notă cu propunerea pentru pact. Răspunsul american este laconic, fără a reprezenta o promisiune. La 20 iunie 1927 Briand își reînnoiește propunerea. În mediile americane, acțiunea de tergiversare a secretarului de stat american Frank Kellogg este aspru criticată. El nu manifesta un interes deosebit pentru propunerile lui Briand și era potrivnic pacifiștilor și diplomației particulare. El a acceptat totuși propunerea lui Salmon Levinson (pacifist radical) de a realiza un pact general la care să adere toate țările lumii care credeau în ideea renunțării la război. Propunerea de proiect a fost făcută publică la 22 decembrie 1927. În locul unui pact bilateral, Kellogg propunea unul multilateral. La acel moment senatorul Borah afirma pentru ziarul „Le Matin”: „Toate popoarele ar trebui să ajungă la convingerea că războiul este, de fapt, o crimă. Când această temă va fi convingerea popoarelor, pacea lumii va fi garantată. Nu ajunge să semnăm numai pacte, ci trebuie înființate legi care ar aduce țările ce ar provoca un război în fața justiției care le-ar condamna ca pe niște criminale”²².

¹⁹ Philip Jenkins, *O istorie a Statelor Unite*, traducere de Mihai Stoica, Editura Artemis, București, 2002, p. 189.

²⁰ N. Z. Lupu, *Conflictul italo-etiopian și problema recunoașterii achizițiilor teritoriale obținute prin forță*, în *Relații internaționale în perioada interbelică. Studii*, Editura Politică, București, 1980, p. 140.

²¹ Keith Hitchins, *România 1866-1947*, ediția a III-a revăzută și adăugită, traducere din limba engleză de George G. Potra și Delia Răzdolescu, Editura Humanitas, București, 2003, p. 500.

²² Em. Bold, I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 70.

La 5 ianuarie 1928, Briand răspunde afirmativ notei americane. Totuși el crede că pactul ar fi trebuit mai întâi semnat de Franța și Statele Unite și apoi propus celorlalte state și că ideea de prohibire a războiului ar trebui să se mărginească la războiul de agresiune. Kellogg acceptă, la rândul său, aceste propuneri, cu observația că pactul nu ar trebui să fie gata redactat și semnat, ci supus negocierii țărilor care urmează să adere la el. Pactul în sine atrăgea întrebări legate de viitorul Societății Națiunilor și de poziția Franței în Europa. În consecință, la 21 ianuarie 1928, Briand revine cu o notă prin care reamintea de existența Pactului Societății Națiunilor, de Rezoluția de la 24 septembrie, în virtutea căreia „orice război este interzis și rămâne interzis”, de faptul că prezumtivul pact nu trebuie să știrbească autoritatea Societății Națiunilor, ci să creeze un plus de securitate internațională. Briand solicita ca proiectul de tratat să condamne războiul în conformitate cu rezoluția adoptată de Societatea Națiunilor și să nu aducă știrbire angajamentelor luate în cadrul ei²³. Kellogg și-a expus părerea referitor la propunerea franceză cu o formulare ambiguă: „America nu va participa niciodată la un acord care ar fi o alianță militară, ea neangajându-se niciodată să întrebuițeze forțele sale armate contra oricărui stat. Dar Statele Unite ale Americii nu vor rămâne niciodată în urma vreunei mișcări eficiente care ar favoriza pacea omenirii”²⁴. Această reacție a atras după sine opinii defavorabile, mai ales în rândul pacifiștilor care o considerau o favorizare a războiului.

La 26 martie 1928, Briand a propus ca pactul să nu intre în vigoare decât după o acceptare universală, să nu fie exclus dreptul la legitimă apărare pentru state, să nu fie lezate angajamentele anterioare, mai ales Pactul Societății Națiunilor. El cerea ca semnatarii să fie eliberați de obligații față de statul care ar fi încălcat acest pact.

La 31 martie este trimisă o nouă notă în care se afirma: „Nu se poate concepe un tratat multilateral care ar fi nepotrivit securității Franței. Legitima apărare trebuie rezervată și toate celelalte obligații convenționale în ființă nu trebuie împiedicate. Semnatarii s-ar obliga în acești termeni de a nu se deda la nici un atac și la nici o invazie și a nu căuta reglementarea oricăror conflicte decât prin mijloace pașnice”²⁵.

La 18 aprilie 1928, guvernul american remite o notă guvernelor britanic, german, italian și japonez, cuprinzând proiectul și corespondența dintre Departamentul de Stat și Ministerul de Externe francez. Proiectul britanic avea trei articole importante:

- condamnarea războiului ca soluție a litigiilor internaționale și renunțarea la el ca mijloc de politică națională în relațiile reciproce ale semnatarilor;
- ratificarea tratatelor să se facă în conformitate cu constituțiile țărilor respective;
- reglementarea pe cale pașnică a tuturor conflictelor.

La 21 aprilie 1928 este făcut public și proiectul francez. Acesta cuprindea:

- Articolul I – condamna războiul ca mijloc de politică națională și scotea în evidență că aderarea la tratat nu implica vreo știrbire a dreptului de legitimă apărare a statelor în cadrul tratatelor existente;
- Articolul II – propunea reglementarea pașnică a tuturor conflictelor;
- Articolul III – conținea dezlegarea de obligația de a nu recurge la război în fața statului care nu respecta tratatul;
- Articolul IV – consemna faptul că drepturile și obligațiile decurgând din alte tratate nu suferă nici o modificare;

²³ *Ibidem*, Em. Bold, p. 71.

²⁴ *Ibidem*, p. 72.

²⁵ *Ibidem*, p. 72.

- Articolul V – propunea ca tratatul să nu intre în vigoare decât după ce a întrunit accepciunea generală, exceptând cazul când semnatarii erau de acord să-l pună în vigoare chiar atunci când existau unele abateri²⁶.

Proiectul american emana încredere în eficiența sancțiunilor morale, în influența opiniei publice, dar nu oferea nici o obligație din partea americanilor de a-l respecta. Cel francez pornea de la necesitatea înfăptuirii securității colective, a respectării statu-quo-ului și a Societății Națiunilor, a menținerii în vigoare a tratatelor deja existente. La 28 aprilie 1928 F. Kellogg accepta oficial punctul de vedere francez, consemnând că fiecare stat are dreptul să facă distincția între legitimă apărare și agresiune. O încălcare a Pactului de către una din părți ar absolvi celelalte părți de a respecta termenii referitori la statul ce violează tratatul. El considera și că o respectare a obligațiilor derivând din Pactul Societății Națiunilor și Acordurile de la Locarno reprezenta o chestiune fundamentală.

Guvernele diferitelor țări au reacționat în mod diferit în fața acestei noi inițiative. La primirea notei referitoare la Proiectul de pact, britanicii declarau:

„Există în lume multe regiuni a căror prosperitate și integritate teritorială constituie pentru pacea și securitatea noastră un interes particular și vital. Guvernul Majestății Sale a avut grijă în trecut de a susține în mod clar că el nu ar tolera nici o intervenție în aceste regiuni a căror protecție contra vreunui atac este, pentru Imperiul Britanic, o măsură de apărare personală. Trebuie să se înțeleagă limpede că Guvernul Majestății Sale în Marea Britanie acceptă noul tratat cu condiția expresă că el nu aduce nici o atingere libertății sale de acțiune în această privință. Guvernul Statelor Unite, el însuși, are interese comparabile și a declarat că orice atingere adusă acestor interese de o persoană străină, va fi considerat de el ca un act criminal. Guvernul Majestății Sale crede, deci, precizându-și poziția, că exprimă intenția și vederile Statelor Unite”²⁷.

În schimb, România își exprimă deschis rezervele. În mai 1928 I. G. Duca îi scria lui N. Titulescu: „rezervele noastre au în vedere Pactul Societății Națiunilor, tratatele și angajamentele ce avem, situația specială de vecini cu Rusia. O formulă precisă va fi adoptată după conferința Micii Înțelegeri și consultarea cu Polonia”²⁸. C. Diamandi afirma: „Interesul României este să păstrăm alianțele noastre pașnice și de legitimă apărare, care nu pot fi compensate cu declarații pașnice”²⁹. Franța se vedea pusă într-o situație dificilă deoarece ea nu își dorise să submineze Societatea Națiunilor, ci doar să obțină un plus de securitate. Într-o notă trimisă la 21 ianuarie 1928 lui Kellogg, Briand afirma că proiectul ar trebui să condamne războiul în conformitate cu deciziile Societății Națiunilor și să respecte orice tip de angajament anterior³⁰.

La 13 mai 1928, Nicolae Titulescu considera că problemele majore ale lumii erau tratate în mod unilateral. El spunea: „originile pactului constau în grandilocvența lui Briand, care crede că, cu formula războiului poate rezolva chestiuni așa de grave. La aceasta s-a adăugat interesul politic al lui Kellogg de a avea în vederea alegerilor, un succes extern, care pentru America nu costa nimic”. Cu toate acestea, Titulescu propunea ca România să adere la pact ca nu cumva Franța să spună „eu vreau, dar aliații ce am nu mă lasă. Toată opiniunea internațională ar fi contra României și contra Micii

²⁶ Radu Meitani, *Istoria politică a raporturilor dintre state de la 1856 la 1930*, Editura Eminescu, București, 1943, p. 345.

²⁷ Em. Bold, I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 74.

²⁸ *Ibidem*, p. 75.

²⁹ Eliza Campus, *op. cit.*, p. 84.

³⁰ *Ibidem*, p. 295.

Înțelegeri. Ar fi un nou și mai mare succes pentru Ungaria”³¹. Pe de altă parte el a văzut în Pactul Briand – Kellogg un instrument care „împreună cu Pactul Societății Națiunilor reprezintă temelia vieții internaționale”³². Prin menținerea dreptului la pace ar fi trebuit, cel puțin în mod teoretic, să aibă o influență pozitivă asupra lumii din acel moment.

Interesant este punctul de vedere al lui Richard Coudenhove-Kalergi care credea că pacea intercontinentală s-ar putea realiza pe baza proiectului american prin tratate între Statele Unite și alte state ale lumii, iar pacea intereuropeană s-ar putea înfăptui printr-un tratat regional paneuropean, pe baza statutului Societății Națiunilor. Un asemenea tratat ar fi repudiat războiul, incluzând însă clauze reale de garanție și sancțiuni³³.

La 22 iunie 1928, Conferința Micii Înțelegeri lua decizia de a adera la Pactul Briand-Kellogg, decizie anunțată în aceeași zi și de Polonia. În ziua imediat următoare F. Kellogg trimitea o *Scrisoare interpretativă* prin care cerea să se țină seama de câteva principii necesare pentru menținerea păcii în lume:

- se accepta dreptul la legitimă apărare cu excepția că „fiecare națiune este liberă, în orice moment, și fără a lua în seamă dispozițiile din tratate, de a apăra teritoriul său contra unui atac sau violare, și ea singură are calitatea de a decide, dacă circumstanțele o cer, să recurgă la războiul de legitimă apărare”³⁴ ;
- nu exista incompatibilitate între Pactul Societății Națiunilor și ideea unei renunțări la război;
- semnatarele actelor de la Locarno, ale tratatelor de neutralitate sau de orice alt tratat se vor afla eliberate automat de celelalte părți de obligația lor față de statul violator;
- toate puterile aveau dreptul să adere la acest pact, care devenea în acest fel universal³⁵.

La 14 iunie 1928, Aristide Briand accepta oficial interpretarea americană a clauzelor. În consecință, la 14 iulie Titulescu redacta răspunsul României:

„Guvernul României este fericit de a putea răspunde în chip afirmativ la invitația care i-a fost făcută, de a adera la tratatul multilateral de renunțare la război și se declară de acum gata să-l semneze. România care nu aspiră decât la pace, prin muncă și demnitate, salută semnarea noului tratat ca pe un eveniment dintre cele mai importante în mersul lumii spre asocierea universală”³⁶. În schimb, el cerea ca termenii tratatului să fie mai clari.

Tratatul a fost semnat la Quai d’Orsay de către Statele Unite, Franța, Germania, Anglia, Italia, Belgia, Japonia, Cehoslovacia, Polonia și cinci dominioane britanice. În total 64 de state au fost invitate să ia parte la acest proiect. Ceremonia de semnare a tratatului a fost considerată ca fiind ridicolă ceea ce a făcut ca presa franceză a vremii să vorbească despre „celebrarea căsătoriei spirituale a lui Briand cu pacea”³⁷. Primul care a semnat tratatul a fost Gustav Stresemann. În discursul ținut cu această ocazie Briand

³¹ Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, București, Editura Politică, 1967, p. 236.

³² Milian Vanku, *Nicolae Titulescu, promotor al politicii de pace și colaborare în Balcani. 1920-1936*, Cuvânt înainte și adnotări de Viorica Moisuc, Editura Politică, București, 1986, p. 39.

³³ Eliza Campus, *op. cit.*, p. 296.

³⁴ Em. Bold, I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 76.

³⁵ *Ibidem*, p. 76.

³⁶ M. Mușat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. I, partea I, 1918-1933, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 1097.

³⁷ Elisabeth Wiskemann, *op. cit.*, p. 69.

afirma: „pentru prima dată într-un act solemn, angajând onoarea marilor națiuni, toate având în spate un trecut dificil de lupte politice, războiul ca instrument al politicii naționale este reprobabil fără rezerve”³⁸.

Documentul cuprindea:

- Preambul – invitația către toate popoarele de a ralia la pact;
- Articolul I – părțile declarau solemn că condamnă recurgerea la război pentru reglementarea diferendelor internaționale și că renunță la el ca instrument de politică națională în relațiile lor mutuale;
- Articolul II – părțile recunoșteau că reglementarea sau rezolvarea tuturor diferendelor sau conflictelor de orice natură sau origine ar fi fost, care se puteau ivi între ele, nu trebuiau soluționate decât prin mijloace pașnice;
- Articolul III – tratatul trebuie ratificat de puterile contractante conform procedurii stabilite de constituțiile statelor respective, urmând să-și producă efectele de îndată ce toate instrumentele de ratificare erau depuse la Washington.

Tratatul rămânea deschis adeziunii oricărui stat³⁹.

La 27 august 1928 (ziua semnării pactului), o invitație a fost trimisă și Uniunii Sovietice, iar două zile mai târziu, cu unele rezerve, aceasta și-a declarat adeziunea.

Până în 1934 la acest Pact au aderat 63 de state (mai multe decât au luat parte la Societatea Națiunilor care cuprindea doar 57 de state). Doar 5 state nu s-au alăturat acestei inițiative: Arabia, Yemen, Argentina, Bolivia și Brazilia.

Prin intermediul acestui pact Briand încercase să angajeze SUA în Europa, alături de Franța, pentru a atenua faptul ca SUA nu au ratificat Tratatul de Pace de la Paris-Versailles și nu au participat la lucrările Ligii Națiunilor. SUA au refuzat orice angajament, dând Pactului un caracter inefficient. Cu toate acestea, implicarea Statelor Unite în acest proiect poate fi considerată de o reală importanță. La 17 ianuarie 1929, SUA au fost primele dintre cele cincisprezece state semnatare care a ratificat Pactul. În plus, acest pact ar fi urmat să reducă diferendele politice cu Rusia. Ca răspuns la acest eșec a venit planul Briand de Uniune Europeană.

Importanța Pactului Briand-Kellogg a constat și în faptul că a suprimat cele patru situații prevăzute în Pactul Societății Națiunilor în care războiul de agresiune avea un caracter legal, a extins obligația de a nu recurge la război și pentru statele care nu erau membre ale Societății Națiunilor și a impus îndatorirea statelor semnatare de a nu se mai opune sancțiunilor pe care Societatea le-ar adopta pentru evitarea războiului.

Deși nu putea deveni un instrument eficient de luptă împotriva războiului (nu prevedea sancțiuni precise și nu obliga pe semnatori să dea asistență statului victimă), a avut totuși unele urmări în dreptul internațional constând în sancțiunea pasivă de nerecunoaștere a rezultatelor unei agresiuni și caracterul ilicit al războiului de agresiune.

Prin scurta inventariere a acestor două inițiative diplomatice am încercat să evidențiem modul în care ideea de Uniune Europeană a luat contur. Ambele proiecte aveau în vedere o cooperare între state în vederea menținerii păcii. De aici și până la lansarea proiectului de unificare europeană pe planul diplomației internaționale drumul nu a fost lung.

³⁸ Em. Bold, I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 78.

³⁹ *Ibidem*, p. 79.

GHEORGHE GHIBĂNESCU ȘI ISTORIA ORAȘULUI IAȘI

Sorin Iftimi

Pentru majoritatea cărturarilor moldoveni legăturile cu Iașii încep odată cu anii de școală, fie că este vorba de studiile secundare sau de cele universitare. Astfel s-au petrecut lucrurile și în cazul lui Gheorghe Ghibănescu. Venit de la Gugești (Fălciu, azi în jud. Vaslui), unde tatăl sau era administrator de moșie, mezinul numeroasei familii Ghibănescu a urmat cursurile seminarului de la Socola (1879-1882). Acei ani au fost evocați de el în paginile „Anuarului” școlii respective, stilul textului purtând amprenta *Amintirilor* lui Ion Creangă, ilustru discipol al aceleiași școli¹. La 30 august 1879, tânărul Ghibănescu lua contact pentru prima dată cu priveliștea Iașilor: „Din dealul Răpidei, nu mă mai puteam sătura privind Iașii din depărtare. Rari orașe au priveliște mai frumoasă ca Iașii văzuți din înălțimile Răpidei!”. Primul popas la făcut la moșul său, părintele Ioan Pricop de la biserica Sf. Vasile din Tătărași. Ghibănescu ne-a lăsat și o descriere detaliată a înfățișării de atunci a Seminarului, a profesorilor care predau acolo și a atmosferei acelei epoci. Asemănând, cu nostalgie, Seminarul cu fântâna Siloamului, Ghibănescu medita, asemeni samaritenilor, „că de la Seminarul Socolei am băut apa vieții, de acolo a curs izvorul cunoștințelor de mai apoi... darul lui Dumnezeu!”.

Studiile superioare au întărit legătura sa de suflet cu Iașii, Ghibănescu urmând cursurile Facultății de Litere de aici, între anii 1882-1885. Pentru a se putea întreține, fostul seminarist cânta în strană la biserica Sf. Vasile din Tătărași. El aspira să fie primit ca „ceteț” (dascăl) la Trei Ierarhi, însă această dorință a sa nu avea să se îndeplinească².

În urma concursului, Gh. Ghibănescu a fost numit apoi profesor la Școala Normală din Bârlad (1885-1889). De acest oraș se leagă începuturile activității sale istorico-literare. După experiența din periodicele bârlădene, debutul ieșean a avut loc la vârsta de 23 de ani, când a publicat în ziarul lui Ioan Nădejde, „Contemporanul” un zăpis slavonesc privitor la familia Sion³. În privința limbii slavone a vechilor documente, viitorul editor a fost un autodidact, după cum însuși mărturisește, neputând beneficia de studii sistematice de specialitate. A reușit să învețe singur slava veche, în doar câteva luni, doar prin voință personală și entuziasm.

Din septembrie 1889, Ghibănescu a fost adus la Școala Normală „Vasile Lupu” din Iași. Aici a ținut cursurile în locul directorului școlii, Constantin Meissner, fostul

¹ Gh. Ghibănescu, *Amintiri. O pagină din viața seminariei Socolii între (1879-1882)*, extras din Anuarul Seminarului „Veniamin Costachi”, 1931, 22 p.

² Laurențiu Gh. Ștefănescu, *Gheorghe Ghibănescu (1864-1936)*, în MMS, 1970, nr. 1-2, p. 76. La Facultatea de Litere din Iași el a urmat cursurile de istorie, limbi clasice, limba franceză, filosofie și pedagogie, timp de 3 ani. Încă din 1882, a beneficiat de o bursă din partea directorului Școlii Normale Superioare, Constantin (Coco) Dumitrescu.

³ Gh. Ghibănescu, *Pe drumuri de cercetări istorice. (Amintiri)*, extras din revista „Vremea Școlii”, Iași, an VII, 1934, nr. 3, p. 70.

junimist (octombrie 1893-ianuarie 1896)⁴. Iată cum descrie el însuși primele sale contacte culturale cu lumea ieșeană: „În 1889 vin la Iași. Alte drumuri se deschid înainte-mi. Cel dintâi drum mi l-a deschis bătrânul T. Codrescu, pe care l-am cunoscut în septembrie 1889. Numai nu m-a sărutat! M-a poftit la tipografia sa *Buciumul*, mi-a deschis un scrin, în care mi-a numărat 85 de documente slavone și câteva pergamente! Mi-a zvâcnit inima și era cât pe ce să-mi pocnească pieptul de o așa adâncă mulțumire când m-am văzut în fața atâtor zapise slavone. Le-am luat acasă și iată-mă în fața unui adevărat tezaur de cercetări. O iarnă întreagă și o vară le-am transcris și tradus (...). Când Codrescu a văzut munca mea, mi-a zis că-mi pune la îndemână să tipăresc în colecția lui un volum, două, trei, câte voi putea!”⁵. A și fructificat această invitație, editând, în anii următori, volumele XVIII, XXII și XXIV din „Uricariul”.

Un alt drum a fost la „Arhiva”, revistă condusă pe atunci de Gr. Cobălcescu, iar apoi de A. D. Xenopol. Aici a publicat recenzii, documente și studii⁶. Ulterior avea să devină el însuși președinte al Societății „Arhiva”.

În Iași, Gh. Ghibănescu a fost profesor, nu doar la Școala Normală, cum se cunoaște, de obicei, ci a ocupat catedre la mai multe instituții de învățământ particulare: timp de nouă ani, la Institutele Unite („Oltea Doamna”, astăzi Liceul „Mihai Eminescu”), timp pe 15 ani la Liceul de Domnișoare „Katy Warlam”, doi ani la Gimnaziul israelit „Wachtel”; de asemenea, timp de 18 ani a fost profesor la Școala de Arte și Meserii, de pe str. Sărărie⁷.

Între anii 1899 și 1905, Gh. Ghibănescu a fost numit ca membru al Comitetului de lectură a Teatrului Național din Iași⁸. Acesta este un capitol mai puțin cunoscut din activitatea sa, care ar merita o investigație specială; îl regăsim în aceeași calitate și la 1920⁹.

În primii ani ai noului secol Gh. Ghibănescu se manifestă foarte activ în presa ieșeană, publicând sute de articole literare și politice în ziarele „Opinia”, „Evenimentul”, „Gloria”, „Ziua de mâine” și „Jurnalul”. Cariera sa de „gazetar” avea să se desfășoare pe un interval de cinci decenii și jumătate. Titlurilor amintite li s-au adăugat, în anii următori, și cele ale altor gazete ieșene, precum „Lupta”, „Armata”, „Sara”, dar și cele ale revistelor „Arhiva generală”, „Îndrumarea”, „Viitorul”, de asemenea din Iași. Împrejurările de după primul război mondial l-au determinat pe Ghibănescu, precum și pe alții, să renunțe la preocupările gazetărești și să se dedice numai cercetării și publicării documentelor vechi¹⁰.

*

În cadrul cercetărilor lui Gh. Ghibănescu privitoare la monumentele ieșene, o etapă distinctă este reprezentată de activitatea sa în cadrul Societății cultural-bisericești „Viitorul” (1901-1904). Aceasta reunea mai ales absolvenți ai Seminarului de la Socola. De altfel, cele mai multe dintre textele respective, privitoare la diverse biserici ieșene, au

⁴ Laurențiu Gh. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 77. Pentru relația lui Ghibănescu cu Meisner, membru al „Caracudei” junimiste, vezi și Ilie Bărbulescu, *Personalitatea științifică a lui Gheorghe Ghibănescu față cu Academia Română și Doctoratul „honoris causa”*, în „Arhiva”, an XLIII, 1936, nr. 3-4, p. 267.

⁵ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 73.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Laurențiu Gh. Ștefănescu, *loc. cit.*

⁸ *Ibidem*.

⁹ T.T. Burada, *Istoria Teatrului din Moldova*, ed. II, îngrijită de I. C. Chișimă, București, Editura Minerva, 1975, p. XIX.

¹⁰ Ioan Dafin, *Figuri ieșene*, ed. II revăzută și completată, Iași, Editura Viața Românească, p. 202.

și fost publicate în paginile publicației amintitei Societăți (care se numea tot „Viitorul”), după ce fuseseră citite în sala de conferințe a Seminarului „Veniamin Costachi” (fostul palat al domnitorului Mihail Sturdza, ce găzduiește astăzi Facultatea de Teologie Ortodoxă). S-au bucurat de atenție, pe rând, bisericile ieșene 40 de Sfinți¹¹, Sf. Neculai cel Sărac¹², de la poalele Copoului, Sf. Haralambie¹³, Sf. Lazăr¹⁴, Sf. Teodori¹⁵, Sf. Neculai cel Bogat (Domnesc)¹⁶ și Trei Ierarhi¹⁷. În anii următori va mai scrie în presă despre bisericile Talpalari¹⁸ și Sf. Andrei¹⁹. Unele dintre aceste subiecte vor fi reluate și dezvoltate spre apusul carierei.



Fig. 1 - Bustul lui Gh. Ghibănescu (1938).

În această perioadă a fost tipărită, sub forma unei modeste broșuri, conferința sa *Din trecutul bisericii Române. Bisericele din Iași*, ținută în 1902, în cadrul Societății „Viitorul”. Dincolo de ceea ce sugerează titlul, ne aflăm în fața unei priviri sintetice, mature, asupra evoluției urbane a vechii capitale moldovene și nu a unei simple înșiruiți de monumente. Ghibănescu a realizat că amplasarea în teren și cronologia acestor monumente pot fi folosite pentru stabilirea etapelor și direcțiilor de dezvoltare ale fostei capitale moldovene, la delimitarea vechilor mahalale și la reconstituirea tramei stradale de acum câteva secole.

Revista „T. Codrescu” (1915-1916)

Renunțând la risipirea textelor sale în diverse gazete ieșene, Ghibănescu a simțit nevoia editării unei reviste de specialitate, în paginile căreia să-și valorifice munca de istoric. Revista a fost denumită „T. Codrescu”, în memoria magistrului care îl primise cu atâta căldură când s-a mutat la Iași, încurajându-l în activitatea de editor de documente.

¹¹ „Viitorul”, Iași, 1-15 iunie, 1901, p. 2-3.

¹² *Ibidem*, 15 sept. -1 oct. 1901; 1 octombrie 1901, p. 2 (pisania).

¹³ *Ibidem*, 1 noiembrie 1901, p. 2-4.

¹⁴ *Ibidem*, Iași, 1 ianuarie 1902, p. 2-5.

¹⁵ *Doă icoane vechi*, „Viitorul”, Iași, 15 ianuarie 1902, p. 2-4 (icoane împărătești de la Solomon Bărlădeanu).

¹⁶ „Viitorul”, Iași, 15 oct.-1 nov. 1904, p. 14-15; reluat în „Evenimentul”, Iași, 3 octombrie 1904.

¹⁷ *Vasile Lupu și Trei Sfetitele*, „Viitorul”, Iași, 15 nov.-1 dec. 1904, p. 3-4.

¹⁸ „Opinia”, Iași, 25 septembrie 1910.

¹⁹ *Ibidem*, 1 ianuarie 1912, p. 2.

El nu își propunea, la acea vreme, să facă o prioritate din istoria Iașilor, dar găsim în paginile revistei multe date interesante cu privire la fosta capitală. Un interes special pentru *inscripții și însemnări* de pe cărți. Curând va renunța la acest efort solitar în favoarea unui proiect de echipă, inițiat tot de el.

Muzeul Municipal (1920)

Înființarea unui meritat Muzeu al vechii capitale moldovene se datorează în mare parte lui Gh. Ghibănescu. Proiectul pare să fi fost gândit de mai multă vreme, pentru că în cererea de înființare (14 septembrie) el schițează o structură instituțională complexă, realizată întocmai în perioada următoare: o Societate culturală care să cuprindă un muzeu, o bibliotecă și o publicație proprie. La cererea primarului, Gh. Ghibănescu a nominalizat pe viitorii colaboratori, care trebuiau să redacteze statutele: O. Tafrali, Sever Zotta, N. A. Bogdan și M. Costăchescu.

După două ședințe, desfășurate acasă la Orest Tafrali, s-au redactat proiectul de decizie și Statutele. Acestea urmau sugestiile inițiale ale lui Ghibănescu, de a se înființa Societate istorico-arheologică numită „Muzeul orașului Iași”. Instituția avea să funcționeze pe lângă Primăria orașului, care se obliga să asigure un sediu și un buget al Societății, primarul în funcție având rezervată calitatea de președinte de onoare.

Prima ședință a Comitetului Societății, legal constituit (pentru o perioadă de 10 ani), s-a desfășurat la Ghibănescu acasă (str. Rafail, nr. 1; lângă biserica Curelari, din capătul Sărării), în ziua de 8 ianuarie 1921²⁰. În discursul său, gazda își exprima satisfacția de a-și vedea împlinită inițiativa. Ghibănescu avea să fie ales președinte al Societății. El avea să iscălească toate actele și corespondența în numele instituției.

Buletinul Ioan Neculce (1921-1933)

În a patra ședință a comitetului, din 25 martie 1921, desfășurată tot acasă la Ghibănescu, s-a rezolvat problema sediului Societății, stabilit în incinta mănăstirii Golia, și s-a hotărât ca publicația proprie să poarte titlul de „Ioan Neculce” (sub motivația subiectivă că acesta ar fi cel mai de seamă cronicar moldovean), și având subtitlul „Buletinul Muzeului Municipal Iași”²¹.

Cuvântul înainte așezat în deschiderea primului număr, semnat *Diracțiunea*, îi aparține tot lui Ghibănescu, care fusese ales director al Buletinului. Textul este un adevărat program al publicației. Revista, cu profil „istorico-arheologic”, își propunea să valorifice prin tipărire documentele privitoare la istoria vechii capitale a Moldovei (locuri, personalități, lucruri): „acte de proprietate urbană, inscripțiile de pe la biserici, de pe icoane, veșminte, odoare, clopote și morminte, notițele de prin cărți; știrile despre Iași din cronicari și călători străini... Apoi actele cari vorbesc de așezăminte vechi ale Iașilor și ale țării: bisericile, breslele, clasele sociale... Cu acest plan de activitate pentru toți cei grupați în juru-ne, pășim la acțiune cu credința neșămutată de veacuri că *mult pot face puțini buni împreună*”²².

Se urmărea ca, în final, pe baza acestor surse, să fie publicată o istorie a orașului Iași foarte bine fundamentată documentar, de nivel academic, care să reziste exigențelor timpului. Oricum, trebuia depășită ștacheta stabilită de lucrarea *Orașul Iași*, a lui N. A.

²⁰ *Ibidem*, p. 163.

²¹ *Ibidem*, p. 165-166.

²² Cu citatul „mult pot face puțini buni împreună” își începe Ghibănescu și broșura sa despre Biserica Sf. Dimitrie Balș, unde arată că aparține *Proorocului David*.

Bogdan, contribuție de nivel foarte onorabil în epocă, ce cunoscuse deja două ediții (1904, 1913). Proiectul unei monumentale lucrări de sinteză dedicată fostei capitale a Moldovei nu a mai fost finalizat. Într-o recenzie privitoare la monografia dedicată de Artur Gorovei orașului Botoșani, Ghibănescu arăta că „noi, cei din jurul lui „Ioan Neculce”, am înțeles că e bine a da mai întâi materialul diplomatic intern, zapise, ispisioace de vânzări de case, pentru a face apoi din ele sinteza târgului Iași. Dintr-o serie de documente interne ce privesc casele, ulițele, oamenii, noi vom putea ști ceva mai mult și mai precis despre Iași vechi, decât așa, după câteva biserici și amintiri de călători”²³.

Începând cu numărul 2 al publicației, pe coperta secundă se anunță că „orice corespondență ce privește Redacția să se adreseze d-lui Ghibănescu, directorul Buletinului, strada Rafail nr. 1, Iași”. Această revistă specializată a atras ca un magnet materiale istorice și documentare privitoare la orașul Iași, făcând să scadă masiv prezența lor în alte publicații²⁴.

Studii și articole

O bună parte a studiilor lui Gh. Ghibănescu, publicate în paginile revistei Muzeului, au ca substanță datele extrase din izvoarele statistice privitoare la orașul Iași, categorie mai puțin valorificată până atunci. Primul studiu din această serie are ca subiect *Catastibul Iașilor din 1755*, cel mai vechi din cele cunoscute până astăzi, în care este publicat atât documentul ca atare cât și consistentele considerații ale autorului, făcute pe seama materialului documentar respectiv²⁵. A urmat *Iași în 1820*, după catagrafia lui Grigore Suțu vodă²⁶. Editarea sistematică a acestei categorii de izvoare a fost reluată, după multe decenii, prin inițierea unei serii de volume de *Documente statistice privitoare la orașul Iași*, de către istoricii Ioan Caproșu și Mihai Răzvan Ungureanu²⁷.

Se vădesc, cu prilejul publicării acestui tip de izvoare, de către Ghibănescu, anumite neajunsuri, datorate formatului revistei, care face ca anexele documentare să nu fie publicate compact, ci separat de studiu, fiind împărțite între diversele rubrici (*Locuri*, *Persoane*, *Lucruri*), făcând mai dificilă consultarea lor.

Iași în izvoare narative (cronici, însemnări de călătorie)

Gh. Ghibănescu a avut inițiativa extragerii din izvoarele narative interne și externe informațiile referitoare la vechea capitală a Moldovei. Începutul a fost făcut cu *Iași în*

²³ IN, fasc. VI, 1926-1927, p. 410.

²⁴ Seria nouă a Buletinului „Ioan Neculce” a fost reluată în 1995, la inițiativa doamnei Rodica Radu, șefa Secției de Istorie din cadrul Complexului Muzeal Național „Moldova” Iași. Întâmplarea face ca doamna Radu (n. Arghiropol) să fie originară din Gugești, jud. Vaslui, satul natal al lui Gh. Ghibănescu. După 1997, doamna Radu s-a retras la Gugești unde a reușit să recupereze conacul familiei Dimachi-Arghiropol.

²⁵ Gh. Ghibănescu, *Catastibul Iașilor din 1755*, în IN, fasc. I, 1921, p. 5-40. Catastiful, al cărui exemplar original, legat în piele, se află astăzi la Arhivele Naționale Iași (colecția Manuscrise, nr. 1706), a aparținut lui Gh. Ghibănescu (cf. *Documente statistice privitoare la orașul Iași*, editate de Ioan Caproșu și Mihai Răzvan Ungureanu, vol. I (1755-1820), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1997, p. 72). Editorii notează că textul publicat de Ghibănescu a fost transcris cu unele omisiuni și erori, îndreptate în noua ediție.

²⁶ Gh. Ghibănescu, *Iași în 1820*, în IN, fasc. III, 1923, p. 1-31 (originalul se află la Arhivele Naționale Iași, Fond Vistieria Moldovei, Transport 166, opis 184, dosar 21; reeditat recent în *Documente statistice privitoare la orașul Iași*, vol. I, 1997, p. 350-402).

²⁷ *Documente statistice privitoare la orașul Iași*, editate de Ioan Caproșu și Mihai Răzvan Ungureanu, vol. I (1755-1820), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1997, vol. I-II).

*cronicarul Grigore Ureche (sec. XV-XVI)*²⁸. A urmat *Iașii în cronica lui Miron Costin (1633-1692)* în care se arată, printre altele, și locul caselor stăpânite de acesta pe Ulița Strâmbă²⁹. Informațiile sunt extrase din *Cronicle României*, ed. II, publicate de M. Kogălniceanu. Nu este vorba însă de simple compilații, Ghibănescu punând frecvent față în față informațiile oferite de cronici cu cele cunoscute din inscripții și documente, îndemnând astfel la preluarea critică a informațiilor. A continuat cu *Iașii în cronicarii Neculae Costin și Ion Neculce*³⁰, acoperind intervalul cronologic 1685-1702, iar apoi anii 1710-1711 (domnia lui Dimitrie Cantemir)³¹. A urmat *Iașii sub Nicolae Mavrocordat*, folosind aceeași ediție a cronicilor, însă, fără a preciza cronicarii³².

În ce privește izvoarele narrative externe, rubrica *Iașii în călători străini* a fost servită și de alți colaboratori. Ghibănescu a publicat aici fragmentele referitoare la Iași din jurnalul de călătorie al abatelui Ruggiero Giuseppe Boscovich (1784), oferind textul original, în italiană și traducerea românească datorată domnișoarei Dochia, fiica muzicianului ieșean Enrico Mezetti³³.

Editarea documentelor ieșene

Buletinul a atras ca un magnet documentele privitoare la Iași. În introducerea recentei ediții de *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, istoricul Ioan Caproșu sublinia că un asemenea *corpus* „a fost inițiat și concretizat, într-o anumită măsură, de Gh. Ghibănescu împreună cu un grup de istorici, arhiviști și cărturari ieșeni (Mihai Costăchescu, Sever Zotta, A. Băleanu, Traian Ichim ș.a.) în cele nouă fascicule (zece volume) ale Buletinul Muzeului Municipal-Iași „Ioan Neculce” (1921-1933), ce constituie astăzi un veritabil *corpus* de izvoare – de toate categoriile – privitoare la istoria orașului Iași³⁴. Putem nota și faptul că monumentală ediție a documentelor ieșene, prin limitarea cronologică pe care și-a propus-o (pe deplin justificată) nu scoate din uz corpusul de documente ieșene din „Ioan Neculce”, fiind nevoiți să apelăm în continuare la acesta, pentru documentele de după 1800.

Gh. Ghibănescu a publicat anumite grupaje tematice de documente, privitoare la istoria unor locuri sau instituții din Iași, fără a mai da el însuși studii pe subiectele respective; nici nu știm dacă și-a propus mai mult, sau considera sarcina sa încheiată odată cu darea lor la lumină. Acestea au stat sau pot sta și astăzi la baza unor studii temeinice asupra subiectelor respective.

În numărul 3 al Buletinului se arată că, între cele circa 40 000 de documente aflate în colecțiile *Academiei Române* (de la București) vreo 2000 privesc istoria Iașilor. Se arată că, în 1923, acestea se aflau la Moscova, fiind trimise în refugiu, la 1917, împreună cu documentele de la Arhivele Statului și ale Creditului Funciar Rural. Gh. Ghibănescu și-a asumat sarcina de a publica în paginile revistei „Ioan Neculce” listele documentelor

²⁸ IN, I, 1921, p. 147-151.

²⁹ IN, III, 1923, p. 331-338. Casele lui Miron Costin sunt arătate pe Ulița Strâmbă, ulterior strada Căpitan Păun, colț cu strada Gh. Mârzescu, în zona unde a fost amplasată, la 1888, frumoasa statuie a cronicarului.

³⁰ IN, III, 1923, p. 331-338, (1612-1685) partea I; IN, IV, 1924, partea II p. 246-252.

³¹ IN, VI, 1926-27, p. 289-299 (cu pasaje și din scrierile lui D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman și Istoria Hieroglifică*).

³² IN, VII, 1928, p. 211-218.

³³ IN, VII, 1928, p. 218-239. În finalul textului, Ghibănescu schițează și un sumar medalion biografic al lui Boscovich. Textul italian mai fusese publicat, tot de el, în *Uricariul*, vol. XXIV, p. 255-333.

³⁴ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, Acte interne (1408-1660), editate de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Editura Dosoftei, Iași, 1999, p. V.

privitoare la Iași, după opisele păstrate la Academie, în ordinea pachetelor³⁵. A reușit să publice șase serii, cuprinzând pachetele 1-186 de la Biblioteca Academiei.

Tot el inițiază, începând din 1925 și repertorierea documentelor de la *Arhivele Naționale* din București, privitoare la Iași, tot după opisele păstrate în țară, deoarece și acestea fuseseră trimise la Moscova³⁶. Este vorba despre fondurile documentare ale mănăstirilor din Moldova, redată aici în ordinea alfabetică a acestor așezăminte monahale. Ghibănescu a repertoriat și documentele privitoare la Iași publicate în cele 25 de volume ale revistei „Uricariul” a lui Th. Codrescu. Lista cuprinde în jur de 150 documente dintre anii 1575-1800, privitoare la trecutul Iașilor³⁷.

Inscripții și însemnări de pe cărți vechi

Un deziderat al lui Gh. Ghibănescu a fost înființarea unei Școli de epigrafie în incinta Goliei. Cu elevii săi de la Școala Normală a făcut numeroase excursii, realizând decalcuri după un mare număr de inscripții, din întreaga Moldovă. În 1924, el discutase cu ministrul Cultelor și Artelor de atunci, Al. Lepădatu (și el membru onorific al Societății de la Iași) despre necesitatea unei monumentale colecții naționale, care urma să poarte titlul de *Corpus Inscriptiorum Slavo-Greco-Romanorum*³⁸.

Până atunci, asemenea materiale, privitoare la Iași (și nu numai), au fost publicate în paginile Buletinului. Sunt valorificate, în primul rând, piesele intrate în colecțiile Muzeului Municipal, precum cele aduse de la biserica Urecheștilor, Sf. Vineri, de la începutul secolului al XIX-lea³⁹. În același loc se arată că, printr-o înțelegere cu Mitropolia, pietrele cu inscripții depozitate în incinta mănăstirii Trei Ierarhi (în vederea organizării unui muzeu), să fie mutate la mănăstirea Golia, unde se afla atât Muzeu cât și Arhivele Statului, singurele având specialiști în epigrafie. Nu știm dacă acest fapt a mai fost realizat.

Personalități ieșene

În paginile Buletinului, Ghibănescu a inițiat și „o serie de monografii închinată frunzașilor care au onorat Iașii și Moldova”, din care enumera pe cele dedicate unor personalități publice precum Petru Poni, primarul N. C. Negruți (cel care sprijinise întemeierea Muzeului Municipal și a publicației sale), mitropolitul Veniamin Costachi⁴⁰, Nicu Gane, N. A. Bogdan, Petru Râșcanu⁴¹ Al. Bădărău⁴² și Petre Michiu⁴³. Putem considera că această serie prefigurează cele opt volume de *Personalități ieșene* publicate în

³⁵ *Academia și documentele ce vorbesc despre Iași*, în IN, III, 1923, p. 204-208 (90 documente); IN, 1924, IV, p. 281-282, seria II, plicurile XI-XXV, 35 documente dintre anii 1664-1800; seria III, plicurile 26-40, p. 296-298, 43 documente dintre 1631-1803; p. 324-329, seria IV, plicurile 98-114; seria VI, în IN, VIII, 1930, p. 215-218 (plicurile 179-196);

³⁶ *Arhivele Statului București. Documente ce vorbesc despre Iași* (I), IN, 1925, V, p. 292-296, p. 299-302, p. 321-324; Doar literele A-C.

³⁷ IN, 1928, fasc. VII, p. 255-262.

³⁸ *Corpus inscriptiorum slavo-romanicarum*, IN, 1924, IV, p. 291. Vezi și Gh. Ghibănescu, *Pe drumuri de cercetări istorice. (Amintiri)*, extras din revista „Vremea Școlii”, Iași, an VII, 1934, nr. 3, p. 74.

³⁹ IN, 1925, V, p. 341. Pietrele ce au gravate numerele 2, 4, 5, 6, datând din anii 1806, 1810 și altele mai vechi. Astăzi ele se regăsesc în colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei, pe holurile Palatului Culturii din Iași.

⁴⁰ Gh. Ghibănescu, *Spîta Familiei Costache*, IN, IV, 1924, p. 224-227.

⁴¹ Idem, *Familia Râșcanu*, IN, VI, 1926.

⁴² Idem, *Spîta neamului Bădărău*, IN, fasc. V, 1925, p. 249 – 257.

⁴³ Idem, *Familia Michiu*, IN, fasc. VI, 1926-27, p. 176-186.

anii noștri de Ionel Maftei (alte volume a fost adăugat recent de Ioan Timofte, continuatorul seriei). În aceste texte, pe lângă necesarele deslușiri genealogice, întâlnim adesea și pagini referitoare la evoluția unor proprietăți din Iași, care au aparținut la un moment-dat familiilor amintite. Contribuțiile acestea sunt cu atât mai valoroase cu cât se bazează, în mare parte, pe arhive familiale azi dispărute, care nu au mai intrat în colecțiile publice, precum și pe mărturii orale, relatate de descendenți ai familiilor respective, astăzi dispăruți și ei.

*

Ultimii ani (1934-1936)

După ce Buletinul „Ioan Neculce” și-a încetat apariția, Gh. Ghibănescu a reluat editarea revistei inițiată de el în 1915, „T. Codrescu”, pe care o scria de unul singur, ca și în urmă cu două decenii. Legătura cu începuturile publicației s-a făcut printr-un volum II, datat 1916-1934. Ca și în cazul primelor fascicule, revista nu mai era orientată prioritar pe documente privitoare la Iași, procentul acestora fiind minoritar.

Monografii de biserici (1934)

Revenind cu o bogată experiență, după o viață dedicată adunării și studierii documentelor, Ghibănescu a reluat tema istoriei bisericilor ieșene într-o serie de cuvântări, rostite în zilele de hram ale lăcașurilor respective, în fața poporenilor acelor parohii: *Sf. Andrei* (30 noiembrie 1932), *Sf. Neculai din Ciurchi* (6 decembrie 1932), *Sf. Spiridon* (12 decembrie 1932), *Sf. Haralambie* (10 februarie 1933), *Biserica 40 de Sfinți* (9 martie 1933), *Biserica Sf-ții Constantin și Elena* (21 mai), *Nașterea Maicii Domnului zisă Talpalari* (8 septembrie), *Paraclisului Cetățuiei la târnosirea lui* (5 octombrie), *Cuvioasa Paraschiva zisă Mitocul Maicilor* (14 octombrie), a zecea fiind cea despre biserica *Sf. Dimitrie Balș* (26 octombrie), urmată apoi și de altele⁴⁴. Autorul arăta că „fiecare biserică în parte are istoricul ei și se leagă de ctitori și de regiunea unde a fost zidită aceasta. Toate însă la un loc vor cuprinde povestea întregului Iași, în creșterea și dezvoltarea sa istorică și vor arunca o lumină vie și puternică asupra stărilor din trecut (...)”. Conferințele urmau același tipic, referindu-se la sfântul-patron al bisericii și ziua din calendar care îi era consacrată (valorificând pregătirea teologică a autorului), trecutul mahalalei în care era amplasată și legăturile cu „poporenii” (enoriașii), relațiile cu breslele ce sprijineau aceste lăcașuri, date despre ctitori și istoricul monumentului ca atare. Este surprinzător că Gh. Ghibănescu nu a lăsat nici un articol încheiat despre biserica Curelari, aflată în fața casei sale.

Doar câteva dintre aceste micro-monografii au fost publicate, în final, sub formă de broșuri. Este cazul celor dedicate bisericilor *Sf. Andrei*, *Sf. Neculai Domnesc*, *Sf. Dumitru Balș*, *Talpalari*. Ele au fost tipărite într-o colecție personală, intitulată „Din ciclul de predici istorico-bisericești” ținute la bisericile din Iași, fiind însoțite de bogate anexe documentare, care garantau temeinicia textului. A fost anunțată și tipărirea altora, precum cea despre *Biserica Buna-Vestire*⁴⁵, ctitoria vornicului Ion Tăutu, dar care nu a mai ieșit de sub tipar. Se cuvine subliniat faptul că astăzi, după opt decenii, studiile arătate au rămas de referință pentru istoricul bisericilor respective, nici una dintre acestea nebeneficiind de o monografie mai amplă, care să scoată din uz contribuțiile lui Gh.

⁴⁴ Idem, *Biserica Sf. Dimitrie Balș (Predică ținută în ziua de 26 octombrie 1933)*, Iași, Tipografia „Presa Bună”, 1934, p. 1.

⁴⁵ Idem, *Biserica Sf. Nicolae Domnesc*, 1934, coperta 2.

Ghibănescu, chiar dacă trecerea timpului a făcut ca ele să devină adevărate rarități bibliografice.

Ne putem întreba dacă nu ar fi de folos să facem noi, moștenitorii și beneficiarii acestor contribuții, ceea ce Gh. Ghibănescu nu a mai reușit: o reunire a studiilor sale privitoare la bisericile ieșene într-un singur volum, care să-i pună în valoare munca, să-l readucă în atenția contemporanilor și care să înlesnească studierea acestor texte, risipite în diverse broșuri și publicații.



Fig. 2 - Casa istoricului Gh. Ghibănescu din Iași (str. Rafail, nr. 1).

ISTORIA MĂNĂSTIRII CĂLĂRĂȘAUCA DE LA ÎNTEMEIERE PÂNĂ ÎN ANUL 1916

Manole Brihuneț

În cadrul studierii istoriei arhitecturii eclesiastice din Republica Moldova ne-am axat pe istoricul mănăstirilor și bisericilor ridicate în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea. Dintre acestea, de un interes deosebit este trecutul mănăstirii Călărășauca, pentru care se păstrează mai multe surse documentare, prea puțin studiate. În studiul de față, intenția noastră este de a elucidă anumite aspecte privitoare la întemeierea mănăstirii Călărășauca, momentul fondării și urmărirea evoluției acestui așezământ până în anii 1916. La această dată, călugării de la Călărășauca au fost transferați la alte mănăstiri, iar comunitatea monahală a maicilor așezate aici deschide o nouă filă în istoricul mănăstirii. Călugărițele erau refugiate din mănăstirea Wirow, din Polonia rusească, din pricina Uniației și datorită ocupației austro-germane.

Mănăstirea Călărășauca este amplasată într-un loc pitoresc, aflat la extremitatea nordică a Republicii Moldova, pe malul drept al Nistrului, în județul Edineț, fiind situată în imediata apropiere a orașului ucrainean Moghiliiv (Movilău), la 200 km de Chișinău și 73 km de Soroca. Prin așezarea ei la hotarul țării, în partea de răsărit, mănăstirea întrecea menirea sa privitoare la susținerea valorilor creștinismului și promovarea monahismului, cu cele mai diferite ocazii, în satele moldovenești și ucrainene din împrejurimi¹.

Stabilirea datei întemeierii mănăstirii *Adormirea Maicii Domnului* este una din problemele care se cer cercetate, deoarece actuala moșie Călărășauca, în hotarele căreia s-a întemeiat schitul a cărui nume îl poartă, s-a numit inițial „Mășcenii”². Aserțiunea noastră este confirmată de faptul că toponimul „Mășcenii” este atestat pentru prima dată la 27 aprilie 1605³, în timp ce actuala denumire, cea de „Călărășauca”, este atestată doar din 9 decembrie 1755⁴.

O a doua problemă ține de denumirea exactă a moșiei, care este menționată în mod diferit în diverse documente: Mășcenii, Mășcenii, Miscenii, Mășceanii. În opinia noastră, cel mai veridic este toponimul Măș[s]cenii, care este explicat prin plasarea geografică a moșiei, pe un promontoriu/cap (l. *rusă* мыс).

Izvoarele ce fac referință la data întemeierii schitului Călărășauca sunt destul de controversate și necesită o abordare mai stăruitoare. Prima lucrare în care este descris istoricul mănăstirii *Adormirea Maicii Domnului* din Călărășauca este semnată de căpitanul A. Zașciuk⁵, dar fără a menționa explicit anul fondării schitului. Alte lucrări care vizează

¹ Dimitrie P. Micșunescu, *Vișitând mănăstirile basarabene și bucovinene*, București, 1937, p. 82-86.

² ANRM, fond 125, inv. 4, dosar 1450, f. 191 verso.

³ DIR, A. Moldova, Veacul XVII, vol. I, p. 238-239.

⁴ Paul Mihailovici, *Registrele actelor din arhiva de la Constantinopol a Sf. Mormânt*, extras din RSIAB, XXIV, 1934, p. 23-33, 39, 45.

⁵ А. Запук, *Материалы по географии и статистике России, Бессарабская губерния*, Санкт Петербург, 1862, том. II, p. 231-233.

istoria mănăstirilor din Basarabia⁶ au preluat practic informațiile din cartea lui A. Zașciuk, fără a aduce vreun punct de vedere nou.

Cu toate că nu există informații documentare directe cu privire la întemeierea schitului Călărășăuca, putem stabili, în linii generale, momentul fondării acestuia. O sursă epigrafică vine să ne confirme că în anul 1776 schitul exista deja; în acel an schitul tocmai era hotărnicit cu stâlpi de piatră, de un stângen înălțime. S-a păstrat un asemenea stâlp, pe care se află o inscripție, scrisă în limba română (cu caractere chirilice) având următorul cuprins: „hotarul mănăstirii Călărășăuca, ieromonah Samuil egumen, anul 1776”⁷. Sursele documentare vin să confirme aceeași vechime. Dintr-un hrisov emis de Grigore Ghica voievod la 17 mai 1776, aflăm că schitul urma să fie dijmuit, împreună cu restul moșilor aflate în stăpânirea mănăstirii ieșene Sf. Sava din Iași⁸. Astfel, nu poate fi o simplă coincidență realizarea hotărniciei schitului și emiterea unui act domnesc de dijmuire a acestuia; deci, putem afirma cu certitudine că anul 1776 este momentul în care a fost fondat schitul, chiar dacă este posibil ca și anterior să fi existat aici viață monahală.

Pentru a limpezi în detaliu procesul de fondare a schitului Călărășăuca trebuie mai întâi să cunoaștem evoluția în timp a moșiei Călărășăuca/Mășcenii. După cum am menționat anterior, pe parcursul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, moșia Călărășăuca era cunoscută sub denumirea de „Mășcenii”. O primă mențiune o aflăm în hrisovul lui Ieremia Movilă voievod, din 27 aprilie 1605, prin care întărește satul Mășceanii de pe Nistru, ținutul Soroca, popii Onciul, care l-a dobândit de la Bilav uricar; stăpânirea asupra satului fusese revendicată de stolnicul Grigore Talpă și de Cozac⁹. În lipsa documentelor, nu cunoaștem cum au evoluat lucrurile. Hrisovul lui Ștefan Tomșa voievod din 9 aprilie 1623, menționează că anterior acestei date, moșia Mășcenii a aparținut hatmanului Balica Isac († 1612, la Cornul lui Sas), al cărui neam a fost depozitat de pământuri din cauza trădării sale („hicleniei”) ¹⁰. *De facto*, documentul în cauză pecetluiește dania făcută de voievod slugii sale, marelui vameș Manolache¹¹; domnul i-a dăruit, pe lângă alte sate, și moșia Mășcenii. În același an, la 29 noiembrie, Radu Mihnea voievod întărește lui Manolache mare vameș, satele Rogojani, Roșieci și Vistiernici, pe Răut și Mășcenii, pe Nistru, în ținutul Soroca¹². Timp de mai bine de un deceniu nu se cunoaște nimic despre moșia vizată. Cert este că la 6 martie 1633 Alexandru Iliș voievod întărește donația făcută de postelnicul Enache¹³ mănăstirii Sf. Sava din Iași (închinată la rândul său, Sfântului Mormânt), care cuprinde moșiile Bricăuți/Brosăuți, Cococeni/Căcăceni, Larionești, Mășceani/Mășcenii, Glinseni/Glișeni și Mateuți din ținutul Soroca. În anul următor, la 16 mai 1634, Vasile Lupu voievod emite o poruncă potrivit căreia locuitorii satelor menționate – la care se adaugă și Slobozia Saucăi – să asculte de administrația mănăstirii ieșene Sf. Sava¹⁴. Neînțelegerile dintre mănăstirea Sf. Sava din Iași cu foștii proprietari ai moșiilor vizate

⁶ П. Крушев, *Бессарабия*. Издание газеты «Бессарабейцъ», Москва, 1093, с. 167-169; Arhimandritul Visarion Puiu, *Mănăstirile din Basarabia*, Chișinău, 1919, vol. XI, p. 64.

⁷ ANRM, fond 125, inf. 4, dosar 1450, f. 191.

⁸ ANRM, fond 125, inf. 4, dosar 1450, f. 190 verso.

⁹ DIR, A. Moldova, Veacul XVII, partea I, p. 238.

¹⁰ DRH, A. Moldova, volumul XVIII (1623-1625), București, 2006, p. 150.

¹¹ *Ibidem*, p. 79-82.

¹² *Ibidem*, p. 181-182.

¹³ DRH, A. Moldova, volumul XXI (1632-1633), București, 1971, p. 393-394; CDM, vol. II, 1621-1652, București, 1959, p. 187.

¹⁴ DRH, A. Moldova, volumul XXII (1634), București, 1974, p. 147.

continuă, deoarece între 1 septembrie 1641 - 31 august 1642, rudele lui Balica Isac¹⁵ – Voruntar, Savin, Ștefan, Nicoară (Prăjescu), Maricăi, ș.a. –, împart satele ce i-au aparținut, iar Maricăi îi revine satul Mășcenii. Aproape peste o sută de ani, la 5 august 1733, Constantin Mavrocordat, domnul Moldovei, emite o dispoziție pentru venitul dughenelor de la Mișiceni/Mășcenii, din ținutul Soroca, către mănăstirea Sf. Sava¹⁶.

Prezentul act și cele emise ulterior menționează că cei împuterniciți cu dijmuirea erau niște persoane ocazionale. Astfel, la 2 iunie 1741 (7249), este împuternicit cu strângerea dijmei de pe moșiile mănăstirii Sf. Sava din ținutul Soroca (inclusiv Mișcenii) trimisul mănăstirii¹⁷, iar la 11 ianuarie 1742 Constandinache, pârcălabul de Soroca, înlocuiește pe vornicelul numit de administrația mănăstirii Sf. Sava pentru a supraveghea moșiile mănăstirești Briceni, Sudarca, Ariunești și Mășcenii. Situația dată sugerează că la acest an încă nu exista o comunitate monahală pe moșiile mănăstirii Sf. Sava din ținutul Soroca, care să se ocupe cu supravegherea sau dijmuirea moșiilor mănăstirești.

În secolul al XVIII-lea litigiul dintre mănăstirea Sf. Sava și neamul foștilor proprietari a luat o amploare și mai mare. Astfel, la 20 februarie 1743, ispisocul lui Constantin Mavrocordat, domnul Moldovei, întărește hotărârea divanului cu referință la moșiile Broscăuți, Mășcenii, Căcăcenii și Slobozia Saucăi din ținutul Soroca, proprietatea mănăstirii Sf. Sava și între Nicolae Costin, biv vel jitnicer, și Ion Zosin biv vătav¹⁸. În aceeași perioadă, la 18 noiembrie 1744, alt domnitor, Ioan Mavrocordat, întărește hotărârile anterioare ale moșiilor Broscăuți, Mășcenii, Căcăcenii și Slobozia Saucăi și le dă în stăpânire mănăstirii Sf. Sava¹⁹.

Majoritatea izvoarelor scrise nominalizează neamul Cantacuzinilor drept ctitori ai schitului Călărășăuca, făcând referință la testamentul din 7 februarie 1747²⁰ al Mariei Cantacuzino, soția vistiernicului Ilie Cantacuzino²¹. În acest testament se menționează că satele Slobozia Saucăi, Mășcenii și Balicova (pe care petiționara le avea ca zestre de la părinții săi, Miron Costin²² și Elena Movilă, nepoata lui Simion Movilă voievod, care a avut ca zestre averea rămasă de la Isac Balica hatmanul)²³, se află în litigiu cu mănăstirea ieșeană Sf. Sava, în administrarea căreia se află, iar dacă prin judecată vor fi redobândite, o parte din această avere să fie donată „schitului nostru”. Astfel, vorbim de o evidentă confuzie, deoarece unii cercetători au încercat să identifice prin acest „schit al nostru”, schitul Călărășăuca, deși se cunoaște bine faptul că părinții Mariei erau ctitorii schitului Drăgușani, iar neamul Cantacuzinilor fusese ctitor al mănăstirii Bisericieni. Deci, referința „schit al nostru”, pe care o face vistierniceasa Maria Cantacuzino, ar putea fi raportată doar la aceste două locașuri monahale, cu atât mai mult cu cât, la 1747, nu există nici un document care ar atesta existența schitului Călărășăuca.

¹⁵ Isac Balica, căsătorit cu Nastasia, fiica lui Nestor Ureche, mare vistiernic, 27 noiembrie 1607-30 iunie 1608, hatman 23 ianuarie-26septembrie 1609.

¹⁶ Paul Mihailovici, *op. cit.*, p. 23-27, 33, 39, 45.

¹⁷ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II – Moldova, București, 1966, p. 218-219.

¹⁸ Paul Mihailovici, *op. cit.*, p. 23-27, 33, 39, 45.

¹⁹ *Ibidem*, p. 23-27, 33, 39, 45.

²⁰ *Moldova în Epoca Feudalismului*, volumul VIII, Chișinău, 1998, p. 202-204.

²¹ Este posibil ca această idee să fi fost preluată din adresarea către împăratul Rusiei, Alexandru Nicolaevici, a împuternicitorului mănăstirii Călărășăuca, consilierului de curte Ivan Vasilevici Cristi, din data de 15 aprilie 1863, în care, printre alte dovezi, este citat și acest argument.

²² Ctitorul schitului Drăgușan.

²³ Stoicescu Nicolae, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV–XVII*, București, 1971, p. 365, 388.

La 6 mai 1753, rudele vistiernicesei Maria Cantacuzino, Iordache Cantacuzino vel stolnic, Nicolae Costin, Ion Zosin, neamul Movileștilor și al Mironeștilor, revendică prin judecată moșiile din ținutul Sorociei, aflate în administrarea mănăstirii Sf. Sava²⁴. Cu toate aceste încercări, moșia rămâne în continuare în administrarea mănăstirii Sf. Sava. Astfel, la 9 decembrie 1755²⁵, Matei Ghica, domnul Moldovei, prin cartea sa, poruncește dijmuirea locuitorilor satelor Sudarca, Brăiceni, Larionești, Mișiceni, Călărășăuca, Briceni și Căcăceni din ținutul Sorociei, în folosul mănăstirii Sf. Sava. Acest document menționează pentru prima dată toponimul Călărășăuca, având, din acest punct de vedere, o deosebită valoare istorică. Tot aici este menționat și Mășcenii, fapt care ne permite să afirmăm că denumirea de „Călărășăuca” era folosit pentru identificarea unei părți din moșia menționată, toponim care, ulterior, l-a substituit pe cel inițial, de „Mășcenii”.

Ulterior, mănăstirea Sf. Sava, la fiecare schimbare a domnitorilor, își asigura legitimitatea asupra proprietăților sale prin obținerea unor cărți de întărire, precum ar fi cele emise de domnitorii Constantin Racoviță, din mai 1756 și Grigore Ioan Calimachi, din 3 mai 1763²⁶.

În hrisovul emis de Grigore Ghica voievod, din 15 mai 1776, se menționează pentru prima dată și schitul mănăstirii, aflat pe moșia Mășcenii²⁷, care urma să fie dijmuat alături de celelalte sate ale mănăstirii Sf. Sava. Totodată, se întărește ca schitul să rămână în continuare în stăpânirea mănăstirii ieșene Sf. Sava, de unde se explică și colectarea impozitelor de către aceasta. Pentru a ușura strângerea corectă a impozitelor, la doar zece zile de la emiterea actului, în ziua de 26 mai 1776²⁸, se fac mărturii hotarnice asupra unor loturi de pământ ale schitului Călărășăuca. Astfel, această mărturie hotarnică menționează pentru prima dată schitul cu numele Călărășăuca, moșia schitului fiind hotărnicită, fapt demonstrat de inscripția de pe un stâlp de hotar menționat anterior, fiind, totodată, și prima nominalizare a unui slujitor, Samuil.

Luând în considerație că în numeroasele documente privitoare la moșia Mășcenii nu s-a aflat nici o referință privitoare la existența vreunui lăcaș monahal aici, pe parcursul a peste două secole și jumătate (1605–1776), se poate trage concluzia că acesta datează doar din 1776. Din acest an s-au păstrat mai multe documente privitoare la schitul Călărășăuca, acum petrecându-se câteva evenimente importante:

1. Atestarea existenței schitului – la 15 mai 1776.
2. Atestarea denumirii schitului, „Călărășăuca” – la 26 mai 1776.
3. Hotărnicia moșiei schitului – la 26 mai 1776.
4. Atestarea unui administrator al schitului, Samuil – la 1776.

Informațiile în cauză ne permit să afirmăm că 1776 poate fi considerat anul întemeierii schitului/mănăstirii Călărășăuca. Această aserțiune este argumentată prin faptul că în aceeași perioadă începe și construcția bisericii de piatră, finalizată în anul 1782.

²⁴ 6 mai 1753, Anafora lui Constantin Cehan Racoviță, domnul Moldovei, privind judecata lui Iordache Cantacuzino vel stolnic, Nicolae Costin, Ion Zosin, neamul Movileștilor și al Mironeștilor cu mănăstirea Sf. Sava, pentru moșiile din ținutul Sorociei; Paul Mihailovici, *op.cit.*, p. 23-27, 33, 39, 45.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ ANRM, fond 125, inv. 4, dosar 1450, f. 190 verso.

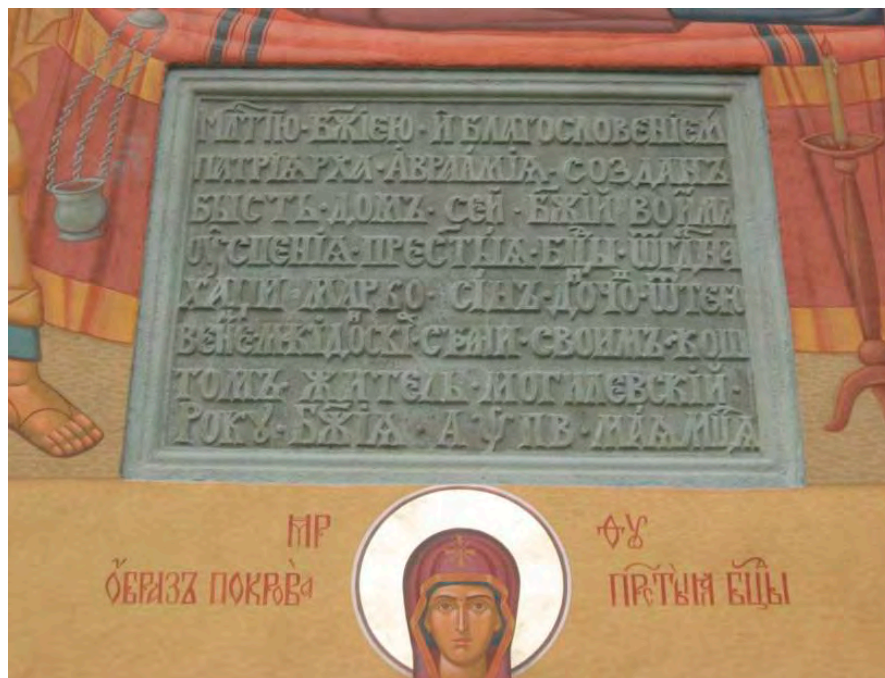
²⁸ Paul Mihailovici, *op. cit.*, p. 23-27, 33, 39, 45.

În anul 1780, Marko Donciov (este Marcu Donici?), negustor și „hagiu” (pelerin) la locurile sfinte, locuitor al târgului moldovenesc Movilău²⁹ din ținutul Soroca, originar din Macedonia, având și binecuvântarea Patriarhului Ierusalimului Avramie, începe a construi o biserică din piatră în schitul Calarașovca. Binecuvântarea patriarhală este absolut necesară, deoarece schitul așezat pe moșia Mășceni - Călărășăuca, de facto și de jure se afla în proprietatea mănăstirii Sf. Sava din Iași, care, la rândul său, era închinată mănăstirii Sfântului Mormânt din Ierusalim, în subordinea patriarhului de acolo. Menționăm că Marko Donciov a putut să primească înalta binecuvântare aflându-se în pelerinaj în Ierusalim (fiind atestat în pisanie drept „hagiu”), dar și în timpul aflării patriarhului în Țările Române, între 1780 și 1784. Avramie a iscălit cartea pastorală care s-a întocmit cu acest prilej, alături de mitropolitul Moldovei, Gavriil (Callimachi), și de Ioan, episcopul de Roman³⁰. Se crede că, pentru ajutorul acordat, patriarhul l-a investit pe Marko Donciov cu funcțiile de epitrop al schitului și administrator al moșiei Călărășăuca. După moartea lui Marko Donciov (1809), administrația Mănăstirii Sf. Sava a trimis ca stareț pe ieromonahul Lazăr, care trebuia să plătească anual mănăstirii ieșene, ca embatic, suma de 100 lei.

PISANIA МЛСТІЮ•БЖІЮ•И•БЛАГОСЛОВЕНІЕМ• •ПАТРІАРХА• АВРААМІА•СОЗДАНЪ• •БЫСТЬ•ДОМЪ•СЕЙ•БЖІИ•В О•ИМѦ• •ОУСПЕНІА•ПРЕСТЪА•БДЦЪ•Ѡ•Г•С•Д•Н•А• • ХАЦІИ•МАРКО•СІНЪ•ДОНЧОВ•Ѡ•Е•ТІЮ• •ВЕНЕЦ•МАКІД ОНСКИИ•СТРАНИ•СВОИМЪ•КОШ ТОМЪ•ЖИТЕЛЬ•МО ГИЛЕВСКИИ• •РОКУ•БЖІА•АЦПВ•МАА•М•СЦА	Cu mila lui Dumnezeu și cu binecuvântarea patriarhului Avraamie s-a ridicat să fie aceasta casă lui Dumnezeu în cinstea Adormirii Maicii Domnului de la domnul hagiu Marko fiu lui Donciov, originar din Țara Macedonia, cu cheltuiala sa, locuitor al Movilăului anul Domnului 1782 luna mai (transcrierea ne aparține – M. B.).
--	--

²⁹ Într-un document datat în 18 august 1796 este nominalizat, printre târgurile de pe margine, și Movilăul (*Moldova în Epoca Feudalismului*, Chișinău, vol. XI, doc. 181, p. 237-238). În secolul al XIX-lea, sub ruși, pentru a nu fi confundat cu Movilăul Podoliei de pe malul opus, a fost numit târgul Otaci. Situație similară cu cea a târgului Rașcov (doc. 181, 183).

³⁰ Ioan Ivan, *Patriarhi ai Ierusalimului în Moldova*, în MMS, LI, 9-12, 1975.



Pisania mănăstirii Călărășauca

În 1813, după anexarea Basarabiei de către Rusia, ca urmare a politicii bisericești țariste, schitul Calărășovca a fost transformat în mănăstire, aflată în subordinea Eparhiei Chișinăului și Hotinului. Astfel, a fost modificat statutul său din schit în mănăstire. Cu toată acestea, mai bine de jumătate de secol, administrația mănăstirii Sf. Sava a încercat să păstreze controlul asupra mănăstirii Călărășauca, fapt care i-a reușit doar în prima perioadă. În anul 1819, pentru a da mănăstirilor o organizare nouă, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni insista, într-o circulară, ca în toate mănăstirile să fie introdusă „viața în comun”³¹. Acest mod de organizare a fost asimilat cu mare dificultate în Basarabia. Viața în comun a fost introdusă definit pe la 1830, în timpul mitropolitului Dimitrie (Sulima). În anul 1821, în Basarabia sunt menționate 12 mănăstiri, printre care se afla și mănăstirea de călugări Călărășauca. În majoritatea mănăstirilor, călugării și stareții erau de origine străină. De exemplu, la începutul secolului al XIX-lea, la Călărășauca toți stareții erau de origine rusă³²; din această cauză, slujba se citea și se cânta în slavonă. Totodată, arhipăstorii constatau că, grație evlaviei cu care se făcea slujba lui Dumnezeu, la Călărășauca se adunau, mai ales în postul mare, o mulțime de enoriași³³.

Ca urmare a frecventelor conflicte la acest capitol, în anul 1860, împuternicitul Sf. Mormânt, arhimandritul Nicodim, înaintează la judecată revendicări asupra pământului și pădurii aflate în posesia mănăstirii Călărășauca. Judecata Zemstvei ținutului Soroca, în urma investigațiilor efectuate, se stabilește că revendicările înaintate de arhimandritul Nicodim sunt neîntemeiate, iar prin protocolul din 28 iulie 1861, se stipulează că i se refuză împuternicitului Sf. Mormânt prezentarea în instanță a drepturilor asupra moșiei mănăstirii Călărășauca. Împuternicitul însă nu s-a oprit și a transferat dosarul prin

³¹ Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia, în veacul al XIX-lea, sub ruși*, Chișinău, 1931, p. 96.

³² *Ibidem*, p. 97-98.

³³ *Ibidem*, p. 203.

comisia și biroul de hotărnicire. În urma deciziilor biroului în cauză, care erau evident în detrimentul mănăstirii Călărășăuca, aceasta din urmă depune o contestație. Judecătoria Civilă a Regiunii, luând act de acțiunile nejustificate, anulează deciziile Comisiei și ale biroului de hotărnicire și restabilește hotărârile Judecătoriei Zemstvei ținutului Soroca³⁴. La 15 aprilie 1863, împuternicitul mănăstirii Călărășăuca, consilierul de curte Ivan Vasilievici Cristi, înaintează o petiție în adresa împăratului rus, Alecsandr Nikolaevici, în care prezenta foarte detaliat dreptul mănăstirii Călărășăuca asupra moșiei pe care o deține, potrivit argumentelor sale, de mai bine de un secol³⁵. Un raport cu conținut similar este prezentat în Consistoriul Duhovnicesc din Chișinău de starețul mănăstirii, egumenul Gherman³⁶. Drept urmare a acestor demersuri și ale altor comunități monahale, la 9 martie 1873, țarul Alecsandru II a emis Regulamentul cu privire la transferul imobilelor din Basarabia, proprietatea mănăstirilor din afara Imperiului Rus, sub jurisdicția Bisericii Ruse. Drept rezultat, la 7 iulie 1873, au fost transferate în proprietatea statului rus moșiile Arionești, Unguri, Călărășăuca, Sudarka, Sauca și Briceni, deținute anterior de mănăstirea Sf. Mormânt, decizii contestate de Mănăstirea Sf. Mormânt, caz dezbătut și în Guvernul Senatului Ruses. Printre inventarele moșiilor enumerate, se afla și cel moșiei mănăstirii Călărășăuca, care cuprindea: teren agricol – 153 desetine, 400 stânjeni; pădure – 151 desetine, 2050 stânjeni, și teren accidentat – 5 desetine, 400 stânjeni.

La 28 august 1874, inginerul hotarnic interimar al ținutului Soroca, secretarul de colegiu Alexandru Donskoi, în urma dispoziției inginerului hotarnic al regiunii Bogdan Eitner, din 20 mai 1861, cu nr. 415, și cu acordul administratorului moșiilor Sf. Mormânt al Domnului, în prezența martorilor din satele Unguri și Călărășăuca, a verificat și înnoit hotarele mănăstirii Călărășăuca, alcătuind respectiv planul și cartea de hotărnicie, care la 31 martie 1876 a fost înmănată oficial administrației mănăstirești.

Un rol deosebit în viața spirituală a mănăstirilor îl deține activitatea didactică, astfel Pravilele din 1836 impun ca mănăstirile să înființeze școli pentru instruirea copiilor clerului și ai populației din împrejurimi³⁷.

În acest context, menționăm că în anii 1828-1829 a fost desființat schitul Soroca, care se afla într-o moșie cu satul Zastâncă³⁸. Toată averea mobilă și comunitatea monahală sunt transferate la cel mai apropiat schit, Cosăuți, iar egumenul, starețul Lazăr, ca urmare a cererii sale, este transferat la mănăstirea Călărășăuca. Biserica este vândută moșierului din satul Mereșăuca, Vasile Dascăl, care o transferă în forma sa originală în satul Sauca, unde înlocuiește vechea biserică³⁹. În anii 1836-1838, după desființarea schitului Cosăuți, o parte din averea acestuia îi revine mănăstirii Călărășăuca, printre care, din cauza îndepărtării locului, o podgorie de vie este vândută de către starețul Inochentie⁴⁰, moșierului Vartolomeu, proprietarul moșiei Cosăuți.

³⁴ ANRM, fond 208, inv. 6, dosar 1643, f. 16, date despre mănăstirile din Eparhia Chișinăului, din anul 1905.

³⁵ ANRM, fond 214, inv. 1, dosar 1.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 61.

³⁸ ANRM, fond 208, inv. 2, dosar 20. Aflarea fără evidență în mănăstirea Călărășăuca, diacon Mihail Fiancovici, 80 ani, 1830-1832. De notat că mănăstirile care o duceau greu material, au fost închise în timpul conducerii episcopului Dimitrie, și anume schiturile Rezina, Rughi (de frați), Lomanova, Soroca, Cărătura și mănăstirile Cosăuți și Horodiște; v. și Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia*, p. 97.

³⁹ ANRM, fond 205, inv. 1, dosar 5897.

⁴⁰ ANRM, fond 208, inv. 2, dosar 1588, f. 8.

În anul 1848, cu binecuvântarea ieromonahului Serafim, starețul mănăstirii Călărășăuca, ieromonahul Anatolie, adună din nou jertfe pentru construcția bisericii, timp de un an totalizând 660 ruble argint, vite, cai – 10 capete și 200 oi, pânză etc⁴¹. În 1853, general-maiorul Nikolai Cerchez, cu mijlocirea financiară a principesei Elena Mihailovna Cantacuzino, construiește a doua biserică de piatră, care a fost sfințită la 6 decembrie a aceluiași an, în ziua de pomenire a Sf. Ierarh Mitrofan al Voronejului (o părticică din moaștele sfântului se află la Călărășăuca). În 1911 biserica a fost reconstruită prin osârdia starețului Ioan.

În anul 1909, în urma intervenției mitropolitului Serafim, prin ordinul nr. 15020 din 7 noiembrie, mănăstirea Călărășăuca a fost transformată definitiv într-o mănăstire chinovială (de trai comun)⁴². La 1912, la Călărășăuca, misionarul antischismatic T. Volovei a înființat cursuri pentru misionarii antischismatici cercuali și pentru preoții din regiunea mănăstirilor Curchi, Călărășăuca, Ismail⁴³.

Ca urmare a decretului cu nr. 6177 a Sfântului Sinod din 17 mai 1916, prin care se specifica că mănăstirile de călugări de la Călărășăuca – Adormirea Maicii Domnului și cea de la Japca – Înălțarea Domnului, se reorganizează în mănăstiri de maici, păstrându-se pentru ambele denumirile anterior deținute, toate bunurile mobile și imobile ale acestor mănăstiri fiind transferate comunităților monahale din fostele mănăstiri Lesna și Virov⁴⁴. Conform decretului Consistoriului Duhovnesc din Chișinău de la 27 mai 1916, cu nr. 13977, a fost formată Comisia pentru inventarierea averii mănăstirii Călărășăuca în următoarea componență: blagocinul mănăstirilor, arhimandritul Theognost, starețul mănăstirii Iona împreună cu frații din mănăstire, preotul din orașelul Otaci, Sosipatru Grimalski, care au activat în mănăstirea Călărășăuca, cu întreruperi, în perioada iunie - august 1916.

Verificând minuțios și comparând cu numerarul arătat în cărțile de registru ale inventarului bunurilor bisericești, comisia a constatat că toate bunurile, cu excepția celor învechite și excluse din registru, se află de față, întocmindu-se un nou registru al bunurilor, fiind incluse și piesele achiziționate cu ocazia restaurării și renovării bisericii Sf. Mitrofan, la 1911. Comisia a mai verificat restul averii din proprietatea gospodărească, mobilă și imobilă, inclusă în registrele mănăstirești din anul 1915, fiind luate la evidență clădirile, lucrurile aflate în stăreție și în alte clădiri, cerealele, bovinele și ovinele, precum și inventarul agricol, alcătuind un registru detaliat, redactat în patru exemplare. În cele din urmă, Comisia a controlat sumele de bani după cărțile de venit – cheltuielile pentru anul 1916, constatând că suma în numerar este de 97 de ruble 9 copeici, în bilete de contribuție veșnică – 300 de ruble și suma depozitată de 53 850 de

⁴¹ ANRM, fond 208, inv. 4, dosar 647, f. 26.

⁴² Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 431.

⁴³ *Ibidem*, p. 440.

⁴⁴ Mănăstirea de maici Virov cu hramul *Atotmilostivului Mântuitor* s-a aflat în satul Virov, comuna Sokolov, gubernia Sedlețk (eparhia Holmsk) (în prezent satul Viruv, voievodatul Mazovețk, Polonia). A fost înființată în anul 1894 de către egumenia Ecaterina, stareța mănăstirii Lesninsk, ca o filială a acestui așezământ monahal. Prima egumenă a fost Anna Virovskaya (1894–1903). Printre citorii așezământului sunt țarul Nikolai al II-lea și cuviosul Ioan de Kronstadt. La începutul secolului al XX-lea în mănăstire erau 200 de maici, care aveau grijă de 450 de copii și 50 de bătrâni. Din cauza evenimentelor politice din Europa, în anul 1915 comunitatea monahală de la Virov este evacuată în Rusia și desființată, maicile fiind îndreptate în mănăstirile din guberniile Petrograd, Kostroma, Pskov, Moscova, Reazan, iar din iulie 1916 și în Basarabia. Din raportul egumenii Ambrozia către arhiepiscopul Antonie. Dosar despre transformarea mănăstirilor Călărășăuca și Japca, din mănăstire de bărbați în mănăstire de femei, 1916-1918; ANRM, fond 208, inv. 4 (3), dosar 4722.

ruble. În acest mod, toate bunurile identificate și înregistrate, împreună cu actul de livrare și recepție, și sigiliul mănăstirii, au fost transmise de fostul stareț, egumenul Iona, nou numitei starețe Ambrosia. Actul de inventariere – care a durat din 9 iunie până în 12 august 1916 – a fost semnat de blagocinul mănăstirilor, arhimandritul Theognost, egumenul Iona (fostul stareț), egumena Ambrozia (nou numita stareță), preotul din orașelul Otaci, Sosipatru Grimalski, ieromonahul Teodosie, ieromonahul Antonie, monahia Iraida⁴⁵.

Menționăm în acest context primul stareț cunoscut al mănăstirii de călugări, egumenul Samoil (1776) și ultimul stareț, care au devenit nume prolific pentru istoricul comunității monahale: Iona, egumen (1897–1916)⁴⁶. Numele său mirean era Iacob Hâncotă; acesta s-a născut la 1853, comuna Costești (Chișinău), unde a absolvit școala populară; a îndeplinit ascultare la mănăstirea Frumoasa (14 decembrie 1881); a fost tuns în călugărie la 28 octombrie 1884; hirotonit ierodiacon la 21 aprilie 1885; numit econom la 4 decembrie 1887; hirotonit ieromonah la 24 ianuarie 1888; a fost transferat la mănăstirea Hârjauca, în calitate de econom, la 9 octombrie 1889; a fost desemnat temporar *namestnic* la mănăstirii Hârjauca (20 octombrie 1892); numit temporar stareț la mănăstirii Țigănești (30 decembrie 1893); a îndeplinit funcția de stareț la mănăstirii Călărășăuca (4 mai 1897). Cu binecuvântarea Sf. Sinod, din 3 aprilie 1898, a fost înălțat în rangul de egumen, de către episcopul Iacob (27 mai 1898); devine stareț al mănăstirii Călărășăuca la data de 14 februarie 1900. După desființarea mănăstirii Călărășăuca este transferat la mănăstirii Țigănești (30 iunie 1916), apoi transferat la Condrița (8 august 1918); a fost preot la mănăstirea Japca (1920), după care devine duhovnic la mănăstirea de maici Călărășăuca; Este gratificat cu nabadernița la 3 februarie 1891; a primit mulțumire din partea împăratului Rusiei pentru că a donat un clopot (în valoare de 370 ruble) mănăstirii Călărășăuca (25 ianuarie 1898); a primit cruce de la Sf. Sinod (14 aprilie 1904); medalie acordată de Crucea Roșie pentru ajutorul acordat în războiul ruso-nipon (21 octombrie 1907); pentru străduința de a împodobi biserica, a primit un hrisov (21 octombrie 1907); i s-a conferit medalia *Sf. Ana* (6 ianuarie 1913).

În concluzie, constatăm că istoria acestei mănăstiri nu este pe departe scrisă, iar cercetările noastre vor continua, prin studierea numeroaselor dosare de arhivă privitoare la viața și cultura comunității monahale de la mănăstirea Călărășăuca.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ ANRM, fond 1217, inv. 1, dosar 137. Tabloul situației preoților pentru anul 1925, f. 6-7.

SATELE DIN COMUNA MIROSLAVA (JUDEȚUL IAȘI). STUDIU ISTORIC

Sorin Iftimi

A. Vechimea satelor componente ale comunei Miroslava

Înainte de anul 1864, când au fost înființate comunele rurale, fiecare dintre cele 13 sate care compun astăzi comuna Miroslava au avut o evoluție independentă. De aceea, în privința începuturilor lor, putem accepta și o ordonare alfabetică a localităților, pentru ca textul istoric să poată fi mai ușor parcurs de cititorul de astăzi. Cum este și firesc, unele sate au o veche origine medievală, în timp ce altele au apărut abia în epoca modernă. Evoluția istorică a acestor sate se rezumă adesea la o cunoaștere a curgerii proprietății din aceste localități. Mai buna cunoaștere a trecutului acestor sate ar presupune o abordare de tip monografic, într-o lucrare mult mai amplă, neputând fi finalizată în paginile de față.

Balciul. Deși despre satul propriu-zis informațiile sunt târzii, toponimul apare în documente încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea. Hotarnica satelor Găureni și Ezereni, care aparțineau mănăstirii Socola, era astfel descrisă, la 4 septembrie 1694: „apa Boziei, care se numește acum valea Bârbovei, fântâna lui Răzmiriță, pomii Țațai, muchia dealului celui mare, *Balciul*, rediul Făureștilor, biserica Făureștilor, Siliște, Bahlui, capul Burducului, fântâna lui Berbeci, rediul lui Tătar, Tăuteștii, fântâna Stratinei, fântâna Tomii, *hotarul Uricanilor*, groapa lui Calotă, fântâna lui Marco, Ulmii Pietrei, valea și coada Bahnei, *Valea Ursului*, *hotarul Procelnicilor*, Surda, hotarul Bârbovei, Movila Armanței, pomii lui Eustatie, Horpăjel”¹. Dealul Balciu este amintit și la 20 mai 1713, în hotarnica satului Ezereni a mănăstirii Cetățuia².

Brătuleni. Acest sat din ținutul Cârligătura era vândut de „Goioae” lui Dumitrașco Ștefan mare logofăt, la începutul secolului al XVII-lea³. La 1635 „hotarul Brătulenilor” este menționat în hotarnica moșiei Mihăilești⁴.

La 15 septembrie 1687, Constantin Cantemir voievod judeca pricina dintre dichiul de la mănăstirea Galata cu Mihăilă cămărașul, pentru hotarul Voroveștilor „care se împreunează cu hotarul Brătulenilor”, dichiul zicând că Mihăilă cămărașul a luat zeciuiala și de pe hotarul Voroveștilor, moșia mănăstirii Galata. Vornicul de poartă trimis la fața locului a găsit că într-adevăr, a intrat Panaiote, ginerele lui Bute, cu două pământuri în hotarul Voroveștilor și a îndreptat această situație⁵.

La 14 septembrie 1704, Mihai Racoviță voievod întărea Saftei, fata Rustei și feciorilor ei Enache și Dumitrașco stăpânirea asupra satului Brătuleni pe Bahlui, din

¹ CDM, III, nr. 1682, p. 374; vezi și documentul din 18 septembrie 1696, la nr. 1862, p. 412.

² CDM, V, nr. 1167, p. 317.

³ DIR, A, XVI-V, p. 6, 27.

⁴ CDM, II, nr. 1084, 1085, p. 229.

⁵ CDM, III, nr. 1108, p. 249.

ținutul Cârligătura, luat de la Alexandra, jupâneasa lui Ursache vistierul și de la fiul său, Dumitrașco Ursăchel stolnicul, în domnia lui Constantin Cantemir (1685-1692), pentru 3100 lei, împrumutați de Ursache vistiernicul la Țarigrad (Constantinopol) și pe care nu i-a mai dat, după mărturia boierilor⁶.

Ciurbești. Satul Ciurbești beneficiază de o monografie recentă, din care se pot extrage numeroase date privitoare la evoluția istorică a așezării⁷. Prima mențiune documentară a satului este cea din hotarnica mănăstirii Dobrovăț, de la 7 octombrie 1503, când este amintită „movila cea mare a Ciurbeștilor”⁸.

Ciurbă este un nume de persoană, provenind dintr-o poreclă: în limba maghiară „csorba” însemna „Știrbul”⁹. Ne putem gândi că neamul Ciurbă era de origine ardelenescă (din „Țara Ungurească”), descinzând, probabil, dintr-un personaj venit la est de Carpați în anturajul lui Dragoș Vodă „descălecătorul” Moldovei. Forma de plural a denumirii satului arată cel puțin două-trei generații ale aceluiași neam stăpânind așezarea înainte de atestarea de la 1503.

În sfatul domnesc al Moldovei documentele amintesc un boier cu acest nume, între anii 1420 și 1436. Sigiliul său a fost atârnat pe pergamentul din 13 decembrie 1421, emis de Alexandru cel Bun în favoarea fostei sale soții Rimgalla, alături de alte 53 de sigilii boierești¹⁰. Sigiliul său, deși nu conține un scut, are niște elemente heraldice: două vârfuluri de săgeată dispuse în pal, cu vârfulurile în sus și în jos, flancat de o semilună în dextra și de o stea cu cinci colțuri în senestra.

O fiică sau o nepoată a personajului amintit este Ciurbina (= „a lui Ciurbă”), sora boierului Nicoară Sârbescul. La 1469 domnul Ștefan cel Mare cumpăra de la ei prisaca Balica de pe hotarul târgului Iași (în zona mănăstirii Frumoasa?) pentru a o face danie Mitropoliei cu hramul „Sf. Gheorghe” de la Suceava „pentru pomenirea răposatei noastre soții Evdochia”¹¹.

La 15 decembrie 1508, a fost emis un document pentru satul Fântâna Iepurelui, pe pârâul Borodace, sat cumpărat de *Ciurbă* cu uric de la Iliș vodă și Ștefan vodă, întărit la 1508 de Bogdan voievod, nepoatelor lui Ciurbă Slavna (fiica Frosinei) și Feodor, Dolca, Vastuca (copii lui Oliușca)¹². La 17 ianuarie 1626, în hotarnica locului din jurul mănăstirii Hlincea (aflată pe hotarul târgului Iași) este amintit satul Ciurbești și „movilele Ciurbeștilor”, care marcau limitele acestei moși¹³.

Ciurbești făcea parte dintre cele câteva sate din ținutul Cârligăturii care erau subordonate Curții domnești din Iași. La 1654 este amintit satul Ciurbești „din ocolul târgului Iași”.

La 4 aprilie 1642, voievodul Vasile Lupu, împreună cu cei patru arhierei și cu Sfatul boierilor, întărea uricul mănăstirii Bârnova pe satul Ciurbești din ținutul Iași, cu

⁶ CDM, V, nr. 359, p. 92.

⁷ Constantin Todi, *Satul Ciurbești. Monografie*, Gura Humorului, Editura Terra Design, 2006, 125 p.

⁸ DRH, A, III, p. 526-530, nr. 295; vezi și *Catalog de documente din Arhivele Statului Iași. Moldova*, vol. I, 1398-1595, întocmit de Virginia Isac, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1989, p. 168-169, nr. 399; și CDM, I, nr. 271, p. 79-80.

⁹ Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 165, vezi și Constantin Todi, *op. cit.*, p. 31.

¹⁰ Leon Șimanschi, *Cele mai vechi sigilii domnești și boierești din Moldova*, în AIIAI, XVII, 1980, p. 148 și anexele, p. 156, fig. 25 (sigiliul lui Ciurbă).

¹¹ DRH, A, II, p. 232-233, nr. 157 (vezi și nota 2 a editorului de la p. 234).

¹² DIR, A, XVI-I, p. 81-82, nr. 77; vezi și CDASI, p. 180-181, nr. 430; CDM, I, nr. 282, p. 82.

¹³ CDM, Supliment I, 417, p. 154.

iaz, moară și poieni (Poiana Mare din Mogoșești, din Fundătura, din Poiana Rotundă) dăruit de Miron Barnovschi vodă Gavrilăș mare logofăt¹⁴.

La 12 mai 1676, Alexandru beizadea, fiul lui Antonie vodă Ruset, scria vătămănilor și tuturor locuitorilor din Ciurbești să asculte de mănăstirea Bârnova, deoarece egumenul s-a jeluț că sătenii lucrează la Curtea domnească din Iași în loc să lucreze pentru mănăstire¹⁵. Situația a fost reglementată de Antonie vodă Ruset, la 3 mai 1677, când hotărăște, în urma plângerii călugărilor, ca țărani din satul Ciurbești să lucreze câte două zile într-o lună pentru călugări, iar aceștia să le dea loc de fânaș pentru cosit în hotarul satului „însă unde va fi voia oamenilor”; călugării să-și ia zeciuiala din pâine (= grâne), fânaș și din venitul grădinilor. La pâră ce au avut călugării au arătat dresă de la alți domni pentru satul Ciurbești, din ocolul târgului Iași, cu poieni de fânaș, heleșteu și cu moară, dăruit mănăstirii Bârnova de Miron Barnovschi voievod. S-au plâns și pentru „vecini” (supușii mănăstirii) care „s-au ispitit să nu asculte de călugări”¹⁶. Trebuie precizat aici că locuitorii din Ciurbești, prin faptul că satul lor făcea parte și din ocolul Curții domnești din Iași, aveau obligații directe și față de Curtea domnească, nu doar către mănăstirea Bârnova.

La 25 mai 1660, Ștefăniță Lupu vodă judeca pricina dintre mănăstire Hlincea și mănăstirea Bârnova, pentru niște mori făcute de Marco Rusul, mai jos de morile gălătenilor, despre care mănăstirea Bârnova susține că sunt pe locul ei, în hotarul Ciurbeștilor, iar mănăstire Hlincea arată că sunt pe o bucată de loc pe care le-a dat-o Miron Barnovschi vodă, în hotarul târgului Iași. Vornicul de poartă dă dreptate mănăstirii Hlincea, urmând ca aceasta să-i întoarcă lui Marco Rusul cheltuiala, după cum se vor tocni¹⁷.

La 9 octombrie 1662, Eustatie Dabija vodă, împreună cu sfatul său, judeca pricina dintre mănăstirea Hlincea și mănăstirea Bârnova, pentru un vad de moară la pârâul Miculinei (Nicolinei). Călugării de la Bârnova susțineau că aceste mori sunt în hotarul satului lor, Ciurbești, dar cei de la mănăstirea Hlincea au dovedit, prin ispisoc de la Miron Barnovschi vodă, că morile erau făcute de egumenul Dosoftei al mănăstirii Hlincea și că se află la 100 de stânjeni de Bârnova, la malul Humei. Pentru aceasta au avut pâră și în domnia lui Gheorghe Ștefan, însă atunci fiind „vremi cu primejdie”, n-au arătat ispisocul. Se vorbește de 100 de lei dați de călugării de la Bârnova lui Marco morar și de faptul că mănăstirea a ținut pe nedrept acele mori, timp de 6 ani¹⁸.

La 24 iunie 1670, Gheorghe Duca vodă întărea mănăstirii Bârnova din Codrîi Iașilor stăpânirea asupra satului Ciurbești, cu vecini și heleșteu și moară, dăruite de Miron Barnovschi voievod – din ocolul târgului Iași – pentru care s-au pârât cu vecinii din acest sat și hotărăște ca aceștia să lucreze în fiecare lună câte două zile pentru mănăstire, iar călugării să le dea în schimb loc de cosit fânul, însă „nu unde va fi voia oamenilor, ci unde va fi voia călugărilor”, care vor lua zeciuială din pâine, din fân, grădini și din tot venitul¹⁹. În aceleași condiții a fost întărit privilegiul mănăstirii, al 20 decembrie 1675, de către Antonie vodă Ruset²⁰.

¹⁴ CDM, II, nr. 1591, p. 322.

¹⁵ CDM, III, nr. 41, p. 34.

¹⁶ CDM, III, nr. 161, p. 58.

¹⁷ CDM, IV, nr. 540, p. 132.

¹⁸ CDM, IV, nr. 892, p. 201.

¹⁹ CDM, IV, nr. 1975, p. 417.

²⁰ CDM, IV, nr. 2496, p. 517; la fel și la 27 decembrie 1675; vezi nr. 2505, p. 519.

La 17 august 1672, mai mulți săteni, Pascal Stratul, Mărdarie, Neculai și Apostol, mărturiseau, la cererea egumenilor Arsenie de la mănăstirea Cetățuia și Leontie de la mănăstire Bârnova, care este hotarul moșiei Ciurbești dinspre Horpazul „că din copilăria noastră umblând cu vacile și de la părinții noștri ne spune precum să desparte Ciurbeștii cu Horpazul”. În hotarnică se amintește drumul Șcheilor, malul Miculinei, Mocrița și drumul Bârnovei²¹.

Heleșteul Ciurbeștilor. La 12 octombrie 1655, Gheorghe Ștefan vodă înștiința pe cămănarii și bezmănarii târgului Iași că scutește de camână mare și mică și de bezmen o cârciumă a mănăstirii Bârnova, ce este la heleșteul lor, la Ciurbești, „sub Codru”²². La 27 decembrie 1675, Antonie vodă Ruset întărea același privilegiu, arătând că acea crâșmă este „la heleșteul lor din Ciurbești, sub codrul, la morile lor, căci nu au alta în târg”²³.

La 1 noiembrie 1714, Nicolae Mavrocordat voievod scria lui Axinte Uricarul să meargă împreună cu egumenii mănăstirilor din Moldova închinat la Sfântul Mormânt de la Ierusalim, și să hotărânicească locul de la Ciurbești al mănăstirii Bârnova, dinspre satul Cornești, cumpărat de Beldiman, al doilea vistier, de la Hrisanth Notaras, patriarhul de Ierusalim. Beldiman să nu se mai amestece la balta mănăstirii Bârnova, nici la locul de peste baltă, sub codru²⁴. În aceeași zi s-a făcut un act similar pentru Beldiman, stăpânul Corneștilor²⁵. La 5 noiembrie, același an, domnul întărea uric mănăstirii Bârnova stăpânirea asupra părții de moșie din hotarul Ciurbeștilor, dinspre Cornești, care i-a rămas după ce Beldiman, vistier al doilea, a cumpărat jumătate din Cornești²⁶.

Cornești. La 1 noiembrie 1714, Beldiman, vistiernic al doilea cumpăra de la Hrisanth Notaras, patriarhul Ierusalimului, un loc la hotarul *Corneștilor* (jumătate de sat), de pe moșia mănăstirii Bârnova, închinată la Biserica Sf. Mormânt de la Ierusalim, stabilind și hotarul dinspre Ciurbești, cu condiția ca vistierul să nu se amestece la balta mănăstirii, nici la locul de peste baltă, „măcar de mi-ar scrie și dresale”. Acum au pus și stâlpi de piatră pe hotarele ce amintesc drumul cel mare ce vine de la Iași, hotarul Ezerenilor și unde a fost via lui Blejan. Între martori au fost Paisie, egumenul mănăstirii Galata, Athanasie egumenul mănăstirii Bârnova, Iustin, egumenul mănăstirii Barnovschi, toate acestea fiind închinat la Ierusalim²⁷. La 5 noiembrie, același an, domnul întărea uric mănăstirii Bârnova stăpânirea asupra părții de moșie din hotarul Ciurbeștilor, dinspre Cornești, care i-a rămas după ce Beldiman, vistier al doilea, a cumpărat jumătate din Cornești. Hotarul moșiei lui Beldiman s-a ales de la început pe Valea Rece, dar acesta a mai cerut o bucată de loc și din baltă; călugării însă i-au dat o bucată de loc în altă parte, ca să nu se amestece la balta mănăstirii²⁸.

Găureni. Găurenii se numără printre cele câteva sate din ținutul Cărligăturii care erau subordonate Curții domnești din Iași. Voievodul Alexandru Lăpușneanu a înzestrat Mănăstirea de maici de la Socola, de pe hotarul orașului Iași, ctitoria sa, cu mai multe sate care mai înainte fuseseră ascultătoare de ocolul târgului Iași, printre care „Ezerenii, cu marele iaz de acolo și cu loc de moară, precum și satul Găureni, cu loc de moară în Galata și cu iazuri și cu locuri de mori în Socola”. Cunoaștem acest lucru dintr-un act de

²¹ CDM, IV, nr. 2186, p. 457.

²² CDM, IV, nr. 144, p. 53.

²³ CDM, IV, nr. 2506, p. 519.

²⁴ CDM, V, nr. 1268, p. 347.

²⁵ CDM, V, nr. 1269, p. 347.

²⁶ CDM, V, nr. 1272, p. 248.

²⁷ CDM, V, nr. 1269, p. 347.

²⁸ CDM, V, nr. 1272, p. 248.

întăritură dat de Petru vodă Șchiopol, întrucât privilegiul de la Alexandru vodă s-au pierdut în domnia lui Ioan vodă cel Viteaz, când au prădat turcii și tătarii toată țara²⁹. Abia un document din 1696 menționează faptul că cele două sate făcuseră anterior parte din ocolul târgului Iași³⁰. Actul respectiv conține și o hotarnică amănunțită a acestor sate. Un alt act, de la 1713, arată că satul Găureni trecuse de la ținutul Cărligăturii la ținutul Iașilor.

Alexandru Lăpușneanu a făcut această danie către mănăstirea Socola în prima sa domnie, când încă nu plănuia să facă din Iași principala reședință a Domniei; dar nici după ce „Domnia s-a așezat mai cu temei la Iași” domnul nu a revenit la decizia de a scoate satele respective de sub ascultarea Curții domnești de aici.

La 4 septembrie 1694 hotarnica satelor Găureni și Ezereni, este arătată astfel: apa Boziei, care se numește acum valea Bârbovei, fântâna lui Răzmiriță, pomii Țațai, muchia dealului celui mare, Balciul, rediul Făureștilor, biserica Făureștilor, Siliște, Bahlui, capul Burducului, fântâna lui Berbeci, rediul lui Tătar, Tăuteștii, fântâna Stratinei, fântâna Tomii, hotarul Uricanilor, groapa lui Calotă, fântâna lui Marco. Ulmii Pietrei, valea și coada Bahnei, Valea Ursului, hotarul Procelnicilor, Surda, hotarul Bârbovei, Movila Armancei, pomii lui Eustatie, Horpăjel³¹.

La 18 septembrie 1696 Antioh Cantemir vodă întărea, la rândul său, stăpânirea mănăstirii Socola asupra celor două sate, „Ezereni și Găureni din ocolul târgului Iași”, care fuseseră hotărnicite în timpul lui Constantin Duca voievod (1693-1695), când mănăstirea a cuprins, fără drept, și jumătate din satul Făurești a lui Manolache Ruset, în lipsa acestuia din țară. Socotindu-se nedrept ispisocul hotărât în timpul lui Constantin Duca, s-au hotărnicit din nou satele Ezereni și Găureni dinspre hotarul Hlincii și Cetățuiei, de către vornicul de poartă Ștefan Pilat³². Hotarnica enumeră următoarele repere: apa Boziei numită valea Bârbovei, fântâna lui Răzmiriță, drumul mare, Pomii Țații, Balciul, Izvoarele, Scăuele, Miroslova, dealul Făureștilor, Bahlui, Durduz, Coadă Gârlii, fântâna lui Berbeci, fântâna lui Tocilă, Rediul lui Tătar, Tăutești, Hârtoape, fântâna Stratini, Uricani, Groapa lui Calotă, fântâna lui Marco, Ulmii Petrii, Valea Ursului, Procelnici, Surda, Movila Armancei, pomii lui Istrati, Horpăjel. Hotarul satului Găureni al mănăstirii Socola mai este amintit și la 4 noiembrie 1667, în hotarnica odăii de la Valea Bacului, de pe hotarul târgului Iași³³.

La 4 mai 1709, Constantin Zberia mare logofăt și Savin Uricariul făceau cunoscută domnului hotarnica făcută împreună cu oameni buni și megieșii părților de moșie ale mănăstirii Socola, din satul Găureni, ce făcea parte din ocolul târgului Iași. Hotarele fixate acum aminteau de Ezereni, Făurești, Scăuele, piscul înalt, locul de prisacă al lui Enache postelnicul, șesul Bahluiului, fântâna lui Berbeci, budăiul lui Movilă, râpele lui Gârdea, hotarul Grămăticului, valea Tăuteștilor, fântâna lui Lupu vistierul, fântâna lui Toma, Uricani, groapa lui Calotă și ulmii Petrii³⁴.

La 27 mai 1720, Ghedeon, călugărul, numit în mirenii Gavriil Huțic din Uricani, mărturisește că ajungând la slăbiciune l-a rugat pe Ezechel, egumenul mănăstirii Trei Ierarhi, și l-a călugărit la mănăstirea Copou, unde și-a dat via ce o are la Găureni, pe

²⁹ DIR, A, XVI-III, p. 211-213.

³⁰ CDM, IV, nr. 1862.

³¹ CDM, III, nr. 1682, p. 374.

³² CDM, III, nr. 1862, p. 412.

³³ CDM, IV, nr. 1558, p. 334.

³⁴ CDM, V, nr. 860, p. 229.

locul mănăstirii Socola, lângă via lui Dediu spătar, urmând să o lucreze el cât va trăi, iar după moarte să-i fie danie bisericii³⁵.

Horpaz. Satul este amintit în hotarnica moșiei mănăstirii Hlincea. Miron Barnovschi întărea mănăstirii Hlincea, la 1626, locurile și grădinile din jurul mănăstirii, loc domnesc din ocolul târgului Iași, mai jos de satul Hlincea. În hotarnică sunt menționate toponimele: Băhnița, iazul Iezereni, Horpaz, grădina lui Adam, casa Șoldăului (Șalgăului?), Ciurbești, Humă, Bahna cu lozele, Arjavățul, Mocrețul, apa Miculinii (Nicolina)³⁶.

Hotarnica satelor Găureni și Ezereni, de la 4 septembrie 1694, la care am mai făcut referire, era următoarea: apa Boziei, care se numește acum valea Bârbovei, fântâna lui Răzmiriță, pomii Țațăi, muchia dealului celui mare, Balciul, rediul Făureștilor, biserica Făureștilor, Siliște, Bahlui, capul Burducului, fântâna lui Berbeci, rediul lui Tătar, Tăuteștii, fântâna Stratinei, fântâna Tomii, hotarul Uricanilor, groapa lui Calotă, fântâna lui Marco. Ulmii Pietrei, valea și coada Bahnei, Valea Ursului, hotarul Procelnicilor, Surda, hotarul Bârbovei, Movila Armancei, pomii lui Eustatie, *Horpăjel*³⁷.

Miroslava. Denumirea localității este consemnată în limba slavă a vechilor documente. „Miroslava selo” nu este o denumire feminină, așa cum ar părea în limba română, ci avea înțelesul de „satul lui Miroslav”. Acest Miroslav nu este însă atestat documentar în actele moldovenești din secolele XV-XVI. Cele mai multe dintre documentele vechi mai ales din secolul al XVII-lea, fac referire la Miroslava mai ales ca o *podgorie* decât ca la un *sat*³⁸. Chiar și viile din jurul mănăstirii Galata erau arătate ca fiind „la Miroslava”, sugerând că acesta era vechiul nume al întregului deal.

Petru Șchiopul dăruia mănăstirii Galata, la 18 decembrie 1589, braniștea Miroslava din jurul mănăstirii, precum și Iazul lui Mihai din țarina târgului Iași³⁹. La 30 martie 1641, Vasile Lupu împuternicea mănăstirii Galata de Sus să strângă oameni și să îngrească viile de la Miroslava. Cei ce nu vor lucra la facerea îngreșării să fie „certați”, iar viile zălogite⁴⁰. Dumitrașco vodă Cantacuzino porunca, la 20 mai 1685, ca cei care au vii la Miroslava, unde este moșia mănăstirii Galata din Deal și le părăsesc timp de trei ani, pustiindu-se, nu vor mai avea nici un amestec la aceste vii, ci le va lucra ori mănăstirea, ori cine va vrea⁴¹.

Constantin Cantemir, la 14 aprilie 1687, împuternicea pe egumenul mănăstirii Galata să aducă la cunoștința tuturor celor care au vii pe locul mănăstirii, la Miroslava, și au fugit, pustiindu-se viile, încă din zilele lui Duca vodă, să meargă să lucreze viile până la Sf. Gheorghe, iar pentru cei ce nu vor veni, să lucreze mănăstirea viile sau să le dea cui va voi să le lucreze⁴². Același domn arăta, la 4 mai 1691, în urma jalbei egumenului Leontie de la mănăstirea Galata, locuitorilor ce aveau vii pe locul mănăstirii de la Miroslava și „nu le lucrează și nu le îngreșesc, lăsându-le paragină și strică viile altora, întrând dobitoacele sau făcând curățituri, livezi, puind pomi și stupi, vânzând viile altora și făcând schimburi sau alte meșteșuguri fără știrea egumenului, va trimite slujitorii domnești ca să facă izvod de viile părăginite și neîngreșate, poruncind tuturor care au vii

³⁵ CDM, V, nr. 1687, p. 462.

³⁶ CDM, II, nr. 274, p. 71-72.

³⁷ CDM, III, nr. 1682, p. 374; vezi și documentul din 18 septembrie 1696, la nr. 1862, p. 412.

³⁸ Vezi Vasile Chirica, Silviu Văcaru, *Podgorii ieșene*, Iași, Editura Helios, 2000, p. 143-152.

³⁹ DIR, A, XVI-III, p. 107, 447.

⁴⁰ CDM, II, nr. 1510, p. 308.

⁴¹ CDM, III, nr. 884, p. 204.

⁴² CDM, III, nr. 1082, p. 244.

pe acel loc să și le lucreze și să le îngreșească. Cei despre care se va afla că vor fi făcut pagubă, vor plăti paguba și dacă nu-și vor lucra via până în al treilea an, egumenul să dea acea vie cui va vrea să o lucreze”⁴³. Tot Constantin Cantemir revenea, la 8 iulie 1691, aflând de la egumenul Leontie că pe locul mănăstirii sunt vii nelucrate de 8 ani și de 12 ani, îl împuternicește pe acesta să dea acele vii oricui va voi să le lucreze, luându-și ei rodul, deoarece nefiind îngreșate fac pagubă și altora care și le lucrează. Judecându-i pe cei care le-au părăsit și vor să le ia înapoi, aceștia pierd cauza, iar cei care le lucrează să și le păstreze⁴⁴.

La 1 octombrie 1693, Constantin Duca voievod, în urma jalbei egumenului Paisie de la mănăstirea Galata din Deal, întărea împuternicirea dată de domnii de mai înainte egumenului Leontie, de a lua viile de pe moșia de la Miroslava, din ocolul târgului Iași, dată de ctitorul ei, Petru voievod (Șchiopul, la 1583), ca cei care au lăsat viile nelucrate până în al treilea an și să le ia egumenul și să le dea celui care va vrea să le lucreze, luându-și rodul din vii și din pomeți și dând zeciuială mănăstirii. Pentru aceasta s-a judecat egumenul Leontie în timpul lui Constantin voievod, dând rămași pe cei care le părăsiseră și voiau să și le ia înapoi⁴⁵. Domnul revine cu aceeași întărire și în anul următor, la 1 august 1694⁴⁶.

La 30 iunie 1702 Constantin Duca voievod judeca pricina dintre Paisie, egumenul mănăstirii Galata cu feciorii Nacului fost logofăt de vistierie (Gheorghe, Toader și Ion) care cereau să le fie dată în stăpânire o vie de la Miroslava, părăsită de tatăl lor în urmă cu 18 ani; această vie fusese dată de egumenul lui Gligor Jora logofăt al treilea, pentru a o lucra. Domnul dă dreptate mănăstirii și hotărăște din nou ca viile nelucrate de foștii proprietari să fie date în lucru de egumen celor care vor vrea să le lucreze. Se amintește o carte domnească mai veche, de la Constantin Cantemir vodă, când, jeluindu-se egumenul Leontie de la Galata „pentru viile părăginite, care nu aduc folos mănăstirii, s-a strigat, cu carte domnească, în târgul Iași, ca cei ce au vii acolo să și le îngreșească și să le lucreze, să ia rodul viilor și al pometului, și să dea zeciuială mănăstirii, și neieșind nimeni, s-au dat ceste vii mănăstirii”⁴⁷.

În afară de viile mănăstirii Galata, vechile documente amintesc și alte vii aflate „la Miroslava”. Vasile Lupu vodă întărea, la 28 martie 1640, proprietățile ctitoriei sale, mănăstirea Trei Ierarhi din Iași; între acestea și 12 fâlci de vie cu prisacă la Miroslava⁴⁸. La 6 mai 1676, Antonie Ruset voievod întărea mănăstirii Dealul Mare din Codrîi Iașului, daniile făcute de ctitorul acesteia, postelnicului Iani Hadâmbul. Între acestea se amintește și un „loc de grădină și cu fântână, vii, la Miroslava, pe locul mănăstirii Galata, la Ezereni”⁴⁹. Pe la 1676-1678, Gavriil și fratele său Vasile, feciorii lui Ștefan, vindeau lui Ion, cumnatul lui Savin, o vie cu pomet la Miroslava, cu 12 lei bătuți⁵⁰.

La 14 mai 1677, Dochîța preoteasa și fiul ei Cristea au vândut mănăstirii Trei Ierarhi o vie la Miroslava, în dealul lui Ștefan Vodă, într-o cărare cu altă vie a mănăstirii, lângă via lui Adam ungurul, cu 60 de lei bani buni, cumpărată de la Alexa din Făurești⁵¹.

⁴³ CDM, III, nr. 1349, p. 303-304.

⁴⁴ CDM, III, nr. 1388, p. 311-312.

⁴⁵ CDM, III, nr. 1606, p. 358.

⁴⁶ CDM, III, nr. 1667, p. 371.

⁴⁷ CDM, V, nr. 143, p. 37.

⁴⁸ CDM, II, nr. 1414, p. 293.

⁴⁹ CDM, III, nr. 37, p. 33.

⁵⁰ CDM, III, nr. 112, p. 49.

⁵¹ CDM, III, nr. 170, p. 60.

La 5 noiembrie 1682, aceeași Dochîța, soția lui Iane fost peaveț (cântăreț bisericesc), cu feciorii ei Neculai, Ursul, Lena și Ștefan din Iași, vindeau lui Andronic, diac domnesc, și soției sale Maria a treia vie pe care o mai avea în Miroslava, la un loc cu alte două vie vândute mai înainte, cu cramă și cu pomii din capul viei, cu 70 taleri bătuți, bani gata⁵².

La 18 ianuarie 1693, Mihai Amoașii „ungurul” (catolic) cu soția sa Catrina, vindeau lui Gheorghîță și jupânesei sale Măriuța o vie cu pomet în deal la Miroslava, la Valea lui Ștefan Vodă, între via răposatului Constantin fost postelnic și a lui Simion mare clucer, cu 70 de lei bătuți⁵³. La 14 aprilie 1695, Ion și cu femeia lui Maria vând lui Dumitrașco, vâtaf de mezelgii, și soției sale Maria, o vie la Miroslava, în valea lui Ștefan Vodă, cu 25 lei bătuți⁵⁴.

La 6 mai 1658, Anghelina Nechiforeasa din târgul Iași, cu fiica sa Paraschiva și cu ceilalți copii, cămărașului Iane Hadâmbul, vând o vie la Miroslava, între Malăș și Efrem, cu 60 de lei bătuți⁵⁵.

La 10 martie 1665, Eustatie Dabija voievod judeca pricina dintre Agoștin din Târgul Iași cu Gheorghîță Vișan, pentru niște vie din Miroslava, pe valea lui Ștefan vodă, pe locul mănăstirii Galata, care au fost pustii, pe vremea cazacilor, iar Agoștin a tăiat pădurea și le lucrează din timpul foametei; dă rămas din toată legea țării pe Vișan, care n-a vrut să-și ia viile când a trebuit, să plătească câte un taler bătut de falce, iar viile să le țină Agoștin⁵⁶.

La 20 martie 1665, Casin, Isac, Ionașco și Mărica, verii lui Vasile Gialalău din Iași, vând marelui postelnic Stamate 11 dughene în Iași. Documentul arată că aceste dughene au fost ale lui Vasile Gialalău, iar în timpul lui Constantin Șerban voievod (1659) fiind numit cămăraș de ocnă, a luat niște bani domnești, pentru care vină, în timpul lui Ștefăniță Lupu vodă (1659-1661) i s-a tăiat capul, iar pentru banii domnești i s-au luat casele și dughenele din Iași, precum și *viile de la Miroslava*, care i s-au dat lui Stamate postelnic, pentru slujbă credincioasă⁵⁷. Eustatie Dabija vodă întărea această danie, la 20 aprilie 1665⁵⁸.

La 6 mai 1669, Malăș, fost fuștaș, cu soția lui Nastasia, vând nepotului lor Toader, vâtaful de darabani de la Steagul agăi și soției lui Vasilica, o vie la Miroslava, cu pomeți, pentru 40 lei bătuți, bani gata⁵⁹. La 6 august 1669, Ioanichie egumenul mănăstirii Galata întărea vâtafului Teodor stăpânirea asupra viei cumpărată de la fuștașul Malăș, pe moșia Miroslava a mănăstirii, cu datoria de a plăti zeciuiala din produse. Dacă via va fi neîngrijită, va trece în stăpânirea mănăstirii⁶⁰. La 15 mai 1674, Toader vâtaful de darabani de la steagul Doamnei, cu soția lui Vasilica, vindeau lui Iane postelnicul via de la Miroslava, între via acestuia și a lui Macri pânzarul, pe care o avea cumpărată de la Malăș fuștașul și soția sa Nastasia⁶¹.

La 9 iunie 1669 Gheorghe Duca vodă, în urma judecării pricinii dintre Ștefan Staneșchi iuzbașa și Canilo, fratele lui Hristofor săoriul, pentru niște vie din Valea lui

⁵² CDM, III, nr. 757, p. 179.

⁵³ CDM, III, nr. 1542, p. 344.

⁵⁴ CDM, III, nr. 1702, p. 378.

⁵⁵ CDM, IV, nr. 333, p. 91.

⁵⁶ CDM, IV, nr. 1134, p. 251.

⁵⁷ CDM, IV, nr. 1141, p. 253.

⁵⁸ CDM, IV, nr. 1149, p. 254-255.

⁵⁹ CDM, IV, nr. 1793, p. 381.

⁶⁰ CDM, IV, nr. 1856, p. 394.

⁶¹ CDM, IV, nr. 2372, p. 493.

Ștefan vodă, din Miroslava, pe locul mănăstirii Galata de Sus, întărește lui Ștefan Staneșchi iuzbașa, lui Mihai și lui Anton stăpânirea peste acele vie, pe care le-au cumpărat de la mănăstirea Galata, dându-l rămas de toată legea țării pe Canilo⁶². La 15 noiembrie 1674, Gorie, feciorul lui Ștefan din Iași, vindea lui Savin, feciorul lui Dragomir, o vie la Miroslava, cu pomet, cu 15 lei bătuți⁶³.

La 30 martie 1676, Antonie vodă Ruset întârea hatmanului Alexandru Buhuș câteva fâlcii de vie la Miroslava, cumpărate de la Martin Panica; acesta, furând niște cai ai paharnicului Constantin și ai lui Ioniță călăraș de Covurlui, de la coada heleșteului din Iași, în vremea lui Dumitrașco vodă Cantacuzino (1674-1675), domnul a trimis pe un armaș și pe vornicul de poartă Dumitrașco Nichițelea să cerceteze cazul; astfel s-a aflat de la locuitorii din Miroslava (Giurcea șetrărel, Pătrașco fuștașul și alții) că Martin Panica a furat caii păgubașilor. Vinovatul s-a rugat de hatman să cumpere acea vie, iar cu banii și-a plătit capul de la închisoare și caii păgubașilor⁶⁴.

La 1 martie 1718, Nicolae, feciorul lui Martin Ungurul (=catolicul) din Miroslava, cu soția sa Magda, și cu feciorii lor, vând lui Constantin aga un pogon de vie cu pomet la Miroslava, în Valea lui Ștefan Vodă, între via lui Matei fuștașul cumnatul său, și între via lui Neculai Mititel meserciul (casapul) cu 18 lei bătuți⁶⁵.

Proselnici. Denumirea satului vine de la o funcție ce amintește de istoria teritoriului moldovenesc la începutul secolului al XIII-lea, de dinainte de întemeierea Moldovei. Este vorba de perioada de după marea invazie mongolă de la 1241-1242, care a dus la crearea marelui imperiu al lui Ghinghis Han – statul mongol al Hoardei de Aur. În acel moment istoric populația locală a fost supusă mongolilor și se îndatorase să plătească un tribut în vite⁶⁶. Istoricii sunt de acord că denumirea de „procelnic” desemna o funcție cu o pondere politico-militară, de oarecare importanță, desemnând pe cel care organiza strângerea, transportarea și predarea tributului în vite, către tătari⁶⁷. Zona Iașilor era ideală pentru reședința unui asemenea conducător local, deoarece mai multe drumuri din Moldova (pe care erau aduse vitele) se întâlneau aici, pentru a trece vadul peste Prut, în teritoriul stăpânit efectiv de mongoli.

Denumirea de funcție a devenit ulterior numele de familie. În domnia lui Alexandru cel Bun (1399-1431) apare în documente boierul Stoian Procelnic cel Bătrân, care stăpânea un întins domeniu în zona amintită. Funcția de procelnic dispăruse de multă vreme, dar amintirea s-a perpetuat în numele acestei familii boierești, descendentă dintr-un străvechi „procelnic”, existent înainte de descălecatul țării.

La 14 octombrie 1490 Ștefan cel Mare întârea uric slugilor sale, Iurșa și nepotul lui Iliăș Saulea, nepoții lui Stoian Procelnic cel Bătrân, satele de la Cârlișătură avute de bunicul lor din uric de la Alexandru cel Bun, anume: Procelnicii „unde a fost curtea bunicului lor Stoian Procelnic”, împreună cu alte sate de la același ținut, precum Bogdăneștii, Hovceștii, Medeleni, Nedeianii și Bogeasca (situate pe teritoriul comunei Horlești de astăzi), și pe Bahlui „unde a fost Dragoș” (loc situat azi în comuna Lețcani), și moara pe Bahlui; acestora se adăugau alte sate pe Jijia și alte câteva la est de Prut⁶⁸.

⁶² CDM, IV, nr. 1822, p. 387.

⁶³ CDM, IV, nr. 2398, p. 498.

⁶⁴ CDM, Supliment I, p. 932, p. 298.

⁶⁵ CDM, IV, nr. 1526, p. 419.

⁶⁶ Elena German, *Un domeniu medieval din ținutul Cârlișăturii*, în „Cercetări istorice” (CI), XXIV-XXVII, 2005-2007, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași, sub tipar.

⁶⁷ Renate Möhlerecamp, *Contribuții la istoria orașului Iași în secolele XIV-XV*, în AIIAI, XXI, 1984, p. 61-73.

⁶⁸ DRH, A, III, nr. 80, p. 155-157; vezi și DIR, A, XV-II, p. 144.

Actul precizează că privilegiul pe care l-a avut Stoian Procelnic cel Bătrân pe aceste sate, „acel privilegiu au pierit de turci, cum ne este cunoscut nouă și boierilor noștri”. Satul Procelnici este amintit ca hotărnicindu-se cu Medelenii și Oișanii⁶⁹. O parte de sat era întărită lui Bucium mare vornic⁷⁰.

La 20 iunie 1632, Alexandru Iliș voievod întârea uric mănăstirii Sf. Paraschiva (=Sf. Vineri) din Iași, zidită de Nestor Ureche fost vornic, o bucată de loc din hotarul satului Procelnici, la cărarea Jijiei, ținutul Iași, pentru care s-a pârat Gheorghe și Zavul, nepoții lui Saul, care susțineau că ocina face parte din satul Cozmești, după cum hotărnicise mai înainte Cehan fost vornic, Alexa vornic de gloată și mai înainte Bucium fost vornic cu Golâi fost logofăt⁷¹. Sunt amintite actele mai vechi ale satului, emise de voievozii Ștefan Tomșa și Radu Mihnea. Hotarele, puse de vornicul de gloată Vasile Roșca, amintesc de gârla Cocoroae, podul Ciolacului, Jijia, Hărmănești.

Hotarnica satelor Găureni și Ezereni, care aparțineau mănăstirii Socola, este astfel descrisă, la 4 septembrie 1694: apa Boziei, care se numește acum valea Bârbovei, fântâna lui Răzmiriță, pomii Țațăi, muchia dealului celui mare, *Balcu*, rediul Făureștilor, biserica Făureștilor, Siliște, Bahlui, capul Burducului, fântâna lui Berbeci, rediul lui Tătar, Tăuteștii, fântâna Stratinei, fântâna Tomii, hotarul Uricanilor, groapa lui Calotă, fântâna lui Marco. Ulmii Pietrei, valea și coada Bahnei, Valea Ursului, hotarul Procelnicilor, Surda, hotarul Bârbovei, Movila Armanței, pomii lui Eustatie, Horpăjel⁷². Hotarul Procelnicilor este amintit și la 20 mai 1713, în hotarnica satului Ezereni a mănăstirii Cetățuia⁷³.

La 20 februarie 1714, Nicolae vodă Mavrocordat scria vorniciilor de poartă să lase în pace pe oamenii de pe locul mănăstirii Socola, pentru că s-a plâns stareța de acolo că au luat doi boi de la doi oameni săraci pentru o cătană (oștean austriac) găsit mort între hotarele mănăstirii Galata, Proselnici și mănăstirea Socola⁷⁴.

Uricani. Denumirea satului Uricani vine, probabil de la cuvântul „uric”, ce desemna un act domnesc prin care se asigura stăpânirea ereditară asupra pământului. După cum s-a remarcat, este puțin probabil ca denumirea să fi venit de la „uricar”, scriitor de acte din cancelaria domnească, deoarece în această eventualitate, satul ar fi dobândit denumirea de „Uricari” și nu de „Uricani”⁷⁵.

S-a susținut că prima mențiune documentară a satului Uricani s-ar afla în documentul din 30 iunie 1456, prin care Petru voievod „miluiește pe sluga și scriitorul său Giurge Ioan Levici cu moșia Oneștii, la Cârligătură și Vorovești pe Bahlui, și între Bodârca și între Brăgești, un loc în pustie să-și facă sat”⁷⁶. În recenta monografie a localității se arată că documentul acesta a fost prezentat într-un proces pentru moșiile Uricani, Brătuleni, Mihăilești și Vorovești, într-o copie făcută de căminarul Manolache Codrescu⁷⁷; se mai precizează că originalul nu s-a păstrat în arhive: „Va fi fost luat probabil la plecarea

⁶⁹ DIR, A, XVI-I, p. 178.

⁷⁰ DIR, A, XVI-III, p. 171, 413-414, 440.

⁷¹ CDM, II, nr. 786, p. 170.

⁷² CDM, III, nr. 1682, p. 374; vezi și documentul din 18 septembrie 1696, la nr. 1862, p. 412.

⁷³ CDM, V, nr. 1167, p. 317.

⁷⁴ CDM, V, nr. 1203, p. 327.

⁷⁵ Mihai Constantinescu, *Uricani-Iași. File de cronică*, vol. I, Iași, Tipografia Polirom, 1996, p.15-17.

⁷⁶ Mihai Constantinescu, *op. cit.*, p. 26.

⁷⁷ M. Costăchescu, *Documente de la Ștefan cel Mare. Documente interne*, II, Editura Academiei, București, p. 585-588.

călugărilor greci din țară la Epitropia Sfântului Mormânt”⁷⁸. Într-adevăr, originalul documentului a părăsit țara; se afla în Arhiva Metohului Sf. Mormânt de la Constantinopol. El este cunoscut însă dintr-o fotocopie, adusă în țară de părintele Paul Mihail și depusă la Biblioteca Academiei din București. Documentul de la 1456 a fost publicat după fotocopia originalului⁷⁹. Parcurgând textul, constatăm că în el nu se găsește cuvântul „Uricani”; toponimele menționate în hotarnică nu credem că sunt suficiente pentru a susține că „locul de sat” fără nume, donat acum este cel pe care se va afla mai târziu vatra satului Uricani... Mihai Costăchescu a revenit apoi asupra acestei localizări, aducând mai multe argumente în sprijinul teoriei sale, pe care o susținea în continuare⁸⁰. Acesta este convins chiar că satul Onești din vechiul document și-a schimbat numele în Uricani, după ocupația noului proprietar, Giurgiu grămaticul din cancelaria domnească, devenit mai târziu „uricar”⁸¹.

Geograful Al. Obreja, într-o lucrare dedicată localităților din județul Iași, considera anul 1456 ca primă atestare a Uricanilor⁸². Autorii *Repertoriului arheologic al județului Iași* au considerat că prima mențiune documentară a satului Uricani este cea din anul 1627⁸³.

La 28 mai 1617, Ionașco, feciorul Nastasiei din Uricani, nepot de soră lui Farcă, vindea lui Miron Barnovschi staroste de Cernăuți (viitorul domn) partea sa de ocină din satul Uricani pentru un cal murg, breaz, pintenog, prețuit la 15 taleri. La vânzare sunt martori din Iași „și de la țară”, ceea ce ne permite să credem că documentul se referă la satul Uricani de lângă Iași⁸⁴.

La 25 iunie 1623, Miron Barnovschi hatman și pârcălab de Suceava dona mănăstirii Solca, din dreapta sa avere și din adevăratele sale ocini și cumpărături, satele Mlenăuți și Plopeni de la ținutul Dorohoiului; Barnovschi mai dona mănăstirii Solca alte două sate, între care și „satul Uricani, pe Bahlui, cu curți și cu mori pe Bahlui, și cu prisacă, ce este în ținutul Cârligăturii”. Însă aceste două sate să fie ale mănăstirii abia după moartea sa; să fie trecut la pomelnicul cel mare al mănăstirii⁸⁵. La 1 martie 1627, Miron Barnovschi vodă, printr-un act solemn făcea dani către mănăstirea Sf. Sava din Iași satul Uricani de pe Bahlui, cu moară în apa Bahluiului „ce de iznoavă am făcut-o”.

La 29 octombrie 1627, Miron Barnovschi vodă scria slujitorilor domnești de la ținutul Cârligătura, la robotnici, ilișari, goștinari de oi și de porci și desetnici de stupi și globnici și deșugubinari și cămănari și alții că, dacă vor vedea această carte domnească, să lase în pace satul mănăstirii Sf. Sava, anume Uricanii, căruia i-a acordat o scutire pentru 30 de oi și 10 capre și 10 vieri domnești de gorștină (porci), și pentru 20 de stupi domnești de desetină și de gloabe și de deșugubine și de camănă și de muncă și de iliș și de sulgiu și de alte angherii mai mărunte; să aibă a da numai „darea împărătească” (birul). „Mai mult să nu îndrăzniți să-i tulburați înaintea acestei cărți a domniei mele, nici pecetluit să nu cereți de la ei, fiindcă domnia mea m-am milostivit și am lăsat toate care

⁷⁸ Deși nu indică sursa, probabil că acea copie a documentului a fost publicată de Th. Codrescu în volumele sale din *Uricariul*.

⁷⁹ DRH, A, vol. II, nr. 61, p. 91-93 (cu o fotocopie la Pl. nr. XXV).

⁸⁰ Mihai Constantinescu, *Monografia bisericii și cimitirului Uricani*, Iași, Editura Ars Longa, 2007, p. 21-24.

⁸¹ *Ibidem*, p. 24-25.

⁸² Al. Obreja, *Dicționarul geografic al județului Iași*, Editura Junimea, Iași, 1979, p. 240.

⁸³ V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul Arheologic al județului Iași*, editat de Institutul de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Iași, 1984, vol. I, p. 393.

⁸⁴ CDM, Supliment I, nr. 334, p. 133.

⁸⁵ M. Constantinescu, *Uricanii*, I, p. 28-29.

le scriem mai sus să fie de trebuința sfintei mănăstiri. Așa să știți, altfel să nu fie! Însuși domnul a poruncit”⁸⁶.

Hotarnica satelor Găureni și Ezereni, din 1694, la care am mai făcut referire, amintește și de Uricani: apa Boziei, care se numește acum valea Bârnovei, fântâna lui Răzmiriță, pomii Țațai, muchia dealului celui mare, Balciul, rediul Făureștilor, biserica Făureștilor, Siliște, Bahlui, capul Burducului, fântâna lui Berbeci, rediul lui Tătar, Tăuteștii, fântâna Stratinei, fântâna Tomii, *hotarul Uricanilor*, groapa lui Calotă, fântâna lui Marco. Ulmii Pietrei, valea și coada Bahnei, Valea Ursului, hotarul Procelnicilor, Surda, hotarul Bârnovei, Movila Armancei, pomii lui Eustatie, Horpăjel⁸⁷.

Hotarul Uricanilor dinspre Rediul lui Tătar, loc din ocolul târgului Iași, este menționat, la 1 mai 1667, în hotarnica moșiei Rediu lui Tătar⁸⁸. Hotarul satului Uricani mai este amintit și la 4 noiembrie 1667, în hotarnica odăii de la Valea Bacului, de pe hotarul târgului Iași⁸⁹. Hotarul Uricanilor este menționat și la 20 mai 1713, în hotarnica satului Ezereni a mănăstirii Cetățuia⁹⁰. Heleșteul Uricanilor este amintit, la 24 iunie 1671, în hotarnica moșiei Rediu lui Tătar de pe hotarul târgului Iași⁹¹.

La 4 mai 1709, Constantin Zbierea mare logofăt și cu Savin uricarul au făcut hotarnica părții de moșie a mănăstirii Socola din satul Găureni. În hotarnică este menționat și satul Uricani⁹².

Podgoria Uricani este cunoscută printr-un vin de mare faimă altădată: vinul roșu de Uricani. Centrul viticol Uricani este unul dintre cele mai nordice puncte din țară unde se produc vinuri roșii de calitate⁹³. Plantațiile de vii, astăzi destul de restrânse, sunt amplasate pe versanții cu expunere sudică și sud-estică din stânga Bahluiului, între pârâul Lupului și pârâul Roșioru. Sunt cultivate soiuri precum Fetească neagră, Băbească neagră, Merlot, Cabernet, Sauvignon și Porto⁹⁴.

Valea Ursului. Localitatea este menționată în hotarnica satelor Găureni și Ezereni, din 1694: apa Boziei (Bârnovei), fântâna lui Răzmiriță, pomii Țațai, muchia dealului celui mare, Balciul, rediul Făureștilor, biserica Făureștilor, Siliște, Bahlui, capul Burducului, fântâna lui Berbeci, rediul lui Tătar, Tăuteștii, fântâna Stratinei, fântâna Tomii, hotarul Uricanilor, groapa lui Calotă, fântâna lui Marco. Ulmii Pietrei, valea și coada Bahnei, *Valea Ursului*, hotarul Procelnicilor, Surda, hotarul Bârnovei, Movila Armancei, pomii lui Eustatie, Horpăjel⁹⁵. Valea Ursului este amintită și la 20 mai 1713, în hotarnica satului Ezereni a mănăstirii Cetățuia⁹⁶.

Vorovești. Această localitate este amplasată mai sus de Onești, ținutul Cârliștău⁹⁷. La 1456 satul Vorovești făcea parte din întinsul domeniu al lui Ioil

⁸⁶ DRH, A, XIX, nr. 248.

⁸⁷ CDM, III, nr. 1682, p. 374; vezi și documentul din 18 septembrie 1696, la nr. 1862, p. 412.

⁸⁸ CDM, IV, nr. 1466, p. 316.

⁸⁹ CDM, IV, nr. 1558, p. 334.

⁹⁰ CDM, V, nr. 1167, p. 317.

⁹¹ CDM, IV, nr. 2080, p. 437.

⁹² CDM, V, nr. 860, p. 229.

⁹³ Mihai Constantinescu, *Uricani-Iași. File de cronică*, vol. I, 1996, p. 83-86 (Podgoria Uricani); p. 87-92 (Podgoria Uricani în literatură).

⁹⁴ V.D. Cotea, *Podgoria Uricani*, în revista „Cronica”, 1970, nr. 15; Valeriu V. Cotea, *Studiul soiurilor în vederea stabilirii celui mai corespunzător sortiment pentru producerea vinurilor roșii de Uricani-Iași*, 1991.

⁹⁵ CDM, III, nr. 1682, p. 374; vezi și documentul din 18 septembrie 1696, la nr. 1862, p. 412.

⁹⁶ CDM, V, nr. 1167, p. 317.

⁹⁷ Sorin Iftimi, *Evoluția ocolului domnesc al orașului Iași*, în „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului de Istorie Iași (IN), (serie nouă), I, 1995, p. 67-68.

protopop, moștenit de fiul acestuia Giurgiu grămatic⁹⁸. Se știe că la 1520 Episcopia de Rădăuți stăpânea o prisacă și o grădină în hotarul acestui sat; hotarnica prisăcii, consemnată în detaliu, se întindea „până la gardul țarinei”⁹⁹. Însă, la 1530, nepoții Marușcăi vindeau trei părți din satul Vorovești (pe care îl stăpânea Marușca în temeiul unui act de împărțeață de la Ștefan cel Mare) către Mihul portar de Suceava, pentru 300 zloți¹⁰⁰. Tot Mihul a cumpărat și prisaca (cu grădină) a episcopiei de Rădăuți, din același sat, pentru 300 zloți. Nu se știe cum a ajuns acest sat în posesia domnului Petru Șchiopul, care, la 1577, a dăruit satul Vorovești „cu vii, din Cârligătura”, mănăstirii Galata, zidită de el¹⁰¹. Apoi actele menționează că acest sat a fost drept domnesc (1579), din ocolul târgului Iași (1629, 1631, 1633)¹⁰².

La 17 ianuarie 1597, voievodul Ieremia Movilă dădea „cneaghinei (jupânesei) Comana” o carte domnească, prin care aceasta „să fie tare și puternică” a se așeza la satul Vorovești, în ținutul Cârligăturii, însă în partea unde a ținut Mihul hatmanul”¹⁰³.

La 27 martie 1602, Ieremia Movilă întărea aprodului Grama și soției sale Ana, fiica Urâtei, nepoata Odochiei, jupâneasa Mihului hatmanul, stăpânirea peste trei părți de ocină din satul Vorovești de la Cârligătura, cu loc de heleșteu, de moară, iaz și prisacă. Aceste părți de ocină fuseseră vândute de diacul Nichita, fratele Anei, lui Done negustorul din târgul Iași. Se știe că „a avut pâra” Grama aprod și Ana cu Nichita pentru zapisele făcute de acesta cu vicleșug, de la mătușa lui, Odochia, jupâneasa hatmanului Mihul, rămânând Nichita de toată legea țării. Astfel, Grama și Ana au răscumpărat acele părți de sat de la Done negustor, cu aceeași sumă de 70 de galbeni, iar alte rude n-au vrut să le dea ajutor la această răscumpărare, așa că nu aveau nici un drept asupra părților de sat¹⁰⁴.

Același domn, voievodul Ieremia Movilă (1595-1606), răscumpăra „viile de la Vorovești, care aparținuseră Domniei”¹⁰⁵. Constantin Movilă voievod, la 23 iulie 1611, întărea satul Vorovești mănăstirii Galata de lângă Iași¹⁰⁶.

În timp ce unele documente vorbesc despre caracterul etnic eterogen al sătenilor din Vorovești, ca urmare a unui act de slobozenie, prin care domnul dădea voie să fie colonizați aici oameni din alte țări, „rus sau leah sau ungur sau valah, sau fie orice limbă vor fi”¹⁰⁷.

Un act din 1636 consemnează o pricină între fiii lui Fetion, care părăsesc pe fiii lui Zota negustor, pentru a opta parte din a patra parte a satului Vorovești din ținutul Cârligătura. Modul în care a fost divizată proprietatea arată o continuitate a stăpânirii „răzășești” (în sensul de co-proprietari) în acest sat.

Toate acestea nu pot fi înțelese decât dacă presupunem că numai o parte a satului Vorovești a aparținut ocolului târgului Iași, sau că acest sat a avut două „trupuri” de moșie alăturate, pe care proprietatea a evoluat în paralel.

⁹⁸ DIR, A, XIV-XV-I, p. 285, 290.

⁹⁹ DIR, A, XVI-I, p. 173, 175.

¹⁰⁰ DIR, A, XVI-I, p. 323; vezi și cartea domnească emisă de Petru Șchiopul vodă, în CDM, Supliment, I, nr. 83, p. 59.

¹⁰¹ DIR, A, XVI-III, p. 92, 102, 104, 407, 409-410; XVI-IV, p. 223; XVII-III, p. 25; XVII-IV, p. 185, 464.

¹⁰² DIR, A, XVI-III, p. 104; CDM, II, nr. 528, 697; DRH, XXI, nr. 348.

¹⁰³ DIR, A, XVI-IV, p. 155.

¹⁰⁴ CDM, Supliment I, nr. 207, p. 92.

¹⁰⁵ IN, 1923, III, p. 116.

¹⁰⁶ DIR, A, XVII-III, p. 25, nr. 41; CDM, I, nr. 1513, p. 345.

¹⁰⁷ DIR, A, XVII-V, p. 198-199, 249.

S-au păstrat și alte documente care oferă informații istorice despre Vorovești. La 7 iunie 1676 Antonie vodă Ruset întârea lui Ionașcu stăpânirea asupra cumpărăturilor sale din Vorovești¹⁰⁸. La 24 februarie 1679, Gheorghe Duca vodă întârea stăpânirea mănăstirii Galata peste hotarul satului Vorovești¹⁰⁹. Fiul acestuia, Constantin Duca vodă, la 11 iulie 1685, porunca slujitorilor de la ținutul Cârligătura să lase în pace satul Vorovești al mănăstirii Galata de Sus, de: dajdie, zloți, lei, taleri, galbeni, orți și toate dările și angaralele, precum și de desetina de stupid și de gorștina de oi și de mascuri, având scutire și de la domnii de mai înainte, fiind locuitorii acestui sat poslușnici ai mănăstirii¹¹⁰. La 15 septembrie 1687, Constantin Cantemir voievod judeca pricina dintre dichiul de la mănăstirea Galata cu Mihăilă cămărașul, pentru hotarul Voroveștilor care se împreunează cu hotarul Brătulenilor, dichiul zicând că Mihăilă cămărașul a luat zeciuiala și de pe hotarul Voroveștilor, moșia mănăstirii Galata. Vornicul de poartă trimis la fața locului a găsit că într-adevăr, a intrat Panaiote, ginerele lui Bute, cu două pământuri în hotarul Voroveștilor și a îndreptat această situație¹¹¹.

O serie de acte vechi stau mărturie pentru diverse „scutiri” de dări, de care au beneficiat locuitorii din Vorovești, din partea domniei. La 15 decembrie 1653 Gheorghe Ștefan vodă porunca slujitorilor domnești din ținutul Cârligăturii, anume glotașilor, leoașilor, gălbănașilor, ortașilor și alții să lase în pace de dări pe cei 12 poslușnici (supuși) ai mănăstirii Galata din satul Vorovești, de la Galata de Sus¹¹². La 23 septembrie 1666, Iliș Alexandru vodă poruncește slujitorilor din ținutul Cârligăturii să nu ia dări de la locuitorii satului Vorovești al mănăstirii Galata de Sus, fiind scutiți de dajdie, de zloți, de lei, de taleri, de galbeni, de orți, de desetină, de stupi, gorștină de mascuri (=porci) și de toate dările și angaralele, fiind poslușnicii mănăstirii¹¹³.

Gheorghe Duca vodă, întărind scutirile mănăstirii Galata, la 7 august 1669, inclusiv pentru satul Vorovești de la ținutul Cârligăturii, arată că aceștia nu aveau obligația de a plăti dajdia mare și mică, fiind scutiți și de iliș, sulgiu, gorștină și deseatină (dările pe animale); globnicii și deșugubinarii să nu intre în aceste sate, fiind scutite de către domnii de mai înainte, care le-au dăruit mănăstirii. Acesta va trimite acest venit la Ierusalim, la Sfântul Mormânt, ca să fie de lumini și tămâie, pentru pomenirea neamului domnului¹¹⁴. La 30 decembrie 1669, același domn emitea o carte de scutire destinată special Voroveștilor. Domnul porunca slujitorilor din ținutul Cârligăturii ca să lase în pace pe locuitorii satului Vorovești, al mănăstirii Galata de Sus, aceștia fiind scutiți de dajdie, de zloți, lei, taleri, galbeni, orți, desetină de stupi și gorștină de oi și de mascuri și de toate angaralele, pentru că așa au fost scutiți de domnii de mai înainte, fiind poslușnici ai mănăstirii¹¹⁵. Ștefan Petriceicu vodă, la 32 ianuarie 1673, întârea, la rândul său, aceleași privilegii¹¹⁶. Același lucru îl făcea, la 15 aprilie 1674, voievodul Dumitrașco Cantacuzino¹¹⁷.

¹⁰⁸ CDM, III, nr. 49, p. 36.

¹⁰⁹ CDM, III, nr. 349, p. 97.

¹¹⁰ CDM, III, nr. 901, p. 208.

¹¹¹ CDM, III, nr. 1108, p. 249.

¹¹² CDM, IV, nr. 36, p. 31.

¹¹³ CDM, IV, nr. 1391, p. 302.

¹¹⁴ CDM, IV, nr. 1857, p. 394-395.

¹¹⁵ CDM, IV, nr. 1902, p. 404.

¹¹⁶ CDM, IV, nr. 2221, p. 464.

¹¹⁷ CDM, IV, nr. 2359, p. 491.

B. Moșia Miroslava în secolul al XIX-lea

De la sfârșitul secolului al XVIII-lea moșia Miroslava se afla în proprietatea vornicului Toader Balș, iar apoi a trecut la ginerele său, logofătul Alecu Mavrocordat. Acesta a oferit-o la rândul său, ca zestre, fiicei sale Marghiolița, la căsătoria acesteia cu Vasile Beldiman¹¹⁸. În această epocă, moșia era foarte întinsă; se pare că ea cuprindea și satele din zonă, precum Balciu, Cornești, Procelnici.

Nu exista o delimitare foarte clară de moșile mănăstirilor Galata și Cetățuia, proprietățile Sfântului Mormânt de la Ierusalim. La 15 martie 1848, căminarul Fotache Ghețu, geometrul de atunci al ținutului Iași, împreună cu asesorul Judecătoriei, serdarul Alecu Ciurea, au statornicit delimitarea hotarelor, amintite mai sus. Cu această ocazie se arată că moșia, sau o parte din sat, purta numele vechi de Făurești: „moșia Miroslava ce-izic Făurești, proprietatea dumnealui vornicul Vasile Beldiman”. Această denumire se regăsește și în alte documente din epocă: la 27 octombrie 1848, cu prilejul delimitării moșiei Miroslava de moșia Rediu Tătar, a mănăstirii Trei Ierarhi, vornicul Vasile Beldiman este denumit „proprietarul moșiei Făurești, numită și Miroslava”.

Văduva lui Vasile Beldiman, Marghiolița (Maria) a împărțit întinsa moșie între cei doi fi ai săi. Vasile Beldiman a primit moșia Cornești, iar Alecu Beldiman a primit moșia Miroslava (Făurești). Această împărțire s-a păstrat până pe la 1861.

Pe la 1883, Vasile Alecsandri amintește că proprietarul Moșiei Miroslava era Alecu Balș. În 1890, la moartea soțului ei, Elena Balș, a stăpânit moșia până pe la 1892, când a vândut-o lui Vladimir Ghițescu. La 7 noiembrie 1895, moșia, cu palatul de aici, a fost cumpărată de colonelul Constantin Langa. Acesta plănuia să amenajeze un azil pentru bătrâni în palatul de la Miroslava. O parte a moșiei a rămas fiului acestuia, Constantin Langa-Râșcanu, ambasador al României la Belgrad.

La 1900, Alecu Mavrocordat a cumpărat moșia învecinată Cornești (de la poetul Dimitrie Anghel) și o parte a moșiei Miroslava, cu palatul, dependințele, biserica și parcurile de aici. El a renovat palatul, dându-i forma definitivă, păstrată până astăzi.

Proprietate a rămas fiicei acestuia, Olga Mavrocordat, căsătorită cu Mihai D. Sturdza, un nepot al domnitorului Mihail Sturdza. Olga Sturdza, cunoscuta sculptoriță, a fost ultima proprietară nobilă a reședinței de la Miroslava. După primul război mondial, în 1918, aceasta a fondat aici Societatea Orfanilor de Război, o întreprindere de mare anvergură, care a salvat mii de destine. După 1946, aceeași Olga Sturdza a donat clădirea Statului roman, pentru a fi organizată aici o școală cu profil de învățământ agricol.

*

Cu două secole în urmă, pe la 1800, așezările rurale erau foarte slab populate în comparație cu cele din epoca actuală. Adesea ele aveau doar câteva zeci de case, și chiar sub 100 de locuitori.

În *Condica liniștilor* din 1803 apar două sate cu acest nume: Miroslava lui Beldiman, în ocolul Stăvnic, pe locul unde este astăzi satul Miroslava, și Miroslava Galății, în ocolul Codru, probabil unde este astăzi cartierul Galata¹¹⁹.

Condica Visteriei Moldovei din anul 1816 arată că pe moșia Miroslava a postelnicului Alecu Mavrocordat se aflau 31 de locuitori birnici și 12 locuitori scutiți de plata birului¹²⁰. În Catagrafia din 1820 apare împărțită tot în două trupuri de moșie. La

¹¹⁸ Valeriu Slusaru, *Miroslava, Scurt studiu monografic al Școlii de Agricultură, cu referiri și asupra satului Miroslava*, Iași, Intreprinderea Poligrafică, 1970, p. 44.

¹¹⁹ Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. VIII, Iași, 1886.

¹²⁰ *Condica Visteriei Moldovei din anul 1816*, Editura Corneliu Istrati, Iași, 1979, p. 115.

Miroslava mănăstirii Galata figurau 102 gospodării, din care 26 birnici, 60 supuși fără bir, preoți și un supus străin. La Miroslava, moșia postelnicului Alecu Mavrocordat, fostă „Miroslava lui Beldiman”, erau 49 de locuitori, dintre care „27 birnici, 14 slugi, 2 copii de casă, un arendaș al moșiei, un crâșmar și un sudit”¹²¹.

La 1832 Miroslava (ambele trupuri) avea 70 de locuitori așezați și 77 de „căpătăieri”. Scăderea populației se poate explica prin vremurile agitate, dar și prin faptul că în anul anterior, 1831, bântuise ciuma și holera, care au făcut numeroase victime¹²².

În catagrafia din anul 1845, în satul Miroslava a vornicului Vasile Beldiman nu se mai aflau decât „57 birnici, 11 căpătăieri, 8 văduve, un bătrân nevolnic, 2 preoți, 3 dascăli, 3 slugi în ograda boierească și un negustor de starea a treia”¹²³. Pe moșia Miroslava Galății, situația era asemănătoare.

*

După pacea de la Kuciuk-Kainargi, agricultura, ca principală ramură a economiei Moldovei a cunoscut un avânt semnificativ. Acum s-au defrișat suprafețe întinse de păduri, au fost deșțelenite pășuni, pentru extinderea suprafețelor agricole.

În 1848 la Miroslava lui Beldiman din ocolul Stăvnic, pe locul boieresc se înregistrau 60 de fâlcii de grâu, 27 de fâlcii cu porumb, 5 fâlcii de secară, 5 fâlcii de orz, 5 fâlcii de ovăz, 50 fâlcii de îmaș și 30 fâlcii de fână. Pe terenul aflat în folosința locuitorilor se aflau 45 fâlcii de arătură, 40 fâlcii de îmaș și 60 fâlcii de fână. Vița-de-vie ocupa suprafețe însemnate în părțile Iașului, rămânând vestite vinurile de Uricani. La Miroslava, boierul Beldiman avea 26 pogoane de vie, iar locuitorii satului 6 pogoane¹²⁴. Pădurea, de 30 fâlcii, aparținea doar proprietarului, Vasile Beldiman. În catagrafia anului 1848 nu sunt menționate deloc livezi (sau „pomet”) la Miroslava, deși pământul era foarte propice pentru aceasta. În privința creșterii vitelor, aceeași catagrafie de la 1848 consemna că vornicul Beldiman avea la moșia Miroslava, 36 boi, 3 cai, 10 vite cornute. Sătenii dețineau doar 14 boi, 3 cai, 40 vite cornute și 300 oi.

Nicolae Suțu, în *Statisticeștile științe*, arăta că la Miroslava erau 4 mori care aparțineau probabil vornicului. Și astăzi se păstrează, pe teritoriul comunei, toponimul „Moara lui Beldiman”.

*

Fondul *Isprăvnicia ținutului Iași* conține o serie de informații privitoare la mica istorie a moșiei Miroslava de-a lungul secolului al XIX-lea. Cele mai multe dintre ele sunt știri mărunte, care nu oferă prea multe informații despre curgerea proprietății și biografia personajelor care au locuit în palatul de aici.

Nr. 53 (1828-1830) Aprovizionarea armatei ruse cu porumb și grâu; încartiruirea oștilor rusești în Iași și satele învecinate: Miroslava, Valea Adâncă, Uricani, Ciurbești, Ezăreni, Balș, Cornești și proselnici (45 file) – p. 33.

Nr. 479 (1832) Corespondență în legătură cu nesupunerea locuitorilor la lucrul boierescului pe mai multe moșii din ținutul Iași, între care Miroslava, proprietatea mănăstirii Galata. Porunca Sfatului Administrativ prin care pune în vedere Isprăvnicii că învoielile ce se încheie între locuitori și proprietari de moșii să respecte prevederile Regulamentului Organic (138 f) – p. 97.

¹²¹ Arhivele Naționale Iași, *Catagrafia ținutului Iași pe anul 1820*. Ocolul Codru, trans. 166, op. 184, nr. 26.

¹²² Valeriu Slusaru, *op. cit.*, p. 17.

¹²³ Arhivele Naționale Iași, *Catagrafia plășii Stăvnic*, pe anul 1845, transp. 1423, op. 1619/998, p. 153-158.

¹²⁴ Valeriu Slusaru, *op. cit.*, p. 18.

Nr. 884 (1833-1834) Corespondență diversă a Isprăvniciei Iași. Conflictul dintre Casa poștelor și locuitorii satului Miroslava, care au lăsat vitele lor să pască pe imașul acestei Case, ce-l avea pe moșia Miroslava (433 f) – p. 159.

Nr. 1255 (1834-1835) Legalizarea zapisului prin care Ioan Cehan din Iași vinde lui Bogdan Manolache agă o vie pe moșia Miroslava (8 f) – p. 213.

Nr. 1778 (1835-1836) Vânzarea unei vii de pe moșia Miroslava, proprietatea lui Enache Poparoșca, către aga Manolache Bogdan, cu 40 de galbeni; dispoziții pentru a se face publicații (11 f) – p. 289.

Nr. 1863 (1835-1836) Legalizarea de către Judecătoria ținutului Iași a unui zapis prin care Mihail, fiul lui Sava căpitan vinde protopopului armean Sava o vie în podgoria Miroslava (11 f) – p. 301.

Nr. 1954 (1836) Vânzarea unei vii la Miroslava a armencei Ana Mihail, către Manolachi Bogdan; publicații făcute la cererea Divanului apelativ al Țării de Sus (10 file) – p. 314.

Nr. 2438 (1836-1837) Publicații făcute la cererea Divanului apelativ al Țării de Sus, prin care se aduce la cunoștință că Grigore Done spătar a vândut bisericii catolice din Iași o vie pe moșia Miroslava, proprietatea lui Vasile Beldiman postelnic. (21 f) – p. 385.

Nr. 2922 (1838) Jalba postelnicesei Maria Beldiman prin care se plânge că vechilul moșiei Rediu Tătar i-a provocat pagube pe proprietatea sa, moșia Miroslava; cercetările făcute (13 f) p. 457.

Nr. 3712 (1841) Jalba slugerului Neculai Păun prin care se plânge că locșitorul de exarh al Sf. Mormânt, egumenul mănăstirii Galata, a împresurat via acelei case ce o avea pe moșia Miroslava Galății; cercetările făcute (7 file) – p. 580.

Nr. 4106 (1842) Cercetările făcute ca urmare la jalba înaintată Departamentului Trebilor Dinlăuntru de beizadea Neculai Suțu, prin care se plânge contra proprietarilor moșiei Miroslava pentru împresurarea unui suhat ce-l avea pe moșia mănăstirii Trei Ierarhi (7 f) – p. 641-642.

Nr. 4401 (1843) Jalba lui Dima Feodor prin care se plângea că Andronachi Miteșcu, în mod samavolnic, și-a construit o cârciumă în fața caselor sale de la via ce o are la Miroslava, proprietatea mănăstirii Galata; cercetările făcute (f. 17) p. 688.

Nr. 4704 (1845) Publicații cu privire la la pierderea pecetilor diverselor sate din ținutul Iași, printre care Balciu și Miroslava (24 f) – p. 737.

Nr. 4756 (1845-1846) Jalba căminarului I. Măcărescu prin care arată că a dat în arendă, pe un an de zile, lui Vasile Surugiu, via sa din podgoria Miroslava, ca să o lucreze și să facă reparațiile necesare, dar pârâtul nu și-a respectat angajamentul; cercetările făcute (14 f) p. 746-747.

Nr. 4760 (1845-1846) Cercetările făcute ca urmare a reclamației către Departamentul Trebilor Dinlăuntru, de arendașul moșiei Miroslava, proprietatea mănăstirii Galata, în contra vechilului moșiei Rediu Tătar a lui beizadea Neculai Suțu, pentru că și-ar fi întins, samavolnic, stăpânirea asupra unei părți din trupul moșiei mănăstirii (93 f) p. 747.

*

În mai vechea sa monografie, Valeriu Slusaru contura o imagine a moșiei Miroslava lui Beldiman din ocolul Stăvnic, la anul 1859. După moartea vornicului, soția sa, Maria Beldiman, a împărțit averea familiei între cei doi fii ai săi. Moșia Miroslava a revenit lui Alexandru Beldiman, pe atunci în vârstă de 27 de ani. Averea mobilă de pe moșia Miroslava era evaluată, în 1859, la 1000 de galbeni, iar cea imobiliară (pământ, case) la impresionanta sumă de 44.760 de galbeni. Venitul anual era estimat la 2000

galbeni. Din acești bani Al. Beldiman trebuia să plătească anual mamei sale o rentă viageră de 500 galbeni.

În proprietatea lui Alexandru Beldiman se aflau 366 fâlcii de ținută, cu valoare de 14.640 galbeni din capitalul total funciar de 30 660 galbeni. La acestea se adăugau acareturile, în valoare totală de 14 100 galbeni, din care curtea 6000, crășmele 1500, morile 600 și bisericile (două) 4000 galbeni.

La anul 1859, proprietarul Alexandru Beldiman obținea, de pe „țarină”, un venit de 668 galbeni, 450 galbeni de pe fână și imasă, iar de pe vii 45 de galbeni. Beldiman mai avea și două mori: una de vânt, cu o piatră, ce putea măcina până la 45 de merțe; a doua moară era situată pe Bahlui, ce putea măcina „ca trei luni” pe an. Acestea îi aduceau un venit estimat de 160 de galbeni pe an¹²⁵.

În același an, 1859, cele 36 fâlcii viile de la Miroslava aveau următoarea stare a proprietății: 7 fâlcii erau proprietăți boierești, 5 fâlcii ale sătenilor, 5 fâlcii ale Bisericii catolice, 3 fâlcii ale mănăstirii Neamțului, iar restul se afla în proprietatea unor boieri mărunți (comiși, căminari) și preoți.

C. Evoluția administrativă a satelor componente ale comunei Miroslava (1772-2010)

Teritoriul Țării Moldovei a fost împărțit administrativ, între secolele XV-XIX în „ținuturi”. Configurația acestora a cunoscut modificări importante mai ales după anul 1812, când Moldova a pierdut partea de răsărit și granița a fost așezată pe râul Prut. Astfel, actualul teritoriu al județului Iași, nu se suprapune peste ținutul Iași din evul mediu, ci cuprinde doar o treime din vechiul ținut, la care s-a adăugat o parte a ținutului Hârlăului și teritoriul ținutului Cârlișău, ambele desființate la 1833. Ținutul medieval al Iașilor avea două treimi din teritoriu la răsărit de Prut, spre nord-est, un capăt al său ajungând până aproape de râul Nistru, spre Soroca¹²⁶.

Un interes special, în cazul de față, îl reprezintă evoluția ținutului Cârlișău, teritoriu din sudul actualului județ Iași¹²⁷. Cârlișău a fost cel mai mic dintre ținuturile Moldovei, dar foarte dens ca locuire (ca populație număr de așezări), fiind situat chiar în centrul țării. Denumirea ținutului este atestată la 12 august 1426. Mica formațiune administrativă își avea reședința la Târgu Frumos, în Curtea domnească de acolo¹²⁸. Ținutul Cârlișău făcea parte din Țara de Jos a Moldovei, potrivit lui Dimitrie Cantemir. Din punct de vedere al eparhiilor episcopale, ținutul Cârlișău nu se afla sub ascultarea Episcopiei de Roman sau Huși, deși geografic acestea erau mai apropiate, ci au făcut parte din teritoriul eparhiei Arhiepiscopiei (Mitropoliei), pe atunci cu sediul la Suceava. Ca și celelalte ținuturi ale Moldovei, Cârlișău era condusă de un pârcaș cu sediul la Târgu Frumos.

Ținutul Cârlișău a fost desființat la 1834, în urma reformelor introduse de Regulamentul Organic. Teritoriul Cârlișău a fost atunci alipit ținutului Iași, grav afectat în urma pierderii teritoriale din 1812. Satele fostului ținut au format ocoalele

¹²⁵ Valeriu Slusaru, *op. cit.*, p. 20.

¹²⁶ Vezi Sorin Iftimi, *Ținutul Iașilor în Evul Mediu*, I, în „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei, (serie nouă), II-III, 1996-1997, p. 43-62; idem, *Ținutul Iașilor în Evul Mediu*, II, *Indice de localități*, în IN, IV-VII, 1998-2001, p. 77-105.

¹²⁷ Vezi [Sorin Iftimi], *Cârlișău, un ținut dispărut*, Vasile Mihalache, *Comuna Popești, județul Iași. Schiță monografică*, Editura Sylvi, București, 2000, p. 20-37.

¹²⁸ Vezi Marcel Lutic, *Târgul Frumos în Evul Mediu (secolele XV-XVIII)*, în IN, I, 1995, p. 11-20; idem, *Hotarul și ocolul curții domnești de la Târgu Frumos (secolele XV-XVII)*, în IN, II-III, 1996-1997, p. 39-42.

Stavnic și Cârligătura din ținutul Iașilor. Vechiul ținut al Cârligăturii cuprindea partea de sud-vest a ținutului Iași. El era situat pe zona de contact dintre câmpia Jijiei și Podișul Central Moldovenesc, beneficiind atât de suprafețe de pământ agricol de cea mai bună calitate (cernoziom levigat), cât și de o coastă mai înaltă, acoperită de păduri seculare. Aici se aflau vestigiile Codrii ai Căpoteștilor, adăpost de încredere pentru populație în vremuri de grea cumpănă, când Moldova era invadată de oști străine.

Satele care fac astăzi parte din comuna Miroslava erau amplasate pe linia de hotar dintre ținutul Cârligăturii și ținutul Iașilor, de o parte și de alta. Această linie a cunoscut și diverse fluctuații de-a lungul secolelor. Un alt fapt interesant este acela că această parte de sud, hotarul Ținutului Iași coincidea cu hotarul orașului Iași¹²⁹.

La începutul secolului al XV-lea, în această zonă se aflau două întinse domenii. Unul aparținea lui Stoian Procelnic cel Bătrân, care avusese curtea sa la Procelnici; acesta cuprindea mai multe sate, între care Boghiasa, Bogdăneștii, Hovceștii și Nedeleanii. Celalalt domeniu aparținea protopopului Ioil care, la 1434, primea „o pustie la Cârligătura, la fântâna lui Balosin, ca să-și facă mănăstire. Un document din 1456 descria întinderea domeniului stăpânit de protopopul Ioil. Deși nu pare a fi o stăpânire compactă, aceasta era o proprietate foarte grupată, cuprinzând un număr de nouă locuri, pe amândouă malurile Bahluiului: Onești, la Cârligătură, Vorovești și viitoarele sate Roșești, Hărpășești ș.a.

În veacurile următoare, Ciurbeștii, Ezerenii, Voroveștii, Găurenii și Uricanii au fost satele de margine ale ținutului Cârligătura, învecinate cu întinsul hotar al târgului Iașilor, capitală de atunci a Țării Moldovei. De aceea majoritatea acestor sate, deși se aflau amplasate pe teritoriul ținutului Cârligătura, majoritatea lor se aflau sub ascultarea directă a Curții domnești din Iași, fiind incluse în ocolul acesteia (și nu între satele de ocol ale curții domnești de la Târgul Frumos)¹³⁰. Hotarnica Iezărenilor pare a acoperi, ea singură, distanța impresionantă dintre valea Bârbovei și Bahlui, atingând, pe una din laturi moșia orașului Iași: „apa Boziei care se numește acum valea Bârbovei, fântâna lui Răzmeriță, rediul Făureștilor, biserica Făureștilor, Siliște, Bahlui, capul Burducului, fântâna lui Berheci, Rediul lui Tătar, Tăutești, fântâna Stratinei, fântâna Tomii, *hotarul Uricanilor*, groapa lui Calotă, fântâna lui Marco, ulmii Petrei, valea și coada Bahnei, *Valea Ursului, hotarul Procelnicilor*, Surda, hotarul Bârbovei, Movila Armancei, pomii lui Eustatie, *Horpăjel*”¹³¹.

*

Țimp de secole evoluția istorică a satelor (în fapt o evoluție a proprietăților, o „istorie” a pământului combinată cu genealogiile familiale) a fost una individuală. Ținuturile erau singura formă administrativă care le grupau într-o „suprastructură”. În secolul al XVIII au fost introduse subdiviziunile ținutului, numite „ocoale”; acestea, deși foloseau aceeași denumire, nu aveau nimic în comun cu ocoalele curților domnești din secolele anterioare, fiind niște subdiviziuni pur administrative, ce cuprindeau deopotrivă sate boierești, mănăstirești sau domnești.

Comunele rurale, așa cum le cunoaștem astăzi, au fost introduse abia la 1864, prin legea organizării administrative a teritoriului dată în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Comuna Miroslava, cu cel 13 sate ale sale, este una dintre cele mai întinse. De-a

¹²⁹ Vezi Sorin Iftimi, *Evoluția ocolului domnesc al orașului Iași*, în IN, I, 1995, p. 63-75.

¹³⁰ Vezi Sorin Iftimi, *Ținutul Iașilor în Evul Mediu*, în IN, II-III, 1996-1997, p. 50-51.

¹³¹ *Ibidem*, p. 51.

lungul unui secol și jumătate mai multe dintre ele au avut statutul de centru de comună: Miroslava, Cornești, Uricani, Vorovești.

Astăzi dispunem de un foarte bun instrument de lucru care permite urmărirea evoluției statutului administrative a satelor din Moldova. Este vorba despre *Tezaurul toponimic al Moldovei, vol. I, Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale (1772-1988)*, întocmită de Academia Română, Institutul de Filologie „Alexandru Philippide” – Iași, Editura Academiei Române, București; primul volum a apărut în două părți, în anii 1991-1992. Extragem, mai jos, datele referitoare la evoluția administrativă a satelor aflate în componența actuală a comunei Miroslava.

Miroslava. În cartografia rusească din 1772, Miroslava apare ca sat în ocolul Codrului. La 1803 înglobase satul Galata, pe care îl pierde la 1820 (devenit Miroslava Gălății). La 1833 este înregistrată ca Miroslava lui Beldiman, moșie a spătarului Vasile Beldiman; acum Miroslava aparține de ocolul Stavnicului. În 1844 îngloba din nou Miroslava Gălății (=Galata), pe care l-a pierdut în anul următor. La 1849, Miroslava includea și trupul de moșie Făureștii¹³².

În 1865 Miroslava, aflată în plasa Stavnic, a devenit centru de comună. Era formată, la acea dată, din satele Balciu, Ciurbești, Cornești, Găureni, Socolei, Iezereni, Miroslava și Proselnici. Miroslava includea la 1865 și satul Valea Lupului (pe care l-a pierdut în 1871)¹³³.

La 1871 se arată că satele componente erau: Balciu, Bârca, Capul Rediului, Ciurbești, Cornești, Dancăș, Focșoaia, Găureni, Gura Găureni, Iezereni, Împutița, Miroslava, Nisipăria, Podul Iezereni, Proselnici, Rateșul de la Valea Lupului și Rateșul lui Beldiman. Legea din 1871 dădea următoarea componență a comunei: Balciu, Bârca, Capul Rediului, Ciurbești, Cornești, Dancăș, Focșoaia, Găureni, Gura Găureni, Iezereni, Împutița, Marcu, Miroslava, Nisipăria, Podul Iezăreni, Proselnici, Rateșul din Valea Lupului, Rateșul lui Beldiman, Rateșul Uricani, Soci, Uricani și Vorovești. La 1873 comuna a inclus și satul Valea lui Vodă.

La 1875 componența satelor comunei Miroslava era următoarea: Balciu, Bârca, Brătuleni, Capul Rediului, Ciurbești, Cornești, Dancăș, Focșoaia, Galata Găureni, Horpaz, Iezereni, Împutița, Marcu, Miroslava, Nisipăria, Proselnici, Rateșul lui Beldiman, Socii, Uricani, Valea Adâncă, Valea lui Ștefan Vodă, Valea Lupului (două sate) și Vorovești.

Legea din 1904 arată că Miroslava era comună în plasa Galata. Din 1908 satul Miroslava a fost inclus în comuna Galata. Din 1909 exista însă din nou comuna Miroslava, în plasa Stavnic; în 1911 era comună în plasa Codrul. La 1912 comuna era format din satele: Balciu, Ciurbești, Dancăș, Iezăreni, Miroslava și Proselnici. În 1925 numărul satelor componente s-a redus din nou, acestea fiind Balciu, Galata, Miroslava și Valea Adâncă. La 1929 comuna Miroslava nu mai apare, fiind desființată. Miroslava apare din nou în calitate de comună în anii 1932-1950. În acest din urmă an, 1950, a fost din nou desființată. Între anii 1950-1968 Miroslava a fost sat în comuna Uricani.

¹³² *Tezaurul toponimic al Moldovei, vol. I, Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale (1772-1988), Partea 1, A. Unități simple (Localități și moșii)*, A-O, Academia Română, Institutul de Filologie „Alexandru Philippide” – Iași, Editura Academiei Române, București, 1991, p. 725-726.

¹³³ Dinamica componenței comunei a fost extrasă din *Tezaurul toponimic al Moldovei, vol. I, Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale (1772-1988), partea a 2-a, A. Unități simple (Localități și moșii), B. Unități complexe*, Academia Română, Institutul de Filologie „Alexandru Philippide” – Iași, Editura Academiei Române, București, 1992, p. 1526.

Legea reorganizării administrative din 1968 reînființează comuna Miroslava, având componența de astăzi: Balciu, Brătuleni, Ciurbești, Cornești, Dancăș, Găureni, Horpaz, Miroslava, Proselnici, Uricani, Valea Adâncă, Valea Ursului (în loc de Marcu) și Vorovești¹³⁴.

Balcu. La 1772 apare ca sat în ocolul Codrului. În condica Vistieriei din 1816 nu mai apare, și se consideră ca a fost înglobat în Iezăreni. Abia la 1833 este amintit ca sat în ocolul Stavnicului. După 1854 apare ca fiind contopit cu Iezărenii. La 1865 este amintit ca sat component al comunei Miroslava, separate de Iezăreni. În 1908 apare ca sat al comunei Galata, iar din 1908-1926 ca sat al comunei Miroslava. Din 1929 apare din nou la comuna Galata. Însă din 1932 a revenit la Miroslava. Între anii 1954-1965, Balciu apare ca sat al comunei Uricani. Legea din 1968 include satul Balciu din nou la Miroslava¹³⁵.

Brătuleni. Este probabil satul al cărui statut administrativ a cunoscut cea mai mare fluctuație. Este amintit ca moșie în ținutul Iașilor. La 1816 apare ca moșie în ocolul Copoului. În catagrafia din 1820, precum și în următoarele, satul nu mai apare, fiind contopit cu Lețcanii Vechi. Abia din 1843 apare ca sat distinct de Lețcanii Vechi, la ocolul Stavnicului. La 1854 apare din nou ca fiind contopit cu Lețcanii Vechi (=Bogonos). La 1865, când s-au înființat comunele, făcea parte din comuna Vorovești (separate de Lețcanii Vechi). Prin legea din 1871, era din nou contopit cu Lețcanii Vechi și inclus la comuna Cucuteni. Din 1876 a fost inclus la comuna Miroslava. La 1887-1908 era din nou la comuna Cucuteni. În 1909-1926 apare la comuna Uricani. Din 1929-1931 apare la comuna Galata. La 1932 -1965 era amintit ca sat în comuna Uricani. În 1968 a trecut din nou la comuna Miroslava¹³⁶.

Ciurbești. În catagrafia rusească de la 1772 este amintit în ocolul Codrului la fel și celelalte catagrafii, până la 1832; în 1833 este menționat ca făcând parte din ocolul Stavnicului; 1834 era la ocolul Codrului; 1838 figura la ocolul Stavnicului; în 1844 apare ca fiind înglobat în satul Lunca Bârbovei, când nu mai apare în catagrafie. Din 1865, când au fost înființate comunele, a fost inclus în comuna Miroslava, unde a rămas până în 1908. În 1908-1926 este amintit ca făcând parte din comuna Cornești. La 1926 a trecut la comuna Galata, dar în 1932 era din nou în comuna Cornești. Din 1968 satul a intrat din nou în componența comunei Miroslava¹³⁷.

Cornești. Localitatea este amintită în catagrafia rusească de la 1772 ca sat în ținutul Cârliștului, iar în catagrafia de la 1774 se arată că ea aparținea de același ținut, Ocolul de Jos. Cu aceeași apartenență, satul este menționat în *Condica Linziilor* de la 1803, Condica Vistieriei din 1816 și cataografiile de la 1820 și 1832. În condica de la 1833 satul Cornești făcea parte tot din ținutul Cârliștului, dar din subdiviziunea numită Ocolul Stavnicului. După reforma administrativă din 1865, când au fost înființate comunele rurale, Corneștii făceau parte, ca și astăzi, din comuna Miroslava. Prin decretul din 1920 satul a trecut la comuna Galata¹³⁸. În 1932 a s-a înființat comuna Cornești, care a existat ca atare până în 1968. Comuna Cornești, ce aparținea de plasa Galata, era formată din satele Ciurbești, Cornești, Dancăș, Dumbrava, Iezăreni și Proselnici (1908). Comuna a fost desființată prin legea din 1909, când satul omonim este trecut iarăși la comuna Miroslava. La 1925 apare din nou comuna Cornești, care făcea parte din plasa Codru,

¹³⁴ *Tezaurul toponimic al Moldovei*, vol. I, Partea 1, A., p. 725-726.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 30-31.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 149-150.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 243.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 279.

fiind compusă din satele: Ciurbești, Cornești, Dancăș, Horpaz, Proselnici, la care s-a adăugat apoi și Iezereni (1932). La 1932 comuna Cornești făcea parte din plasa Copou, din ținutul Iași, incluzând și satul Bogdănești (1935), pe care îl pierde în 1942. În 1965 a devenit comună suburbană a orașului Iași. Prin legea administrativă din 1968 satul a fost trecut din nou la comuna Miroslava¹³⁹.

Dancăș. Este amintit în catagrafia de la 1820, la ocolul Codrului, contopit cu satele Iezereni și Horpaz. La 1832 Dancășul și Iezereni apar ca fiind separate de Horpaz. Din 1833 apare ca înglobat în satul Iezăreni, nu mai este amintit în catagrafii (1838, 1841). La 1843 este amintit ca moșie, fiind cătun al satului Iezăreni. Din 1865, odată cu înființarea comunelor, a fost inclus la comuna Miroslava. Din 1908-1912 apare la comuna Cornești. Trece la comuna Miroslava, unde este amintit și la 1917. Din 1925 este trecut din nou la comuna Cornești, iar în 1929 la comuna Galata. În 1932 revine la comuna Cornești (1932-1968). Legea reorganizării administrative din 1968 prevedea că satul Dancăș intră în componența comunei Miroslava¹⁴⁰.

Găureni. Este amintit adesea ca „Găureni Socolei” (1816-1863), fiind proprietatea mănăstirii respective. În catagrafia de la 1816 apare la ocolul Codrului. La 1833 satul e amintit la ocolul Stavnicului. La 1865 a fost inclus în comuna Miroslava. În 1908-1926 era sat în comuna Uricani. În 1929-1931 era trecut la comuna Galata. În 1952 pierdea cătunul Beldiman, care a fost înglobat din nou la Găureni în 1956¹⁴¹.

Horpaz. La 1772, apare la ocolul Codru. La 1803 era înglobat în satul Iezăreni, nu mai este menționat în *Condica Linziilor*. La 1820 era contopit cu Iezereni și Dancăș. În catagrafia din 1832-1845 apare cotuna Horpaz, despărțit de Iezereni și Dancăș. Din 1845 în catagrafii apare contopit cu satul Valea Adâncă, pentru ca în anul următor să fie iarăși separat. Din 1854 a fost înglobat la satul Lunca Cetățuiei. Odată cu înființarea comunelor, în 1865-1873, a fost inclus la comuna Galata (acum îngloba și satul Împutița). Din 1876 a fost trecut la comuna Miroslava. La 1925, Horpaz (înglobând și Iezereni) făcea parte din comuna Cornești. În 1929 e trecut iarăși la Galata (pierzând cătunul Iezăreni). În 1932-1965 Horpazul a devenit sat al comunei Cornești. 1968 e trecut la comuna Miroslava¹⁴².

Uricani. La 1772 este menționat ca sat în ținutul Cârlișturii. În 1774 (și în deceniile următoare) făcea parte din Ocolul de Jos, iar din 1833 era în ocolul Stavnicului. La 1865 satul Uricani a fost inclus în comuna Vorovești. Prin legea din 1871 Uricanii făceau parte din comuna Miroslava. La 1876 satul Uricani a înglobat satul Rateșul Uricani, iar în 1887 cuprinde și satele Marcu și Socii¹⁴³.

În 1908 Uricanii a devenit centru de comuna, fiind amplasat în plasa Galata. La această dată, comuna Uricani era format din satele: Găureni, Păcureț, Uricani, Valea Lupului și Vorovești. Prin legea din 1909, comuna Uricani a devenit mai întinsă, fiind format din satele: Bogonos, Brătuleni, Găureni, Tăutești, Uricani, Valea Lupului, Valea Ursului și Vorovești. La 1909 Uricanii au pierdut cătunul Marcu, devenit Valea Ursului, dar la 1925 acest cătun revine în componența Uricanilor.

La 1925, comuna Uricani se afla în plasa Codrul și era format din satele Brătuleni, Găureni, Uricani și Vorovești. La 1929 satul Uricani făcea parte din comuna Galata.

¹³⁹ *Tezaurul toponimic al Moldovei*, vol. I/2, p. 1425.

¹⁴⁰ *Ibidem*, vol. I/1, p. 334.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 458-459.

¹⁴² *Ibidem*, I/1, p. 549.

¹⁴³ *Ibidem*, I/2, p. 1252.

Acum era contopit cu Valea Ursului, însă în anul următor, 1930, apare din nou ca localitate separată.

La 1934 Uricanii erau din nou comună, fiind inclusă în plasa Copou. În 1950 Uricanii era comună în raionul Iași, păstrând aceeași componență. La 1954 comuna Uricani includea și satul Beldiman. La 1965 localitatea Uricani avea statut de comună suburbană a orașului Iași. În 1968 comuna Uricani a fost desființată, Uricanii au devenind sat component al comunei Miroslava¹⁴⁴.

Valea Adâncă. La 1774 Valea Adâncă era înregistrată ca sat în ocolul Codrului. În condica Vistieriei Moldovei satul nu mai apare, fiind înglobat în târgul Nicolina. După 1820, satul Valea adâncă figurează din nou în catagrafii ca localitate distinctă, fiind situată în ocolul Stavnicului (1833). Ulterior satul Valea Adâncă a făcut parte din ocolul Codrului (1834). La 1845 satul Valea Adâncă apare contopit cu satul Horpaz, dar în anul următor e înregistrat separat. La 1854 satul Horpaz a fost înglobat în satul Lunca Cetățuii. În anii următori apare de asemenea ca fiind contopit cu Lunca Cetățuii și Zanea (1857, 1859, 1861).

După înființarea comunelor, satul Valea Adâncă, separat, a fost inclus la comuna Galata (1865, 1873). Din 1876 satul a intrat în componența comunei Miroslava. În 1887 Valea Adâncă figura din nou ca sat component al comunei Galata, păstrându-și acest statut până în 1950, când făcea parte la comuna Uricani. Prin legea administrativă din 1968, satul Valea Adâncă a fost inclus din nou la comuna Miroslava¹⁴⁵.

Valea Ursului (Marcu). Satul este amintit la 1871, ca făcând parte din comuna Vorovești. La 1876 făcea parte din comuna Miroslava. În 1887 satul Valea Ursului era înglobat în satul Uricani. Din 1906 până la 1925 satul a făcut parte din comuna Uricani. La 1929 Valea Ursului apare la comuna Galata, fiind contopită cu satul Uricani. La 1932 făcea parte din comuna Uricani. Prin legea administrativă din 1968 satul Valea Ursului a fost inclus în comuna Miroslava¹⁴⁶.

Vorovești. La 1772 este amintit ca sat în ocolul Codrului, iar în perioada 1832-1861 a făcut parte din ocolul Stavnicului. La 1864 a fost înființată comuna Vorovești, care a existat până în 1871. Satele componente erau următoarele: Bogdănești, Brătuleni, Dârjeni, Lețcanii Vechi, Uricani și Vorovești¹⁴⁷. La 1871 avea următoarele sate: Bogdănești, Brătulești, Creața, Dârjeni, Hanul Coroiu, Lețcanii Vechi, Marcu, Rateșul Uricani, Socii, Uricani și Vorovești. În același an comuna a fost desființată. Din 1871, Voroveștii au devenit sat în comuna Miroslava. Satul Vorovești a înglobat, la 1887, satul Focșoaia. Din 1908 satul Vorovești a făcut parte din comuna Uricani. De la 1929 este amintit în componența comunei Galata, iar din 1932 figura la comuna Uricani. Legea din 1968 includea satul Vorovești în comuna Miroslava¹⁴⁸.

Înainte de reorganizarea administrativă din 1968, teritoriul actual al comunei era împărțit între comunele Uricani și Cornești. Prin contopirea acestora a luat ființă actuala comună Miroslava. De aici rezultă că, pentru studiul satelor comunei în prima jumătate a secolului al XX-lea trebuie cercetate arhivele comunelor Uricani și Cornești, în Arhive neexistând, pentru acea perioadă, un fond al primăriei Miroslava¹⁴⁹. Anterior anului 1979, câteva din satele de mai mici dimensiuni ale comunei Miroslava erau propuse spre

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 1654.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 1260.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 1280.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 1670.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 1329.

¹⁴⁹ *Monografia comunei Miroslava, județul Iași. Istorie și actualitate*, Iași, Editura Kolos, 2009, p. 9.

dezafectare, în strategia de sistematizare a teritoriului: Dancăș, Găureni, Valea Adâncă, Valea Ursului și Proselnici¹⁵⁰. Proiectul nu s-a materializat însă.

D. Satele comunei Miroslava în planuri vechi

La Arhivele Naționale din Iași se păstrează o serie de planuri și hărți vechi, lucrate manual, care interesează în mod deosebit satele ce compun astăzi comuna Miroslava. Trei dintre ele se referă la terenurile cu care au fost împrăștiți sătenii clăcași la 1859, prin reforma agrară a lui Cuza Vodă, două se referă la exproprierile efectuate cu prilejul construirii căii ferate dintre Iași și Lețcani, după 1870, iar altele sunt planuri economice de moșii. Hărțile conțin informații istorice și lingvistice de mare interes pentru cercetătorii de astăzi.

Găureni, Balciu, Dancăș (1864). „Planul de delimitarea moșiei Găureni și Balciu cu cotunele Ezereni și Dancăș, comuna Miroslava, plasa Stăvnic, județul Jassy, cu locurile cuvenite locuitorilor, conform decretului domnesc din 14/26 august 1864, pentru regularea proprietății rurale”. Ridicat de „Juan Rantenberg, ingineur autorizat”¹⁵¹. Potrivit acestui plan, Găureni și Balciu alcătuiau un singur trup de moșie. Se arată învecinarea acestei moșii cu moșia Miroslava și cu moșia Uricani. Ezereni erau un corp de moșie separat, indicându-se învecinarea cu moșia Horpaz. Dancăș era, de asemenea, un trup de moșie distinct; se arată învecinarea Dancășului cu moșiile Cornești și Șerbești. La Arhivele Naționale Iași s-a păstrat și un *Plan economic al terenului rural dat însurățeilor din Găureni, județul Iași* (DJANI, Planuri și hărți, nr. 1880).

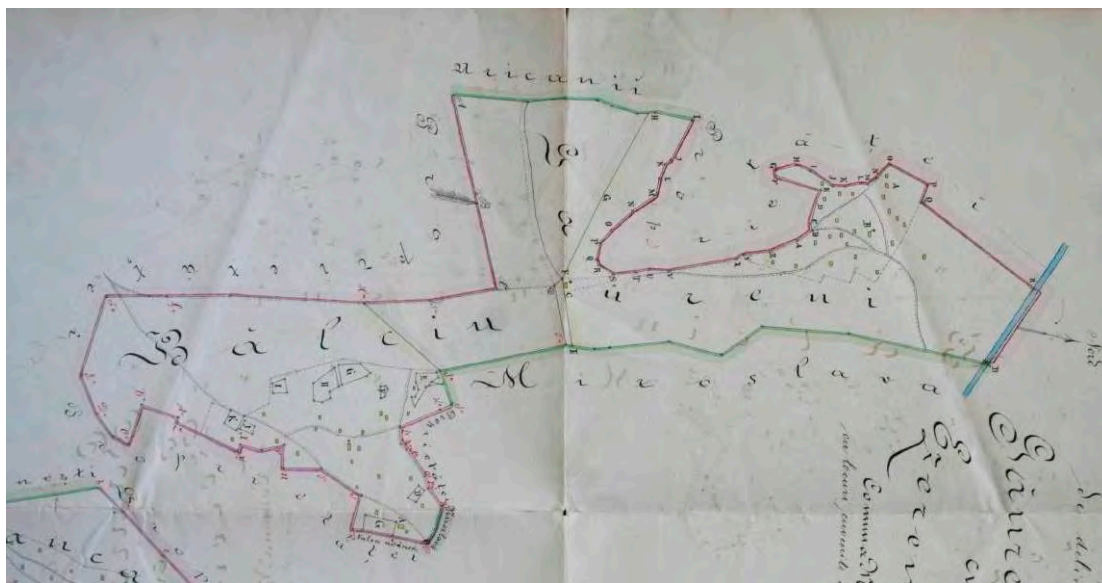


Fig. 1 - Planul moșiei Găureni (1864).

¹⁵⁰ Al. Obreja, *Dicționarul geografic al județului Iași*, 1979; apud, *Monografia comunei Miroslava, județul Iași*, p. 9.

¹⁵¹ DJANI, Planuri și hărți, nr. 647; 70x41 cm. Scara planului este de 1: 10.000. Planul este orientat spre nord, iar măsurătorile s-au făcut în stânjeni, după uzanțele epocii.

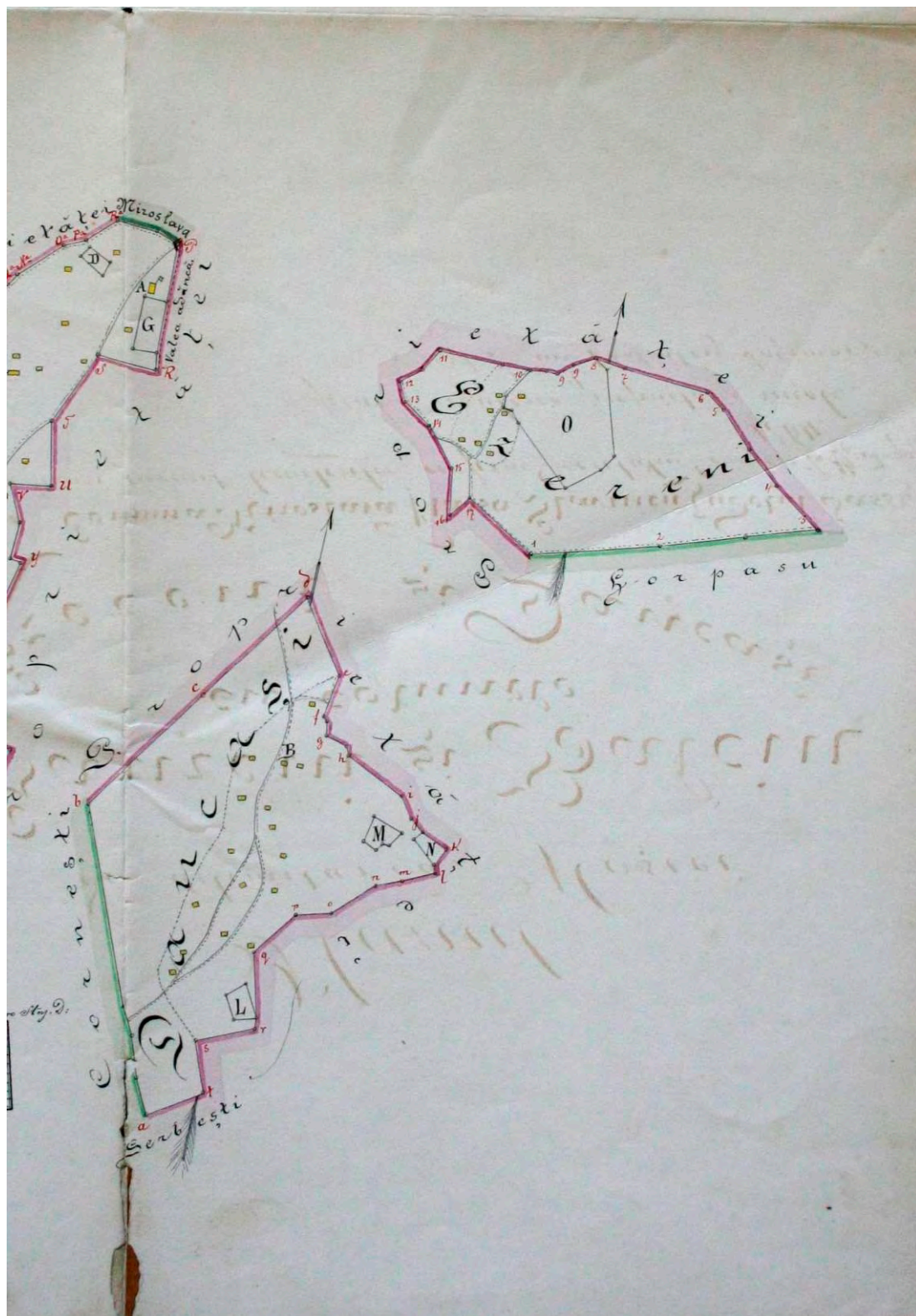


Fig. 2 - Planul mănăstirii Găureni (1864). Detaliu.

Proselnici (1865). „Planul pământului ce s-a dat după legea rurală locuitorilor de pe moșia Procelnici, districtul Jassy, plasa Stăvnicu, precum s-au ales și s-au mărginitu”, măsurat de Iosif Larissa Dobrovolni geometru, la 18 octombrie 1865¹⁵².

Planul fost realizat după legea împroprietăririi țăranilor, dată de Alexandru Ioan Cuza, în 1864. Măsurătorile s-au făcut cu „palma domnească”, unitate de măsură veche, desenată în partea de jos a planului (deoarece dimensiunile ei au oscilat foarte mult în timp). Scara la care a fost desenat planul este de 1: 10 000. Din punctele cardinale sunt marcate Nordul și Sudul orientate de-a lungul unei săgeți. Planul este însă orientat cu Sudul în partea de sus; de aceea vom descrie planul în această ordine.

La nord și la sud, terenul locuitorilor se învecina cu cel al proprietarului moșiei. Dealul „Moghile” marchează colțul de SV al moșiei. O linie verde, sinuoasă, desparte cele două părți ale moșiei Proselnici. La nord iaz, între cele două pârauri, este arătată gospodăria proprietarului moșiei (aflată la vest de vatra satului). Sunt marcate opt clădiri din incinta curții boierești și biserica, indicată printr-un mic cerc din care se înalță o cruce. Spre nord de curtea boierească este indicat un parc sau o livadă, cu șase parcele regulate, străbătute de alei. La nord de livadă, se întindea un Redit (pădure tânără).

În partea de sus a planului, spre sud, este marcat pâraul Vartic și Dumbrava. Urmează imășul satului (cu câteva arături, potrivit notiței), cuprinzând 41 fâlcii, și apoi vatra satului Proselnici (13 fâlcii și 73 prăjini), prin care trece un râu ne-numit, care leagă cele două iazuri (suprafața lor însumând 5 fâlcii și 45 de prăjini). Este marcată în mod special crâșma (nr. 3, scris cu roșu), cu terenul aferent (15, 18 prăjini), care trebuie să fi aparținut proprietarului moșiei, după obicei. În partea de jos a planului, „din sus de sat”, la Valea Ursului, pe Podiș, erau „locurile de hrană” ale locuitorilor și coloniștilor, însumând 108 fâlcii și 49 prăjini. Se arată că întreaga suprafață a moșiei înfățișate însuma 169 fâlcii și 24 prăjini. Spre est moșia Proselnici se învecina cu moșia Cornești, cu pădurea „la Bogze”, în colțul dinspre nord. În capătul de nord, pe o mică întindere, Proselnicii se învecinau cu moșia Vorovești.

¹⁵² DJANI, Planuri și hărți, nr. 646; 70x41 cm.

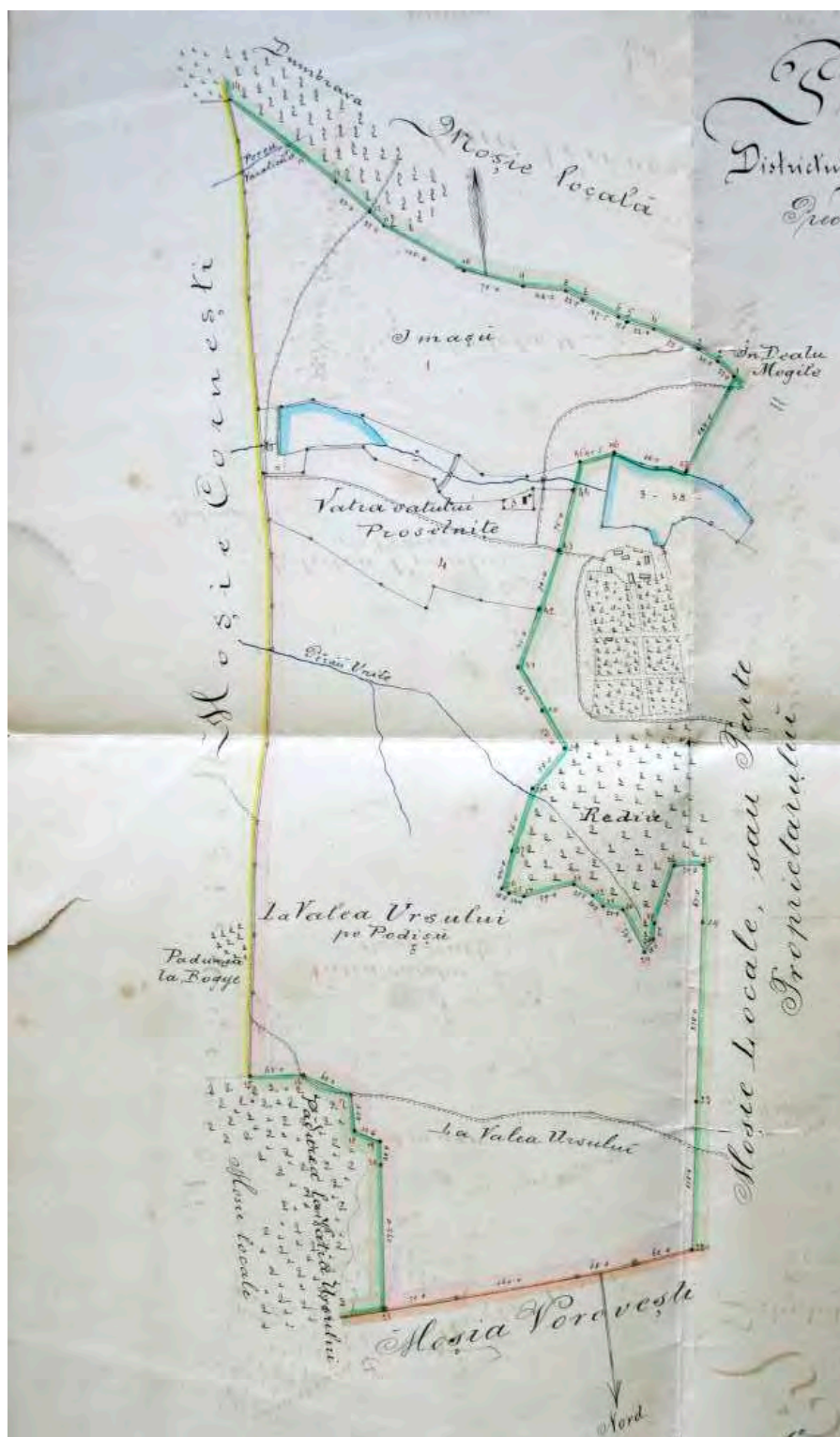


Fig. 4 - Planul moșiei Procelnici (1865).

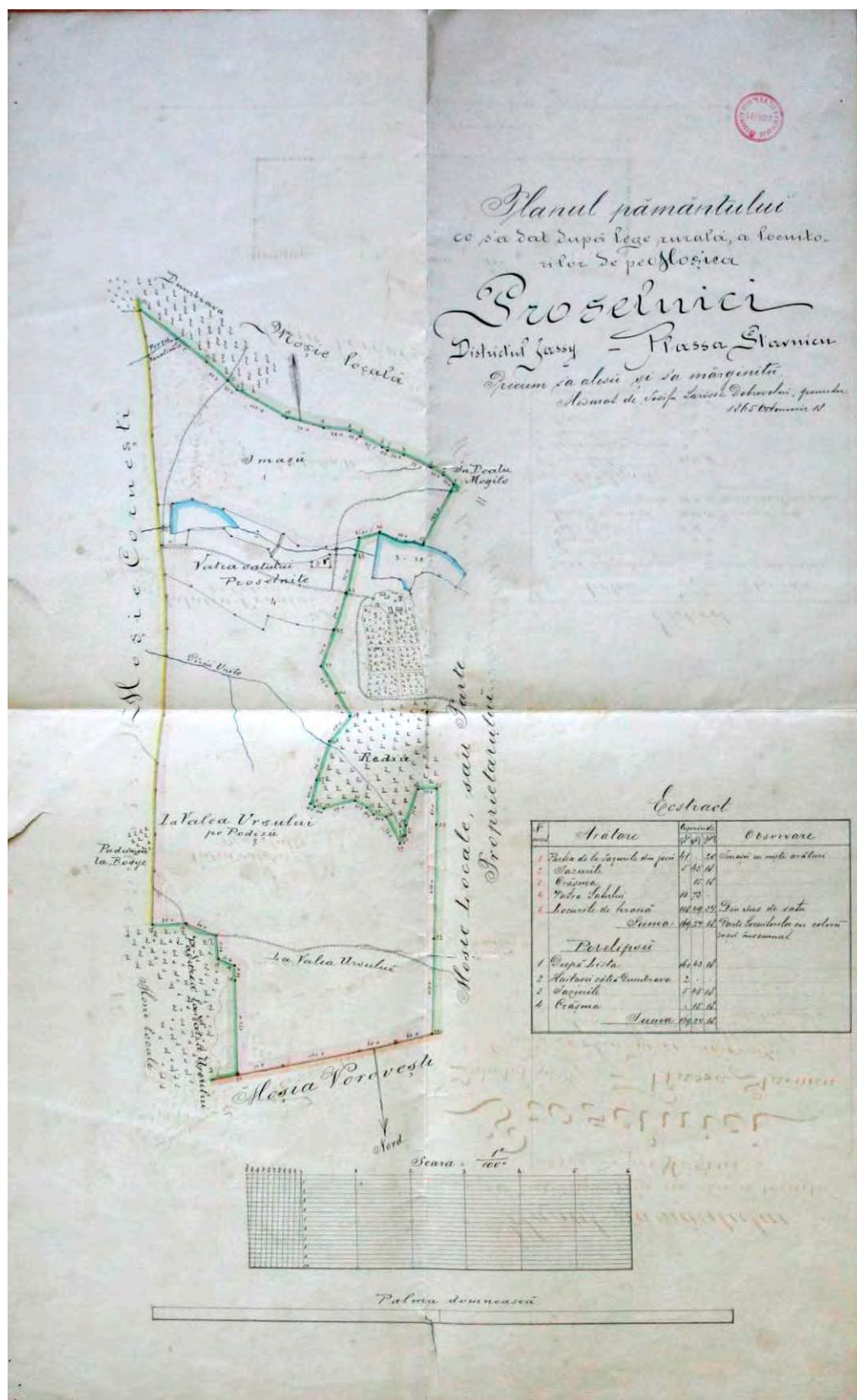


Fig. 5 - Planul moșiei Procelnici (1865).

Uricani (1868). „Județului Iassi, plasa Stavnicu, comuna Voroveșcii”. Partea din moșia Uricani cuvenită locuitorilor conform Legii Rurale¹⁵³.

„Măsurat și delimitatu întocmai, la fața locului, de subscrisul. Uricani, 6 martie 1868. T. Cazaban ingineru”. O notiță aflată în partea stângă planului arată că „Subsemnații Constantin Suțu delegatul proprietății și Vasile Civară delegatu din partea Consiliului Comunal, adeverim că ambele părți ale planului de faciu sunt conform cu starea locului și cu procesul-verbal de hotărnicie iscălitu de noi sub data de astăzi. Uricani, 6 martie 1868”.

„Primăria comunei Vorovesi. Conform cererii domilor Constantin Suțu, delegat din partea proprietarului moșiei Uricani și Vasile Civară delegatu numitu din partea Consiliului acestei Comune, pentru delimitarea locurilor cuvenite foștilor clăcași de pe numele ... legalisându identitatea semnăturilor ambilor delegați apărute pe planul de facia, Uricani, 6 martie 1868”.

Scara planului este dată atât în stânjeni (fiind desenată și „palma domnească” folosită la măsurători), cât și în sistemul metric european, nou introdus în epocă. Cotele de relief sunt marcate sumar și discret, în tonuri de gri. Contururile moșiilor sunt marcate cu linie dublă, roșu și verde; se remarcă pe contur faptul că sunt înregistrate pietrele de hotar de la măsurători mai vechi, îndemnate cu cruci, după obicei.

Literele mari marcate pe acest plan au următoarea semnificație: A. Piatră de hotaru veche de lângă moșia Costinescului; B. Pârâul Linei; C. Pârâul Trestioara; D. Pârâul Prisăcii; E. Pârâul Lemnăriei.

Corpul de moșie marcat cu litera „A”, aflat în partea dreaptă a planului, reprezintă partea cea mai importantă. Pe această schiță este însemnată biserica de la Uricani, precum și moara, ambele aflate la poalele dealului Holmu, lângă „Drumul la Iassi”. Este reprezentată vatra satului Uricani, cu locul în care se afla crâșma. În afara literelor care identifică pârâurile Linei și Trestioarei, mai sunt înregEustatie toponimele: „La Curătură”, „La Fundătură” și „Pădurea”.

Corpul de moșie marcat cu litera „B”, aflat în partea stângă a planului. Pe el sunt înregEustatie câteva toponime precum: Groapa lui Baltagu, Groapa Nanei, Ezătura veche, coșerele, Hambaru, Șoseaua la Iași, Șesul Bahluiului. În partea de jos a planului, dinspre Brătuleni, moșia se învecina cu „Valea a lui Davidu”, toponim care exista, deci, înainte de 1868 (și nu se datorează biologului cu acest nume, cum s-a scris).

¹⁵³ *Ibidem*, nr. 646; 70x41 cm.



Fig. 6 - Planul moșiei Uricani (1868). Corpul A.

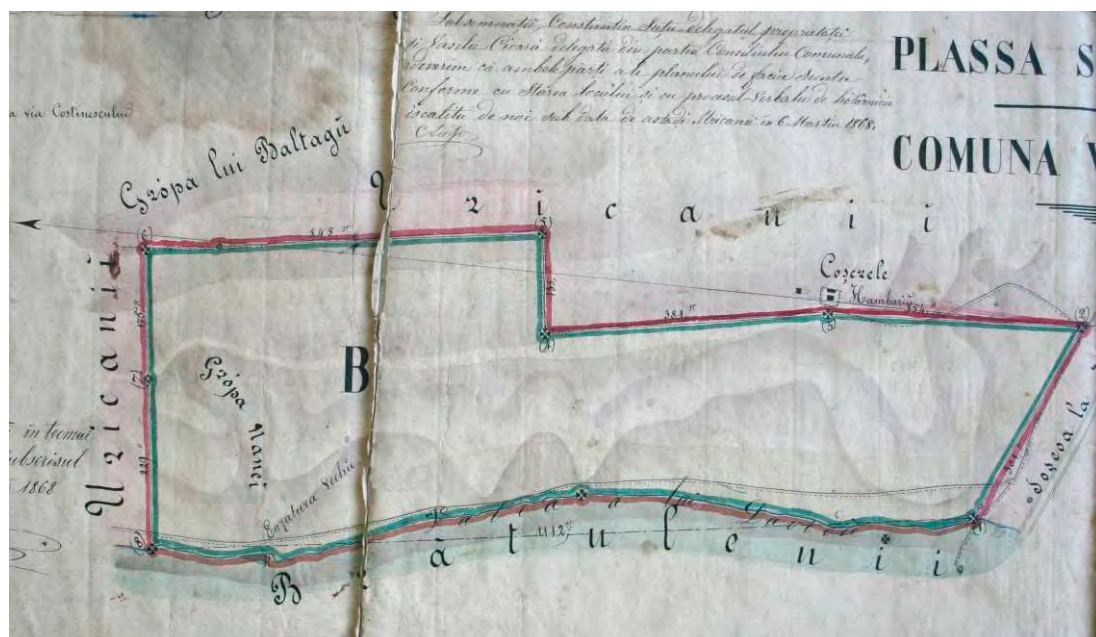


Fig. 7 - Planul moșiei Uricani (1868). Corpul B.

Miroslava (1867). „Miroslava. Plan Economic, întocmit la 1 ianuarie 1867 de inginerul F. Cazaban¹⁵⁴. Măsurătoarea a fost făcută atât în metri cât și în prăjini și stânjeni. Nordul este indicat printr-o săgeată, spre partea dreaptă a planului. Literele mari indică destinația diverselor terenuri: A. Arături, B. Fânețe ș.a.

Spre vest se arată învecinarea cu moșia Găureni, iar spre est cu moșia Rediul lui Tătar și puțin cu Galata. Chiar pe mijlocul planului se arată „Drumul de la Iași la Podu Iloaiei”. Se mai arată Bahluiul și Gârla Costei, Drumul la Rediul lui Tătar ș.a. Spre capătul din sud, Miroslava se învecina cu nu mai puțin de trei moșii: Ezăreni, Valea Adâncă și Cetățuia. Dinspre nord se învecina cu moșia Rediu.

¹⁵⁴ Planul a fost publicat de Mihai Dim. Sturdza, *Familii boierești din Moldova și Țara Românească*, vol. I, 2004, București, Editura Simetria, p. 415.

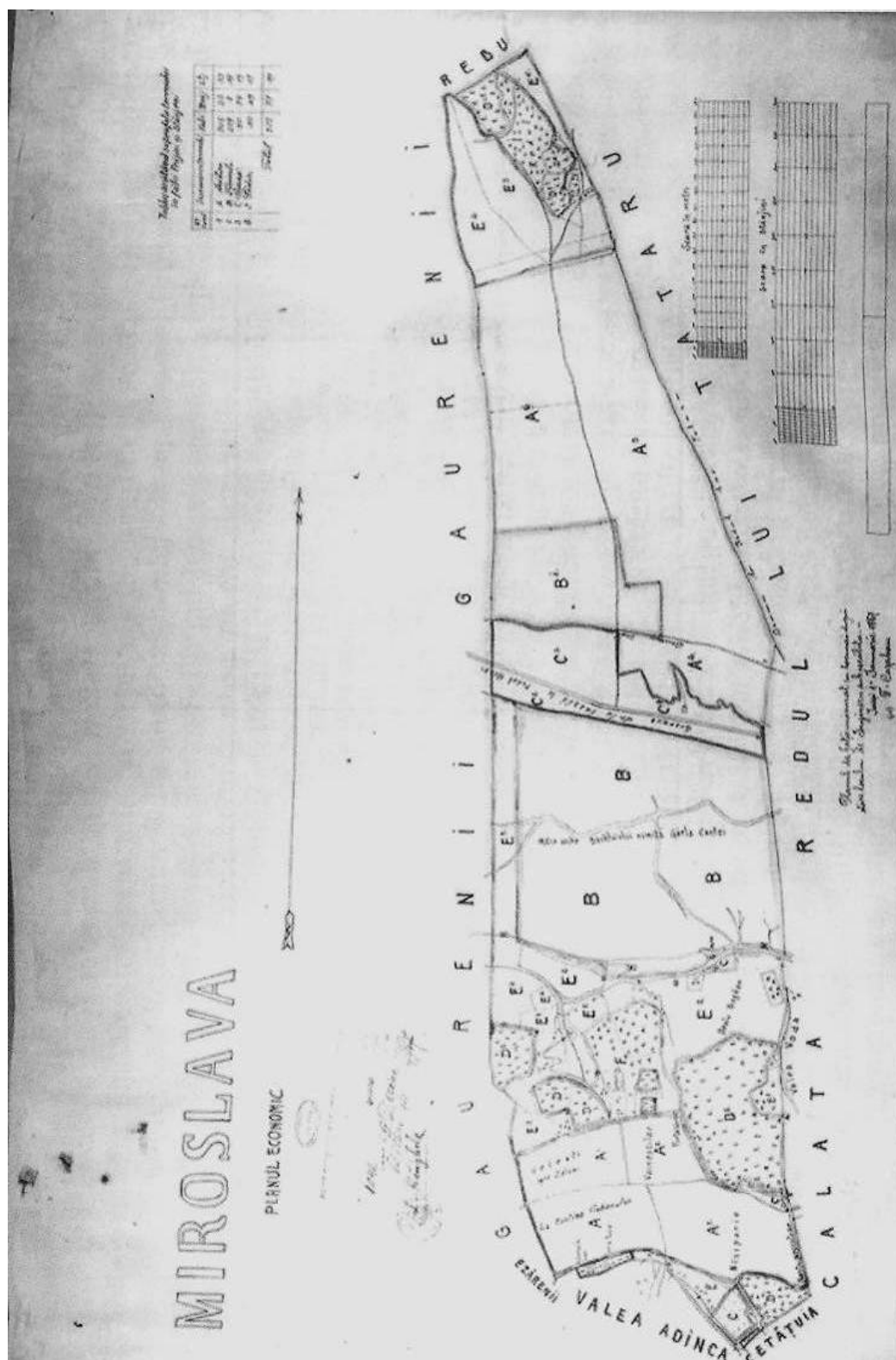


Fig. 8 - Planul moșiei Miroslava.

Cornești (1897). *Planul topografic și hotarnicu a moșii Cornești, proprietatea d-lui Domnului Edgar Mavrocordato, situat în comuna Miroslava, plasa Stăvnic, din județul Jassy*¹⁵⁵. Planul de față s-au efectuat în virtutea Ordonanței Onor Tribunal de Iași, Secția III, nr. 580, din 2 februarie 1897, și fiind întocmai cu situațiunea locului, se adevărește de noi. Inginer hotarnic, Anul 1987, luna mai, în 30 zile. Planul are trasate și curbe de nivel, indicând relieful zonei; rețeaua hidrografică este și ea reprezentată, fără a fi numite pârâurile trasate pe plan. Scara planului este de 1: 10 000.

Un dreptunghi roșu, marcat cu litere „B”, indică „Locul Italienilor”, arătând terenul pe care s-au așezat lucrătorii agricoli aduși din Italia, de către Constantin Anghel (tatăl poetului), proprietarul de atunci al Moșiei. De la ei a rămas și toponimul „Dealul Talienilor”¹⁵⁶.

Sunt consemnate numeroase repere toponimice, precum: Valea Ursului, Dealul Vici, La Rediu, Dealul Popei, Dealul la Coșeri, Pădurea numită Dumbrava, Valea Recea, Valea Boboc, Valea Prisăcii, La Bârca, La drumul Sobarilor.

La partea de sus a planului, dinspre est, se arată că moșia Cornești se învecina cu moșiile Ezăreni, Dancăș, Ciurbești și cea a mănăstirii Bârnova. Înspre sud se arată hotarul cu moșia Uricani; în partea de jos, spre vest, Cornești se învecinase cu moșiile Budești, Mânjești (sau Turbătești), Vocotești, dar mai ales cu Proselnici, pe o jumătate din lungimea acesteia; hotarnica se încheie, în capătul dinspre nord (stânga), cu limita dinspre moșiile Vorovești și Uricani.

În colțul din dreapta sus se află un tabel intitulat „Lămurire”, ce oferă mai multe detalii privitoare la cel înfățișat în plan:

A. Întinderea Moșiei Cornești este de 1037 ha, 96 ari și 25 mp (= 724 fâlcii, 52 prăj., 32 stânj.);

I. Partea în litigiu cu Mânjești, 1 ha și 21 ari (=67 prăj. și 21 stânj.) afara de porțiunea deja ... în vatra satului ;

I, II, III, IV și V = Părțile restituite Proprietății prin îndreptarea liniei, 1ha, 32 ari, 14 mp (= 73 prăj., 30 stânj.) conform planului de delimitare;

B. Locul numit „a Italienilor” , 3 ha 80 ari (= 2 fâlcii, 52 prăj., 09 stânj.) rezervat de pe proprietatea în vatra satului;

C. Locul numit „La Moară”, de 1 ha și 76 ari (= 1 fâlcii, 18 prăj., 11 stânj.), *idem*;

D. Locul de lângă țarini?, 1 ha, 11 ari, 50 m.p. (=62 prăj., 10 stânj.), *idem*;

E. Locul crâșmii, 20 ari, 50 m.p. (=11 prăj., 16 stânj.), *idem*;

F. Locul unei case boierești, 36 ari (=20 prăj., 4 stânj.), *idem*;

G. Partea cuvenită locuitorilor din Cornești, 123 ha, 50 ari, 36 mp. (= 86 fâlcii, 18 prăj., 25 stânj.)

Suma totală a moșiei Cornești este de 1171 ha, 23 ari, 75 m.p. (= 817 fâlcii, 63 prăj., 14 stânj.)

În colțul din dreapta jos al planului se află un tabel intitulat „Lămurire asupra părților cedate locuitorilor foști clăcași din Cornești”:

Poligonul stăpânit de locuitori cuprinde astăzi împreună cu cele măsurate de proprietatea din Cornești suma de 136 hectare 6 ari și 50 mp (92 fâlcii, 16prăj., 23 stânj.), care se compun din:

A. Partea stăpânită de locuitori astăzi este de 124 ha, 82 ari și 50 m.

¹⁵⁵ DJANI, Planuri și hărți, nr. 701; 92x57 cm.

¹⁵⁶ *Monografia comunei Miroslava, județul Iași. Istorie și actualitate*, Iași, Editura Kolos, 2009, p. 8.

- B. Locul numit „a Italienilor” cuprins de proprietatea „în vatra satului”: 3 ha, 80 ari (= 2 fâlcii, 52 prăj., 09 stânj.);
- C. Locul numit „La Moară”, de 1 ha și 36 ari (= 1 fâlcii, 18 prăj., 11 stânj.);
- D. Locul de lângă țarini? (=62 prăj., 10 stânj.);
- E. Locul crâșmii (=11 prăj., 16 stânj.);
- F. Locul unei case boierești (=20 prăj., 4 stânj.);

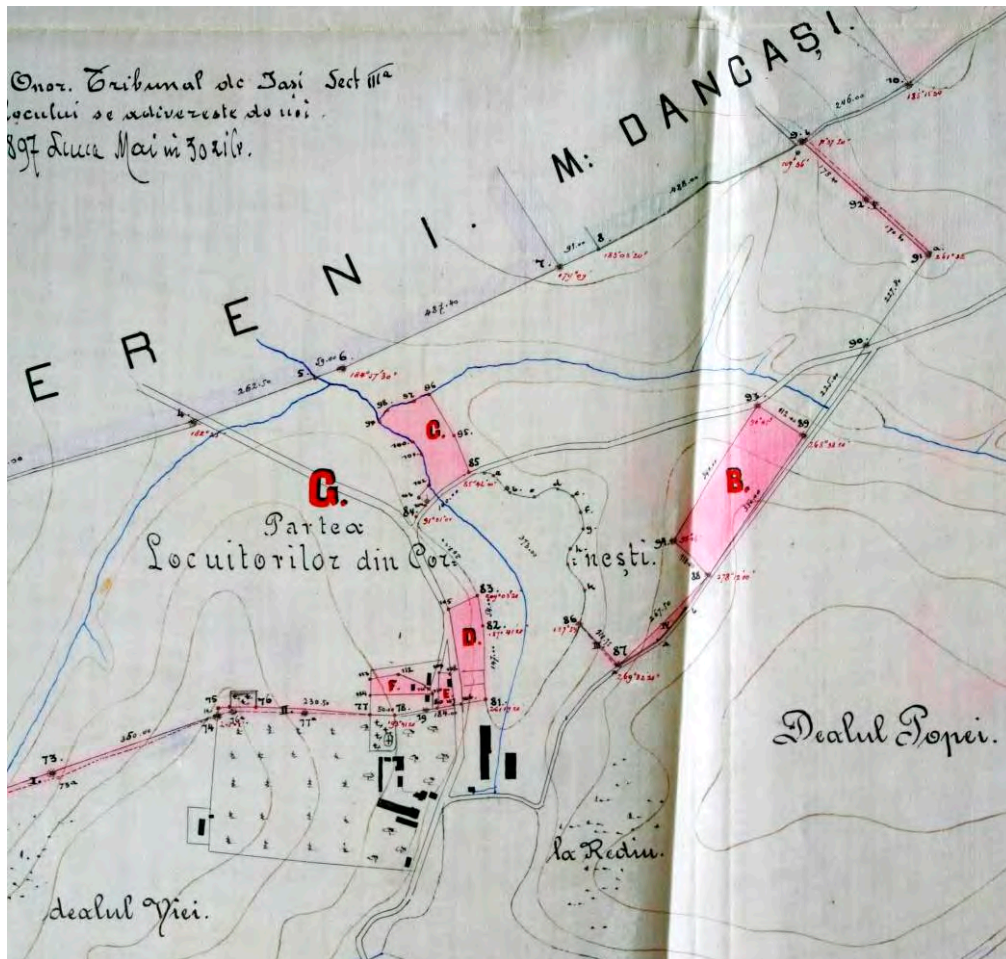


Fig. 9 - Planul moșiei Cornești (1897). Detaliu.

Miroslava (1921). Societatea „Ocrotirea Orfanilor de Războiu”, Planul hotarnic al moșiei Miroslava-Langa din județul Iași, ridicat în baza ordonanței Tribunalului Jud. Iași, Secția II (1921), de inginerul hotarnic Georges A. d’Albon. Planul este realizat pe hârtie caroiată și este orientat nord-sud. O fotocopie a sa se află la Muzeul Liceului de la Miroslava, organizat de prof. Dumitru Bunea.

Moșia „Ocrotirea Orfanilor de Războiu” cuprindea mai multe loturi, denumite după cum urmează: Lanul „La Rugi”, Lanul de la Primărie, Lanul Nisipăriilor, Porțiunea rămasă d-lui Constantin Langa-Râșcanu.

Moșia se învecina la nord cu „delimitarea Miroslava”. La vest cu „Delimitarea Găureni” și cu „Lotăși 1879 Ezăreni” (locuitorii ce au primit loturi de pământ după Războiul de Independență din 1877-1878). Spre sud moșia se învecina cu satul Balciu, cu „Delimitarea Miroslava” și cu „Via A. Ifould” a domnului Niculai A. Stroici. În capătul de vest moșia se limita cu Via doamnei Ecaterina Veronas. În partea de nord, limita moșiei era Șoseaua județeană Roman-Iași.



Fig. 10 - Planul moșiei Miroslava (1921).

Acest plan de moșie arată suprafețele de teren donate de prințesa Olga Sturdza (n. Mavrocordat) către Societatea „Ocrotirea Orfanilor de Război”, pe care a organizat-o și condus-o personal, cu multă dăruire. Palatul Sturdza de la Miroslava a fost unul din principalele reședințe ale acestei Societăți. Datorită acestui proiect, sute de mii de orfani de război de după prima conflagrație mondială au reușit să ajungă la vârsta maturității și să-și croiască un drum în viață prin învățătură.

De interes este și un alt plan, al moșiei Miroslava-Langa (1923). Acesta este o schiță realizată în creion pe hârtie milimetrică portocalie, privitoare la delimitarea hotarului moșiei Miroslava din județul Iași (ANI, Planuri și hărți, nr. 486).

*

Două schițe de plan pentru întocmirea planurilor satelor Proselnici și Ciurbești, fiind doar niște ciorne-contur, lucrate pe calc, de mici dimensiuni, și fără indicații scrise, nu au mai fost incluse în paginile de față: ANI, Planuri și hărți, nr. 615, Schița de plan a satului Proselnici, com. Cornești, plasa Copou, jud. Iași (hârtie de calc, 39x25 cm); ANI, Planuri și hărți, nr. 617, Schița de plan a satului Ciurbești, com. Cornești, plasa Copou, jud. Iași (hârtie de calc, 36x33 cm);

Schițele privitoare la construirea căii ferate pe acest sector: Nr. 87 Miroslava, plasa Stavnic, jud. Iași (ANI, Planuri și hărți, nr. 87) nu au mai putut fi găsite, cu prilejul cercetării, fiind considerat lipsă; Planul exproprierii pentru construirea căii ferate, linia de la Suceava la Iași, Roman, Botoșani (ANI, Planuri și hărți, nr. 717). Acesta din urmă, fiind după 1900, nu se dă în cercetare.

Cercetarea efectuată pentru alcătuirea acestei documentații a mai depistat și o serie de alte planuri, care, potrivit reglementărilor legale în vigoare nu se dau în cercetare la sala de studiu, fiind mai noi de anul 1900. Dăm mai jos o listă a acestora:

Nr. 670, Planul loturilor cedate locuitorilor comunei Miroslava de pe moșia Proselnici, jud. Iași (scara 1:5000, heliogravură, 10x96 cm);

Nr. 1398, Planul Pădurii Cornești, jud. Iași, realizat de Ioan V. Cazacu (scara 1: 5000, pe calc, 61x42 cm);

Nr. 3094, Planul loturilor cedate locuitorilor din comun Cornești, jud. Iași, 1929 (ozalid, scara 1: 5000);

Nr. 3095, Planul parcelar al moșiei Cornești, 1946 (scara 1: 25 000);

Nr. 3096, Planul parcelar al moșiei Procelnici, 1946 (scara 1: 25 000);

Nr. 3097, Planul terenului din Găureni, com. Uricani (1948);

Nr. 3098, Vatra satului Procelinci (1946);

Nr. 3099, Planul parcelar al noilor vetre de sat din Ciurbești-Dancaș, jud. Iași (scara 1: 2000, ozalid);

Nr. 3108, Copie de pe planul parcelar al comunei Cornești ;

Nr. 3112, Planul moșiei Cornești, 1946;

Nr. 3115, Planul moșiei Cornești, 1925;

Nr. 3116, Planul Parcelar al moșiei Uricani (1946);

Nr. 3119, Planul moșiei Cornești (1946).

De asemenea, este posibil ca la Arhivele Naționale București, Colecția Planuri și hărți, sau în colecțiile Bibliotecii Academiei Române, să se păstreze și alte planuri privitoare la satele componente ale comunei Miroslava.

BISERICILE CU STATUT DE MONUMENT ISTORIC DIN SATELE COMUNEI MIROSLAVA

Adina Grigorovschi, Sorin Iftimi

Comuna Miroslava din vecinătatea oraşului Iaşi este una dintre cele mai întinse din judeţ, dar mai ales una dintre cele mai bogate în monumente istorice. Deşi se află atât de aproape, fiind accesibile celor interesaţi, aceste monumente sunt foarte puţin cunoscute. Localităţile Ciurbeşti, Corneşti, Miroslava, Corneşti, Proselnici, Voroveşti adăpostesc bogata zestre de monumente istorice a comunei atât religioase cât şi laice. Acest studiu documentar îşi propune să readucă în atenţia specialiştilor, dar şi în cea a edililor, monumentele căzute în uitare, ca un prim pas pentru salvarea şi transmiterea lor către generaţiile viitoare.

Menţionăm că, la pregătirea pentru tipar a acestui studiu, am fost nevoiţi să renunţăm la o parte însemnată bogata ilustraţie (grafică şi foto) care făceau parte integrantă din acest material documentar.

În **Planul de amenajare a teritoriului naţional**, sect. III – **Zone protejate**, cap. II Unităţi administrativ –teritoriale cu concentraţie foarte mare a patrimoniului construit cu valoare culturală de interes naţionale este menţionată şi comuna Miroslava din judeţul Iaşi. Conform Listei monumentelor istorice (LMI) aprobată prin Ordinul nr. 2314/8 iulie 2004 al Ministerului Culturii şi Cultelor, în comuna Miroslava din judeţul Iaşi sunt înscrise un număr de opt monumente după cum urmează:

Nr. Crt	Cod LMI 2004	Denumire	Localitate	Datare
1341	IS-II-m-B-04123	Biserica de lemn „Sf. Nicolae”	sat Ciurbeşti com. Miroslava	1806
1342	IS-II-m-B-04124	Biserica „Sf. Voievozi”	sat Ciurbeşti com. Miroslava	1769
1348	IS-II-m-B-04130	Biserica „Sf. Nicolae” „Sf. Voievozi”	sat Corneşti com. Miroslava	1833
1349	IS-II-m-B-04131	Casa Anghel	sat Corneşti com. Miroslava	sec. XIX
1446	IS-II-m-B-04203	Biserica „Naşterea Maicii Domnului”	sat Miroslava com. Miroslava	1811
1447	IS-II-m-B-04204	Casa Sturza	sat Miroslava com. Miroslava	înc.sec. XIX
1478	IS-II-m-B-04232	Biserica „Sf. Voievozi”	sat Proselnici Com. Miroslava	sec. XVIII
1537	IS-II-m-B-04270	Biserica de lemn “Sf. Gheorghe”	sat Voroveşti com. Miroslava	1768

Biserica de lemn „Sf. Nicolae” sat Ciurbești

Cod LMI 2004 : IS-II-m-B-04123

Cod Lista 1991-92: 24 B 0445

Datare – 1806 conform datelor aflate în dosar A34/1841, Fond Mitropolia Moldovei și Sucevei, Arhivele Naționale Iași. De asemenea, inscripția aflată pe un clopot al bisericii fără a putea fi deslușită, cuprinde anul 1806 (C. Todî, p.79, foto clopot).

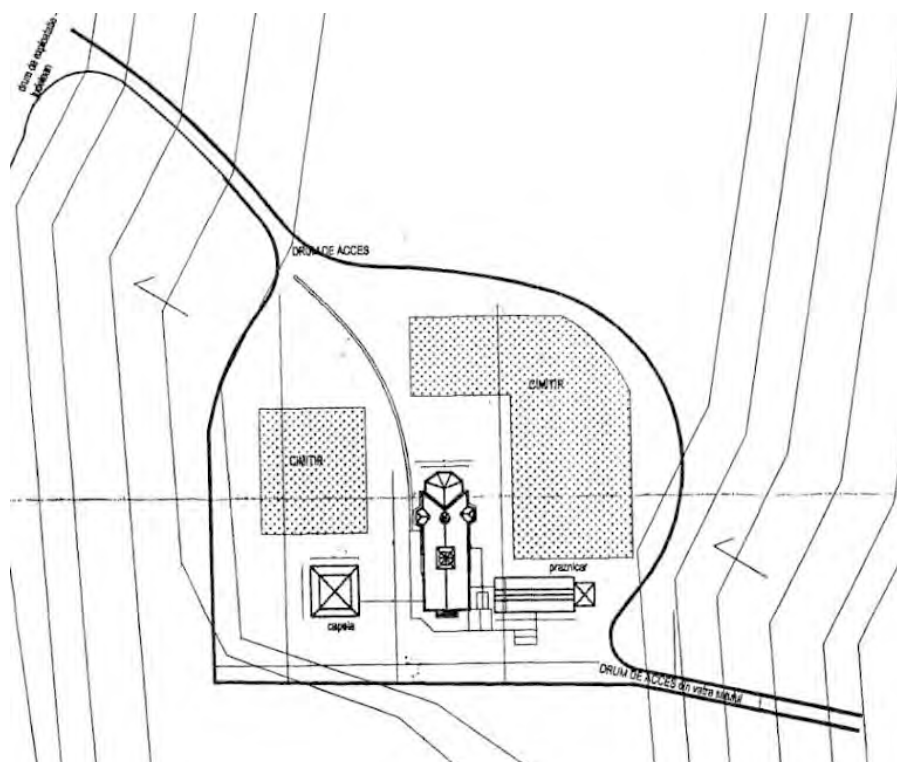
Istoric: Satul Ciurbești, așezat pe coasta de est a dealului Recea, pe pârâul Ciurbești, era în 1803 în posesia mănăstirii Bârnova. Construită pentru a sluji ca biserică de cimitir, biserica din bârne este situată la extremitatea nordică a satului Ciurbești, aflându-se cândva în afara așezării. Spre sud se dezvoltă localitatea veche. Biserica se află la 3 km NV de municipiul Iași.



De menționat este perspectiva de excepție asupra localității din curtea bisericii. Actualul drum din vatra satului nu mai este folosit.

Este folosit un drum de acces din zona nordică a bisericii, drum de exploatare ce deriva din drumul județean, chiar la intrarea în sat dinspre Iași.

Așa arată planul de situație al bisericii înconjurată de morminte, cu vechea cale de acces din vatra satului (dreapta jos) și noul drum derivat din drumul de exploatare județean (stânga sus). Se pot observa și cele două construcții realizate ulterior, prăznicarul în dreapta și capela în stânga bisericii.



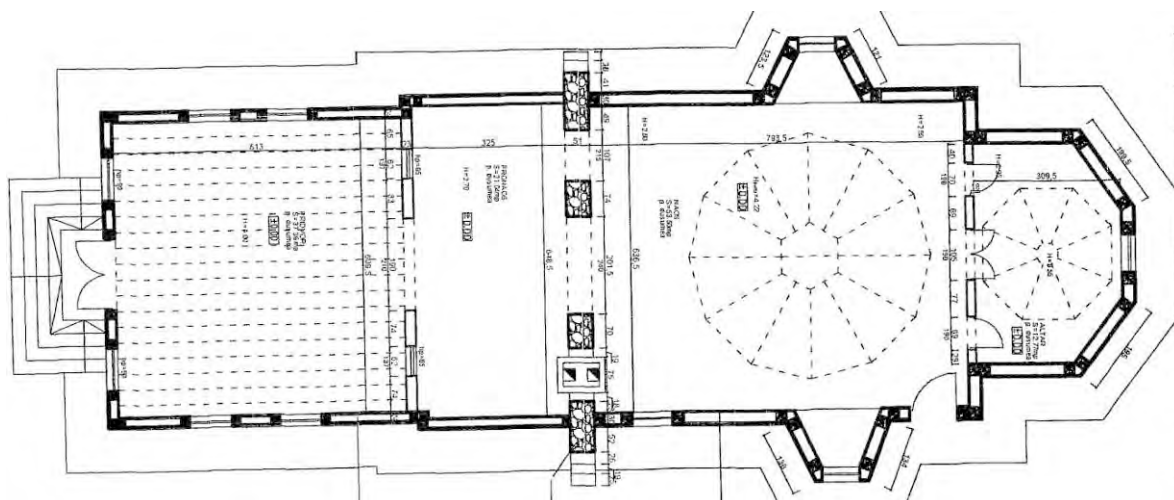
Așadar în afară de valoarea monumentului, foarte importantă este valoarea ambientală a sitului – față de localitate.

Documentele de arhivă menționează că în anul 1841 starea bisericii era „de amnari i lipită, n-are cele trebuitoare, numai unele cărți dezlegate”; pe atunci slujea un preot, Andronache, și doi dascăli, Ioan și Constantin. În ultimii ani ai secolului XIX, alte documente afirmă că biserica avea un cântăreț.

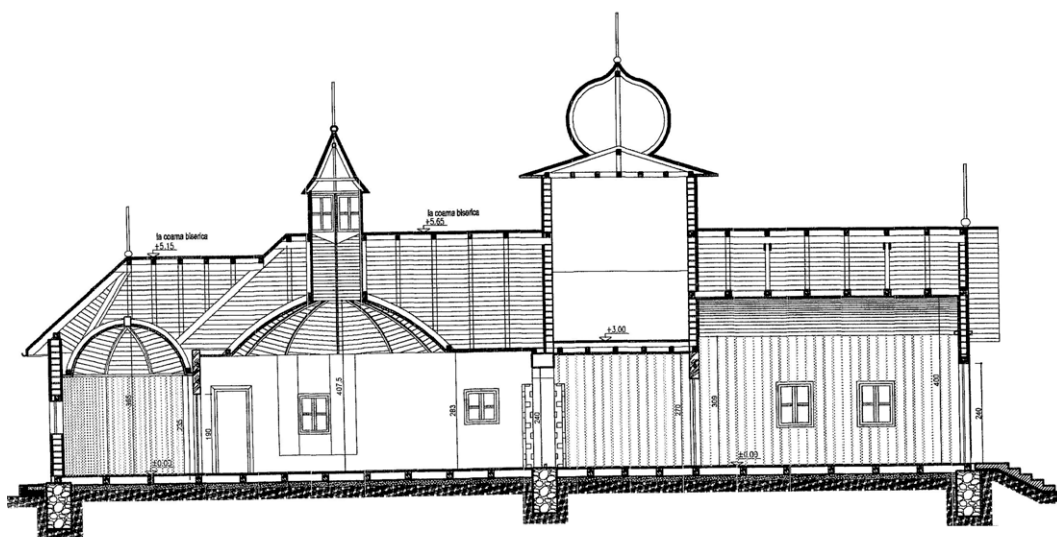
În anul 1925, biserica de lemn din Ciurbești a fost declarată monument istoric de către Comisiunea Monumentelor Istorice din România – Dosar 2472(1921-1939).

De-a lungul timpului biserica a suferit repetate lucrări de renovare. Biserica Sf. Nicolae a fost reparată la 1828, după care a fost resfințită de mitropolitul Veniamin Costachi. În anul 1860 a fost reparată „de foștii proprietari greci” și resfințită de arhiepiscopul Chesarie Leon. După 14 ani de la reparațiile din 1860, în anul 1874 s-au făcut din nou lucrări de reparații, biserica fiind din nou sfințită în 23 iunie 1875, paroh fiind preotul Iftimie Vigileanu. Prima reparație la elementele exterioare s-a făcut în anul 1928, după care a fost resfințită de mitropolitul Veniamin Costachi. În anul 1932 i s-a adăugat actualul acoperiș și s-a refăcut peretele pronaosului. Apoi, în anul 1932 s-au mai executat lucrări de renovare mai semnificative, când a fost făcut actualul acoperiș și s-a refăcut peretele pronaosului. Între anii 1998-2001 s-au efectuat lucrări de restaurare și reamenajare în urma cărora s-a adăugat un pridvor lung de 7 metri, s-a ridicat un prăznicar și un lumânărar, restaurându-se cu același prilej și pictura catapetesmei. A fost resfințită de către mitropolitul Daniel Ciobotea, la 30 iunie 2002 („Duminica tuturor sfinților”); cu această ocazie a primit și un al doilea hram, „Sf. Gheorghe”, după sponsorul Gh. Ciubotaru, locuitor din Ciurbești.

Descriere: Biserica are planul trilobat, absidele naosului și altarul având formă poligonală.



Interiorul este format din pridvor, pronaos, naos și altar. Pridvorul nou este terminat pe verticală cu o boltă cilindrică. Pronaosul este tăvănit drept. Altarul are de asemeni o boltă octogonală. Aceasta se intersectează cu boltă naosului.



În plan se observă vechiul zid de piatră ce desparte naosul de pronaos, sprijinit la exterior de mici contraforți „în trepte”, astăzi tencuiți (probabil că mica biserică inițială – naosul și pronaosul actual – este, totuși, de zid, vechii pereși fiind acoperiți astăzi cu scânduri). Peste naos există o boltă octogonală terminată cu un *lanternou*, care se intersectează cu boltă octogonală a altarului. Acest mod de a spori lumina din naos nu făcea parte din construcția originală, fiind o intervenție târzie. Soluția a fost necesară deoarece naosul era slab luminat de două ferestre foarte mici.

Altarul, în forma sa actuală, este tot o extindere, un indiciu în acest sens fiind faptul că mica fereastră a acestuia nu se află la aceeași cotă de înălțime cu ferestrele absidelor laterale, ci la un nivel vizibil mai înalt. Fereastra naosului a fost construită după creșterea masivă a nivelului de călcare de la exteriorul bisericii.

Deasupra pronaosului este amplasată clopotnița cu acoperiș în formă de bulb de ceapă, de influență rusească, îmbrăcată în totalitate cu tablă, sub formă de solzi și vopsită

în culoare verde. Această clopotniță reprezintă o primă extindere, spre vest, a bisericii inițiale.

Tot din plan se observă că spațiul din partea vestică al pronaosului a fost extins, pentru a doua oară, în anul 2001 (cu ocazia renovării bisericii) cu un pridvor închis, de dimensiuni mari (7 m). Biserica este realizată din bârne de stejar masiv așezate orizontal pe fundații din piatră. Ca majoritatea bisericilor de lemn în aceeași perioadă, la începutul secolului al XX-lea, prin așa-zisele măsuri de protecție, a fost căptușită atât la interior cât și la exterior cu scândură vopsită. Odată cu reparațiile capitale realizate în anul 2001, a fost restaurată și pictura iconostasului de secolul al XVIII-lea.

Șarpanta bisericii, era inițial, probabil, în două ape, acum prezintă însă coame la nivele diferite, datorită extinderilor succesive, dolii, precum și rotunjiri peste absida altarului. Este realizată din lemn, iar învelitoarea care inițial era din șindrilă, a fost înlocuită (la 1932) cu tablă vopsită.

Spațiul exterior al monumentului a fost restructurat. Pe latura de sud, spre sat, s-a construit un „prăznicar” pentru comemorări – construcție dreptunghiulară, din lemn, placată cu lambriu din material plastic, terminată cu un turnuleț spre sud. Construcția, utilitară, reprezintă un adaos nefericit pentru ambientul estetic al vechiului monument istoric.

Materiale și tehnici de construcție/structura - materialele de construcție sunt lemnul (bârne din lemn de stejar și scândură modernă la placarea pereților) precum și piatra, care este utilizată la fundații. Tehnica de construcție – cioplire material brut, și îmbinarea directă prin cioplire, finisarea interiorului și exteriorului făcându-se cu scândură.

Componente artistice: Aici am putea menționa alcătuirea zidului dintre pronaos și pridvor – cu bolți de trecere și piloni, precum și existența unei catapetesme din lemn de tei sculptat, de secolul al XVIII-lea, în stilul barocului târziu. După formă și dimensiuni, se pare că aceasta ar fi aparținut unei alte biserici, posibil bisericii mai vechi cu hramul Sf. Voievozi (1769) a familiei Palade, atestată documentar la Ciurbești. De asemeni, pot fi văzute icoane vechi din secolul al XIX-lea și trei clopote datate «1806» precum și o *Evanghelie* ferecată în argint, din 1928.

Încadrare stilistică – arhitectura din lemn din perioada de început a secolului al XIX-lea.

Starea generală de conservare – lemnul este în stare relativ bună. Biserica are probleme pe latura de nord, datorită înălțării în timp a nivelului de călcare (mărturie este înălțimea redusă a parapetului ferestrelor, situate pe aceasta latura a bisericii (0,65 m) în comparație cu înălțimea parapetului celorlalte ferestre situate pe celelalte laturi) și a trotuarului din beton care înconjoară clădirea, igrasia fiind prezentă și vizibilă în elementele de lemn ale construcției.

Observație: Pe lista monumentelor istorice, la nr. 1342, sub cod IS-II-m-B-04124 figurează și o a doua biserică de lemn, cu hramul „Sf. Voievozi” (Mihail și Gavriil) din satul Ciurbești, comuna Miroslava, atestată documentar la anul 1769. În realitate un asemenea monument nu există la fața locului. Probabil că a ființat anterior pe locul actualei biserici Sf. Nicolae sau a avut loc o schimbare de hram. Ar trebui inițiate procedurile de declarare de pe Lista monumentelor a biserici „Sf. Voievozi”.

Conform legii 422/2001 privind protejarea monumentelor istorice și normelor metodologice prevăzute în Ordinul nr. 2260 din 18 aprilie 2008. În cazul „dispariției monumentului istoric” se declanșează „din oficiu” procedura de declarare de către Direcțiile de cultură, culte și patrimoniu cultural național județene, prin menționarea în

listă a ordinului de declasare. Aceasta se face prin întocmirea unei documentații de specialitate, care se înaintează spre aprobare comisiilor abilitate de Ministerul Culturii.

Bibliografie:

N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 190; *Anuarul Arhiepiscopiei Iașilor 1909*, p. 343 (biserica de lemn, închisă); *Anuarul Arhiepiscopiei Iașilor 1930*, p. 70; pr. Romeo Ungureanu, *Biserica din Ciurbești*, în „Candela Moldovei”, *Buletinul Oficial al Mitropoliei Moldovei și Bucovinei*, an XI, nr. 6-7, iunie-iulie, 2002, p. 21; Constantin Todi, *Satul Ciurbești. Monografie*, Gura Humorului, Terra Design, 2006, p. 76-79; Adina Grigorovschi, Mircea Grigorovschi, *Monumentele zonei metropolitane Iași*, în „Monumentul-Tradiție și viitor” VII, volum coordonat de Silviu Văcaru și Aurica Ichim, Iași, 2006, p. 211-228.

Dosare și rapoarte în arhive:

Arhivele Naționale Iași, Fond Mitropolia Moldovei și Sucevei, dosar A34/1841 (datarea bisericii în 1806); Arhivele Naționale București, Dosare mănăstirești, Epitropia Sf. Mormânt, Mănăstirea Bârnova, dos. 28/1850 (starea mănăstirii la jumătatea secolului XIX); ANB, fond Mănăstirea Bârnova (numeroase documente despre satul și mănăstirea Bârnova). Biserica este amintită și într-un document din 10 septembrie 1842 (ANB, Documente istorice BAR, CMXLIX/32).

Biserica “Sf. Nicolae” și “Sf. Voievozi”, sat Cornești

Cod LMI 2004 : IS-II-m-B-04130

Cod Lista 1991-92: 24 B 0567

Datare –1836

Coordinate GPS: lat. N - 47°6,609' ; long. E - 27°30,31';

Istoric: În acest sat a fost zidită o biserică din piatră și cărămidă între anii 1834-1836, fiind sfințită la 1836, de arhiereul Filaret Beldiman, ctitorul acestui lăcaș, cu binecuvântarea mitropolitului Veniamin Costache). La 1875, în listele Protoieriei apărea la Cornești o biserică având hramul „Buna Vestire” ctitorită de familia Beldiman, fără a se menționa anul zidirii (M. Constantinescu, p. 17). Vezi și Ruxandra Beldiman, *Episcopul Filaret Apamias Beldiman - ierarh moldovean și ctitor mai puțin cunoscut*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, ediția a 29-a, Muzeul Județean Vaslui, 2007, p.294-305.



La 1841 o găsim „din cărămidă”, slujită de 3 preoți, 4 călugări, un dascăl și un paraclicer; atunci, satul Cornești era pe moșia „preasfințitului Anania”.

Descriere: Este o biserică în formă de navă simplă, de formă dreptunghiulară prezentând o absidă semicirculară în dreptul altarului. Biserica este compusă din pronaos, naos și altar. Accesul în biserică se realizează direct în pronaos prin ușa existentă pe peretele vestic.

Se păstrează ușa originală de acces din lemn de stejar și ferecătură.



Biserica din satul Cornești impresionează prin proporțiile ei clasice, prin simplitate, ordine, simetrie și prin proporțiile sale echilibrate, specifice neoclasicismului în arhitectură. Elementele de decoratie sunt reprezentate de arce și coloane simple, angajate, de factură clasică.



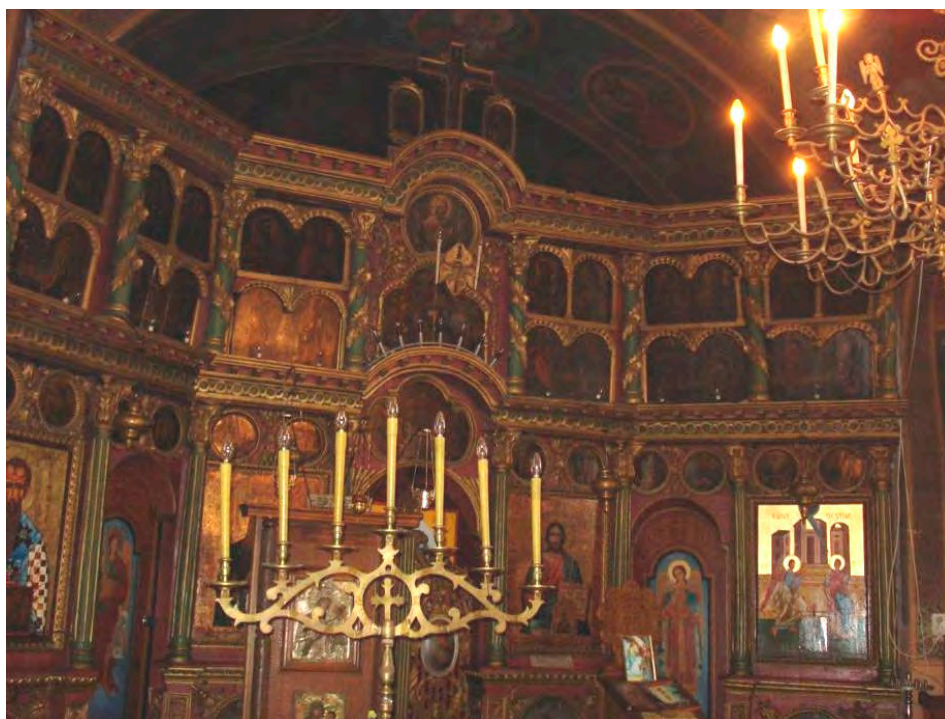
Materiale și tehnici de construcție: Edificiul are fundații masive din piatră, ziduri din piatră, planșee și șarpantă din lemn, iar învelitoarea acoperișului din tablă.

Biserica are o singură turlă, postată deasupra pronaosului. Aceasta are cu baza pătrată, fiind construit din cărămidă. Inițial turla a servit drept clopotniță, dar a fost dezafectată deoarece au apărut probleme de rezistență. Clopotele sunt montate astăzi în zvonnița de deasupra porții de acces în curte.

Piese de mobilier originale și obiecte bisericești inscripții nu se păstrează. Catapeteasma este din lemn de tei, fiind sculptată cu ornamentații florale; are cromatica în verde, auriu și tonuri de roșu. Se află aici un portret al mitropolitului Veniamin Costache (ulei/pânză), care pare a fi o copie veche după cel realizat de Josef August Schoefft, la 1837.

Starea generală de conservare Biserica necesită lucrări de reparații și de întreținere deși ultimele lucrări de reparații au fost executate în 1995. Acest lucru se poate observa din imaginile ce urmează.

Lucrări anterioare de renovare La 1859, biserica a avut parte de reparații sub îngrijirea Mariei Beldiman. Proprietarul moșiei de la 1875, poetul Dimitrie Anghel, a donat bisericii un rând de veșminte „din stofă bună”; de asemenea, Dumitru Scraba a dăruit și el un rând de veșminte. La 1909, biserica se afla „în rea stare”. Lucrări de reparații la acoperiș și la exteriorul bisericii s-au executat și în anii 1971-1972. În 1972-1973 s-a executat pictura, așa cum reiese din inscripția următoare.



În curtea bisericii, în partea de sud, se află monumentul funerar, de marmură, al familiei lui Constantin Anghel, tatăl poetului. Inscripția arată că:

„Sub această piatră se odihnesc robii lui Dumnezeu Constandin Anghel, trecut din viață la 6 octombrie 1872, la orele 6 dimineața ; Ecaterina Anghel, soția sa, născută Zarifopulo, trecută din viață la 6 octombrie 1880, orele 4 dimineața; Erifilia D. Anghel, născută Liatriș, trecută din viață la 1879, orele 7 dimineața. Sculptori D. Lyatriș & N. Renieris, Galatz”.

În partea estică găsim piatra funerară a vornicului Vasile Beldiman, răposat în 1855, ctitor al bisericii. O cruce de piatră scrisă în chirilice, aflată în curte, lângă

monumentul familiei Anghel, are inscripționat leatul 7285=1677. Este dovada existenței pe acest loc a unei biserici mai vechi, datând din secolul al XVII-lea.



Observație: Biserica a făcut parte din reședința familiei Beldiman, de la Cornești, având funcționalitatea de paraclis, pentru uzul familiei proprietarului moșiei. Pe latura de vest, la mică distanță, se afla casa Beldiman, construită pe la 1840. Casa a devenit proprietatea lui Constantin Anghel; aici s-a născut, la 1872, fiul acestuia, poetul Dimitrie Anghel. În 1971 Muzeul Literaturii Române din Iași, a amenajat un punct muzeal – „Casa Dimitrie Anghel” – existent și în evidențele CIMEC. Clădirea, ruinată, a fost inclusă pe Lista monumentelor istorice din județul Iași din anul 2004, la numărul 1349, având codul IS-II-m-B-04131, în speranța că ar mai putea fi salvată. Clădirea nu mai există astăzi, ci doar ruine aflate sub nivelul solului, fiind demolată de localnici. Obiectivul ar trebui să fie exclus de pe Lista monumentelor, eventual în urma unei cercetări arheologice.

Bibliografie:

Ruxandra Beldiman, Episcopul Filaret Apamias Beldiman - ierarh moldovean și ctitor mai puțin cunoscut, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, ediția a 29-a, Muzeul Județean Vaslui, 2007, p.294-305; Marilena Răcoare, Un poet al florilor – Dimitrie Anghel, în revista „Curcubeu”, revistă editată de școala „Dimitrie Anghel” Cornești-Miroslava-Iași, nr. 7, 2007, martie (despre familia Anghel);

Biserica “Sf. Voievozi”, sat Proselnici

Cod LMI 2004 : IS-II-m-B-04232

Cod Lista 1991-92: 24 B 0560

Datare – sec. XVIII

Istoric: Satul Proselnici se afla la 9 km sud-vest de centrul comunei Miroslava, în vecinătatea iazului Cornești. Construcția bisericii Sf. Voievozi din satul Proselnici, realizată din cărămidă, în anii 1754-1755. Potrivit sinodicului bisericii din 1875, ctitorii a fost familia Sturdza, proprietarii moșiei Proselnici la acea vreme. După aspectul exterior

însă, biserica ar putea data și de la începutul secolului al XVII-lea, sau chiar din secolul anterior. Lăcașul era considerat, la 1826, a fi din „piatră bună”. Tot de „cărămidă, în bună stare”, se afla biserica la 1841 cand proprietara moșiei era cucoana Elenco Paladi. În a doua parte a secolului al XIX-lea, la 1869, biserica a fost reparată de Manoil Palade, proprietar al moșiei Proselnici. La 1909 biserica era închisă, având probabil nevoie de renovare serioasă.

Biserica cu hramul Sf. Voievozi („Sf. Arhangheli” sau „Mihail și Gavril”) se încadrează în categoria monumentelor situate la limita zonelor construite.



Descriere: Biserica din satul Proselnici impresionează prin simplitate și proporții echilibrate. Este o biserică simplă, alcătuită din pronaos, naos și altar, având planul triconc, fără turlă pe naos. Accesul în biserică se face prin intermediul unui pridvor construit recent, din metal și sticlă, adosat pe latura vestică. Vechea intrare era pe latura de vest și dădea direct în pronaos. Naosul este boltit printr-o cupolă de dimensiuni mai mari, iar naosul prin o cupolă mai mică. Altarul este și el boltit în semicalotă.

Exteriorul bisericii, acoperit de tencuială, este cât se poate de simplu. Absidele naosului, proeminente, nu sunt semicirculare, ci pentagonale. Absida cea mare, a altarului, este și ea poligonală la exterior. Atrag atenția ferestrele de mici dimensiuni, înguste, terminate cu arce în plin cintru, care stau mărturie cu privire la vechimea bisericii. Astăzi ferestrele nu au ancadramente, dar este posibil ca acestea să fie acoperite de tencuială. Ferestrele sunt în număr foarte mic, doar câte una pentru altar și cele două abside laterale, la care se adaugă o fereastră similară pe partea de sud a pronaosului. Singurul element decorativ de la exterior este alcătuit de rândul de zidărie sub forma de zimți (așa numiți „dinți de lup”) care delimitează soclul de pereții bisericii. La partea superioară, sun streșină, se observă o cornișă modestă, adăugată mai târziu, potrivit arhitecturii neoclaseice. Pe fațadele de sud și de vest se observă încă ancorele metalice care atestă o consolidare a edificiului, în timpurile moderne.

La interior, pronaosul este despărțit de naos print-un arc „în plin cintru” ce reazemă pe o coloană, apariție surprinzătoare, provenind de la o consolidare târzie.



Materiale de construcție: Edificiul a fost înălțat pe fundații masive din piatră având elevația tot de zidprie de piatră, iar boltirile sunt realizate din cărămidă. Planșeele au fost lucrate din lemn, ca și șarpanta, protejată de o învelitoare din tablă albă. Nu se păstrează componente artistice, piese de mobilier sau inscripții de interes istoric. Există însă iconostasul original, de la începutul secolul al XIX-lea (?) precum și câteva icoane vechi.

Observație: În luna aprilie 2010 a fost efectuat un sondaj în curtea bisericii, cu prilejul solicitării avizului de descărcare de saricina arheologică, în vederea construirii noii case parohiale. Cercetarea arheologică era necesară deoarece documentele din secolul al XV-lea amintesc în localitate curtea boierului Stoian Procelnic. Săpăturile s-au efectuat sub coordonarea arheologului Adrina Moglan. Acestea au constatat în efectuarea unor sondaje la SV de biserică, prin săpara a două șanțuri de 8x1,5 m, unul cu orientare E-V, celalalt cu orientare N-S, totalizând 30 m pătrați din cei 120 afectați de construcție. Sondajele nu au dus la descoperirea unor vestigii arheologice.



Bibliografie:

Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 669; Elena German, *Un domeniu feudal din ținutul Cărligăturii*, în CI, XXIV-XXVI, 2005-2007, p. 163-174;

Biserica „Sf. Gheorghe”, sat Vorovești

Cod LMI 2004 : IS-II-m-B-04270

Cod Lista 1991-92: 24 B 599

Datare – 1768, potrivit însemnării de pe o carte („Apostol”) din biserica Vorovești; 16 august 1760, carte prin care domnitorul Ioan Calimachi poruncește egumenului mănăstirii Galata să primească un „om de la moșia Sfintei M-ri Vorovești” cu plată.

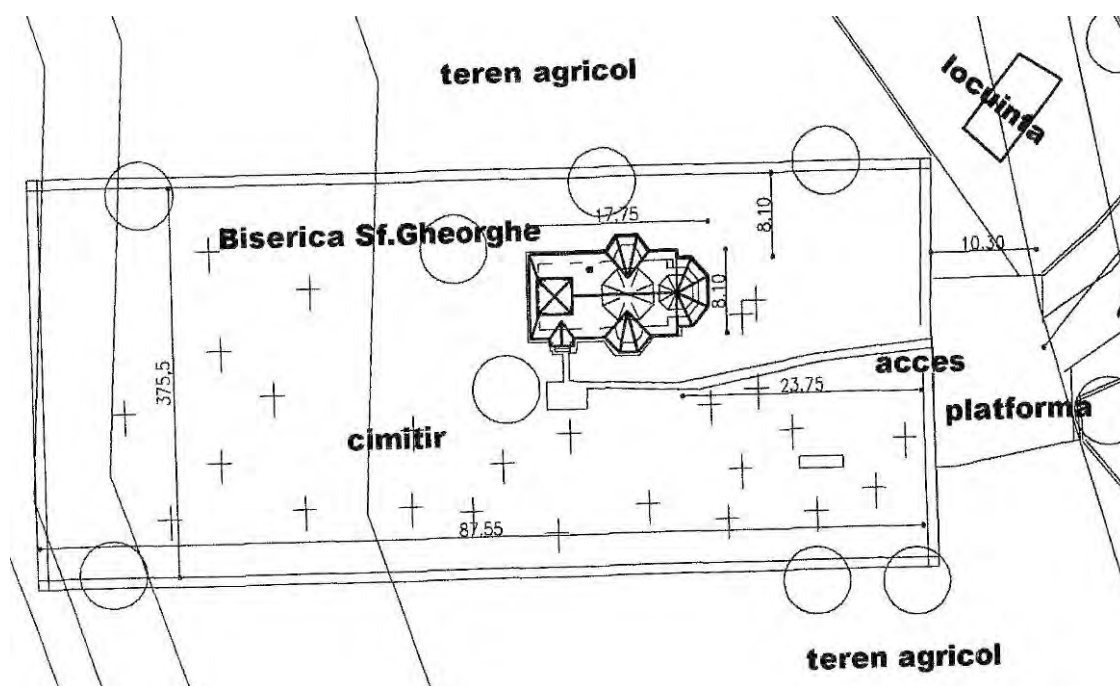


Istoric: Satul Vorovești, așezat în valea dintre dealul Uricani la est și dealul Drăgălina la vest, era arătat, la 1803, ca fiind în posesia mănăstirii Galata, care l-a primit danie, încă din anul 1578, de la ctitorul acesteia, Petru Șchiopul vodă. La 1825 satul era în stăpânirea familiei Balș.

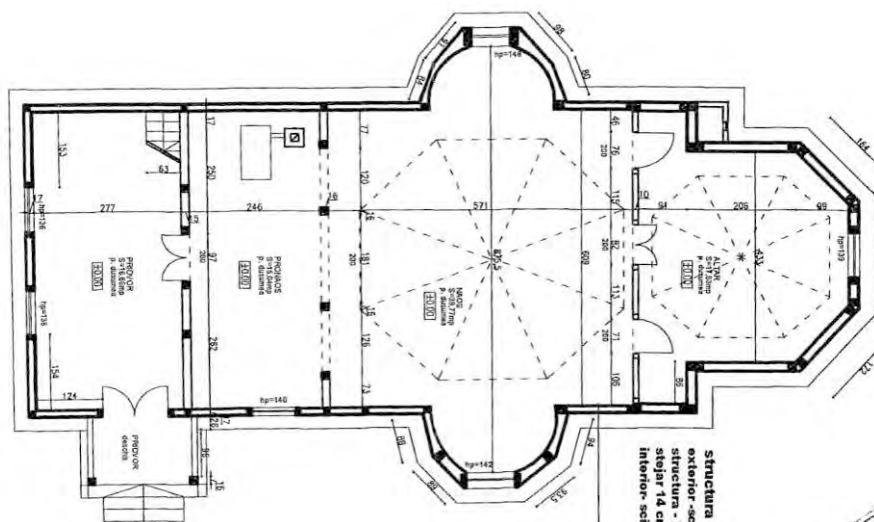
Călugării de la mănăstirea Galata au înființat la Vorovești, pe la jumătatea secolului al XVII-lea, schitul cu hramul „Sf. Gheorghe”. Biserica „de lemn durată și tencuită”, exista la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când a fost hirotonit preot Iosif, la 20 octombrie 1796, „pentru această biserică”; același preot slujea aici și la 1 ianuarie 1826. La 1841 este atestată aici biserica „Sf. Gheorghe”, făcută „din amnari, pereții dezlipiți, veșmintele rupte, cărțile dezlegate, țințirul dezgrădit”; slujeau aici preotul Constantin și dascălii Simion și Alexandru.

Descriere: Biserica este situată la marginea satului pe un vârf de deal – într-o incintă împrejmuită, înconjurată de cimitir. În incintă sau în exteriorul acesteia nu sunt urme ale fostei mănăstiri. Incinta bisericii este înconjurată în prezent de terenuri agricole. Ar trebui inițiate cercetări arheologice pentru a găsi urme ale acestei mănăstiri.

Astfel se prezintă *planul de situație* al incintei cimitirului (cu dimensiunile 375,5 x 87,55 m), în care este amplasată biserica.



Biserica este realizată din bârne de stejar masiv, 14 x14 cm, așezate orizontal, pe temelie din piatra. Se poate observa în plan compartimentarea: pridvor deschis, pridvor închis, pronaos, naos și altar.



Planul bisericii se încadrează într-un dreptunghi cu laturile de 17,75 x 8,10 m.

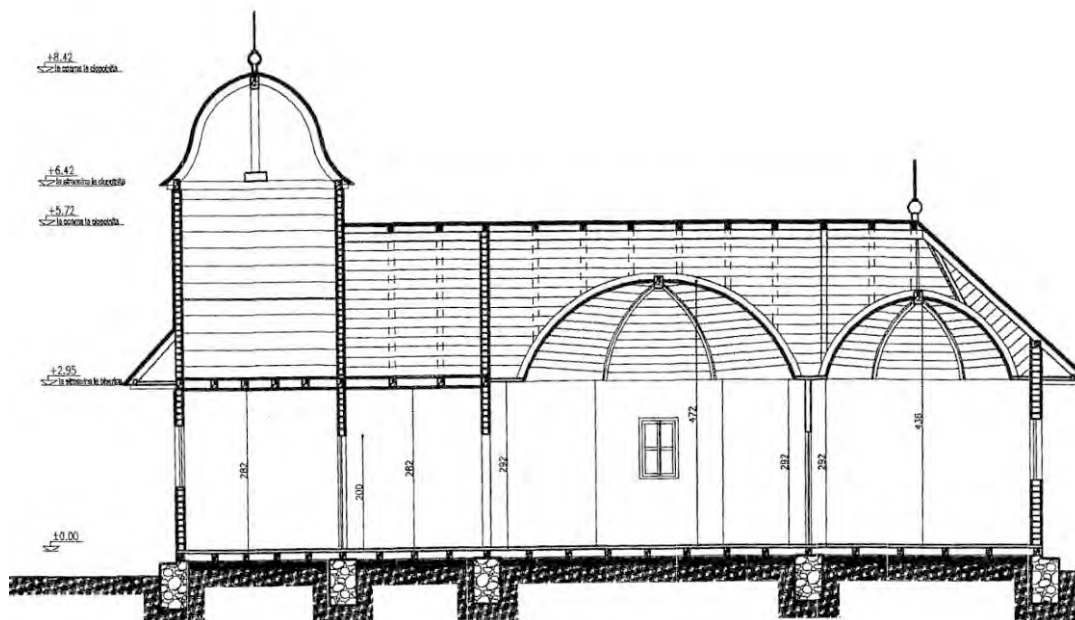
Ca majoritatea bisericilor de lemn, în aceeași perioadă, la începutul secolului al XX-lea, prin așa-zisele măsuri de protecție, a fost căptușită atât la interior cât și la exterior, cu scândură vopsită. La biserica din Vorovești însă, la exterior, atât biserica, cât și clopotnița, spre nord, sunt îmbrăcate în tabla vopsită.



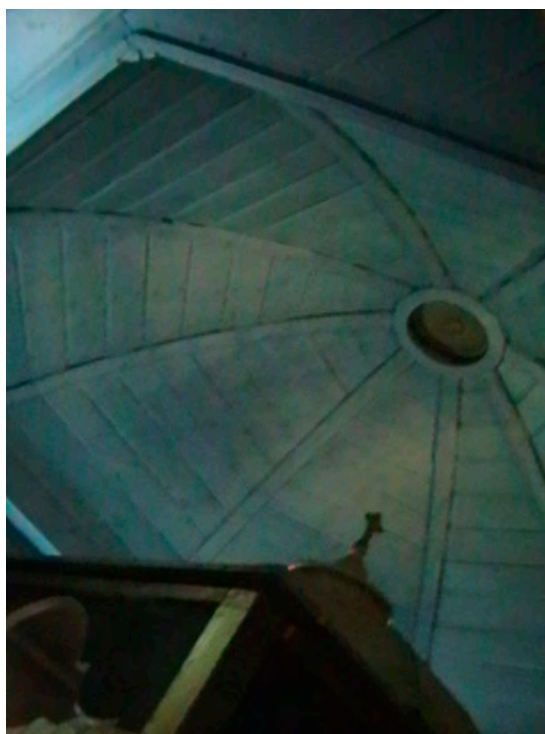
Pridvorul deschis, de pe latura sudică, este probabil un adaos ulterior. Accesul în biserică se face prin pridvorul deschis, din care se accede într-un pridvor închis și apoi în pronaos printr-o ușa cu ancadrament decorativ din lemn.

Din pridvor, pe o scăriță se accede în clopotniță. Aceasta are o turlă înălțată peste linia generală acoperișului. Turla are baza pătrată și acoperișul în 4 ape, cu muchii rotunjite.

În naos, accesul se realizează trecând pe sub o grindă decorativă, profilată în acoladă, sprijinită pe doi stâlpi. Naosul are acoperire dreaptă peste cele două abside și o boltă octogonală în zona centrală. Bolta are înălțimea la cheie de 4,72 m. Peste altar, de asemenea, este postată o boltă octogonală cu înălțimea de 4,38 m. Biserica a fost reparată de locuitori la 1869.



Intersecție între bolta naosului și bolta altarului



Bolta naosului

Calotele bolților sunt alcătuite din dulapi de stejar cioplit, și finisate cu nervuri.

Acoperirea bisericii se realizează printr-un acoperiș „în patru ape”, cu proeminențe peste absidele naosului și rotunjită în dreptul altarului. Pridvorul deschis are un acoperiș „în două ape” racordat la acoperișul bisericii. Inițial, învelitoarea șarpantei bisericii era din șindrilă, acum este însă realizată din tablă zincată, vopsită în verde.

Lucrări de renovare: În decursul timpului, biserica a fost întreținută și reparată pe cheltuiala sătenilor. Între anii 1911-1913 biserica a fost reparată radical, prin strădania deosebită a slujitorilor ei în frunte cu preotul paroh și epitropul Lazăr Condrea, fiind adusă la forma în care se prezintă astăzi. Lăcașul de cult a fost reparat în anii 1956 și 1968 pe vremea preotului Alexandru Țurcanu. În anul 1956 i s-a reînnoit fundația și s-au efectuat diverse reparații interioare.

Reparațiile efectuate în anul 1968 s-au executat de către meșteri tâmplari și tinichigii locali, ajutați de unii enoriași, și au urmărit următoarele aspecte: biserica a fost acoperită pe trei laturi cu pereți de scândură vopsiți în culoarea albă, iar pe latura nordică cu tablă vopsită în aceeași culoare; acoperișul bisericii și a turlei cu rol de clopotniță a fost reînnoit și au fost amplasate burlane pentru a evita scurgerea apei pe pereți; tavanul, bolțile și pereții interiori au fost curățați și spălați, iar dușumelele și obiectele bisericesti au fost vopsite; a fost construit trotuarul de la poartă la biserică.

În anul 1995 s-a revopsit, s-a refăcut și vopsit căptușeala interioară cu scândură și s-a refăcut din nou învelitoarea. În prezent biserica este în stare relativ bună.

În interior, pot fi remarcate anumite componente artistice: în afara elementelor sculptate, sunt icoane de la începutul secolul a XX-lea și catapeteasma, datând din aceeași etapă.

Materiale de construcție: Bârne din lemn de stejar îmbrăcate cu scândură vopsită în alb; fundație din piatră; șarpanta din lemn, învelitoare inițial din șindrilă, acum din tablă. Tehnica utilizată la construcția bisericii constă în cioplirea materialului brut, și îmbinarea directă, prin cioplire, finisarea interiorului și exteriorului cu scânduri din lemn.

Componente artistice: Decorațiunea interioară constă în sculptura din lemn la stâlpi și grinzi, finisaj nervuri bolți.

Decorațiunea exterioară poate fi remarcată la pridvorul cu stâlpi și capete de grinzi cioplite; acestea sunt însă de dată mai recentă – datând de la reparația din anul 1956;

Catapeteazma din lemn sculptat este pictată, datând de la începutul secolului al XX-lea. Icoanele păstrate sunt relativ recente, datând din prima parte a secolului al XX-lea.

Încadrare stilistică - arhitectura din lemn din secolul al XVIII-lea.

Starea generală de conservare: lemnul este în stare bună; biserica este în stare bună după reparația din anul 1995, fiind necesară doar efectuarea de lucrări de întreținere curentă.

Bibliografie:

Condica lăzilor 1803 (II), în „Uricarul”, VIII, Iași, 1886; T. Codrescu, *Uricariul*, VI, Iași, 1875; *Marele dicționar geografic al României*, V, București, 1902; I. Cristache Panait, T. Elian, *Bisericile de lemn din Moldova*, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, 1972, nr. 2; Adina Grigorovschi, Mircea Grigorovschi, *Monumentele zonei metropolitane Iași*, în „Monumentul-Tradiție și viitor”, VII, volum coordonat de Silviu Văcaru și Aurica Ichim, Iași, 2006; N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 925.

Dosare de arhivă: Arhivele Naționale Iași, Fond Mitropolia Moldovei și Sucevei. Condici, dosar 8/1826; Comisia Monumentelor Istorice, dosar 2472 din anii 1921-1939.

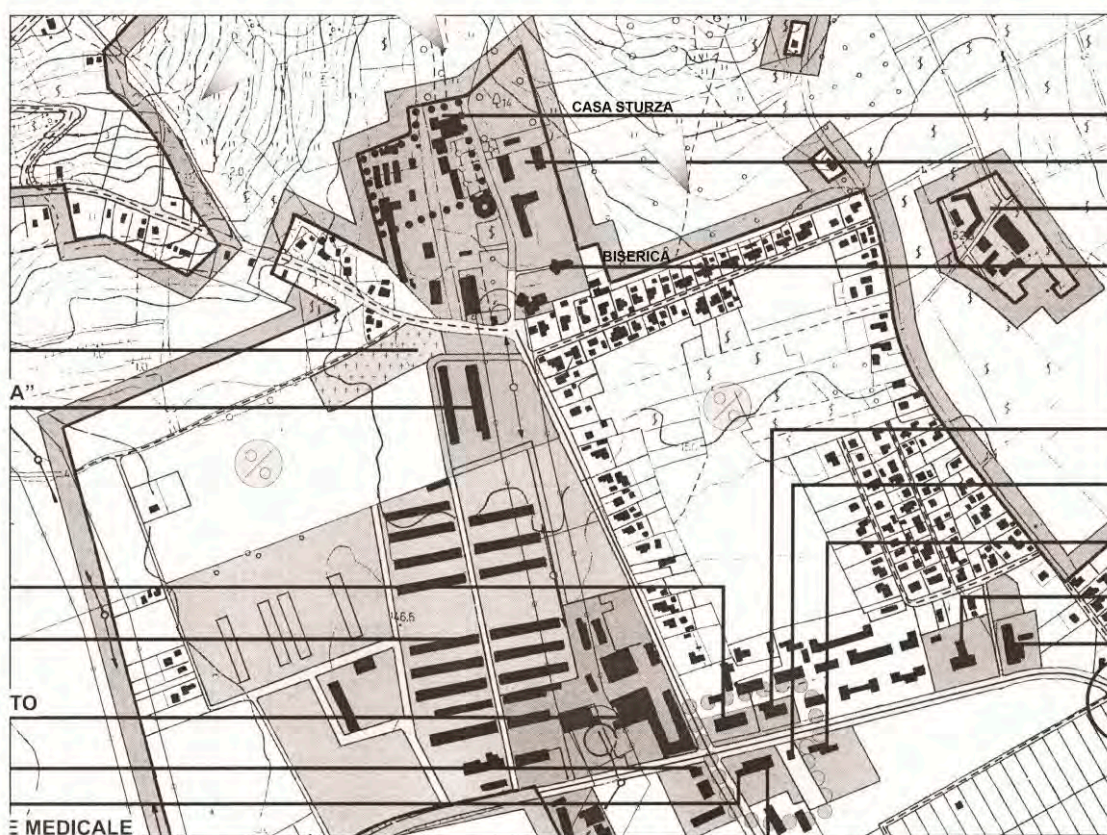
Biserica „Nașterea Maicii Domnului”, sat Miroslava

Cod LMI 2004 : IS-II-m-B-04203

Cod Lista 1991-92: 24 B 531

Datare: După N. Stoicescu, ar fi existat o biserică pe acest loc încă din anul 1811; aceasta ar fi fost reclădită la 1850 de episcopul Filaret Apamias Beldiman. O listă din 1875, alcătuită la cererea Protoieriei Iași, consemnează însă că biserica are drept ctitori pe Maria Beldiman și fiul său Alexandru, fiind sfințită la 1859.

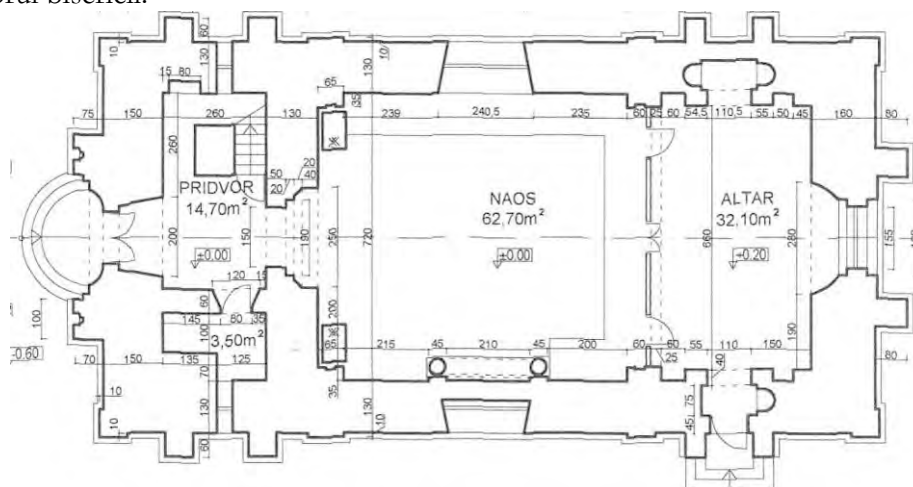
Biserica ortodoxă cu hramul „Nașterea Maicii Domnului” este situată în vatra satului, spre limita zonei construite, nu departe de Palatul Beldiman-Mavrocordat-Sturza (Liceul Argicol), spre latura estică a localității, în vecinătatea parcului dendrologic. A fost construită inițial ca biserică a curții boierești a familiei Beldiman, dar apoi a devenit biserica satului.



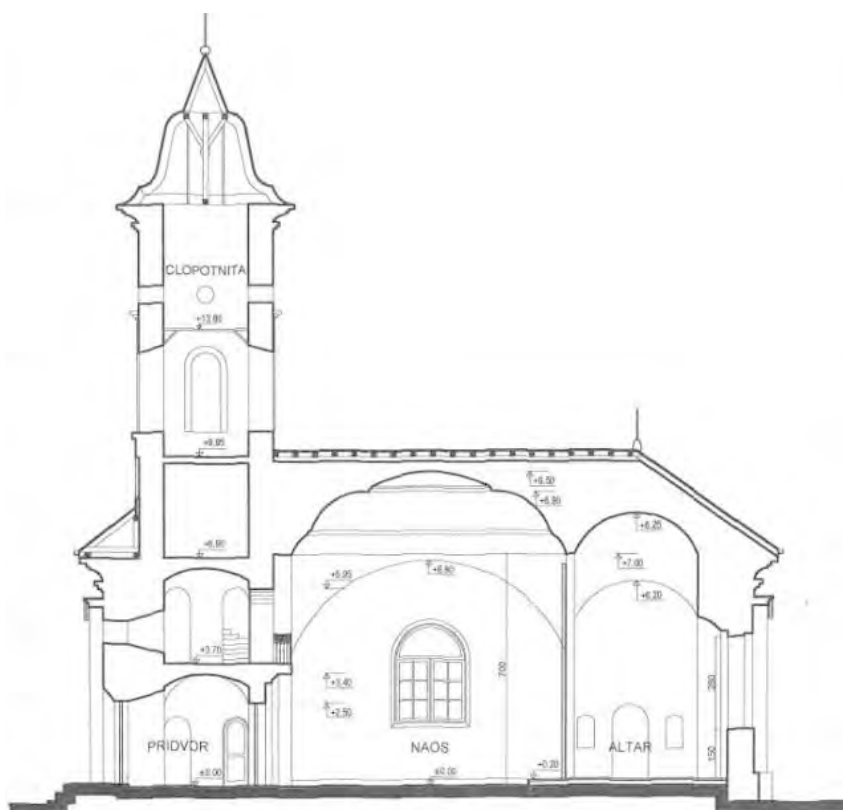
Mihail Sturza a cărui domnie determinase între altele opțiunea pentru neoclasicismul european de proveniență austriacă, franceză sau rusă, sub semnul căruia vor evolua arhitectura laică și religioasă urmată și de pictura și sculptura în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Este impresionant să constați coerența opțiunilor și a soluțiilor tehnice abordate, fuziunea influențelor străine cu realitățile autohtone, situație ce ar îndreptăți pe istoricii de artă să vorbească de un stil al epocii Mihail Sturza.

Descriere: Planul bisericii are formă simplă, înscriindu-se într-un dreptunghi, fără nici un fel de abside, dovedindu-se a fi o soluție inovatoare în epocă. Biserica are o anumită simetrie pe cele două axe, ceea ce este în spiritul arhitecturii neoclaseice. Naosul și pronaosul sunt contopite într-un spațiu unitar, acoperit de o cupolă și luminat de două

ferestre laterale foarte ample, terminate prin arce în plin cintru. Altarul este o încăpere foarte spațioasă, depășind dimensiunile pridvorului; altarul este bolitit prin o cupolă separată, care nu se vede însă la exterior; pe latura de sud altarul are o ieșide directă spre exteriorul bisericii.



Spațiul pridvorului este foarte jos deoarece peste parter se ridică un turn-clopotniță foarte înalt în comparație cu dimensiunile generale ale clădirii, având patru etaje până la baza acoperișului turlei. Biserica impresionează prin înălțimea acestui turn. Deasupra camerei clopotelor, spre cele patru puncte cardinale, se observă patru orificii rotunde, amintind de locul în care erau montate orologiile. Plastica exterioară a turnului seamănă foarte bine cu cea a bisericii „Metocul Maicilor” din Iași.



La exterior, fațadele prezintă elementele specifice arhitecturii de factură neoclasică. Ferestrele cu arce „în plin cintru” ale naosului și ale turnului clopotniță, modul de

rezolvare a cornișei, pilaștrii de la colțurile clopotniței, sunt elemente ce susțin prezența neoclasicismul de proveniență europeană. Simetria este cea care domina compoziția fațadelor.



Pe mijlocul fațadei sudice, la partea inferioară, este amplasată o placă de marmură sub care, conform inscripției de pe ea, se află rămășițele pământești ale principelui Alexandru Gh. Mavrocordat. Ca încadrare este utilizat motivul grecesc stilizat, cel al valului marii.



Pe peretele sudic al bisericii, în interior, se află monumentul funerar al principelui Alexandru Gh. Mavrocordat, decedat la data de 18 martie 1907, în vârstă de 64 ani. El

era tatăl sculptoriței Olga Sturdza, care este și autoarea acestei lucrări reprezentative pentru personalitatea ei artistică. Monumentul înfățișează gisantul celui decedat acoperit de un giulgiu, prin care se întrevăd, cu naturalețe și măiestrie, volumele corpului celui decedat. Sculptura principală este încadrată într-o nișă bordată de două coloane ce susțin o arcadă. Deși abordarea generală este una clasică, integratu-se perfect în arhitectura interioară a epocii lui Mihail Sturza, apariția siluetei feminine de la partea superioară face trimitere la eleganta *Jugendstilului*, implicit la receptivitatea acesteia spre curentele contemporane ei.



Reparații au fost executate în anii 1938, 2006.

Materiale: fundații masive din piatră; ziduri din piatră; planșee din lemn; șarpantă din lemn și învelitoare din tablă.

Componente artistice, piese de mobilier și alte inscripții Se păstrează catapeteasma precum și câteva, precum icoane și alte obiecte de cult.

Starea generală de conservare: În prezent, biserica este în stare bună de conservare, fiind renovată în anii 2004-2006.

Biserica „Sf. Gheorghe” din Găureni

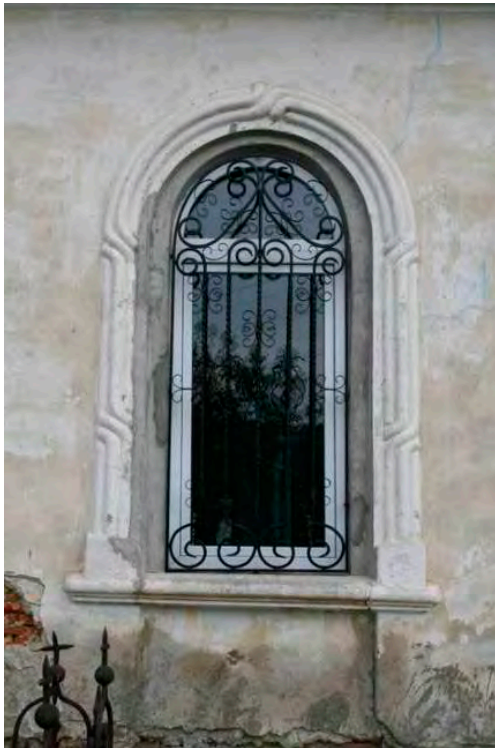
Biserica din Găureni, amplasată în cimitirul satului, nu este inclusă în lista monumentelor istorice, probabil și pentru că nu se cunoștea aproape nimic despre trecutul său. O listă a bisericilor, întocmită la 1875, la cererea Protoieriei Iași, arată însă drept ctitori ai bisericii cu hramul „Sf. Gheorghe” două persoane însemnate: pe Filaret Scriban, starețul mănăstirii Socola, care a fost, vreme îndelungată, directorul Seminarului de la Socola (satul Găureni a aparținut acestei mănăstiri), iar apoi chiar rector al Universității din Iași; cel de-al doilea „ctitor” este colonelul N. Singurov¹.

Acesta din urmă este arhitectul rus Nicolae Singurov, căruia i se datorează construcția sau reconstrucția a numeroase monumente din Iași, în epoca lui Mihail Sturdza. El a renovat, în 1843, Palatul Administrativ după incendiul de la 1827, el este cel care a refăcut acoperișul catedralei Mitropoliei după demantelarea cupolei propuse de G. Freywald, el a fost implicat și în construirea Obeliscului Leilor (Monumentul Regulamentului Organic) din Grădina Copou. Se poate spune că N. Singurov a fost arhitectul oficial al domnitorului Mihail Sturdza. El s-a împământat la Iași, locuind în clădirea de pe Bd. Copou care adăpostește acum Casa de Asigurărilor de Sănătate (lângă Arhivele Statului). Este posibil ca Singurov să fi fost doar arhitectul, nu și ctitorul bisericii.

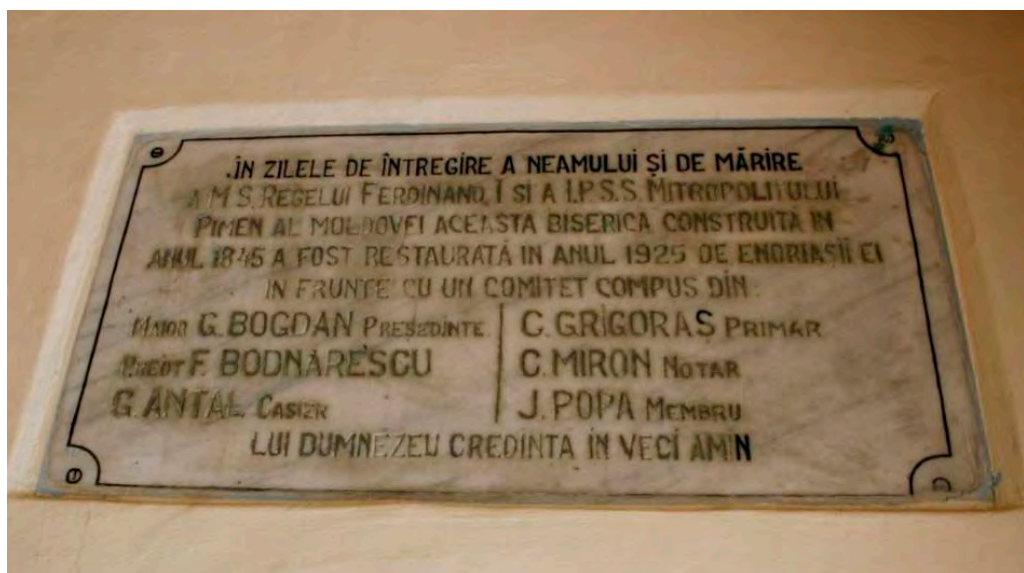
Arhitectura biserici este una simplă, cu un spațiu interior unitar, boltit în semicilindru. Este posibil ca turnul clopotniță de deasupra pridvorului să fi fost adăugat ulterior. La exterior se remarcă ferestrele de mari dimensiuni, cu partea superioară rotunjită, având chenare în forma torsadei românești. Acest element decorative se regăsește și la ferestrele turnului-clopotniță; este un element al stilului „neromânesc” se leagă probabil de renovarea de la 1925.



¹ M. Constantinescu, *Monografia biserici și cimitirului Uricani*, Iași, 2007, p. 17, nr. 2.



O placă cu inscripție arată că biserica a fost construită la 1845 și că a fost reparată în anul 1925, de către un comitet având ca președinte pe maiorul G. Bogdan, iar ca membrii pe preotul F. Bodnărescu, casier G. Antal, C. Grigoraș primar, C. Miron notar și J. Popa membru.



Biserica avea marcate fisurile exterioare cu cretă albastră și prezenta câteva casete în elevație, adâncite până la cărămidă, indicii că este evaluată rezistența edificiului în vederea unei consolidări.

În jurul bisericii se păstrează mai multe pietre de mormânt vechi cu inscripții în grafie chirilică, datând din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Biserica a avut o zestre de icoane vechi, probabil interesante, dar care nu se mai află astăzi la fața locului, fiind depuse (potrivit îngrijitorului bisericii) la depozitul de obiecte religioase al Mitropoliei Moldovei, aflat în incinta mănăstirii Golia din Iași. Acestea ar necesita o cercetare specială, care depășește cadrul propus în paginile de față.

PALATUL BELDIMAN-MAVROCORDAT-STURDZA DE LA MIROSLAVA (LICEUL AGRICOL)

Sorin Iftimi, Ioana Cioflâncă

Vechimea fostului palat boieresc de la Miroslava nu este cunoscută cu precizie, diversele etape de construcție urmând să fie lămurite de acum înainte. Conacul, asemeni construcțiilor rurale de acest fel, era înzestrat cu biserică și o grădină de agrement, ceea ce a determinat pe proprietarii dinainte de 1800, să-l transforme în palat de vară, când moda reședințelor de vară începuse și în Moldova.

Proprietarii moșilor s-au tot schimbat de-a lungul vremurilor, acestea tot trecând de la o familie boierească la alta, în funcție de nevoile financiare de moment, sau prin transmiterea lor, către fiicele acestora, prin zestre sau moștenire. Din acest motiv succesiunea proprietarilor este destul de greu de urmărit. În 1796, moșia și conacul de la Miroslava aparțineau familiei boierești Balș. În anul 1801, moșia trecea în proprietatea boierului Vasile Beldiman care construia o reședință de vară pe domeniul de la Miroslava.



Fig. 1 – Palatul de la Miroslava. Fațada principală.

Construcțiile care s-au succedat pe acest loc sunt legate de un șir întreg de proprietari de seamă: Todiraș Balș pe la 1800, Vasile Beldiman, Alexandru Beldiman,

Alecu Mavrocordat, Vladimir Ghițescu, colonelul Constantin Langa, Constantin Langa-Râșcanu¹.

Primul proprietar despre care s-a vorbit, Todiraș Balș, este diferit de baș-boierul Teodor Balș („Frederic”)². Acest Teodor Balș (1743-1810) era fiul lui Lupu Balș. El a fost vornic (1790) și logofăt (1800). A fost căsătorit de două ori: cu Maria, fiica lui Pârvu Cantacuzino și respectiv cu Zoe, fiica lui Vasile Roseti (călugărită *Elisabeta*, la mănăstirea Văratec).

O casă boierească a fost construit pe terenul curții boierești de la Miroslava pe la anul 1800, de către vornicul Teodor Balș. După cum se vede de pe planul orașului Iași al lui J. Bayardi (1819), Palatul avea o formă oarecum de cruce, orientat est-vest pe lungime, ceea ce nu mai corespunde cu planul clădirii păstrate astăzi, care are formă de „L”³.

*

Vornicul Todiraș Balș a dăruit reședința de la Miroslava ca zestre fiicei sale, Catinca, la căsătoria acesteia cu logofătul Alexandru Mavrocordat. În anul 1825 palatul a fost oferit, prin foaia de zestre, fiicei lor Marghioala (Maria), care s-a măritat cu Vasile Beldiman⁴.

Vornicul Vasile Beldiman era fiul vornicului Alecu Beldiman, autorul *Tragediei Moldovei*, scriere referitoare la mișcarea eteristă de la 1821. El a fost epitrop al Instrucțiunii publice și inspector al „Școalelor”⁵. Acesta a înființat, în palatul său de la Miroslava, *Institutul de educație pentru fiii de nobili*. Casa sa din Iași este cea din strada Păcurari, unde acum e sediul Universității „Apollonia”.



Fig. 2 – Vornicul Vasile Beldiman.

¹ Valeriu Slusaru, *Miroslava*, Iași, 1970, p. 50, 92

² Mihai Dim. Sturdza, *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, București, Editura Simetria, 2004, p. 254.

³ Ioan Albu, *Din istoricul palatului și parcurilor de la Miroslava*, în volumul *Un veac și jumătate de învățământ agricol la Miroslava*, Liceul Agroindustrial Miroslava-Iași, 1981, p. 18-26 (*dactilo*).

⁴ Valeriu Slusaru, *op. cit.*, p. 44.

⁵ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 407.

Vornicul Vasile Beldiman, în iulie 1844, a devenit epitrop al Casei Apelor din Capitală (Iași)⁶. La 1 aprilie 1848, a fost făcut mare postelnic și secretar de stat⁷. La sfârșitul lunii august 1848, el a fost numit epitrop al învățăturilor⁸. Vasile Beldiman mai este cunoscut în calitate de vel agă, și de pârcălab de Galați⁹.

*

Reședința de la Miroslava a găzduit una din primele instituții de învățământ din epoca modernă. Trei profesori francezi, foști ofițeri francezi în armata lui Napoleon, De Lincourt, Chefneaux și Joseph Bayard hotărâau, în 1830, să deschidă, în conacul de la Miroslava, o școală pentru educarea fiilor de boieri¹⁰. La 24 octombrie 1831 se deschideau oficial cursurile *Institutului de Educație pentru Fiii de Nobili*. Institutul își propunea să îi învețe pe fiii boierilor „limbile streine, cele mai căutate în acele vremi, franceza, germana; greceasca, cum și matematicile, gramatica, geografia, istoria, etc.”¹¹. Printre elevii care au frecventat această școală amintim pe Mihail Kogălniceanu, beizadeaua Grigore Sturdza, Panaite Radu, Cananău, Alecu Paladi și mulți alții.¹² Cursurile școlii erau destul de costisitoare, accesibile doar boierilor înstăriți. Familia Kogălniceanu plătea pentru educația fiul lor, 2000 de galbeni. La data de 16 iunie 1832, *Albina Românească* cuprindea în paginile sale un reportaj de la examenul de absolvire a primului an de studii la Miroslava. La ceremonia de premiere participa Mihail Sturdza iar locul întâi era acordat elevului Mihail Kogălniceanu. În acest institut își găsește originea învățământul agricol din Moldova, întrucât printre obiectele care se predau aici, la mare cinste, având în vedere că elevii erau toți fii de mari moșieri, era *Istoria Naturală* în care plantele erau grupate și studiate după sistemul agronomic filotehnic și nu după cel propus de biologie. Școala își închide oficial porțile în 1834, când absolvenții primei promoții plecau împreună cu profesorii lor francezi să-și continue studiile la Paris.

Valeriu Slusaru este de părere că cea mai veche clădire din ansamblul construcțiilor școlare de la Miroslava este construcția care a servit, mai târziu, ca magazin de alimente, spălătorie și bucătărie. Este o construcție cu ziduri groase, vechi. Acesta credea că, cel mai probabil, în acea clădire a funcționat Pensionul¹³.

⁶ „Albina Românească”, XVI, nr. 59, 27 iulie 1844, p. 245.

⁷ *Ibidem*, XX, nr. 27, 1 april. 1848, p. 108.

⁸ *Ibidem*, XX, nr. 69, 29 aug. 1848, p. 277.

⁹ Octav-George Lecca, *Familiiile boierești române*, ediție de Alexandru Condeescu, Ed. Libra, București, f.a. , p. 117.

¹⁰ Valeriu Slusaru, *op. cit.*, p. 50

¹¹ N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială, ilustrată*, Iași, p. 466

¹² *Ibidem*.

¹³ Valeriu Slusaru, *op. cit.*, p. 50, 92.

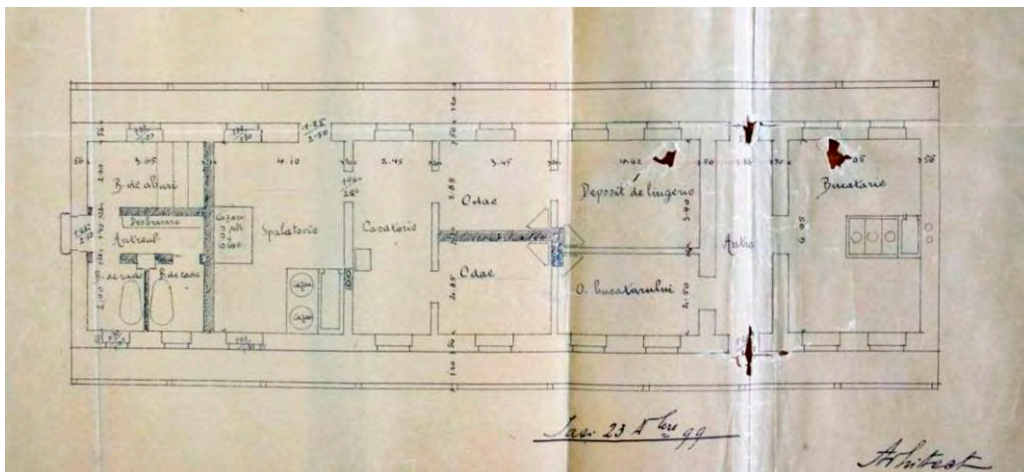


Fig. 3 - Pensionul de la Miroslava. Astăzi anexă gospodărească.

Palatul de la Miroslava, datat la începutul secolului al XIX-lea, a fost inclus pe *Lista monumentelor istorice* din anul 2004, la numărul 1447, sub numele ultimului proprietar, drept „Casa Sturdza”, având codul IS-II-m-B-04204.

Vechea clădire a fost construită pe la 1849-1855. Palatul, având 20 de încăperi, a fost edificat în stil neoclasic. Se disting două etape de construcție: clădirea principală, cu latura lungă orientată est-vest, are parter și etaj, iar turnul are parter și două etaje. La etajul palatului, spre fațada de sud, se află o sală mare, simplă, luminată de trei ferestre având partea superioară arcuită („în plin cintru”), de proporții clasice. Pe fațada exterioară această sală („salon”) este subliniată prin coloane angajate la o treime. La parter se păstrează o ușă din fier care pare a fi cea originală¹⁴. În partea opusă, pe fațada din spre nord, a fost amenajată o spațioasă *loggie* (2,5 m lățime), care se întinde pe toată lungimea clădirii. Aceasta oferea o foarte plăcută priveliște spre parcul mare al reședinței, dar mai ales o frumoasă panoramă asupra orașului Iași.



Fig. 4 - Palatul de la Miroslava. Fațada secundară.

¹⁴ Valeriu Slusaru, *op. cit.*, p. 49.

Vasile Beldiman a stăpânit palatul până la moartea sa. Construcția acestui palat a fost începută de vornicul Vasile Beldiman, la 1849 (după Gh. Băileanu)¹⁵. Acesta a decedat în 1853, dar văduva sa a continuat construcția, până prin 1855, acumulând datorii însemnate.

Văduva lui Vasile Beldiman, Marghiolița (Maria), era născută Mavrocordat¹⁶. Ea era sora Zoiței, doamna lui Gheorghe Bibescu vodă din Muntenia¹⁷. Moșia Miroslava a fost împărțită apoi, de Marghiolița, între cei doi fii pe care îi avea familia: Vasile și Alexandru. Palatul și parcurile au revenit fiului mai mic, Alexandru Beldiman¹⁸.

Alexandru Beldiman (1832-1898) s-a căsătorit la 1854, cu Smaranda Callimachi. El a fost prefect de poliție al Bucureștilor la 1865, până la detronarea lui Cuza (11 februarie 1866). După acest eveniment s-a retras din viața politică. În anul 1871 a fondat la Iași ziarului „Adevărul”¹⁹. Din 1888, ziarul s-a mutat la București, tot sub conducerea sa.



Fig. 5, 6 - Alexandru Beldiman.

Mormântul lui Alexandru Beldiman se află la mănăstirea Ciorogârla de lângă București (1892). Fiul său mai mare Alexandru Beldiman (1855-1924), a fost delegat la României la *Comisia Europeană a Dunării* și apoi ambasador la Belgrad (1888) și la Berlin (1896-1916). Fiul mai mic, Edmond-Vasile Beldiman (1861-1919), a fost prefect de Dâmbovița și de Ilfov.

¹⁵ Valeriu Slusaru, *op. cit.*, p. 50, 92.

¹⁶ Pentru Marghiolița Beldiman (n. Mavrocordat), vezi Rudolf Suțu, *Iași de odinioară*, vol. II, 1928, p. 3-5.

¹⁷ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 405.

¹⁸ Ioan Albu, *op. cit.*, p. 19.

¹⁹ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 406; Dimitrie R. Rosetti, *Dicționarul contemporanilor din România (1800-1898)*, ediția a II-a, îngrijită de Dan Jumară, Editura Alfa, Iași, 2004, p. 39; vezi și Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 118.

În jurul anului 1883, documentele îl arată ca proprietar al palatului de la Miroslava pe Alecu Balș. La 1892, soția acestuia, Elena A. Balș, a vândut moșia Miroslava, cu tot cu palat, lui Vladimir Ghițescu. După trei ani, la 1895, palatul a fost cumpărat de către Constantin Langa²⁰ (1829-1914). Colonelul Constantin Langa a fost ordonanță a domnitorului Alexandru Ioan Cuza, avansând până la gradul de locotenent-colonel. Prin el s-au transmis mai multe obiecte originale ale Domnului Unirii către muzeele ieșene. Colonelul Langa a devenit ulterior și primar al orașului Iași (7 iunie 1891 - 30 mai 1892). În vremea sa, a fost întocmit un proiect de amenajare a unui Azil de bătrâni în reședința de la Miroslava. La 1899 s-au întocmit planurile și devizele de lucrări necesare pentru adaptarea clădirii la noua destinație²¹.

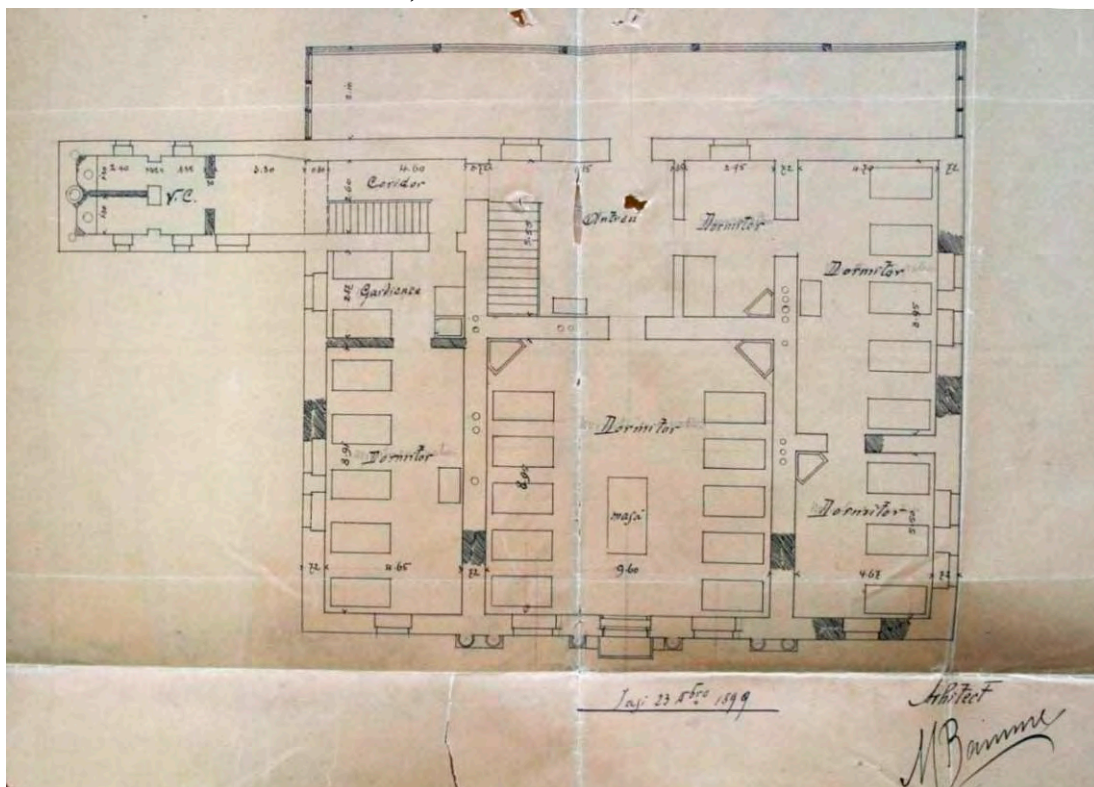


Fig. 7 - Planul Palatului de la Miroslava. Etajul I.

Lucrările ce aveau să fie făcute asupra palatului erau estimate la suma de 8 416, 70 lei. În proiect intrau însă și atenansele, grajdurile, biserica și crâșma din apropiere, astfel încât suma totală necesară pentru acestea a fost estimată la 30.800, 53 lei.

Constantin Langa nu păstrează prea mult proprietatea, la 1900 vânzând palatul și dependențele (cu parcurile și terenul pe care se află biserica) lui Alexandru Mavrocordat, care cumpărase și moșia învecinată, Cornești²². Constantin Langa a fost înhumat într-un frumos monument funerar de la cimitirul Eternitatea din Iași.

La 1900, Alexandru Mavrocordat, proprietarul moșiei Cornești, cumpărată de la Constantin Anghel (tatăl poetului), a preluat de la colonelul Constantin Langa numai palatul cu dependențele și parcurile și terenul pe care se află biserica din curte, nu și

²⁰ Valeriu Slusaru, *op. cit.*, p. 46.

²¹ DJANI, Epitropia Sf. Spiridon, dos. 726/1900.

²² Ioan Albu, *op. cit.*, p. 20.

restul moșiei Miroslava. Proprietarul a decedat în 1907, la Paris, (fără legătură cu răscoala) fiind îngropat în exterior, lângă temelia bisericii din curtea palatului, loc marcat și astăzi de o frumoasă piatră funerară. Ulterior fiica sa, Olga, devenită prin căsătorie Sturdza, cunoscută și ca artist plastic, a sculptat în marmură un valoros monument funerar, amplasat în interiorul bisericii, pe peretele de sud.



Fig. 8 - Alexandru Mavrocordat, tatăl Olgăi Sturdza.

Alexandru Mavrocordat („Mușunachi”) era un om cu o cultură foarte vastă, vorbind curent limbile franceză, germană, greacă (modernă și antică) posedând numeroase cunoștințe în domeniul literaturii, dar și al științelor pozitive. Și-a făcut studiile în Germania. Era un pianist de valoare și excela în șah (partenerii preferați fiind junimistul Alexandru Gr. Suțu și dr. Rosenthal). Biblioteca sa era una dintre cele mai însemnate nu doar din Iași, ci chiar din țară; aceasta „ocupa o odaie spațioasă a castelului său de la Miroslava”²³. Era pasionat de literatura greacă antică. Era un bărbat înalt, spătos, purtând o barbă mică; era îmbrăcat întotdeauna într-o redingotă lungă, până la genunchi. Alexandru Mavrocordat era originar din Focșani, dar s-a stabilit definitiv la Iași prin căsătoria cu Lucia Cantacuzino-Pașcanu. Familia a avut trei copii: Olga Sturdza, o altă fiică ce s-a căsătorit cu Paul Moruzi și un fiu decedat la vârsta de 21 de ani.

Alexandru Mavrocordat a refăcut palatul și a construit impozantul turn, pe trei nivele. Blazonul familiei este aplicat acum la colțurile clădirii, pe glafurile de sub acoperiș, iar pe fațada dinspre sud sunt înscrise inițialele sale „A.M.”. Astăzi nu se mai păstrează aceste însemne.

²³ Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, vol. II, Iași, Editura „Viața Românească”, 1928, p. 20-22.



Fig. 9 - Ofițeri români la Palatul de la Miroslava (1917).

În grup sunt prezenți mareșalul Prezan, dr. Elie Radu, dr. Baliff, dr. Veisa, Antonin Ciolan, col. Zadic, cpt. Scheleti, cpt. Motăș, cpt. Zipa ș.a.

În condițiile în care fiul său, George, cerea inventarierea averii, palatul de la Miroslava rămânea deschis pentru adăpostirea rudelor venite să participe la înmormântare²⁴. După moartea prematură a lui George Mavrocordat într-un accident de călărie, palatul de la Miroslava a rămas în proprietatea Olgăi, fiica lui Alexandru Mavrocordat. Aceasta este cunoscuta artistă plastică Olga Sturdza, care a fost căsătorită cu Mihail D. Sturdza (nepotul de fiu al domnitorului Mihail Sturdza)²⁵. Ea a fost ultima proprietară aristocrată a palatului, care de atunci a fost recunoscut ca „Palatul Sturdza”. După Primul Război Mondial, prințesa nu s-a ocupat doar de sculptură, domeniu în care a excelat, ci și de rezolvarea unor probleme sociale. Astfel, la 1 noiembrie 1918, Olga Sturdza înființa, în palatul de la Miroslava, o școală pentru orfanii ai căror părinți își pierduseră viața pe front. Școala devenea nucleul model al *Societății pentru Ocrotirea Orfanilor de Război*, care a generat în final înființarea a 270 de instituții similare în toată România, ce adăposteau un număr de 340.000 de orfani. Olga Sturdza a dat în folosință clădirea, cu tot terenul din jur, acestui orfelinat care, ulterior va fi transformat în școală agricolă²⁶.

²⁴ Rodica Eugenia Anghel, *Olga Sturdza – contribuții privind viața și activitatea*, în Arhivele Moldovei, nr. I-II, 1994-1995, p. 72.

²⁵ Valeriu Slusaru, *op. cit.*, p. 50.

²⁶ Valeriu Slusaru, *op. cit.*, p. 50.



Fig. 9 - Efigia Olgăi Sturdza pe fațada principală a palatului.

La 1 septembrie 1919, în palatul Sturdza de la Miroslava se înființează o Școală de Agricultură cu rezultate deosebite. Această instituție s-a transformat în Școala Inferioară de Agricultură în 1921. În 1935, prin desființarea *Societății pentru Ocrotirea Orfanilor de război*, Școala de agricultură de la Miroslava a trecut în subordinea Eforiei Școlii de agricultură, până în 1946. După 1950 aici au funcționat diverse instituții școlare cu profil agricol.

Din 1919 până în 1954, Școala se remarcă printr-o fermă model cu numeroase sectoare de producție, în care se aplica cea mai avansată tehnică agronomică a vremii. În această perioadă instituția a avut statutul de Școală pilot a *Societății pentru Ocrotirea Orfanilor de Război* și o încadrare de excepție, fiind locul în care se perfecționau cadrele didactice din sistem. În anul 1946, Olga Sturdza era obligată să doneze statului atât palatul cât și terenul agricol (peste 200 de ha), parcurile inclusiv toate dependențele, toate acestea devenind proprietatea școlii agricole.

Prin Hotărârea de Guvern 90/1954 Școala a fost expropriată de toate bunurile sale, inclusiv de cele 240 de hectare teren ale fermei didactice, care au fost puse la dispoziția GAS (Gospodărie Agricolă de Stat) Bucium, ulterior IAS (Întreprinderea Agricolă de Stat) Miroslava. După aceasta, Școala a continuat să funcționeze în perimetrul de bază, de 6 hectare, ocupate de clădiri, curte și parc, toate grupate în jurul palatului.

Anul 1974 aduce cu sine și schimbarea denumirii Școlii în Liceul Agroindustrial Miroslava, pentru ca în 1991 Ministerul Educației să aprobe denumirea de Grup Școlar Agricol „Mihail Kogălniceanu”, în semn de prețuire pentru tradiția școlii și pentru cel ce a fost întâiul elev și întâiul premiant al școlii. În anul 1996, conducerea școlii recăpătă de la stat 107 hectare pentru refacerea parțială a fermei didactice „Principesa Olga M. Sturdza”.



Fig. 11 - Reședința de la Miroslava vedere aeriană, 1917.

Parcul Liceului Agricol de la Miroslava se află pe lista *Parcurilor dendrologice* din județul Iași. Ca majoritatea obiectivelor din această categorie, parcul liceului este moștenire a unei vechi reședințe boierești, fiind amenajat, inițial, în stilul peisajer de la sfârșitul secolului al XIX-lea²⁷. Parcurile de acest gen erau concepute ca adevărate colecții dendrologice, foarte potrivite pentru studiul speciilor. Ele erau asemeni unor grădini botanice private, ce cuprindeau zeci sau chiar sute de specii diferite. În *Planul orașului Iași* realizat de J. Bayardi, la 1819, este înregistrat și Palatul de la Miroslava, cu cele două parcuri ale sale: unul mai mare, la nordul clădirii, iar altul în sudul clădirii, de dimensiuni mai reduse. Ele au fost concepute împreună cu Palatul, intrând în dialog cu acesta, oferind priveliști remarcabile locatarilor.

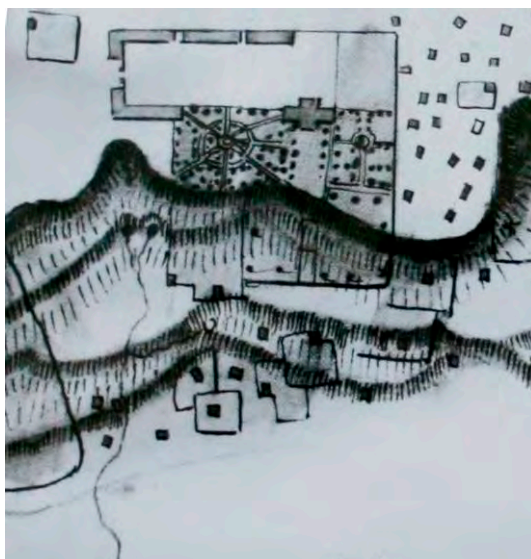


Fig. 12 - Reședința de la Miroslava în Planul Bayardi (1819).

²⁷Ioan Albu, *op. cit.*, p. 18-26.

Parcul mic, dinspre sud, a fost amenajat în stil francez, cu arhitectură elaborată și simetrică; acesta are o suprafață de 0,2 ha. El a fost îngrădit și s-a bucurat de o îngrijire continuă. Parcul cel mic și-a păstrat caracteristicile stilului clasic, cu linii drepte și figuri geometrice, cu ronduri pe linia lui de simetrie, cu compoziția axată spre palat, constituind o continuare a ieșirilor din sălile de recepție. Parcul conține o mare varietate dendrologică și floricolă: cireși japonezi, thuya, patru exemplare de molizi, ienuperi, duzi etc.



Fig. 13 - Ruinele vechiului „havuz” al parcului.

Parcul mare, dinspre nord, a fost conceput în stil peisajer, de inspirație englezească; acesta se întindea pe 1, 25 ha. În continuarea acestuia se întindea o pădure de 8 ha, ce cuprindea o bogată varietate de arbori și arbuști. Între pădure și palat se deschide o alee de *Thuya occidentalis*, de efect arhitectural. În parcul mare, locul aleilor geometrice este luat de aleile sinuoase care se strecoară printre ierburi și flori. Asupra coronamentului arborilor și arbuștilor nu s-a intervenit cu foarfeca, lăsând ca acestea să se desfășoare în mod natural. Terenul nu a fost modelat, pentru formarea teraselor și peluzelor plane, ci a fost lăsată forma naturală a reliefului, cu undulații diferențiate ce constituie farmecul stilului peisajer. Flora arboricolă este format din pini, un salcâm japonez uriaș, pini negri, molizi, salcâmi piramidali, pruni ornamentali, ulmi, stejari, duzi. Numeroase sunt și speciile de arbuști: forsytia, deutzia, thuya, spirea, caprifoi, iasomie, zăăță etc.



Fig. 14 - Alee a parcului decorată cu capitelluri de la vechile construcții.

În colțul nord-vestic se înalță o movilă de 3 metri, pe vârful căreia era amenajat cândva un foișor acoperit, înconjurat de tufe de liliac, ce oferea o priveliște încântătoare asupra orașului Iași, a văii Bahluiului și spre satele Breaza și Valea Lupului. În aceeași linie cu foișorul, în partea dinspre palat, a fost amenajat un bazin din piatră, având o imagine reniformă, alimentat în prezent de la casa de ape din curtea Liceului. Acestora li se adaugă o livadă cu diferite soiuri de pomi fructiferi și o alee de plopî ce se continuă și în afara curții, precum și o alee cu tei.

PODOABELE BISERICESTI DIN BASARABIA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Liliana Condratcova

Evoluția orfevrăriei din secolul al XIX-lea poate fi divizată cronologic în două etape distincte, determinate de numeroase aspecte semnificative: tehnicile de lucru folosite în atelierele de giuvaiergerie, materiile prime utilizate, tendințele artistice, marcajul aplicat conform standardelor. Analizând materialele documentare și colecțiile muzeistice din Republica Moldova, specificăm următoarele perioade de dezvoltare a orfevrăriei basarabene: prima etapă, anii 1812–1850, și cea de-a doua etapă, anii 1850–1900, delimitarea fiind bazată pe deschiderea camerei de marcă la Chișinău, la mijlocul secolului al XIX-lea. În paginile prezentului studiu vom încerca să reliefăm dezvoltarea orfevrăriei basarabene din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Dezvoltarea economică corespunzătoare, apariția și înflorirea orașelor moderne basarabene, comerțul intens interior și exterior, sunt doar câteva condiții indispensabile pentru ascensiunea orfevrăriei. Situația economică dificilă din Basarabia și conflictele militare permanente au redus substanțial numărul de obiecte de artă din regiune, multe din ele fiind vândute, retopite sau confiscate. După 1812 Basarabia fusese în patru rânduri teren de desfășurare a forțelor militare rusești antrenate în războaie. Despre nivelul de dezvoltare în Moldova a comerțului cu mărfuri prețioase (metale, pietre și bijuterii) ne poate vorbi „Catastihul vamal”, în baza căruia pot fi deduse influențele politice și economice exercitate în țările române, prețul obiectelor și bunurile comercializate (cf. Tabelul 1).

Tab. 1. Tabelul mărfurilor comercializate prin vama Moldovei
(este păstrată terminologia originală, *apud* Gh. Ghibănescu, *Catastihul Vămilei Moldovei*, p. 16-41.)

Denumirea mărfii	Cantitatea	Prețul
Dinte de fil, elefant	1 oca	44 aşpri
Chehrimbar	9 oca	3 groşi şi 70 aşpri vechi
Corale şi mărgene	1 oca	42 aşpri
Mărgel	14 oca	1 gros vechi
Oglindă de chihlimbar	cele mici cele mari	de la 10 aşpri de la 55-95 aşpri
Stecle cristal	un sentuc mare un sentuc mic	5 groşi 3 groşi
Fildeş	44 ocale	50 aşpri

Potrivit *Catastihului vămilor Moldovei din 1765*¹, din cele 265 de articole semnalate, fac parte și mărfurile trecute prin vămile de pe Nistru. Subliniem, în mod deosebit, articolele prețioase trecute prin vămile Moldovei, cu prețul lor de desfacere, cunoscute în baza informațiilor selectate din catastihul menționat. Grație tabelului studiat, putem conchide că în Moldova, la hotarul secolelor XVIII–XIX circulau importate mărfuri scumpe: „chihlimbar”, „coral”, „cristal”, „fildes”, „mărgear”, mărgelile colorate, folosite pe larg la confecționarea podoabelor personale și decorarea inventarului bisericesc. În diverse catastihuri vamale păstrate (1761, 1765) mai sunt enumerate obiecte de mozaic („psifecchia”), aurul („zer”) și numeroase obiecte de aur („zerzeli”)², ceea ce denotă interesul populației față de obiectele de lux, utilizarea metalelor nobile pentru confecționarea bijuteriilor, talismanelor și a mătăniilor. Cererea de bijuterii personale și podoabe bisericești în Chișinău este dictată, în primul rând, de situația economică stabilă din oraș, poziția financiară a orașenilor, numărul bisericilor și mănăstirilor din Basarabia, precum și de activitatea în capitală a unor oameni cu renume, care au lăsat amprente deosebite în istoria Basarabiei. După 1812, Basarabia este supusă legislației economice din Imperiul Rus, care reglementa procesul de deschidere a unor ateliere noi, relațiile comerciale cu Rusia sau tranzitarea mărfurilor prin vămile din gubernia Basarabia. Potrivit listei mărfurilor transportate prin vămile din Basarabia, putem stabili care sunt cele aduse sau exportate. Din Imperiul Austriac, prin localitatea de graniță Noua Suliță³, se importau în Basarabia articole de metal; prin vămile de la Sculeni, Leova și Lipcani, se derula comerțul cu Țara Moldovei, de unde se importau articole de metal, mărfuri orientale și perle⁴, unele mărfuri luau ulterior calea spre Podolsk, Kiev și Harkov. În primii ani după anexare, în Basarabia se importau foarte multe articole de metal din țările vecine, dar conform noilor regulamente vamale din 1825–1830, s-a trecut la importul exclusiv din Rusia, unde prețurile erau mai reduse comparativ cu prețurile mărfurilor importate din Europa.

Astfel, constatăm că mărfurile industriale erau importate, iar meșterii autohtoni puteau să reziste cu mare dificultate concurenței aprige din partea producătorilor străini. Producția industrială din Basarabia nu satisfăcea necesitățile interne ale consumatorilor, din care considerente, această provincie manifestând totdeauna necesitatea de a importa cantități foarte mari de materii fabricate sau semifabricate.

Ateliere de giuvaiergerie din Basarabia din prima jumătate a secolului al XIX-lea

Dezvoltarea orfevrăriei este sortită eșecului în lipsa atât a meșteșugarilor iscusiți, care prin talentul lor să contribuie la înflorirea și afirmarea meseriei profesate, cât și a negustorilor care se ocupau de promovarea articolelor confecționate, posibilă în condițiile unei politici comerciale și vamale adecvate pe plan intern și extern. De la începutul secolului al XIX-lea în Basarabia își fac apariția meșteșugari care se ocupă exclusiv cu giuvaiergeria, această meserie devenind unica lor sursă de existență. Cel mai mare centru meșteșugăresc din Basarabia în secolul al XIX-lea era orașul Chișinău, după care urmau Ismail, Tighina, Cetatea Albă, Hotin, Soroca. Principalul centru de comercializare era târgul de la Chișinău. Deja prin anii '40 ai secolului al XIX-lea sunt

¹ Ghibănescu, Gh. *Catastihul Vămilor Moldovei, 1765*, Iași, Editura Lumina Moldovenească, 1921, p. 12.

² Zelenciuc, V. Kalașnikova N. *Vestimentația populației orașenești din Moldova (secolele XV–XIX)*. Chișinău, Editura Știința, 1993, p. 47.

³ În localitatea Noua Suliță se întâlneau granițele a trei state: Imperiul Austriac, al Imperiul țarist și ale Moldovei.

⁴ *История народного хозяйства МССР. 1812–1917*, Кишинев, Штинница, 1977, p. 93.

atestați meșteri care se ocupau preponderent de confecționarea articolelor de metal (cf. Tabelul 2). Pe lângă potcovari, ceasornicari și fierari, în această listă sunt incluși și bijutierii. Cei 340 de meșteri erau împărțiți în trei categorii în funcție de profesia exercitată, în ultima categorie fiind incluși meseriașii care deserveau un cerc foarte restrâns de consumatori: gravorii, argintarii, aurarii.

Tab. 2. Tabelul meseriilor din Basarabia. Recensământul din 1897

Meseria practică conform Recensământului din 1897 ⁵	Confecționarea de tablouri, bijuterii, inventar bisericesc	
Nr. meșterilor independenți	427	
Nr. membrilor familiei	775	
Total meșteșugari	1202	
Dintre ei muncitori	117	
Meseria practică conform tabelului meșteșugarilor din Moldova de la 1774 ⁶	oraș	sat
Prelucrarea metalelor	90	88
Meserii artistice legate de metale prețioase	16	81

Astfel, crește evident numărul meșteșugarilor, se afirmă meserii legate de prelucrarea artistică a metalului, anume confecționarea bijuteriilor, fiind folosite tehnici ca turnarea, forjarea, gravarea. Meșteri argintari sunt atestați și în alte orașe basarabene. Spre exemplu, în 1824, în județul Hotin, un oarecare argintar, Bercu Davidovici, plătea anual impozit un leu (în total, tagma evreilor plătea anual 1217 lei)⁷.

În baza documentelor care ne-au fost accesibile, putem afirma că la începutul secolului al XIX-lea în Chișinău funcționau câteva ateliere mici de bijuterii, precum și persoane particulare care profesau prelucrarea artistică a metalului prețios, ceea ce a contribuit – prin decizia guvernatorului regiunii, de la 12 mai 1817– la asocierea argintarilor și aurarilor din oraș într-o Corporație a bijutierilor⁸. Astfel, în anul 1817 are loc oficializarea juridică a activității *Corporației bijutierilor basarabeni*, care practica această meserie în orașele din regiune cu mult înainte de 1812. Prin Hotărârea din 17 mai 1817 a fost formată conducerea acestei corporații, în frunte aflându-se un staroste – „țehmister”, cu 2-4 adjuncți, în funcție de mărimea atelierului. Toate atelierele se subordonau Departamentului Meseriilor în frunte cu un „burgmeister”, ales prin vot secret, de membrii atelierelor care funcționau în oraș și confirmat de Duma Orășenească⁹. În luna mai 1833 a fost publicată interdicția de a se ocupa cu meșteșugul ales fără a avea licență (autorizație specială acordată de Departamentul Meseriilor), iar în

⁵ *История народного хозяйства. 1812–1917*, 1977, 243

⁶ *История народного хозяйства* 1976, 361.

⁷ Ghibănescu, Gh. *Surete și izvoade*. Documente Basarabene, Iași, Editura Dacia, 1922. Vol. XI, p. 10.

⁸ *Юбилейный сборник города Кишинева. 1812–1912*, Кишинев, Издано Кишиневским Городским Общественным Управлением, 1914, p. 79.

⁹ *Юбилейный сборник города Кишинева. 1812–1912*, Кишинев, Издано Кишиневским Городским Общественным Управлением, 1914, p. 80.

1854 au fost elaborate și stabilite *însemnele corporației*, marca aplicată pe articolele de bijuterii confecționate în acest atelier unificat. *Corporația aurarilor și argintarilor* a existat pe parcursul secolului al XIX-lea, activitate confirmată numai de actele administrației ruse menționate anterior, deoarece în acest moment nu cunoaștem obiecte executate în atelierele membrilor acestei bresle.

Totodată, asocierea argintarilor și aurarilor într-o corporație cu organ unic de conducere și statut juridic, ne conduce spre afirmația că, în Basarabia, la începutul secolului al XIX-lea, deși industria era foarte slab dezvoltată, exista un număr considerabil de meșteri care prelucrau metalul prețios, având tradiții bogate. Din păcate, orfevrăria este un domeniu în care articolele create pot fi cu ușurință topite, schimbate sau vândute, primând valoarea intrinsecă a materialului prețios folosit, sau schimbările determinate de evoluția modei; în acest fel poate dispărea, cu ușurință, cea mai mare parte a bijuteriilor create într-o anumită epocă, care devin astfel foarte dificil de studiat.

Orfevrăria bisericească în Basarabia

Obiectul cercetărilor noastre la acest capitol include inventarul liturgic și podoabele de cult executate din materii prime prețioase, tehnica și tehnologia de confecționare. Primele ateliere de confecționare a obiectelor bisericești din materii prețioase sunt atestate la începutul secolului al XIX-lea în Chișinău, unde se executau variate obiecte de artă de către meșterii localnici și de cei invitați de peste hotare, folosindu-se metale scumpe și pietre colorate¹⁰. Catalogul/Opisul obiectelor din colecția Muzeului Societății istorico-arheologice bisericești basarabene¹¹ permite studiul acestor articole, care sunt clasificate în funcție de modul de utilizare și destinația lor în următoarele categorii: veșminte preoțești – mitre, sacose, mânecute; icoane argintate, ferecături de icoane și cărți sfinte, încrustate cu pietre, strasuri; vesela de cult – potire, candelă, cristelnițe și podoabe personale – cruci, cruciulițe de botez. Din prima categorie de articole cele mai multe la număr sunt opt mitre, lucrate cu ciocanul în aur sau argint, garnisite cu chipuri sfinte lucrate în email, pietre prețioase și perle. Două din ele (nr. inv. 303 și 387), probabil, au aparținut mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, inclusiv cea de la Căpriana: nr. 303 (mitră de culoare roșie, crucea împodobită cu pietre mărunte în formă de cruciulițe, de pe timpul mitropolitului Gavriil, primită în dar de la mănăstirea Căpriana, în anul 1816) și nr. 387 (mitră de culoare roșu-carmin, probabil, aparținând mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, ornată cu chipuri lucrate în email și garnisite cu perle).

Printre veșmintele bisericești aflate în Muzeul Bisericesc din Chișinău, se menționează sacose cusute cu mărgelă, galon aurit și flori argintii, cu cruci aurite și clopoței de argint aurit, care au fost primite în dar de la Capela Arhiepiscopală și de la Catedrala din Chișinău la începutul secolului al XIX-lea și se consideră că ar fi aparținut mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni și arhiepiscopului Pavel Lebedev. Despre veșmintele preoțești sub nr. inv. 408¹² se menționează că au fost lucrate la Viena. Despre restul obiectelor nu există asemenea precizări, ceea ce ne conduce spre opinia că toate articolele, cu excepția nr. 408, au fost executate de meșteri localnici, cu atât mai mult cu

¹⁰ Condaticova, L. *Orfevrăria laică și bisericească din Basarabia în secolul XIX*, în: „History & Politics”. Revistă de istorie și politică, ULIM, 2008b, Chișinău, An. I, Nr. 1-2, p. 185-192; Idem. *Arta bijuteriilor din Moldova*, Iași, Editura Lumen, 2010, p. 114-125.

¹¹ Opisul Societății istorico-arheologice bisericești basarabene, Chișinău, Casa Eparhială, 1923.

¹² Opisul Societății istorico-arheologice bisericești basarabene, Chișinău, Casa Eparhială, 1923, p. 8-9.

cât unele din ele sunt caracterizate ca stângace, grosolane, fapt ce denotă o anumită lipsă de iscusință la începutul activității acestor meșteri.

Categoria de piese liturgice¹³ date în prima jumătate a secolului al XIX-lea uprinde: cruce sculptată în argint (1780), potir din plumb (1819), susținător de candelă (1840), potir cu inscripție (1814), numeroase cruci și cruciulițe de metal, de aramă sau plumb; potire vechi de plumb, din cositor, aramă sau argint; chivoturi de fier, din metal alb, de tinichea, lemn; discuri-uri de plumb, argint nemarcat, de aramă; candelabre, sfeșnice de argint, policandre, candelă; steluțe de argint nemarcat, lucrate cu mâna etc., asupra cărora nu ne vom opri în detaliu, ele fiind deja subiectul studiilor anterioare. Analiza detaliată a inventarului Muzeului bisericesc denotă înzestrarea bogată a bisericilor și mănăstirilor basarabene, fapt confirmat și de unele dosare arhivistice. Spre exemplu, documentele privind bisericile și mănăstirile basarabene, alături de proprietățile funciare deținute, numărul clerului și date biografice privind stareți sau preoți, menționează că biserica/mănăstirea este „îndestulată cu podoabe”¹⁴, cuprinzând deseori o descriere detaliată a inventarului liturgic păstrat, cum ar fi cazul mănăstirii Hârjauca și a schitului său Bocancea¹⁵. În linii generale, putem conchide că în prima jumătate a secolului al XIX-lea mănăstirile basarabene erau înzestrate cu toate cele necesare pentru oficierea serviciilor divine, deși dosarele de arhivă nu menționează întotdeauna categoria de piese existente¹⁶. Unele aspecte privind orfevrăria de cult din Basarabia din secolul al XIX-lea pot fi analizate în baza inventarului bisericesc din locașurile sfinte basarabene. Astfel, biserica Sf. Mihail și Gavriil de la Buiucani de la începutul secolului al XIX-lea, din vechile daruri cu care a fost inițial bogat înzestrată (mențiunea din 1773) păstrează, la începutul secolului al XX-lea, doar câteva din ele, restul sunt pierdute, confiscate sau furate. Putem menționa și potire date în anul 1814 cu medalioane emailate, potire cu elemente decorative filigranate, cruci cu chipuri sfinte, ferecături de carte, executată din argint sau metal neprețios placat cu aur, Mănăstirea Sfânta Treime din Rudi, Sorocea, în anul 1828 deținea două cești, un disc și o steluță de argint, o linguriță mare, o cruce, un chivot, toate de argint, o candelă și șase sfeșnice confecționate din aramă¹⁷.

Nu putem afirma cu certitudine că aceste articole sunt exclusive, dar, luând în considerație tehnica manuală de executare a bijuteriilor și a vaselor liturgice din secolul al XIX-lea, putem constata că aceste obiecte nu erau fabricate în serie, în sensul larg al cuvântului. De obicei, potirele, chivoturile sau icoanele ferecate posedă, pe lângă ideea fundamentală identică pentru toate articolele, trăsături specifice de ornare și de executare. În această ordine de idei menționăm potire cu chipuri de sfinți executate în tehnica mixtă, candelabre cu variate elemente decorative, icoane cu ferecături care se deosebesc radical între ele, ornamentul de bază denotând similitudini evidente. Posedarea celor mai mici detalii și fragmente decorative distincte acordă articolului trăsături particulare, fapt care ne permite să demonstrăm prezența unor piese excepționale din orfevrăria națională. În același timp, la mănăstirile din țară au activat în permanență argintari, în obligația cărora intra confecționarea și repararea inventarului

¹³ A. Grițco, V. Stăvilă. *Pribegele Muzeului bisericesc din Chișinău după 1944 (după jurnalul lui Paul Mihail)*, în vol. *Muzeul bisericesc din Chișinău*, Chișinău, EcoEtnoMuseum, 2006, p. 20-29; *Opisul obiectelor ce se păstrează în Muzeul societății istorico-arheologice bisericești basarabene, din Chișinău, 1923*, în *loc. cit.*, p. 65-68.

¹⁴ ANRM, fond 205, inv. 1, dosar 1186. Anul 1851.

¹⁵ ANRM, fond 1232, inv. 1, dosar 125, f. 15-20; ANRM, fond 1232, inv. 1, dosar 2, 31 f. Anii 1818-1832.

¹⁶ ANRM, fond 208, inv. 2, dosar 3284, anul 1851.

¹⁷ „Viața Basarabiei”, Chișinău, 1935, nr. 6, p. 27; „Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău”, Chișinău, 1925, vol. XVI, p. 6.

bisericesc, a cruciulițelor de botez, ultimele fiind într-adevăr manufacturate în cantități estimabile, grație cererii crescânde a populației.

Un loc deosebit în orfevrăria națională îl ocupă ferecăturile de icoane și cărți bisericești, executate în tehnica forjării metalului, cu decor vegetal, email policromatic sau detalii filigranate. Asemenea ferecăături posedă ornament și decor variat, cu scene biblice, chipuri de sfinți și îngeri – tradiții renăscute și continuate actualmente de meșterii contemporani. Ferecăturile reprezintă, de cele mai dese ori, chipul Maicii Domnului cu Pruncul, chipuri de sfinți, elemente decorative ornate cu pietre colorate și detalii filigranate. În afară de ferecăături de icoane și cărți sfinte, în fondurile muzeistice din țară au fost depistate cruci garnisite cu metal prețios și pietre colorate, mătănii de sidef sau de lemn utilizate în procesiunile sacre.

În opinia noastră, confecționarea pieselor de cult, atât a celor individuale, precum cruciulițele de botez, cât și a inventarului liturgic, necesitau cunoștințe temeinice în domeniul prelucrării artistice a metalului, aspecte reglementate de către instituții abilitate în acest sens. În atribuțiile lor intrau verificarea titlului și marcării pieselor, corespunderea titlului metalului nobil sau al aliajului metalic neprețios, catalogarea pieselor și înzestrarea edificiilor de cult cu inventar liturgic necesar. Totodată, modul de viață patriarhal, condițiile materiale modeste, au dus la folosirea podoabelor de cult din inventarului liturgic, confecționate adesea din materii prime ieftine, precum alama, tombac, cupru, bronză și mai rar argint, argint placat cu aur sau chiar aur. Din aceste considerente putem trage concluzia că, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ponderea pieselor de cult este evident mai semnificativă comparativ cu podoabele laice, ultimele fiind prezente mai ales în familiile înstărite, ale nobilimii locale, ale comercianților ș.a. Descoperirea recentă a unui dosar arhivistic¹⁸ privind modalitățile de confecționarea a pieselor de cult vine să confirme aserțiunea noastră. Monopolul asupra confecționării pieselor de cult era reglementat de ordine sinodale, fiind interzisă procurarea și confecționarea pieselor de cult de către persoanele care nu erau abilitate cu asemenea drepturi. În continuare, reproducem unele fragmente din dosarul nr. 1729, din 12 iulie 1827, cu privire la confecționarea podoabelor de cult. Conform ordinului emis de împăratul rus, adresat arhiepiscopului de Chișinău și Hotin, ÎPS Dimitrie (Sulima), a fost acceptată propunerea ober-procurorului și cavalerului, principelui Piotr Sergheevici Meșcerski și completările ministerului finanțelor: „Conform ordinului din 17 martie 1758, topirea metalului prețios în afara biroului de marcare este strict interzisă, iar conform ordinelor din 1 octombrie 1801, 5 noiembrie 1779 și 10 august 1810 se interzice meșterilor confecționarea pieselor de argint cu titlul mai jos de 84 zolotnic”. În acest mod, potrivit deciziei sinodale din anul 1827, în întreg spațiu al Imperiului Rus, se interzicea categoric confecționarea podoabelor de cult de persoane străine, cu titlul mai jos de cel prestabilit (84‰) fără a avea motive serioase pentru aceasta. Reieșind din documentele oficiale imperiale, tot în același an Direcția Economică a Casei Arhieresti din Chișinău emite un ordin din 7 septembrie 1827 cu următorul conținut, semnat de egumenul Onisifor: „Conform ordinului din 3 septembrie 1827 a Consistoriului Duhovnicesc din Chișinău privind interzicerea confecționării la oameni străini a aliajelor metalice folosite pentru confecționarea podoabelor bisericești cu titlul mai jos de cel stabilit de conducerea eparhială, fără temeuri serioase”. Acest ordin s-a extins asupra teritoriului Basarabiei, inclusiv regiunile Ismail, Akkerman, Bolgrad, care, în rapoartele sale, au confirmat primirea prezentului ordin și implementarea lui.

¹⁸ ANRM, fond 205, inv. 1, dosar 5524, anul 1827.

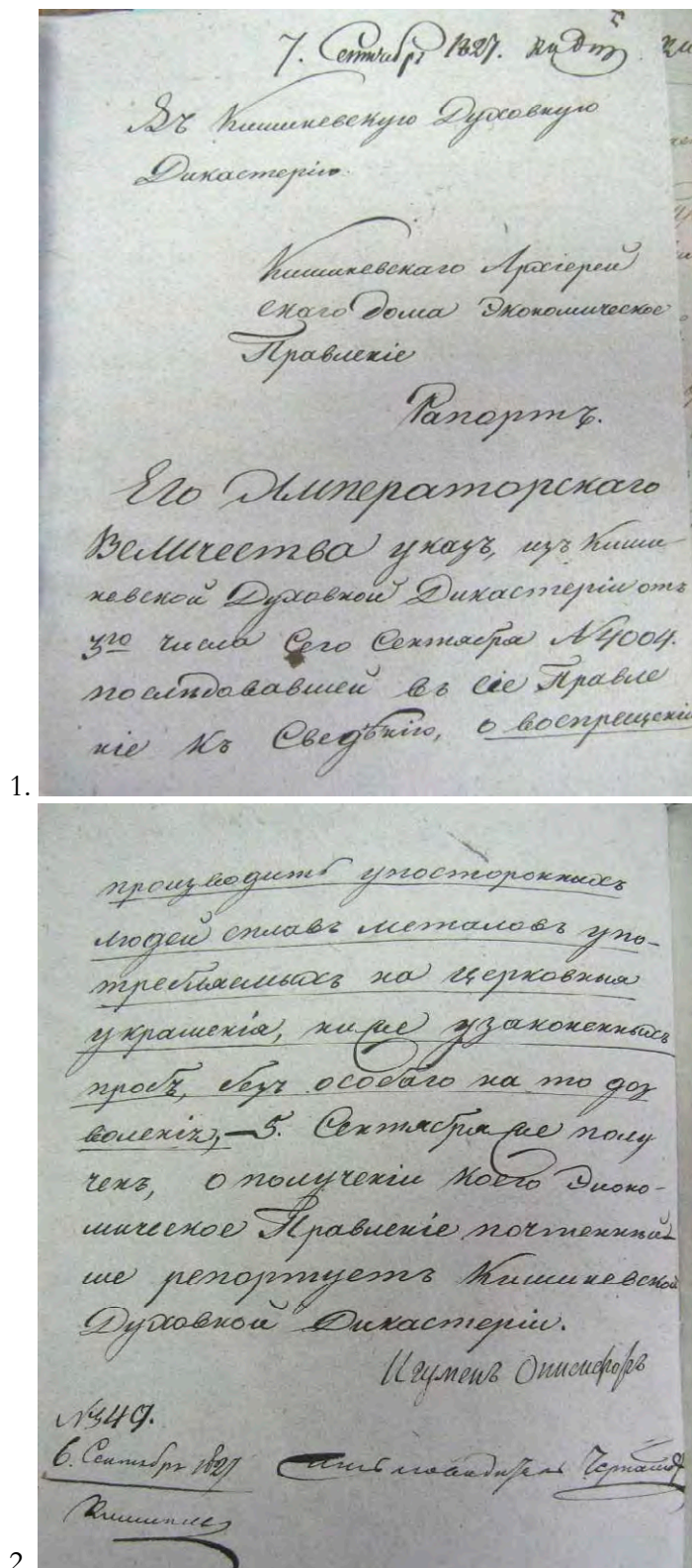


Fig. 1, 2 - Raportul privind interzicerea confecționării podoabelor de cult la persoane străine și cu titlul mai jos de cel stabilit. ANRM, fond 205, inv. 1, dosar 5524, anul 1827.

Modalități de marcă și aplicare a titlului articolelor de bijuterii

Mai mult decât probabil, situația în cauză privitoare la evaluarea podoabelor de cult, marcarea și verificarea titlului, precum și a corectitudinii aplicării lui, a generat demararea discuțiilor privind însemnele meșterilor și obligativitatea marcării corecte, soldate cu deschiderea Biroului de Marcă din Chișinău, la mijlocul secolului al XIX-lea. Articolele de giuvaiererie trebuiau să dețină informații veridice, care să precizeze puritatea metalului și calitatea pietrelor. Se știe că în Anglia, din secolul al XIV-lea, se folosea marcarea complexă a breslei bijutierilor (așa-numitul „Hallmark”), care cuprindea marca de finețe și calitate a metalului, însemnul orașului emitent, data confecționării și însemnele meșterului bijutier sau monograma personală. Breslele aurarilor și argintarilor dețineau însemne proprii ale articolelor confecționate, după care putea fi recunoscută producția meșterului, anul și localitatea emitentă. Odată cu oficializarea juridică a corporației bijutierilor din Basarabia, în 1817, au fost stabilite și însemnele ei, care, din păcate, nu au fost depistate, deocamdată, în sursele documentare accesibile. Luând în considerație anul stabilirii însemnelor corporației (1854), putem admite că procedura elaborării marcajului centralizat corespunzător vine odată cu deschiderea Biroului de Marcă din Chișinău de la mijlocul secolului al XIX-lea. În fondurile ANRM au fost depistate documente importante privind necesitatea aplicării marcării articolelor confecționate de fabricanții și meseriașii din Rusia, inclusiv din Basarabia, eliberate în 1845 de Departamentul Manufactură și Comerț Intern¹⁹. Departamentul impunea folosirea mărcii de control prevăzute de către lege și confiscarea mărfurilor fără marcă sau marcate necorespunzător (art. 70 al *Statutului* Departamentului). Aceste măsuri severe față de marcarea mărfurilor au fost acceptate odată cu raportul din 29 mai 1846, privitor la aplicarea incorectă a titlului de către meseriașii basarabeni. Ca urmare, poliția municipală din Chilia, Bender și Soroca a explicat tuturor meseriașilor condițiile legale și necesitatea aplicării corecte a titlului la articolele prețioase.

La mijlocul secolului al XIX-lea marcarea obligatorie a articolelor de bijuterii fabricate în Rusia și provinciile sale, inclusiv, Basarabia, se efectua conform Hotărârii nr. 1007 a Ministerului Finanțelor și a Departamentului Afacerilor Miniere, din 8 iunie 1848. În conformitate cu punctul 3 al art. 573 din Statutului Meseriașilor din 1842, toți negustorii și meșteșugarii care dețineau ateliere, prăvălii și comercializau articole din argint, aur și platină, lingouri și alte articole de valoare, erau obligați să respecte cu strictețe *Regulamentul* privind aplicarea mărcii și a titlului respectiv, care se efectua la camerele de marcă²⁰. Erau scutite de aplicarea titlului numai piesele vestimentare cusute cu fir de aur și argint, din motivul că ele erau deja apreciate de Camera corespunzătoare și nu necesitau o marcă suplimentară conform art. 567.

Sursele analizate ne conduc spre afirmația că numărul meșteșugarilor implicați în confecționarea bijuteriilor și a podoabelor de cult la mijlocul secolului al XIX-lea era destul de mare. Acest fapt a servit drept motiv pentru guvernatorul militar al Basarabiei de a iniția o corespondență oficială referitoare la deschiderea la Chișinău a unui birou de marcă. În urma argumentelor prezentate de guvernator – potrivit Hotărârii din 22 septembrie 1858 a Departamentului Afacerilor Miniere a Rusiei – în orașul Chișinău a fost deschisă din contul și cu întreținerea visteriei basarabene, o *Cameră de Aplicare a*

¹⁹ ANRM, Fond 2, inv. 1, d. 4592.

²⁰ ANRM, Fond 2, inv. , d. 5027, f. 5.

Titlului și de Marcare de categoria a II-a. În funcția de inspector principal al camerei este desemnat specialistul de clasa I, un oarecare Bokov, fost angajat al Camerei Regionale de Marcare din Vologda, Rusia. Negocierile privitoare la deschiderea Camerei de Marcare au fost purtate începând cu anul 1847, când toate articolele confecționate în Basarabia erau apreciate și evaluate în conformitate cu legislația în vigoare la Camera Regională de Marcare din Odesa. În asemenea circumstanțe, în anii '40 ai secolului al XIX-lea (2 iunie 1842 – septembrie 1845), existau condiții favorabile pentru eschivarea de la aplicarea titlului sau de la aplicarea necalitativă, ceea ce servea ca argument solid în favoarea deschiderii unei camere de marcă la Chișinău.

În finalul acestui studiu constatăm că în prima jumătate a secolului al XIX-lea, potrivit surselor arhivistice și a documentelor istorice, bisericile și mănăstirile basarabene erau înzestrate cu inventar liturgic necesar, care predomina net asupra podoabelor laice depistate în acest spațiu.

PORTRETELE LOGOFATULUI ALEXANDRU GHICA AFLATE ÎN COLECȚII DIN BUCUREȘTI ȘI IAȘI. SCHOEFFT, LIVADITI, STAWSKI

Sorin Iftimi

Marele logofăt Alexandru Ghica (1782-1850) era tatăl viitorului domnitor Grigore Al. Ghica (1849-1856). Memorialistul Radu Rosetti povestea cum la tinerețe, în toamna anului 1876, a întâlnit în casa mamei sale pe bancherul ieșean Leib Mayerhoffer, „care avea reputația de a fi cel mai deștept evreu din țară”. Acesta privi ca pe o icoană portretul lui Alexandru Ghica aflat pe peretele salonului „și cu mirare zărisem două lacrimi pe barba lui: – „Dumneata nu știi și nici nu poți pricepe, văzând lumea de astăzi, ce om sfânt era Alecu Ghica!”¹.

Într-adevăr, marele boier Alexandru Ghica, decedat în anul 1850, la vârsta de 62 de ani, „a lăsat reputația unui bărbat de o cinste și integritate fără pereche, de o mare bunătate de inimă și înălțare de suflet, ca și cea a unui mare și sincer patriot, cu idei liberale și naționaliste”². Încrederea în cinstea și integritatea lui era atât de mare încât nu rareori a fost luat ca arbitru pentru a tranșa litigii dintre cele mai importante.

Pentru a putea defini mai bine personajul care face subiectul acestui articol, sunt necesare câteva repere genealogice. După cum se știe, majoritatea Ghiculeștilor din Moldova epocii moderne descind din Ecaterina, fiica marelui dragoman al Imperiului Otoman Alexandru Ghica și soră a lui Grigore III Ghica vodă, decapitat la Iași, în 1777, pentru că a protestat la răpirea Bucovinei de către Austria. Această Ecaterina a fost căsătorită cu hatmanul Dimitrie Gheorghidi Sulgearoglu, de origine greacă. Descendenții lor au purtat numele de „Ghica”, moștenit pe linie feminină. Ecaterina Ghica era mama marelui logofăt lui Constantin Ghica (1758-1818) și bunica marelui logofăt Alexandru (Alec) Ghica³.

Alexandru Ghica făcea parte din generația 8 a ramurii Ghica-Deleni-Comănești. Era fiul lui Constantin Ghica (1745-1818) și al Mariei Cantacuzino-Deleanu; el s-a născut la 1782. În 1840, marele logofăt Alecu Ghica s-a recăsătorit cu Elena, fiica lui Grigoraș Sturdza și a domniței Mărioara Calimah (soră a domnitorului Mihail Sturdza). Familia a avut trei copii: Elena Ghica, Alexandru Ghica (decedat copil) și Grigore V Ghica vodă, domnitorul Moldovei⁴.

Căsnicia lui Alexandru Ghica și a Elenei Sturdza nu a ținut mult, din pricina „nepotrivirii de caracter” dintre cei doi soți. După despărțire, Elena Sturdza s-a retras la

¹ Radu Rosetti, *Amintiri*, I, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 208.

² *Ibidem*.

³ Anastasie Iordache, *Principii Ghica. O familie domnitoare din istoria României*, București, Editura Albatros, 1991, p. 178.

⁴ <http://www.ghika.net>

moșiile ei din Basarabia. Acolo l-a cunoscut pe generalul rus Harting, ofițer de origine olandeză, cu care s-a recăsătorit, rămânând împreună până la moartea ei⁵.

După aceste precizări de ordin genealogic, revenim la biografia logofătului Alexandru Ghica. Într-un raport din 1834, întocmit de un agent al serviciului de informații rusec, sunt analizate profilele a 15 mari boieri care ar fi avut șanse să ocupe tronul Moldovei. Hatmanul, pe atunci, Alexandru Ghica era aproape singurul despre care nu s-a putut reține mai nimic rău: „cinstit, corect, echitabil din fire și din principiu și lăudându-se a fi astfel. Singurul care poate fi calificat de incoruptibil în țara sa; cu destul bun-simț, cu cunoștințe mărunte la nevoie, dar fără spirit de ordine, fără activitate, fiindu-i lesne silă de lucrurile care cer trudă sau atenție susținută; înclinat la bine și dornic să-l facă fiecăruia, fără să se ostenească sau să se deranjeze, totuși, prea mult. Un fel de bunătate apatică, indolentă ... este una din trăsăturile caracteristice ale familiei căreia îi aparține”⁶.

Un descendent al logofătului, același Radu Rosetti, consemna, în *Amintirile* sale, că Alexandru Ghica „era un bărbat foarte mic de stat, nu frumos la față și slăbănog, dar sub acea înfățișare debilă ascundea o putere herculeană, pe care de altminterea au moștenit-o atât fiul său, cât și copiii acestuia”⁷. Datorită staturii sale, care distona cu dimensiunile impresionante ale ișlicului pe care îl purta, logofătul Alexandru Ghica a fost poreclit „Bilboquet”⁸. Cultura lui Alexandru Ghica era îngrijită pentru un bărbat din vremea lui, cunoștea bine literatura elină și nu era străin nici de cea franceză; vorbea bine franțuzește⁹.

În aprilie 1834, la începutul domniei lui Mihail Sturdza, logofătul a Alexandru Ghica a fost numit la conducerea Departamentului Dinlăuntru (Ministerul de Interne), în locul logofătului Iordache Catargi¹⁰. Cu toate acestea, în anii următori, Alexandru Ghica s-a dovedit a fi – potrivit lui Radu Rosetti – „un adversar înverșunat al lui Mihail Sturdza și al abuzurilor ocârmuirii sale, lucrând la Stanbul aproape pe față împotriva lui vodă. Era privit drept căpetenia opoziției, dar domnul (cu care fusese cumnat) niciodată nu a cutezat să se atingă de el”. Erau cunoscute relațiile lui Alexandru Ghica cu revoluționarii moldoveni de la 1848 („butușnicii”).

Logofătul Alexandru Ghica era un partizan al Unirii și un fervent susținător al idealurilor naționale: „el a încurajat toate publicațiile care apăreau în limba noastră, cât și reprezentațiile teatrale în limba română. În casa lui au fost date cele dintâi reprezentații românești în Iași, de către tineri și tinere din marea boierime, printre cari figurau și fiul gazdei, viitorul domn, precum și sora acestuia, Elena”¹¹.

⁵ Radu Rosetti, *op. cit.*, I, p. 212.

⁶ *Memoriile principelui Nicolae Suțu, mare logofăt al Moldovei (1798-1871)*, ediție de Georgeta Penelea Filitti, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 138-139.

⁷ Radu Rosetti, *op. cit.*, I, p. 211.

⁸ Denumirea de „Bilboquet” definea o jucărie franțuzească din lemn, formată inițial dintr-o cupă în care trebuia prinsă, din zbor, o bilă. În poziție de repaos, jucăria avea centrul de greutate la partea de sus. Probabil că făptura mică a logofătului, aflată în contrast cu dimensiunile mari ale calpacului purtat pe cap, au inspirat această asociere. Porecla pare a fi dată de acei „bonjuriști” („pantaloniști”) din epocă, ce se întroseseră de la studiile urmate la Paris.

⁹ Radu Rosetti, *op. cit.*, I, p. 211.

¹⁰ *Memoriile principelui Nicolae Suțu*, p. 143.

¹¹ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 211. Este vorba despre traducerea lui Gheorghe Asachi, *Mirtil și Hloe*, după Florean, care s-a jucat, la 27 decembrie 1816, în casa logofătului, adică în corpul vechi al Maternității „Cuza Vodă” de astăzi.

În domnia lui Mihail Sturdza, logofătul Alexandru Ghica a mai fost ministru de interne în două rânduri: mai 1838-noiembrie 1840¹²; aprilie 1844-octombrie 1845¹³.

Prințul Nicolae Suțu povestea cum, la 1848, a primit o scrisoare de la Nicolae Aristarki, aflat la Istanbul: „îmi anunța ca sigură căderea apropiată al lui Mihail Sturdza. Îmi cerea să-l anunț cât mai curând dacă voiam să lucreze pentru mine și în caz contrar să-i indic o persoană aleasă de mine (...); mă gândeam la omul care ar fi putut întruni, pe lângă un merit oarecare, cele mai multe șanse de succes¹⁴. M-am dus la logofătul Alexandru Ghica și arătându-i scrisoarea l-am întrebat dacă vrea să o folosească pentru sine sau pentru fiul său. Mi-a cerut să mă înțeleg cu acesta din urmă și din acel moment a început corespondența asiduă și secretă cu Aristarki, care mă informa cu fiecare poștă de progresele speranțelor noastre”¹⁵. Alexandru Ghica avu mulțumirea să vadă pe fiul său domn, după ce, prin trecerea de care se bucura la Reșid-pașa, a contribuit mult la această înălțare. Toată trecerea logofătului n-a împiedicat însă pe Reșid să încaseze de la el pentru acest serviciu respectabila sumă de patruzeci de mii de galbeni.

Locuința din Iași a marelui logofăt Alexandru Ghica, de pe ulița Goliei, a fost donată de fiul său – după moartea tatălui – Epitropiei Sf. Spiridon, în 1852, pentru servi drept sediu „Institutului Gregorian”, destinat creșterii orfanilor¹⁶. Acest Institut s-a transformat ulterior în Maternitatea din strada Cuza Vodă¹⁷. Reședința rurală favorită a marelui logofăt reședința era la Hârpășești, lângă Podul Iloaiei¹⁸. Fiul său, domnitorul Grigore Al. Ghica, a păstrat obiceiul de a se retrage la reședința de la Hârpășești (astăzi în com. Popești, jud. Iași) în momentele de cumpănă sau de relaxare. Din păcate, conacul de la Hârpășești nu mai există, fiind demantelat după 1990.

Marele logofăt Alexandru Ghica a murit la Iași, la 4 mai 1850, fiind înhumat la mănăstirea Sf. Spiridon.

*

Muzeul de Artă din Iași deține în colecțiile sale două portrete ale marelui logofăt Alexandru Ghica: unul atribuit pictorului italian Niccolo Livaditi și altul iscălit de zugravul autohton Ionașcu Enachi. Pentru o mai bună apreciere a acestor două opere am considerat necesară integrarea lor într-o serie de cinci portrete cunoscute ale lui Alexandru Ghica, majoritatea acestora descinzând dintr-un model comun.

1. Portretul logofătului Alexandru Ghica, de August Schoefft, aflat la Muzeul Național de Artă București (semnat stânga mijloc, nedatat). Este un portret de mici dimensiuni (35×25 cm), pictat în ulei pe metal galben (tablă). Lucrarea a făcut parte din fondul Sturdza de la Academia Română și a fost transferată, în 1954, către Muzeul Național de Artă din București (inv. 4101 E)¹⁹ (vezi fig. 1).

¹² „Albina Românească”, IX, nr. 39, 19 mai 1838, p. 164; *ibidem*, XI, nr. 88, 7 noiembrie 1840, p. 355.

¹³ *Ibidem*, XVI, nr. 26, 1844, p. 101; *ibidem*, XVII, nr. 85, 28 octombrie 1845, p. 337.

¹⁴ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 212.

¹⁵ *Memoriile principelui Nicolae Suțu*, p. 190-191.

¹⁶ V. Râșcanu, Gh. Gh. Năstase, Șt. Bârsan, Gh. Băileanu, *Istoricul Spitalului Orășenesc Clinic de Adulți din Iași*, vol. I, București, Editura Medicală, 1956, p. 192, nr. 137. Un set de documente vechi (1852-1910), privitoare la acest imobil, se află la Arhivele Naționale Iași, colecția Documente, pachetul 384/1-12. Între acestea și un perilis ce amintește 32 de documente, începând cu anul 1667.

¹⁷ Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe 500 de ani, până în zilele noastre*, vol. II, ediție de Constantin Mihăilescu-Gruicu, București, Gruparea culturală „Europa în România”, 1999, p. 335.

¹⁸ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 210.

¹⁹ *Catalogul Galeriei Naționale. Secolul XIX*, vol. I, p. LXII. Imaginea acestuia a ajuns să fie cunoscută, în ultimele decenii, prin faptul că a fost reprodușă pe coperta cărții lui Al. Alexianu, *Mode și veșminte din trecut*,

Vechiul *Catalog* al Galeriei Naționale conține aprecierea că această lucrare este „de o încântătoare finețe miniaturală, lucrat cu o virtuozitate mult râvnită de pictori și căutată de clientela din această epocă; portretul lui Alexandru Ghica are o incontestabilă valoare artistică. Impresionat de pitorescul costum al acestui personaj, numărat printre primii boieri ai țării, Schöefft a imortalizat importanța unei clase care își etalează tradiționalismul vestimentar...”.

Pictura a fost reprodusă, cu multă vreme în urmă, de Lucia Dracopol-Ispir, fără rama ovală, lăsând vizibile mici detalii altfel ascunse²⁰. Se poate remarca faptul că, sub ramă, nu a fost pictat tot câmpul dreptunghiular, ci doar cât lăsa expus privirii cadrul oval.

Portretul executat de August Schoefft – de o calitate remarcabilă – este creditat ca fiind originalul, prototipul din care descind celelalte. S-a presupus că Schoefft a pictat în Moldova în 1836; prin urmare, acest portret a fost datat în anul respectiv²¹. Dacă ținem seama însă de datele biografice ale personajului portretizat, reiese că în tablou ar trebui să avem un bărbat de 54 de ani.

Nu credem că Schoefft a lucrat direct pe metal acest tablou. Trebuie să fi existat o pictură pe pânză, identică, dar de dimensiuni mai mari. Un argument pentru aceasta este faptul că tabloul a fost conceput ca un portret „de aparat”, menit să domine un salon de dimensiuni mai mari: logofătul este înfățișat în ținută de ceremonie, cu veșmintele rangului său și cu toate decorațiile rusești și otomane. În schimb, dimensiunile reduse, cadrul oval, ale portretului cunoscut astăzi, par să indice că acesta era destinat unei încăperi mai mici, intime, menit să populeze universul cotidian al unuia dintre urmași.

Lucrarea lui Schoefft este superioară, din punct de vedere artistic, celei atribuite lui Livaditi. Sunt folosite umbrele, clarobscurul, tehnici care conferă relief personajului și desprind această operă din categoria așa-numiților pictori „primitivi”. Subiectul poate înșela: dacă cel portretizat este un vechi boier cu ișlic și fermenea, nu înseamnă că și penelul aparținea unui zugrav de icoane convertit în portretist; tehnica folosită este mult mai modernă și mai rafinată.

De asemenea, renunțarea la fundalul verde întunecat (moștenire a portretului mural de tradiție bizantină), înlocuit cu o draperie decorativă, de culoare apropiată, cu franjuri și ciucuri din fir aurit, este tot un semn de modernitate, din categoria mijloacelor de expresie ale picturii neoclaseice.

2. Portretul Logofătului Alexandru Ghica, aflat la Muzeul de Artă Iași, atribuit lui Niccolo Livaditi, inv. 111, u/p, 98 × 72 cm (nesemnăt, nedatat) (vezi fig. 2).

O însemnare din registrul Muzeului de Artă din Iași arată că în anul 1890 acest portret a fost descoperit de Gheorghe Panaiteanu Bardasare, directorul Pinacotecii din Iași, la mănăstirea Galata. Lucrarea a intrat în proprietatea Pinacotecii din Iași, care își avea pe atunci sediul în str. Arcului (clădirea fostei Academii Mihăilene) prin Ordinul Ministerial nr. 9632 din 8 septembrie 1890. Pictura a fost restaurată, în același an, de pictorul C.D. Stahi.

În incinta mănăstirii amintite se află un paraclis cu hramul Sf. Iacob, care a fost renovat la 1843, pe cheltuiala Sf. Mormânt „cu sânguința logofătului Alexandru Ghica,

Editura Meridiane, București, 1987; nota editorului nu dezvăluia însă numele personajului: „Portret de boier din secolul XIX (detaliu)”.

²⁰ Imaginea a fost publicată alb-negru, de Lucia Dracopol-Ispir, în lucrarea sa *Clasicismul în pictura românească*, București, 1939, planșa XI.

²¹ În realitate, activitatea pictorului Schoefft în Moldova s-a desfășurat între anii 1835-1837.

epitrop fiind Panaioti Papazoglu”²². Prin faptul că marele logofăt s-a ocupat de aceste lucrări de renovare, finanțând probabil realizarea picturii murale (care există și astăzi) se explică și păstrarea portretului său în acest lăcaș. Rolul era acela de portret ctitoricesc, precum portretele votive de altădată. Tehnica, precum și întreaga concepție este însă aceea a unui portret de salon, de șevalet. Este probabil ca destinația inițială a portretului să fi fost una civilă, mireană, rolul de portret ctitoricesc fiind dobândit ulterior.

Lucrarea aflată în Muzeul de la Iași nu este un portret după natură, cum s-a crezut, ci o copie după portretul realizat de August Schöefft, prezentat mai sus. Faptul a fost observat de istoricul de artă George Oprescu. Acesta remarcă, într-o notă, că „portretul logofătului Alexandru Ghica se găsește într-un exemplar redus și la Academia Română, de data aceasta *iscălit* de Schöft”²³. În ambele cazuri pictura este făcută cu multă îndemânare. Dacă cel de la Pinacoteca din Iași este cu adevărat de Livaditi, așa cum îl dă catalogul, s-ar putea ca el să fie o copie mărită după Schöft”²⁴. Nefiind o lucrare originală, ci copia unei alte lucrări, nu a fost nici semnată de artist.

Faptul că s-a preferat copierea unei opere mai vechi în locul realizării unui portret „pe viu”, după natură, este un indiciu că logofătul Alexandru Ghica, decedat la 1850, nu mai era în viață în momentul executării portretului. Livaditi a rămas un pictor activ până în 1858; în acest interval de timp credem că a fost făcută copia. Ovalul ce încadrează portretul reproduce rama metalică a picturii lui Schöefft.

Dimensiunea mare a lucrării, față de cea a lui Schoefft, este mult mai potrivită cu ideea de portret „de aparat”, personajul fiind înfățișat în ținută de ceremonie, cu însemnele rangului și cu decorațiile primite. Aceasta ne face să credem că trebuie să fi existat un portret de aceste dimensiuni, executat de Schoefft, destinat unui mare salon sau unui spațiu public, întrucât portretul degajă o monumentalitate potrivită cu un cadru mai larg.

Doamna Virginia Vasilovici remarcă, acum câteva decenii, faptul că în acest portret „lumina este dirijată spre fizionomia personajului, care prin privirea melancolică, ne îndreptățește să-i recunoaștem pictorului N. Livaditi încercările reușite de sondare psihologică a celui portretizat. Tabloul este pictat într-o paletă caldă, rafinată și unitară, artistul urmărind atent și minuțios detaliile vestimentației orientale”²⁵.

3. Portretul logofătului Alexandru Ghica, de Ionașcu Enachi, aflat la Muzeul de Artă Iași, inv. 568, u/p, (64,5 × 54 cm). Tabloul este semnat și datat „7 martie 1852”, la doi ani după moartea logofătului, când nu mai era posibil un portret după natură (vezi fig. 3).

²² N. Stoicescu, *Repertoriul localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, Editura Litera, 1974, p. 447.

²³ De fapt, pictorul iscălea doar „Schoefft” (în germană și nu în limba maghiară).

²⁴ G. Oprescu, *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, ed. II, București, Editura Meridiane, 1984, p. 64.

²⁵ Descriind mai recent, aceeași pictură, doamna Lucia Ionescu arăta că „în cazul portretului lui Alexandru Ghica, tradiționalul costum oriental apare îmbogățit prin prezența ceapchenului, purtat peste antereul de mătase cadrilată cu verde și auriu, încins în talie cu taclitul din gear înflorat și foarte colorat, peste care este pus caftanul amplu, de mare dregător, garnisit cu blană de samur, ca și subara înaltă, din blană, de formă caracteristică. Portretul este plasat pe un fundal de draperie verde, cu cute adânci, tivită cu ciucuri aurii. Pitorescul costumului este completat de prezența la gât și pe piept a unor distincții și ordine” (Lucia Ionescu, *Costumul de curte ilustrat în pictura secolului al XIX-lea din Moldova*, în *Studii și articole de istorie*, coordonatori Diana Fotescu, Marian Constantin, Muzeul Național Cotroceni, București, Editura Sigma, 2001, p. 438).

Autorul, deși își semnează opera, este un necunoscut. Nu se știe nimic despre biografia și activitatea sa. El nu se regăsește nici pe lista absolvenților Școlii de Artă din Iași de la jumătatea veacului al XIX-lea.

S-a remarcat faptul că, în comparație cu celelalte tablouri amintite, portretul acesta are evidente stângăcii de desen (disproporția cap/mâini), amintind, prin factura arhaică, de arta iconarilor. Măinile au degete subțiri și stilizate, precum a personajelor din pictura bisericească. Aceasta arată că autorul tabloului, Ionașcu Enachi, avea formația unui zugrav de biserică, fiind convertit ulterior în pictor de șevalet.

Doamna Virginia Vasilovici considera că acest tablou prezintă un plus de detalii și este anterior copiei realizate de Livaditi (cea cu nr. inv. 111). Copia lui Ionașcu Enache pare a fi făcută după Schoefft, nu după Livaditi. Este vizibilă mâna stângă a personajului, care, în varianta pictată de Livaditi nu mai apare. Zugravul Ionașcu Enachi a renunțat la înscrierea compoziției într-un oval și lasă portretul să se desfășoare firesc, într-un cadru dreptunghiular.

Este posibil ca lucrarea aceasta să fie o copie a primei lucrări, despre care am presupus că ar fi fost realizată de Schoefft, astăzi dispărută. Un anumit detaliu sugerează această ipoteză: perna cilindrică, de atlas alb, pe care Alexandru Ghica își reazemă brațul drept; aceasta are în partea centrală, un decor circular, realizat din fir auriu, care nu este vizibil în miniatura lui Schoefft decât dacă i se îndepărtează rama metalică; și în acest caz, decorul respectiv este realizat doar parțial și necesită o întregire a desenului (vezi fig. 4). Credem că Enachi Ionașcu a avut în față un portret al logofătului care nu avea cadrul oval, ci dreptunghiular.

În privința decorațiilor purtate de personaj, acestea sunt redată cu mai puțină fidelitate, dovadă că zugravul nu le cunoștea; el trebuie să fi avut ca model o lucrare de mici dimensiuni. Ordinul Sf. Ana, purtat la gât (=clasa II), are însemnul subdimensionat; crucea este înfățișată incorect, sub forma unei „cruci de Malta” (cu opt colțuri), or, decorația rusească avea capetele drepte. Ordinului Sf. Stanislav, atârnat la gât, sub însemnul descris mai sus, are forma unei cruci de Malta, din email roșu, dar nu mai este butonată la extremități, precum decorația originală. Steaua de argint din piept poate fi identificată, în acest caz, cu placa Ordinului Sf. Stanislav (având acel „S” specific în medalion, înconjurat de un inel de email verde). Ordinul otoman Nishan İftihar este mult mai mic față de steaua de argint alăturată, precum în modelul dat de Schoefft (la Livaditi sunt aproape egale).

4. Portretul logofătului Alexandru Ghica, autor necunoscut, u/p, (25×19 cm) Colecția Radu Beldiman; în prezent aparține doamnei Ioana Beldiman²⁶ (vezi fig. 5).

Acest mic portret provine de la domnița Aglae Ghyka, măritată cu Radu Rosetti Răducanu, înaintași ai familiei Beldiman, în posesia căreia se află astăzi. Tabloul nu este semnat și nici datat. Starea de conservare a picturii nu este foarte bună.

Portretul este pictat pe pânză, având dimensiuni ceva mai mici decât cel al lui Schoefft, de la Muzeul Național de Artă și este departe de a oferi finețea detaliilor pe care le are cel dintâi. Față de celelalte portrete din serie, acesta are cadrul decupat mai îngust, ceea ce arată o renunțare la vechiul echilibru; este, practic, un bust, și nu reprezentarea corpului până la jumătate, precum în celelalte cazuri. Pictura pare a fi mai modernă, dar păstrează și două caracteristici care ar apropia-o mai mult de stilul

²⁶ Mulțumim celei de-a treia generații, domnișoarei Ruxandra Beldiman, cercetător la Institutul de Istoria Artei București, pentru amabilitatea de a ne pune la dispoziție această reproducere a portretului aflat în colecția familiei Beldiman. Mulțumim, de asemenea, heraldistului Tudor-Radu Tiron, care ne-a semnalat această piesă.

„primitivilor”: personajul pare a sta în picioare, ca în vechile portrete murale, și nu așezat (precum în celelalte variante); fondul este lipsit de decorul neoclasice, convențional (draperie cu falduri și ciucuri etc.) revenind la verdele întunecat al picturii bisericești; câmpul monocrom lasă ca personajul să apară „decupat”, ca o efigie.

Pe spatele pânzei se păstrează titlul original al tabloului: „Portrait de Mr.-le Logothète et Chevalier Alexandre de Ghyka” (vezi fig. 6). Lipsește ceva în partea de jos, probabil semnătura pictorului, care a fost ștersă. Însemnarea de pe verso, în limba franceză, indică un pictor străin (nu neapărat un francez, aceasta fiind, în epocă, principala limbă de comunicare internațională). Și alte detalii din fraza de mai sus indică un autor străin: „Mr.-le Logothète” indică o formulă mixtă, româno-franceză; ar fi fost de așteptat să se fi tradus integral expresia, prin „grand logothète”.

*

Aceste portrete pot fi privite nu doar ca opere de artă, ci și ca izvoare iconografice, foarte folositoare pentru studierea Epocii Regulamentare. Se cuvine, deci, să adăugăm câteva considerații personale privitoare la vestimentație și decorațiile pe care le etalează logofătul Alexandru Ghica în aceste portrete. Aceste detalii ilustrează statutul social al celui înfățișat, rangul, poziția sa în societate, ordinea socială căreia îi era integrat. În acea epocă erau apreciate culorile vii, bijuteriile și blănurile scumpe, purtate deopotrivă și de bărbați, nu doar de femei. Spre deosebire de moda occidentală, mereu supusă schimbării, cea orientală dădea impresia unui imobilism care dura de mai multe decenii, dacă nu de secole.

Un prim aspect ce poate fi remarcat la portretele lui Alexandru Ghica este aceea că el nu poartă pe cap gugiuman din blană de samur, precum marii boieri cu dregătorii, ci un calpac (ișlic), precum boierii de rang mai modest.

Amplul ișlic era un gen de căciulă cu aspect pitoresc, despre care consulul britanic William Wilkinson considera că „distona cu frumusețea și eleganța restului costumului” fanariot. În ciuda aparenței, ișlicul, era o piesă ușoară confecționat din pielicele de miel lipite pe carton. Se foloseau șapte-opt pielicele de miel de Astrahan, nenăscut, pentru ca blănița să aibă părul scurt, lin și moale²⁷. Ișlicele din pielicele gri-argintie, precum cel din portretul de față, au apărute încă de la sfârșitul veacului al XVIII-lea; erau un adevărat lux, fiind făcute din miei de Buhara (Asia Mică) sau din miei de Crimeea tătarască. „Pe frunte, sub marginea ișlicului, se distinge calota roșie de postav ce era purtată totdeauna pe creștetul capului” (creștetul era ras zilnic, de bărbierul personal, după moda otomană)²⁸.

Anteriul personajului nu mai este din obișnuitul material vărgat („cetare”) ci este decorat delicat cu mici motive, în culorile verde și alb. Tacitul (brâul) din mătase indiană, pliat cu meșteșug, încinge mijlocul înviorând întreaga ținută prin înfloriturile sale colorate. Deasupra anterului se află fermeneaua scurtă, îmblănită, cu guler înalt, de culoare maro. Peste fermenea, Alexandru Ghica a îmbrăcat haină amplă din postav brun, cu gulerul ridicat, îmblănită pe margini cu blană de samur. Nu regăsim clasicul guler răsfrânt, foarte lat, din blană de samur, specific giubelei marilor boieri. Surprinde culoarea maro a veșmintelor, considerată mai puțin onorabilă față de culorile vii și de aceea era evitată de marea boierime, mai ales în cazul costumelor de ceremonie.

Pe pieptul logofătului Alexandru Ghica se află mai multe decorații, o bogată colecție, care ilustrează rolul însemnat pe care l-a avut acesta în administrația Moldovei.

²⁷ Adrian Silvan Ionescu, *Modă și societate urbană*, București, Editura Paideea, 2006, p. 77-78.

²⁸ *Ibidem*, p. 141.

Cea mai înaltă în rang dintre ele este *ordinul rusesc Sf. Ana*, purtat la gât, „în comandorie” (cls. II). Nu am putut afla când a primit Alexandru Ghica această decorație. Presupunem că după toamna anului 1834, când împăratul Nicolae al Rusiei a conferit domnitorului Mihail Sturdza, ordinului Sf. Ana, clasa I, ornat cu coroana imperială²⁹.

Sub decorația amintită, atârână la gâtul logofătului *ordinul „Sf. Stanislav”* clasa II³⁰. Această distincție poate fi descrisă drept o cruce de Malta butonată, din smalt roșu, având între brațe, în loc de vulturul de argint polonez acvila bicefală rusească, de aur. Am putut stabili că Ordinul Sf. Stanislav a fost conferit lui Alexandru Ghica în toamna anului 1834, de către de Nicolae, împăratul Rusiei. Întemeiat la 1765, ca distincție poloneză, Ordinul Sf. Stanislav a fost inclus în sistemul de decorații rusesc în 1832, fiind destinat recompensării persoanelor civile care prin activitatea lor contribuiseră la apărarea Imperiului țarist; cei incluși în acest Ordin aveau recunoașterea nobleței ereditare din partea Rusiei³¹. Prezența acestei distincții arată că portretul nu putea fi realizat mai devreme de toamna anului 1834. Oricum, abia în 1838 domnitorul Mihail Sturdza a dat un decret prin care permitea boierilor de rangul I să poarte în public asemenea decorații străine. Pictorul Schoefft a realizat însă portrete în Moldova doar între anii 1835-1837.

În partea stângă a pieptului, prins de reverul fermenței, poate fi recunoscut Ordinul otoman *Nişan İftihar*. Această distincție a fost instituită în anul 1831 de sultanul Mahmud II. Ordinul se purta la gât, atârnat de o panglică roșie, sau la piept. Pe medalionul de aur este gravată tughraua („monograma”) lui Mahmud II. La partea de jos a medalionului se află două ramuri de dafin, iar la partea de sus un ornament metalic în formă de fundă, care face parte din dispozitivul de prindere; ambele erau încrustate cu diamante. Însemnul Ordinului a cunoscut numeroase modificări, dar, ca tendință generală, medalionul de formă ovală reprezintă tipul II, emis mai târziu („Albina Românească” nu mai consemnează data și prilejul cu care a fost decernat). Decorația otomană purtată la piept, este de rang inferior Nişanului atârnat la gât (deși, teoretic, exista doar o singură clasă). Alături de ordinul otoman, se observă, pe jumătate, placa unui alt ordin rusesc.

*

5. Portretul logofătului Alexandru Ghica, (u/p, 95 × 70 cm), de la Muzeul de Științe Naturale Iași. În partea dreaptă jos, pe baza coloanei de marmură, se află iscălitura pictorului „I. Stawski, [1]845” (vezi fig. 7, 8).

Este un portret după natură, realizat în timpul vieții logofătului, la un deceniu după modelul anterior. Aceasta este o lucrare necunoscută a pictorului Ludowic Stawski, identificată cu prilejul cercetării de față (în actele din epocă acesta semna adesea „I. Stawski”). Muzeul de Artă din Iași păstrează alte câteva lucrări ale sale, printre care și celebra *Panoramă a orașului Iași la 1842*.

Faptul că portretul, de mari dimensiuni, a fost păstrat la acest muzeu se explică prin aceea că logofătul Alexandru Ghica a fost membru fondator al Societății de Medici și Naturaliști (1830) și președinte al Societății, între anii 1844-1852³².

²⁹ „Albina Românească”, Jassy, Nr. 90, 21 octombrie-2 noiembrie 1834.

³⁰ *Ibidem*, p. 349.

³¹ Luminița Iordache, Cristina Constantin, *Decorații străine din patrimoniul Muzeului Militar Național*, București, Muzeul Militar Național, Editura Total Publishing, 2005, p. 63.

³² *Societatea Medico-Naturistă și Muzeul Istorico-Natural din Iași*. Documente, scripte și amintiri, culese și comentate de N.A. Bogdan, (ed. II, f.a.), Iași, Editura Tehnopress, (ed. I, 1919).

Deși reprezintă același personaj, pe marele logofăt Alexandru Ghica, acest portret nu mai urmează modelul cunoscut. El este conceput, parcă, „în oglindă” față de exemplarele anterioare, marele boier fiind orientat spre stânga; draperia verde și coloana de marmură sunt și ele transferate pe cealaltă latură a tabloului. Sugestia că personajul este așezat pe un scaun este mai vagă decât în lucrările anterioare. Chipul personajului este mai puțin expresiv, părul mai albit, iar barba retezată drept la bază, după un alt model. Asemănarea chipului cu cele din portretul de la 1836 nu este una evidentă. Decorațiile, fiind aceleași și având o amplasare aproape identică în comparație cu celelalte portrete, ne încredințează că este vorba, fără dubiu, despre logofătul Alexandru Ghica. Nishanul nu mai este prins pe fermenele ci dedesubt, la pieptul anteriorului (de aceea nu i se mai zărește lănișorul de aur).

Logofătul poartă un anterior în nuanțe de ocru, pe care decorațiile se disting mai greu. Mâna dreaptă este adusă în dreptul brâului de cașmir indian, sprijinindu-se pe acesta. Este o mână „bărbătească”, ce nu mai are finețea reprezentărilor anterioare. Haina purtată pe deasupra este de culoare mai întunecată, probabil neagră, căptușită cu atlas alb, după cum se poate vedea la gulerul stâng. Fermeneaua, aflată sub ea, paspoalată cu fir auriu, are aceeași culoare închisă, încât prezența sa este greu de remarcat. Folosirea culorii negre este cu totul neobișnuită pentru cromatică orientală, fanariotă. Deși croiala veșmintelor exterioare este orientală, culoarea sobră pare a fi o concesie făcută modei occidentale, tot mai răspândită în capitala Moldovei.

Ca tehnică, acest portret este mai puțin rafinat decât pictura lui Livaditi, însă are calitatea de a fi o operă originală, realizată după natură, și nu o copie oarecare. Față de toate celelalte portrete descrise mai sus, acesta are avantajul de a oferi și un alt chip al marelui logofăt Alexandru Ghica, altul decât cel văzut, cu un deceniu mai înainte, de Auguste Schoefft.



Fig. 1 – Iosef August Schoefft, *Portretul lui Alecu Ghica*, 1836
(Muzeul Național de Artă a României, inv. 4101 E).



Fig. 2 – Niccolo Livaditi, *Portretul lui Alecu Ghica* (Muzeul de Artă Iași, inv. inv. 111)



Fig. 3 – Enachi Ionașcu, *Portretul lui Alecu Ghica*, 1852 (Muzeul de Artă Iași, inv. 568);



Fig. 4 – Enachi Ionașcu, *Portretul lui Alecu Ghica*, 1852 (detaliu)



Fig. 5 –Anonim, *Portretul lui Alecu Ghica* (Colecția Beldiman)

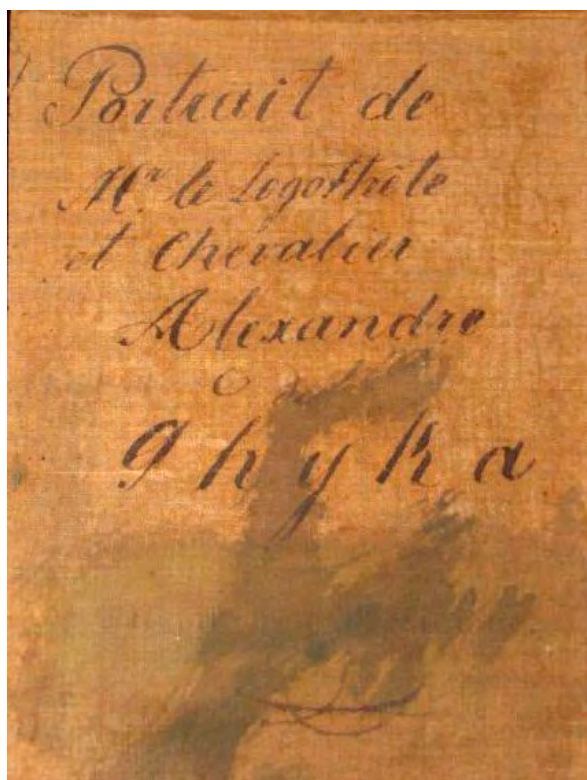


Fig. 6 –Anonim, *Portretul lui Alecu Ghica*, verso (Colecția Beldiman)



Fig. 7 – J.C. Stawski, *Portretul lui Alecu Ghica*, 1845 (Muzeul de Științe Naturale Iași)

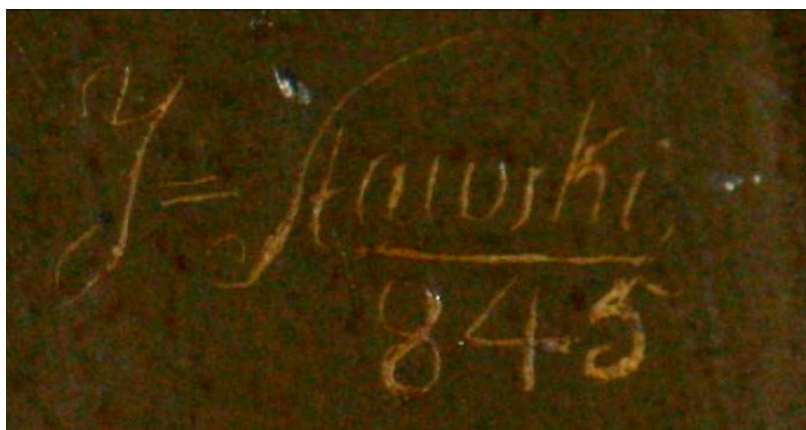


Fig. 8 – Detaliu: Autograful lui J.C. Stawski

MOBILIER ȚĂRĂNESC ÎN COLECȚIILE MUZEULUI ETNOGRAFIC AL MOLDOVEI. BLIDARUL DE LA GHINDĂOANI-NEAMȚ

Ovidiu Focșă

Cercetarea și repertoriizarea obiectelor aflate în patrimoniul Muzeului Etnografic al Moldovei reprezintă un pas necesar în realizarea *cataloagelor de colecție*, instrumente de lucru utile specialiștilor de muzeu și publicului deopotrivă. Ea devine cu atât mai importantă cu cât aduce în discuție o serie de obiecte a căror valoare documentară este definitorie pentru cultura materială din spațiul moldovenesc. Din această categorie fac parte și obiectele de mobilier țăranesc realizate în lemn, ce înfrumusețau odinioară interioarele tradiționale, ca expresie a unuia dintre cele mai renumite meșteșuguri populare. Prelucrarea materialului lemnos în vederea obținerii diverselor tipuri de mobilier, a cunoscut în satul românesc o amplă diversificare, fiind cunoscută ca o îndeletnicire cu un înalt grad de specializare. Astfel, obiectele de lemn lucrate de meșterii țărani, puteau fi achiziționate din târguri în zilele de iarmaroc, având o mare căutare datorită utilității lor practice. Utilizând tehnici simple de cioplire și horjire, meseriașii realizau piese de mare efect artistic, integrându-se spațial, universului casnic al țăranului român. Meserii ca: dogăritul, rotăritul, butnăritul alături de cele legate de dulgherie și tâmplărie, erau foarte respectate în cadrul comunității tradiționale, fiind și cel mai des întâlnite, ele apărând și dezvoltându-se în cadrul târgurilor și orașelor, „de unde au trecut și la sate, în primul rând la satele din apropierea orașelor și apoi la cele mai îndepărtate”¹.

Din categoria obiectelor de mobilier utilizate în cadrul interiorului țăranesc, alături de pat, masă, scaun, laviță și ladă, nelipsit era și dulapul de vase sau *blidarul*. Folosite în general pentru păstrarea veselei și a alimentelor, dulapurile (podîșoarele sau blidarele), își aveau locul bine stabilit în casă, găsindu-și locul cel mai adesea în cadrul încăperii încălzite, adică în acea odaie, din cele două pe care le avea în general casa țăranescă, în care familia își petrecea cel mai mult timp. De forme și dimensiuni diferite, prinse în perete sau sprijinindu-se pe picioare, ca în cazul de față, blidarele, aveau adesea, dincolo de valoarea lor utilitară și una estetică, fiind adesea, privite ca element reprezentativ al hărniciei familiei, alături de lada de zestre. Din acest motiv, majoritatea dulapurilor de vase erau frumos ornamentate cu elemente sculptate sau lucrate în relief, meșterii realizând compoziții de mare efect, ceea ce le conferă o valoare aparte.

Blidarul de față a fost achiziționat în urma campaniei de teren desfășurate pe parcursul anului 1958, ce a vizat cercetarea etnografică a zonei Neamț. Provenit din localitatea Ghindăoani – Tg. Neamț, ce ținea din punct de vedere administrativ de regiunea Bacău, blidarul alături de alte obiecte aduse din localități învecinate (Pipirig, Grumăzești, Crăcăoani, Oșlobeni, Bodești), constituie importante repere ale culturii

¹ Radu O. Maier, *Tâmplăria. Etnografia Văii Bistriței. Zona Bicăz*, Grupul de cercetări complexe Bicaz al Academiei, 1973, p. 528.

materiale și spirituale din această zonă de interferență etno-folclorică. Meritul deosebit în descoperirea și cercetarea acestora revine muzeografilor Emilia Pavel și Pantelimon Filioareanu, care de-a lungul anilor, au îmbogățit patrimoniul muzeului cu valoroase obiecte sub raport etnografic. Această bogată colecție a intrat în muzeu în același an, fiind înregistrată cu numărul 198, fiind alcătuită dintr-un mare număr de obiecte etnografice printre care regăsim: elemente de port (catrințe, sumane, ițari), instalații țărănești de prelucrare a semințelor (teascuri de ulei) și piese de mobilier (mese, scaune și blidare).

Dulapul sau blidarul folosit pentru depozitarea veselei și a alimentelor, era o piesă de mobilier caracteristică interiorului țărănesc, fiind de altfel singurul obiect de acest gen. Poziționate cel mai adesea în apropierea vetrei, acolo unde se pregătea hrana zilnică a întregii familii, „aceste piese de mobilier de dimensiuni mari își aveau locul lângă ușa de legătură cu tinda”².

Lucrat după metode dulgherești tradiționale, mobilierul țărănesc, fie că era vorba de pat, masă, scaun, laviță sau blidar, avea în majoritatea cazurilor o destinație utilitară precisă, răspunzând în primul rând, necesităților de zi cu zi, aspectul estetic fiind lăsat, cel mai adesea, pe plan secund. În general, toate categoriile de mobilier realizate de meșterii țărani, deși nu sunt foarte numeroase, definesc, prin formă și conținut, specificul unor zone, fiind adaptate spațiului restrâns al camerei de locuit, fiecare dintre ele avându-și locul prestabilit în funcție de poziționarea vetrei de foc, locul central al încăperii, în jurul cărei gravitau toate celelalte elemente ale camerei. În funcție de aceasta, care ținea loc de încălzire și preparare a hranei, era așezat patul, lavița, masa, scaunele și blidarul. Acesta din urmă ocupa de cele mai multe ori locul din apropierea ușii de acces în interior, loc cu vizibilitate maximă, drept pentru care, nu de puține ori blidarele erau înfrumusețate cu diverse motive decorative. Este și cazul blidarului de față, care dincolo de funcția lui utilitară, avea și o întrebuințare aparte, fiind utilizat ca intermediar ce media legătura dintre cele două „lumi”, *cea de aici* și *cea de dincolo*, fiind folosit pentru cultul morților. Astfel, forma și dispunerea pe trei regiștri, dintre care cel superior, îmbracă aspectul unei firide, reprezintă o formă arhaică, cu trimitere spre vechi credințe populare.

Tipologic, piesa achiziționată de la Ghindăoani – Neamț se încadrează în categoria blidarelor cu rafturi ale căror scânduri laterale se prelungesc sub formă de picioare până la podea, el putându-se sprijini atât pe laviță cât și direct pe pământ. Înalt de aproape 150 cm și adânc de 30 cm, el impune prin volumetrie și ornamentele cu care este înzestrat, fiind un exemplu de ingeniozitate și simț artistic deosebit. Cele trei rafturi deschise creează un spațiu de depozitare generos, fiind îmbinate, ca de altfel întreaga construcție, cu ajutorul cepurilor de lemn. Dincolo de utilitatea lui, dulapul de vase atrage în primul rând prin ornamentica sa, realizată prin decupare și incizie. Astfel, exceptând partea de sprijin, celelalte elemente ale blidarului sunt frumos ornamentate, dându-i o notă personală, caracteristică acestor tipuri de mobilier. De altfel, în plastica țărănească, este recunoscut faptul că „între piesele de mobilier românesc, blidarul prin suprafețele lui care se pretează la ornamentare, este o piesă unde simțul creator al meșterului a găsit posibilitatea să-și încerce priceperea și talentul, ceea ce a dus la realizarea unor exemplare de o rară măiestrie”³. De asemenea, dulapul prezintă un echilibrat simț al proporțiilor, volumetria sa pretându-se interioarelor țărănești

² Florea Bobu Florescu, *Arta populară românească – Mobilierul țărănesc*, București, Editura Academiei R.S.R., 1969, p. 218.

³ Roswith Capesius, *Mobilier țărănesc românesc*, Cluj, Editura Dacia, 1974, p. 63.

tradiționale, despre care se știe că nu erau prea generoase din perspectiva spațiului. Părțile îmbinate ale blidarului (marginile) prezintă un decor geometric, repetitiv, realizat prin incizare, rezultând o compoziție ornamentală plăcută ochiului, alcătuită din linii drepte, oblice, frânte, formând regiștri foarte bine definiți. Aranjarea lui este diferită de la o latură la alta, ceea ce sugerează că meșterul nu a urmărit să pună în oglindă elementele decorative. Partea superioară a dulapului (firida) este de asemenea mărginită de o parte și de alta de un brâu decorativ care poate fi interpretat ca un mod de reprezentare a tiparului traco-dacic al motivului „pomul vieții”. Având în vedere dispunerea poziției unghiulare a ramurilor față de trunchi, cât și prezența crucii, rezultă un sincretism manifestat de atâtea ori în plastica țărănească, „bradul ca simbol dendrolatric se combină cu crucea, simbol creștin”⁴.



În partea superioară dulapul prezintă un decor aplicat, traforat, care prin formă și conținut face trimitere explicită către funcția rituală a acestui tip de dulap. Utilizarea lui ca spațiu mediant, de comunicare dintre lumea viilor și a morților, prin pomana ce se

⁴ Paul Petrescu, *Motive decorative celebre*, București, Editura Meridiane, 1971, p. 50.

oferea, este mai mult decât evidentă. Tradiția populară menționează pomana, jertfa, ca elemente ale unui complex de practici și ritualuri postfunerare, ce aveau menirea de a ușura defunctului *marea călătorie* spre lumea de dincolo. Comunicarea dintre cei rămași în viață și cei plecați, este posibilă numai prin intermediul formelor mediate între care bocetele, pomana și visele joacă rolul cel mai important, „interacțiuni ce subliniază relațiile dinamice ierarhice dintre vii și morți, în care cei dintâi trebuie să îndeplinească anumite obligații față de ceilalți”⁵. Prezența firidei în partea centrală a blidarului, mărginită de o parte și de alta de două păsări, cu trimitere explicită spre rolul de mesager al *păsării suflet* și a celor doi lupi aflați, vechi elemente totemice, fac din acest spațiu, unul sacralizat. Imaginea lupului în spațiul românesc este o veche moștenire, „strămoșii noștri, tracii, dacii și daco-romanii dedicând acestui animal un adevărat cult din care ne-au rămas, până pe la mijlocul secolului trecut, unele reminiscențe”⁶. Între acestea, regăsim și rolul de divinitate tutelară asupra marilor evenimente din viața omului, „lupul jucând rolul animalului călăuză sau ghid, însoțitor al sufletului mortului, cel care conduce sufletul mortului pe cărările întortocheate ale tărâmului de dincolo”⁷.

În acest context, firida blidarului, locul prin care se oferea de pomană, poate fi interpretată și ca un substitut al ferestrei despre care se spune că „este un fel de ușă, o intrare nereglementată în casă, într-un orice fel de spațiu, într-o altă lume mai mult sau mai puțin îndepărtată, ea fiind un element component al lumii sacralului, și unul din locurile tipice de apariție a personajelor mitologice”⁸, contribuind astfel la performarea gestului ritual.

Numeroasele practici ritual-ceremoniale ce țin de cultul morților, prilejuite de zilele speciale de pomenire din calendarul popular și religios, au determinat realizarea în satul tradițional a unor obiecte cu destinație precisă, care prin formă și conținut, înglobează semnificații profunde. În această categorie putem încadra cu ușurință și blidarul de la Ghindăoani – Neamț. Dincolo de utilitatea sa practică, de depozitare și expunere a blidelor și cancelor necesare fiecărei gospodării, devine, prin însușirile pe care le înglobează, un spațiu intermediar, ce mediază legătura dintre lumi, luând parte în zilele de comemorare a morților la schimbul de daruri oferite de cei vii pentru cei morți, gest prin care se urmărește o apropiere și o influențare în spirit benefic⁹.

⁵ Gail Kligman, *Nunta mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 110.

⁶ Marcel Lutić, *Timpul sacru. Sărbătorile de altădată*, Iași, Editura Kolos, 2009, p. 214.

⁷ *Ibidem*, p. 218.

⁸ Antoaneta Olteanu, *Reprezentări ale spațiului în credințele populare românești*, București, Editura Paideia, 2009, p. 16.

⁹ Germina Comănici, *Valori identitare românești*, București, Editura Etnologică, 2004, p. 183.